

REGIO

KISEBBSÉG ♦ KULTÚRA ♦ POLITIKA ♦ TÁRSADALOM

Szászok a múltó jelenben

Íróinterjúk: Joachim Wittstock, Eginald Schlattner
Az erdélyi szászok politika- és irodalomtörténete
a 20. században

Nemzetiségek a 2022-es választásokon

Szószóólók, nemzetiségi képviselet és a
Magyarországi Nemzetiségek Bizottságának
működése

Külhoni szavazás és a levélszavazók

Kritika

A húség városáról, a magyarországi németek
elhurcolásról, a kelet-európai migrációról
Elbeszéltné etnicitás II: Kisebbség, szakralitás,
mondavilág, képiség

Főszerkesztő:
PAPP Z. ATTILA

Szerkesztők:
BÁNYAI VIKTÓRIA
BÁRDI NÁNDOR
DOBOS BALÁZS
FILEP TAMÁS GUSZTÁV
KOVÁCS ESZTER
SZERBHORVÁTH GYÖRGY

Szerkesztő bizottság
CSERNICKÓ ISTVÁN
FEDINEC CSILLA
KÁLLAI ERNŐ
TÁTRAI PATRIK
VÁRADI MÓNIKA
ZAHORÁN CSABA

A lapszám megjelenését támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap

Magyar Tudományos Akadémia

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓ:
TK Kisebbségkutató Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
E-mail: regio@tk.hu

Web: regio.tk.hu

A REGIO Open Access peer-reviewed elektronikus folyóirat, a megjelent tartalmak pontos hivatkozás mellett ingyenesen letölthetők.
A hivatkozáskor tüntesse fel a cikk DOI azonosítóját is.

A borítóhoz felhasznált kép Kassák Lajos:
DUR mappa, Bécs, 1924 (Petőfi Irodalmi Múzeum, Kassák Múzeum)

HU ISSN 2415-959X

REGIO

KISEBBSÉG ♦ KULTÚRA ♦ POLITIKA ♦ TÁRSADALOM

regio.tk.hu

30. évf. (2022) 3. szám

SZÁSZOK A MŰLÓ JELENBEN

INGRID SCHIEL
Az erdélyi szászok 20. századi története 5

BALOGH F. ANDRÁS
Erdély német irodalma a 20. században. Kulturális reprezentáció,
fogalmak, fejlődési vonalak, eredmények

BALOGH F. ANDRÁS 24
„Nem nagyon hagytuk magunkat zavartatni a külső zsvajtól és a belső
kísértésektől”
Balogh F. András beszélgetése Joachim Wittstockkal

TAR GABRIELLA-NÓRA – EGINALD SCHLATTNER
„A kút másként csobog itt, az idő másként pörög”
*Tar Gabriella-Nóra beszélgetése Eginald Schlattner erdélyi szász íróval és
evangélikus lelkésszel* 70

NEMZETISÉGI KÉPVISELET ÉS RÉSZVÉTEL A 2022-ES VÁLASZTÁSOKON

KÁLLAI PÉTER
Szószóló vagy képviselő? – Ritter Imre két ciklusának összehasonlító
elemzése 78

MÓRÉ SÁNDOR
Érdemi befolyás vagy statisztaszerep?
A Magyarországi Nemzetiségek Bizottsága az Országgyűlésben
(2018–2022) 110

M. BALÁZS ÁGNES
A nemzetiségi szószólók és a nemzetiségi képviselő karrierútjai
Magyarországon 127

NAGY ALÍZ
Külső szavazás és parlamenti képviselő 163

SZÉKELY ISTVÁN GERGŐ – TORÓ TIBOR
A fürdővízzel a gyereket is?
A külhoni levélszavazás dilemmái három országgyűlési választás
és két népszavazás tükrében 196

KRITIKA

OROSZ LÁSZLÓ
A „civitas fidelissima”, mely „[...] nyelvi és faji különbség nélkül az ezeréves
magyar államhoz való tántoríthatatlan hűségéről tett bizonyosságot.” 226

Ujváry Gábor: „*Hűség városa, légy hű öre önmagadnak.*” *Nyugat-
Magyarország 1918–1921 közötti sorsa és a soproni népszavazáshoz vezető
út.* Sopron: MNL GyMSM Soproni Levéltára, 2021. 178 oldal

MARCHUT RÉKA
Kisebbségi vagy nemzeti trauma? 237

Márkus Beáta: „*Csak egy csepp német vér*” – *A német származású civilek
Szovjetunióba deportálása Magyarországról 1944/1945.* Pécs: Kronosz, 2021.
472 oldal

KOVÁCS ESZTER
Migráció és Kelet-Európa: Az elképzelt nemzet kihívásai. 243

Ruxandra Trandafoiu: *The Politics of Migration and Diaspora in Eastern
Europe. Media, Public Discourse and Policy.* London: Routledge, 2022. 182
oldal

A GERGELY ANDRÁS
Elbeszélt etnicitás II.
Kisebbség, szakralitás, mondavilág, képiség 249

Jovan Cvijić: *A Balkán-félsziget és a délszláv országok (Az emberföldrajz
alapjai).* Szabadka—Újvidék: Kiss Lajos Néprajzi Társaság—Vajdasági
Művelődési Intézet, 2009. 568 oldal

Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerkesztette *Kisebbségek interetnikus
kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon.*
Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Könyvkiadó, 2010.
284 oldal

Tamáskas Máté: *Kassa-vidék településképei*.
Budapest: Pesti Kalligram, 2013. 556 oldal

Liszka József: *Monumentumok. Szakrális (és „szakrális”) kisémlékek a Kárpát-medencében. Forma, terminológia, funkció*. Komárom – Somorja:
Fórum Kisebbségkutató Intézet – Etnológiai Központ, 2021. 702 oldal

Erdélyi népmondák. Gyűjtötte: Bosnyák Sándor, Közreadja: Magyar Zoltán,
Budapest: Balassi Kiadó – Néprajzi Múzeum, 2022. 380 oldal
[Magyar Népköltészet Tára]

Magyar Zoltán: *Történetmondás és ökológiai tudás. Egy mesélő ember Farkasokpatakán*. Budapest: Balassi Kiadó – Néprajzi Múzeum,
2022. 422 oldal

Magyar Zoltán: *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus*. I–IV. köt.
Budapest: Kairosz Kiadó, 2021. 1992 oldal

L. Juhász Ilona: *Örök mementő. A Holokauszt emlékei Dél-Szlovákiában*.
Dunaszerdahely: Vámbéry Polgári Társulás, 2015. 200 oldal

BABAI ZSÓFIA

Tanulmánykötet a magyarországi németek aktuális kérdésköreiről.
Phd-hallgatók széleskörű kutatási eredményei

270

Knipf-Komlósi Elisabeth & Müller Márta (Hrsg.): *Spracheinstellungen, Spracherhalt durch Schule, Identität-Neuere Untersuchungen zur Sprache der Ungarndeutschen*. (Nyelvi attitűdök, az iskolai oktatás szerepe a nyelvmegtartásban, identitás- a magyarországi németek nyelvének újabb kutatásai) Budapest: ELTE Germanisztikai Intézet, 2021. 202 oldal
[Budapester Beiträge zur Germanistik, Band 83.]

SZÁSZOK A MŰLŐ JELENBEN

INGRID SCHIEL*

Az erdélyi szászok 20. századi története

A változatos múltú, ma Romániához tartozó Erdély (más néven Transzilvánia) történelmi és földrajzi egység a Kárpátok délkeleti részén. A 16. és 19. század között a 62.000 km²-es fejedelemség területe nagyjából egyharmaddal volt nagyobb Svájcénál. Erdély belső része sűrű vízhálózattal tagolt dombos-hegyes vidék, amelyet csak néhány átjáró köt össze a szomszédos régiókkal.¹ A terület latin neve arra utal, hogy a régiót minden oldalról sűrű erdők vették és veszik körül. Lakossága különböző etnikai csoportokból tevődik össze. A vidék német neve a 12. és 13. századi német betelepüléskor bukkant fel először.² Amikor I. István 1000 körül megalapította Európa közepén a Magyar Királyságot, a római rítusú kereszténység felvételével az állam egyúttal a nyugathoz is csatlakozott. Ez a lépés meghatározó jelentőségű volt az uralom bebiztosítása, a határok kiterjesztése és védelme, valamint az állam jövőbeni építésének szempontjából is.³ Az Ázsiából nyugatra terjeszkedő sztyepei népek állandó fenyegetést jelentettek a Kárpát-Duna menti térségre, ezért – a tervezett országépítés részeként – szükség volt egy, a határok biztonságát szavatoló rendszer kiépítésére.⁴ A gyepűrendszer mellett betelepítettek néhány török népet, valamint a Német-római Birodalom területéről telepeseket toboroztak határvédelmi célzattal.⁵ Utóbbiak főleg nyugatról érkeztek, a Rajna és a Mosel vidékéről, s földet, valamint gazdasági és politikai privilégiumokat kaptak. Cserébe a határvédelem, a terület művelése és az adófizetés lett a feladatuk. 1486-tól már volt saját politikai önkormányzati szervük is, a Szász Nemzeti Egyetem (Concilium Transylvania Saxonicum), amelyet majd csak 1937-ben oszlatott fel a román állam. Az erdélyi szászok 1853-ig de facto autonómiát élveztek a magyar királytól kapott területen, az ún. Királyföldön (Königsboden), ahol a mai polgári

* A szerző történész, a gundelsheimi Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde ügyvezető igazgatója. E-mail: schiel@siebenbuergen-institut.de

¹ Roth, Harald: *Kleine Geschichte Siebenbürgens*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 1996. 11–12.

² Uo. 14.

³ Uo. 27.

⁴ Uo. 28.

⁵ Uo. 28., 32.

törvénykönyvben rögzíthetőhöz hasonló saját jogrendjük volt (Eygenlandrecht). A középkor óta az Erdélyi Fejedelemség politikailag három rendből, a korabeli fogalom szerint három nemzetből állt: a magyar nemességből, a székelyekből, akiket ugyancsak a határ védelmére telepítettek be, valamint a szászokból. A nyugati, túlnyomórészt német nyelvű telepeseket a kancelláriai latin nyelvben *saxones* (szászok) nevezték. Ezt a jogi megjelölést ők is elfogadták, és saját magukra nézve is alkalmazták.⁶ Az erdélyi szászok ma a legrégebbi, még létező délkelet-európai telepescsoportnak számítanak. Nyelvjárásuk az erdélyi szász, egy túlnyomórészt a moseli frankon alapuló maradványnyelvjárás, mely a 12. századtól fokozatosan alakult ki különböző nyelvjárások egymásra hatásaként, és ma is sok középkori formát és kifejezést őriz. A magyarokkal, székelyekkel és románokkal való több évszázados érintkezés is formálta a nyelvet, mégis a 16. századtól leginkább a reformáció és a Luther-biblia hatása volt számottevő. Ennek köszönhető, hogy az erdélyi szászok írott nyelve az újfelnémet lett. 1571 óta Erdélyben négy elismert felekezet is vallásszabadságot élvezett, a lutheránus, a református, a katolikus és az unitárius. Ez a tény sok, protestáns hite miatt menekülni kényszerülőt vonzott az országba. A hitvallás a reformációval külön jelentőségre tett szert azáltal is, hogy az etnikai hovatartozás megkülönböztető jegyév is vált. A lutheránus fogalom ugyanis hamarosan a „német” szinonimájává lett, mivel a szászok egységesen csatlakoztak a reformációhoz, s egyházukat 1550-ben el is ismerték. Az erdélyi szászok mind a mai napig jórészt evangélikusok.⁷ A nyelv és a viselet azok a jellemzők, amelyek az adott nemzet vagy etnikum sajátosságát kifelé leginkább megjelenítik. Az erdélyi szászoknál is szorosan összefonódnak az egyház, a viselet és a szokások. Az egyén és a közösség olyan különleges ünnepei, mint például a konfirmáció és az esküvő, a virágkoszorúk ünnepe (Kronenfest) Péter-Pál napján, a János napi Johannis-bál, vagy a szomszédságok elszámolási és ítélőnapja (Richttag), mind-mind elképzelhetetlenek népviselet nélkül.⁸ A szomszédságok feladata egymás kölcsönös segítése volt, valamint a közrend fenntartása, a hagyományok és szokások őrzése, és az egyházi életben való részvétel szorgalmazása. Létrejöttük elsősorban annak a felismerésnek volt köszönhető, hogy a betelepülésből származó kihívásokat a kezdet kezdetén nem lehetett egyedül teljesíteni, a túlélést csak a közösség biztosíthatta. A közösség legfontosabb feladata kezdettől fogva a közutak gondozása és a temetések megszervezése, lebonyolítása volt. Emellett a segítségnyújtás szerencsétlenségek vagy betegségek esetén, esküvők alkalmával,

⁶ Uo. 32.

⁷ Uo. 55–57.

⁸ Vö. Bretz-Schwarzenbacher, Gerda – Scola, Ortrun – Schiel, Annemarie: *Die Festracht der Siebenbürger Sachsen*. München: Callwey, 1997. 11.

születéskor és keresztelésnél, házépítésnél, a borkimérés megszervezése, valamint az óvintézkedések a tűz és járvány megelőzésére.⁹

Az 1241/1242-es mongol és az 1395 utáni török betörések eredményeként a szász települések határőr lakosságának védelmi vonalakat kellett kiépítenie. Így jöttek létre a megerősített városok és a falusi erődtemplomok. Utóbbiak számítanak az erdélyi szászok legismertebb épített emlékeinek, s ezek a kulturális örökség megőrzéséről szóló UNESCO egyezmény védelme alatt állnak. Európában egyedülálló, és mai állapotában is jól rekonstruálható a falusi erődtemplomokra épített védelmi stratégia. Az 1526-os mohácsi csata után a Magyar Királyság felbomlott, és Erdély fejedelemségként a Magas Porta fennhatósága alá került, az pedig garantálta az ország belső autonómiáját és alkotmányát.¹⁰ Ezután egymást váltották a választott fejedelmek, a Habsburgok és az oszmánok jelöltjei, miközben a Habsburg császár generálisai el-elfoglalták az országot. A zűrzavar és a felkelések évtizedekre visszavetették a fejedelemség társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődését.¹¹ Végül a vesztfáliai béke 1648-ban nemzetközi jogilag is megerősítette a fejedelemség függetlenségét. A belső piac jobban kiépült, a szomszédos tartományok a levantei piacokkal vizsgalódhattak a kieső kereskedelem miatt, és az oszmán országokkal is újraindult a kereskedelem.¹² 1690-ben Erdély nagyfejedelemségként a Habsburg Monarchia része lett, amely a 18. század folyamán többször is megkísérelte a rendi alkotmány felszámolását, hogy a birodalom egészére érvényes törvényeket vezethessen be. A rendeknek azonban sikerült csaknem 100 éven keresztül elhárítaniuk az ősi jogaik ellen intézett támadásokat. Főleg a parasztsággal szövetséges kisenemesség fordult szembe a császári hatalmi politikával, a katonaság visszaéléseivel és a rekatolizációs intézkedésekkel.¹³ A középkorból fennmaradt rendi struktúrák azonban nem voltak összeegyeztethetők a modern abszolutista-centralista szervezeti keretekkel.¹⁴ A Monarchia egészére méretezett bécsi gazdaságpolitika keretei között Erdélynek és Magyarországnak azt a feladatot szánták, hogy azok nyersanyagokkal lássák el a Habsburg örökös tartományokat, amelyek aztán késztermékeket szállítanak vissza ezekbe. Ennek megfelelően felemelték a vámokat, amivel sikerült elérniük, hogy a szomszédos déli és keleti országokkal fenntartott hagyományos kereskedelmi kapcsolatok visszaessenek.¹⁵ Erdély az 1760-as évekig volt része az abszolutista kormányzati rendszernek, melynek legfőbb támaszai az uralkodók által kulcspozíciókba helyezett katolikus

⁹ Myß, Walter (Hrsg.): *Lexikon der Siebenbürger Sachsen. Geschichte, Kultur, Zivilisation, Wissenschaften, Wirtschaft, Lebensraum Siebenbürgen (Transilvanien)*. Thaur bei Innsbruck: Wort und Welt Verlag, 1993. 362.

¹⁰ Roth, 1996. 52.

¹¹ Uo. 59–60.

¹² Uo. 63.

¹³ Uo. 66.

¹⁴ Uo. 79.

¹⁵ Uo. 81.

nemesek voltak. Ezeknek a görögkatolikus románokkal együtt ellensúlyt kellett képezniük a domináns protestantizmussal szemben. Az Erdélyben állomásozó császári hadsereg is a hatalom támasza volt.¹⁶ 1762 és 1770 között katonai határőrvidéket hoztak létre, amely 600 km hosszan, Horvát-Szlavóniától a Bánság Déli- és Keleti-Kárpátoknál fekvő részén keresztül az északi Máramarosig húzódott. Ennek a rendszernek nemcsak a határvédelem volt a feladata, hanem a Habsburg uralom megerősítése is. Az Erdélyi Katonai Határőrség vlach és székely ezredeből állt, amelyeket a három nemzet elkeseredett tiltakozása ellenére állítottak fel. A katonai határőrvidéket végül a 19. században számolták fel.¹⁷

II. József császár sikertelen reformjai után az 1780-as évek végén Erdélyben leállt a teljes igazságszolgáltatás és közigazgatás.¹⁸ Ez a tény, valamint a restauráció iránt elkötelezett II./I. Ferenc császár hosszú uralkodása oda vezetett, hogy megerősödött a népek etnikai öntudata, s párhuzamosan megmerevedtek az ezzel kapcsolatos álláspontjaik is.¹⁹ 1848-ban háború tört ki a császári és a magyar királyi kormányzat között, a Magyar Királyság függetlenségének kérdése miatt.²⁰ A Habsburg Birodalomnak csak jelentős orosz segítséggel sikerült visszaszereznie Magyarországot és Erdélyt 1849 nyarán.²¹ A forradalmi események és élmények a nemzeti mozgalmak megerősödéséhez vezettek, és felgyorsították a nacionalizmusok fejlődését.²² 1867-ben megszületett az osztrák–magyar kiegyezés, és I. Ferenc József magyar királlyá koronázásával a magyar államot ismét helyreállították. Erdély a királyság része lett, így ügyeiben a magyar kormány és a pesti hivatalok voltak ettől kezdve illetékesek. A korábbi nemzeti privilégiumokat végleg felszámolták, és csak a felekezeti közösségek jogait és önkormányzatát erősítették meg.²³ Komoly gazdasági fellendülés vette kezdetét, mezőgazdasági szerkezetátalakítással, országos vasútfejlesztéssel, ipari üzemek alapításával, a hitelintézetek és biztosítótársaságok megerősödésével, és az orvosi ellátás kiépítésével. A polgári és jómódú paraszti rétegek számára érezhető volt az életszínvonal emelkedése.²⁴

1914-ben kitört a háború, és az erdélyi szászok a Magyar Királyi Honvédségbe kaptak behívót.²⁵ A háború végéig a 230.000 szászból 37.533 hadkötelest hívtak be, közülük 3.532-en estek el, 1.318-an pedig eltűntek.²⁶ A nők Budapesten, Nagysze-

¹⁶ Uo. 80–81.

¹⁷ Uo. 83–84.

¹⁸ Uo. 86–87.

¹⁹ Uo. 92.

²⁰ Uo. 98–99.

²¹ Uo. 99.

²² Uo. 100.

²³ Uo. 106.

²⁴ Uo. 117.

²⁵ Uo. 123–124.

²⁶ Schiel, Ingrid: *Frei-Politisch-Sozial. Der Deutsch-Sächsische Frauenbund für Siebenbürgen 1921–1939*. Köln u. a.: Böhlau Verlag, 2018. 105–106.

benben, Brassóban és Besztercén már a háború kitörésekor megpróbálták betölteni a szabályozott állasközvetítés segítségével azokat a hiányokat, amelyek a mozgás miatt keletkeztek a legfontosabb üzemekben.²⁷

1916 augusztusának végén Románia az antant oldalán belépett a háborúba. Előzőleg garanciát kapott arra, hogy győzelem esetén kielégítik területi igényeit (Bukovina, Bánság, Erdély és a Tisza vonaláig terjedő területek). Erdély így hadszíntérré vált. A magyar hivatalok elrendelték Dél- és Kelet-Erdély kiürítését, s a szászoknak a többi lakossal együtt menekülniük kellett. Késő ősszel a nem román menekültek kb. 80%-a visszatérhetett, miután a román fegyveres erők a nagyszabedű és brassói csatában súlyos vereséget szenvedtek. A közkórházakban és a katonai kórházakban minden sebesültet elláttak. A sérültek nemzetek feletti, etnikai és vallási vonatkozásokon felülemelkedő ápolását a hadügyminisztérium szorgalmazta abban a reményben, hogy ez a példamutató gesztus az ellenséges országokban hasonló segélyakciókat és intézményeket hívhat majd életre.²⁸ A háborús élmények hatására fókuszba került a népjóléti munka is. Mind az államnemzet, mind a szász nemzet nagyobb figyelmet szentelt a gyermek- és anyavédelemnek. Az ezen a területen tevékenykedő vagy az ilyen jellegű munkákban részt vevő csoportok szorosabban együttműködtek egymással, ami intézményesüléshez és professzionalizációhoz vezetett. Állami szinten létrejött az Országos Stefánia Szövetség, szász oldalon pedig az Evangélikus Csecsemőjóléti Központ (Zentralstelle für Evangelische Säuglingfürsorge).²⁹ A dunai monarchia összeomlásakor azokon a nőkön kívül, akik már a háború kirobbanása előtt is a szakmájukban dolgoztak, szász nők ezrei végeztek férfimunkákat. Rendszeres adófizetőkként érdekelték voltak a választójog megszerzésében. Ehhez hozzájött még a háborús rokkantakkal foglalkozó jótékonyosság megszervezése az állami vagy egyházi intézmények keretei között. Az itt dolgozó nők is szerettek volna választójogot kapni.³⁰

Amikor 1918 őszén a dunai monarchia már felbomlófélben volt, a Szász Nemzetgyűlés (Sächsischer Nationalversammlung) 1919 januárjában tagjai nevében kimondta csatlakozását Nagy-Romániához.³¹ 1919 márciusában Kun Béla vezetésével kikiáltották a Magyarországi Tanácsköztársaságot, amely ellentámadást indított a szomszéd államok által megszállt magyar területek visszaszerzéséért. Az egykori Magyar Királyság további területeinek román, cseh, jugoszláv és francia csapatok által történt megszállása elkésérítette a nemzetet. A volt k.u.k. hadsereg számos tisztje és katonája is patrióta motivációból a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének rendelkezésére állt, amely közben elrendelte az általános mozgósítást. Erdélyi szászok is voltak közöttük. A Székely Nemzeti Tanács által 1918. december 1-jén

²⁷ Uo. 152.

²⁸ Uo. 155.

²⁹ Uo. 105.

³⁰ Uo. 162.

³¹ Roth, 1996. 123–124.

Kolozsváron felállított Székely Hadosztály is a magyar Vörös Hadsereg oldalán harcolt. A tanácskormány biztosította a székely katonai parancsnokságot arról, hogy a románok által elfoglalt Székelyföldet visszaadják a székelyeknek. Az ígélet háttérben az állt, hogy mérlegelték egy szuverén Székely Köztársaság megalapításának lehetőségét a népek wilsoni önrendelkezési joga alapján. Mindezzel a Szász Nemzeti Tanács (Sächsischer Nationalrat) is egyetértett.³² A különböző nemzetek és etnikumok egymáshoz fűződő, a közös magyar állampolgárságból fakadó és továbbra is fennálló kapcsolataiban azonban áldozatul estek az újonnan megalakult nagyromán állammal szembeni illojalitás vádjának. Az állami szervek akadályozták is a jó viszony fenntartását. A felbomló és az újonnan felálló állami keretek között az egyének és a csoportok is konfrontálódtak az állammal szembeni adekvát lojális viszony követelésével, amely személyes politikai meggyőződésük revízióját várta el tőlük, mindezt anélkül, hogy felvilágosították volna őket állampolgári jogaikról és kötelességeikről. A napi politikai események következtében – eközben zajlott Erdély integrálása a román államiságba – a lojalitás kérdése a hétköznapiakban is valódi, praktikus dimenziót kapott.³³ Az újonnan alakult nagyromán állam addigi területének több mint kétszeresére nőtt, a lakosság szám pedig 7 millióról 17 millióra duzzadt, köztük a 15 etnikai kisebbséghez tartozókkal.³⁴

1921-ben a bukaresti kormány földreformot hajtott végre. A lépés szükségességét a társadalmi egyenlőségre való törekvéssel és a termelékenység fokozásával indokolta. Mivel azonban a szomszédos Oroszországban és Magyarországon zajló forradalomtól való félelem hatására a társadalmi és politikai megfontolások megelőzték a gazdaságiakat,³⁵ az intenzív mezőgazdasági művelésre való áttérés és a hazai ipari termékek iránti – ezáltal is fokozott – kereslet növekedése természetesen nem következett be. Az erdélyi szászokat összes földjük egyheted részétől megfosztották. (A Szászföldön a községi földbirtok az összes földtulajdon 37%-át tette ki.³⁶) Ráadásul ingó vagyonuk fele is odaveszett az előnytelen valutakonverzióval: Erdély elfoglalásakor ugyanis a magyar korona erősebb fizetőeszköz volt, mint a román, a valutaátváltás során azonban mégis két koronát kellett adni egy lejért. Ez érvényes volt az értékpapírokra, a kötvényekre is.³⁷ A történelmi igazságtalanságok jóvátétele címén az agrárreform mellett megkezdődött a városok és a gazdaság romanizálása is. A cél a teljes elitváltás volt, melynek keretében

³² Schiel, Ingrid: Die siebenbürgisch-sächsischen Frauen zwischen den Fronten der Kriege 1914/1918 und 1918/1919. In: Heppner, Harald (Hg.): *Umbruch mit Schlachtenlärm. Siebenbürgen und der Erste Weltkrieg*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2017. 197–221., 215–216.

³³ Uo. 219.

³⁴ Schiel, 2018. 224.

³⁵ Uo. 206–207.

³⁶ Uo. 209.

³⁷ Uo. 217.

megindult a zsidó, német és magyar polgári rétegek kiszorítása.³⁸ A korábbi helyi társadalmi és hatalmi struktúrák kíméletlen felbomlasztása közvetlenül kihatott az egyes személyek, családok és etnikumok választott életstratégiáira is. Ez pedig lecsapódott az érintettek szociális és gazdasági helyzetében. A lecsúszásnak mentális és pszichikai következményei is voltak, amelyek kihatottak az államhoz fűződő viszonyra is.³⁹ Az egyén és a közösségek bizalmát megrendítették a parlamentáris struktúrák szétesése, a futószalagon gyártott törvények, a közigazgatásban dolgozók körében tapasztalható magas fluktuáció, az infláció, a világgazdasági válság, valamint az a tapasztalat, hogy a hatalom fokozatosan elfordul az etnikai jellemzők iránt közömbös állampolgárság fogalmától.⁴⁰

A Romániához került területek lakosai a Román Királyság alattvalói lettek, egyúttal pedig elvesztették osztrák vagy magyar állampolgárságukat. A Szövetséges és Társult Főhatalmak és Románia között 1919 decemberében megkötött kisebbségvédelmi szerződés külön szabályozta az immár román főhatalom alatt élő kisebbségek állampolgárságának kérdését és az abból következő politikai és szabadságjogokat. A szerződésben Románia elismerte a kisebbségek jogosítványait olyan nemzetközi kötelezettségnek, amely a Népszövetség védelme alatt áll. A területi változások jelentősen kihatottak az egyes személyek jogállására és életére.⁴¹ Az 1923 tavaszán elfogadott, de vitatott alkotmány nem vált az integrációt támogató, értékeket közvetítő jogi eszközzé, s ezért nem tudta megteremteni a politikai-kulturális összetartozás érzését. Az állampolgári egyenlőségen alapuló társadalomfejlődés már a korai szakaszban megrekedt, mert olyan államfogalmon alapult, amely egy „idealizált” képből indult ki, egységes román államnemzetet tételezett fel, és a lakosságot csupán demográfiai adatként kezelte. A kisebbséghez tartozók számára fontos kérdéssé vált, hogy megkapják-e, s ha igen, milyen feltételekkel az állampolgári jogosítványokat, s hogy nemzeti hovatartozásukat politikai elkötelezettségük egyik kritériumává tegyék-e, s ha igen, az mennyiben hat ki az államhoz fűződő viszonyukra. Az alkotmányozási folyamat a szász kisebbség marginalizálódását hozta el, ugyanis elvették korábban megszerzett jogait, amelyeket még a magyar királyság intézménye alatt szereztek. Az erdélyi szászok politikai szervezete, az Erdélyi Német-Szász Néptanács (Deutsch-Sächsischer Volksrat), látva az összetűzéseket, és hogy egyes kisebbségeket kizárnak a teljes jogú állampolgárok köréből, az államhoz való csatlakozást és az ebből fakadó politikai és szabadságjogok biztosítását tűzte ki célul. Az állampolgárságot a Néptanács irodáinak segítségével lehetett egyénileg igényelni.⁴² Magyarországon a nők 1918 novemberében kaptak először választójogot. Romániában 1929-ben

³⁸ Uo. 210.

³⁹ Uo. 216.

⁴⁰ Uo. 460.

⁴¹ Uo. 224.

⁴² Uo. 227–228.

szereztek korlátozott jogosítványokat az önkormányzati választásokon,⁴³ az Erdélyi Német-Szász Néptanács nőtagjai pedig 1931-ben aktív és passzív választójogot nyertek saját politikai szervezetükön belül.⁴⁴ 1933-ban mégis a Nemzetiszocialista Önszegélymozgalom (Nationalsozialistische Selbsthilfebewegung) került többségbe a közösség vezetésében.⁴⁵ 1935-ig a romániai német településterületek néptanácsainak irányítását mindenhol átvették a nemzetiszocialisták, majd a szervezetek egyesültek a Romániai Németek Népközösségében (Volksgemeinschaft der Deutschen in Rumänien/Partidul German). Az addigi demokratikus struktúrákat felváltotta a vezérelv.⁴⁶ A nemzetiszocialista felsőbbrendűség körüli viták kapcsán egymásnak estek a különböző politikai csoportosulások, melyek nyilvánosan jól megkülönböztethetők voltak egymástól az új viseletükről.

1940-ben a második bécsi döntés következményeként Észak-Erdély és a Székelyföld visszakerült Magyarországhoz, míg Közép- és Dél-Erdély Romániában maradt. Történelme során először osztották meg a szászok településterületét.⁴⁷ A Romániánál maradt részeken 212.210 erdélyi szász élt, a magyarországin összesen kb. 35.000.⁴⁸ A román kormány egy 1940. novemberi törvényerejű rendelettel jogi személlyé nyilvánította a romániai német népcsoportot.⁴⁹ A Német Birodalom Magyarországgal és Romániával is kötött olyan egyezményeket, melyek értelmében a népi németek önként bevonulhattak a Waffen-SS-be. A propaganda hatására, valamint a népcsoport-vezetőség nyomására 1943 végén 60.000 romániai német jelentkezett a Waffen-SS-be, a Wehrmachtba vagy teljesített szolgálatot a kényszermunkásokat dolgoztató, építkezéssel foglalkozó ún. Todt Szervezetben (Organisation Todt), esetleg dolgozott hadiüzemekben. Ők a Führer egy 1943. január 19-ei rendelete értelmében megszerezték a német állampolgárságot. Emellett a Birodalom kötelezte magát arra, hogy támogassa az érintettek családtagjait is. Ez a két határozat az erdélyi szászok világháború utáni történetét tekintve központi jelentőségű dokumentum. 1944. augusztus 23-án Románia váratlanul átállt a front másik oldalára. A szovjet csapatok még az ősszel elfoglalták az országot, s nem sokára átlépték a belső erdélyi határt is, Magyarország irányában. Csak néhány dél-erdélyi közösséget sikerült nagy sietve részben vagy egészben evakuálni, így a közép- és dél-erdélyi szász lakosság túlnyomó többsége a szülőföld falvaiban és városaiban maradt.⁵⁰ A magyar fennhatóság alatt álló Észak-Erdélyben viszont már tavasszal kidolgozták a terveket a szászok evakuálására, így itt sikerült teljesen

⁴³ Uo. 345.

⁴⁴ Uo. 354.

⁴⁵ Uo. 463.

⁴⁶ Uo. 437.

⁴⁷ Roth, 1996. 134.

⁴⁸ Gündisch, Konrad: *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*. München: Langen-Müller Verlag, 1998. 204.

⁴⁹ Uo. 207.

⁵⁰ Uo. 211.

kiüríteni a területet. Az új front főparancsnokának utasítására 1944 szeptemberében megindultak nyugat felé a községenként 50-400 szállítóeszközből álló konvojok. Az elsők ezek közül novemberben érték el Ausztria mai területét. Az öregeket, betegeket, kisgyerekes anyákat és terhes nőket vasúton szállították tovább a Népinémet Közvetítőszer (Volksdeutsche Mittelstelle) szászországi, felső-sziléziai, Szudéta-vidéki és Kulm környéki táboraiba. Összesen 48.000 embert evakuáltak 1944. november végéig. 12.000 embert azonban utolért a front, és ők a szovjet hivatalok utasítására hazatelepültek Ausztria és Németország szovjet megszállási övezeteiből.⁵¹ A visszatérés vonaton vagy saját fogatokon történt. A hazatérőket „fasiszta hazaárulóknak” bélyegezték, és a nagyváradi, zsilvásárhelyi (Târgu-Jiu), kishírályi (Turnu-Măgurele) és besztercei kényszermunkatáborba internálták. Házukat már röviddel a menekülésük után elfoglalták. 1948-ban a kényszermunkások visszatérhettek családjukhoz, mivel a szülőhelyre vonatkozó tartózkodási tilalmat feloldották, és a megvont állampolgárságot is visszaadták nekik. Sok családot azonban szétszakított a háború, a menekülés és a deportálás, főleg Észak-Erdélyben. Ezek már nem látták a jövőjüket Romániában, ezért megpróbálták elérni a család egyesítést Ausztriában vagy Németországban.⁵²

Az 1945 eleji kommunista hatalomátvétellel kezdetét vette a korábbi vezető társadalmi rétegek több évig tartó üldözése. A németeket a kollektív bűnösség jegyében megfosztották tulajdonuktól és részben polgári jogaiktól is.⁵³ Ráadásul a munkaképeseket kényszermunkára hurcolták a Szovjetunióba a szovjet-román gazdasági konvenció értelmében. A Romániából deportált 70-80.000 németből több mint 30.000 volt erdélyi szász. A fogság letelte után többségüket vonaton elszállították az Odera menti Frankfurtba, ahonnan nem engedélyezték visszatérésüket Erdélybe, így sokan megpróbáltak illegálisan átjutni Ausztriába vagy Nyugat-Németországba, ahol az észak-erdélyiek időközben már elkezdték megvetni a lábukat. A deportáltaknak csak nagyon kis része térhetett vissza szülőföldjére. Az elhurcoltak 15%-a pedig életét vesztette.⁵⁴

1941 és 1948 között az erdélyi német lakosság létszáma csaknem 100.000 fővel (jórészt szászokkal) csökkent, 251.000-ról 157.105-re. Időközben 50-60.000 személy élt már Románián kívül, Ausztriában, a Német Szövetségi Köztársaságban, az NDK-ban, egyéb európai államokban és a tengerentúlon.⁵⁵ Romániában a német mezőgazdasági vagyon csaknem 90%-a állami tulajdonba került, s ezzel 55-60.000

⁵¹ Uo. 213–214.

⁵² Kroner, Michael: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*. Bd. 1. Nürnberg: Verlag Haus der Heimat, 2007. 225.

⁵³ Roth, 1996. 136.

⁵⁴ Gündisch, 1998. 221.; Sedler, Irmgard: „... skoro damoi” – *Hoffnung und Verzweiflung. Siebenbürger Sachsen in sowjetischen Arbeitslagern 1945–1949*. Ausst.-Kat. Altenriet: Siebenbürgisches Museum Gündelsheim, 2020. 7., 284.

⁵⁵ Gündisch, 1998. 221.

földműves elveszítette gazdasági bázisát. A föld mellett megfosztották őket mezőgazdasági eszközeiktől és házuiktól is. Ezeket beköltöző földnélküli román parasztnak adták, akik gyakran a megfelelő ismeretek és tapasztalatok hiánya miatt nem tudták a földet megművelni. A mezőgazdasági termelés meredeken zuhant, nyomában éhség ütötte fel a fejét.⁵⁶ 1949-ben megtörtént a mezőgazdaság szovjet mintára történő erőszakos kollektivizálása. Előzőleg, 1947-ben már végrehajtották a valutareformot, és 1948-ban államosították az ipari, banki, kohászati, közlekedési és távközlési magáncégeket, társaságokat és egyesületeket is. 1950-ben következett az ingatlanok államosítása. Ezek az intézkedések Románia teljes lakosságát érintették, de a kisebbségekhez tartozókat fokozottan.⁵⁷ Az erdélyi szászoknak egyetlen saját intézményük maradt csupán, az evangélikus egyház. Ennek az új rezsimmel folyamatosan feszült volt a kapcsolata, mivel az, amennyire csak lehetett, támogatta a német kisebbséget. Az 1950-es évektől ismét beindult a kulturális élet, igaz, szigorúan szabályozott keretek között. Az egyházi és a magán oktatási intézményeket azonban 1948-ban államosították.

A király elűzése és a kommunista állam berendezkedése után a szász lakosság szociális és gazdasági struktúrái gyorsan megváltoztak.⁵⁸ Az 1945-ös agrárreformig a romániai németek 70%-a mezőgazdasághoz kapcsolódó szakmákban dolgozott. 1956-ban már csak 22%, miközben a nem mezőgazdasággal foglalkozó alkalmazottak és munkások aránya 72%-ra nőtt. Ezen belül 14,5% volt azok aránya, akik mezőgazdasági vagy ipari termelőszövetkezetek tagjai voltak. A falvak egy része félreeső helyen feküdt, rossz közlekedési infrastruktúrával, emiatt sokan úgy ítélték meg, hogy lakóhelyet kell változtatniuk, ha dolgozni akarnak. A korábbi faluközösséghez fűződő kapcsolatok meglazultak, a hagyományos életformákat feladták, mert ezek a változások miatt értelmüket veszítették. Érvényes volt ez a lakáskultúrára, a hétköznapi kultúrájára, a szokásokra, köztük a népviseletre, a szomszédságok szociális funkciójára, melyek mind-mind mélyen be voltak ágyazva a paraszti és az egyházi év ritmusába.⁵⁹

Az 1952-es alkotmány biztosította először ugyanazokat a jogokat a nemzeti kisebbségek számára, amelyeket a tituláris nemzet élvezett. A kisebbségek létét és kulturális fejlődésének lehetőségét széles körre kiterjedő rendelkezések szabályozták.⁶⁰ Ezzel egyidőben megszorításokat vezettek be a német lakossággal szemben. A városi középrétegeket például kitelepítették, és építkezéseken dolgoztatták. Aztán letartóztatási hullámok következtek kirakatperekkel, jórészt értelmiségiek

⁵⁶ Uo. 224.

⁵⁷ Uo. 226.

⁵⁸ Uo. 227.

⁵⁹ Wagner, Ernst: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Ein Überblick*. Thaur bei Innsbruck: Wort und Welt Verlag, 1990. 87.

⁶⁰ Gündisch, 1998. 227.

ellen.⁶¹ Csak az 1960-as években kezdődött egy új időszak, Nicolae Ceaușescu alatt. A szász kórusok, fúvós együttesek és táncsoportok ismét felléphettek nyilvánosan, újjáéledtek a népszokások, a virágkoszorúk ünnepe, a farsangi szokások, a Mária- és Katalin-bálok. Hamarosan azonban csatlakozni kellett az „irányított liberalizálás” reményében, amelyet a Szovjetuniótól való távolságtartás táplált. Az egyre inkább diktatórikus eszközökkel kormányzó párt- és államfő, Nicolae Ceaușescu ugyanis célul tűzte ki a kommunista társadalom egységes népének megteremtését. 1974-ben törvényt hoztak a nemzeti kulturális javak védelméről. Ettől kezdve minden Romániában található kulturális kincs elsődleges tulajdonosa az állam lett. 1985/86-tól nem voltak már önálló német iskolák, csak a románnal párhuzamos német osztályok. A korábbi iskolai rendezvények, amelyek a városok és községek kulturális életében központi szerepet játszottak, elvesztették addigi jellegzetességüket.⁶² Az iskolát egyre inkább a szocializmus és kommunizmus építésének, valamint a lakosság szociális és etnikai homogenizációjának szolgálatába állították.⁶³ A falvak számára kidolgoztak egy településrendezési tervet, melynek keretében 8000-et terveztek közülük felszámolni; ezek lakosságát ún. agráripari centrumokba kívánták áttelepíteni.⁶⁴ Ceaușescu alatt neosztálinista diktatúra épült ki, befelé a Securitate diktatúrájával, kifelé a világra nyitott, el nem kötelezett külpolitikát propagálva.⁶⁵ A zsidó kisebbség kivándorlásának analógiájára a román kormány felvetette a Német Szövetségi Köztársaságnak a német kisebbség legális kivándorlásának lehetőségét. 1983-ban a kétoldalú kapcsolatok kibővültek, és a német kisebbség minden tagja számára lehetővé vált a kivándorlás, illetve a kiutazás, nem csak, mint eddig, a család egyesítés keretében. Lépcsőzetes díjszabást állapítottak meg a legálisan távozók számára nemzetiség, végzettség és kor szerint. 1968 és 1978 között egy gyerekért vagy nyugdíjasért 1.700, egy szakmunkásért 1.900, egy egyetemistáért 5.000, egy értelmiségiért pedig 10-11.000 márkát fizetett az NSZK a román államnak. A német döntésnek humanitárius-szociális okai voltak, a román állam hanyarú politikai és gazdasági helyzetéből fakadtak, és összefonódtak a család egyesítés kérdésével is.⁶⁶ Ernst Meinhardt szerint az NSZK körülbelül 2-3 milliárd márkát fizetett ki az évek során.⁶⁷ Az 1980-as évek közepére Románia Európa szegényházává vált a rosszul sikerült ipari óriásprojektek, a mezőgazdaság

⁶¹ Uo. 230.

⁶² Uo. 234.

⁶³ Uo. 235.

⁶⁴ Uo. 236.

⁶⁵ Kroner, 2007. 238.

⁶⁶ Bagiu, Paul Cristian: *Die Geheimsache Kanal. Analyse der staatlich vermittelten Aussiedlung Rumäniendeutscher in die BRD (1968–1989) nach markttheoretischen Gesichtspunkten*. Sibiu: Honterus Verlag, 2021. 123–132.

⁶⁷ Meinhardt, Ernst: Der Beginn bundesdeutscher Zahlungen an Bukarest für den Freikauf der Rumäniendeutschen. *Allgemeine Deutsche Zeitung für Rumänien*, 14. Dezember 2011.

elhanyagolása, a magas külföldi eladósodottság miatt.⁶⁸ Csak 1986-ban 16.000 német hagyta el az országot.⁶⁹ Végül a Gorbacsov által javasolt reformoknak ellenálló Nicolae Ceaușescu 1989-ben megbuktatták, majd ki is végezték.⁷⁰ Az 1991-es új román alkotmány garantálja az alapjogokat.⁷¹

2002 óta a román gazdaság jelentős fejlődésen ment keresztül, amelyben nagy szerepet játszottak a külföldi befektetések is.⁷² Románia 2004-ben csatlakozott a NATO-hoz, majd 2007-ben belépett az EU-ba. 2014-ben Klaus Johannist, Nagyszeben polgármesterét választották államfővé.

Az 1989/90-es puccs után a romániai németek saját politikai szervezetet hoztak létre, a Romániai Németek Demokratikus Fórumát (Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien – DFDR). A DFDR helyi, járási és regionális szinten (Óbirodalom, Bánság, Bukovina, Észak-Erdély, Dél-Erdély) is rendelkezik tagszervezetekkel. Székhelye jelenleg Nagyszebenben van. Minden évben tart egy ún. szász találkozót.⁷³ Történelmi és kulturális okokból az erdélyi szászok központi intézménye az Ágostai Hitvallású Romániai Evangélikus Egyház. Az egyház tartja fenn Nagyszebenben a Friedrich Teutsch Kulturális Központot, melyben helyet kap az Evangélikus Egyház Központi Levéltára és Országos Egyházi Múzeuma (Zentralarchiv der Evangelischen Kirche, Landeskirchliches Museum) is.⁷⁴ Románián kívül az USA-ban, Kanadában, a Német Szövetségi Köztársaságban és Ausztriában is vannak erdélyi szász szervezetek.⁷⁵ Budapesten egykor volt egy Transilvania Egyesület (Transilvania-Verein), amely 1926-ban minden külföldi szász szervezetet egyesíteni kívánt.⁷⁶ A 19. század második felétől ugyanis a gazdasági helyzet újabb és újabb kivándorlási hullámokat generált, többek között az Egyesült Államok irányába.⁷⁷ Az első világháború előtt már kerekén 20.000 erdélyi szász élt ott.⁷⁸ Élénk egyesületi élet alakult ki, amelyet a központi egyesület, az Erdélyi

<https://adz.ro/meinung-und-bericht/artikel-meinung-und-bericht/artikel/der-beginn-bundesdeutscher-zahlungen-an-bukarest-fuer-den-freikauf-der-rumaeniendeutschen> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 4.)

⁶⁸ Gündisch, 1998. 246.

⁶⁹ Wagner, 1990. 91.

⁷⁰ Gündisch, 1998. 246.

⁷¹ Kroner, 2007. 250.

⁷² Uo. 249.

⁷³ Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien. Allgemeine Vorstellung.

<https://www.fdgr.ro/allgemeine-vorstellung/> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 3.)

⁷⁴ Evangelische Kirche A. B. in Rumänien. Begegnungs- und Kulturzentrum Friedrich Teutsch. <https://www.evangel.ro/einrichtungen-werke/kirchliche-einrichtungen/friedrich-teutsch-haus/> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 3.)

⁷⁵ Kroner, Michael: *Siebenbürger Sachsen außerhalb Siebenbürgens*. Nürnberg: Landsmannschaft der Siebenbürger Sachsen, 2001. 13.

⁷⁶ Uo. 15.

⁷⁷ Uo. 13.

⁷⁸ Uo. 21.

Szászok Szövetsége (Alliance of Transylvanian Saxons) szervezett. 1963-ban egyesültek az amerikai és kanadai fiókszervezetek.⁷⁹ Utóbbi helyen 1939-ben kb. 3.000 erdélyi szász élt.⁸⁰ 1950 után egy második nagy bevándorlási hullám keretében további 5.000 személy érkezett az észak-erdélyi menekültek közül Ausztriából és az NSZK-ból.⁸¹ A két észak-amerikai országban évente felváltva tartanak egy-egy központi rendezvényt az otthonra emlékezve. Ezeken vendégként részt vesznek a németországi és ausztriai szövetségek, valamint a DFDR képviselői is. De az Alliance of Transylvanian Saxons is képviselteti magát a Németországban élő erdélyi szászok éves rendezvényén Dinkelsbühlben, és Ausztriában Welsben, valamint Erdélyben a szász találkozón.⁸²

Bécsben és Grazban már 1871-ben alakultak erdélyi szász egyesületek.⁸³ A II. világháború után jogos volt az aggodalom, hogy az észak-erdélyi menekülteket hontalanokként (displaced persons) erőszakkal hazatelepítik, anélkül, hogy megbízható információkkal rendelkeznének arról, hogy Románia visszafogadja-e őket. 1946-ban ezért megalakult az Erdélyi-Szász Néptanács (Siebenbürgisch-Sächsischer Volksrat), amely az Erdélybe való hazatérés vagy a zárt csoportban való áttelepülés ügyeivel foglalkozott.⁸⁴ 1950 táján kb. 30.000 erdélyi szász élt Ausztriában.⁸⁵ Politikai, gazdasági és kulturális érdekeiket az Erdélyi Szászok Ausztriai Országos Szövetsége (Bundesverband der Siebenbürger Sachsen in Österreich) képviselte.⁸⁶ A szomszédságokat, táncsoportokat, tájházakat/múzeumokat működtető szervezetnek ma 10.000 tagja van.⁸⁷ Welsben minden évben megrendezik a szülőföld ünnepét (Heimattag). A szászokat a sanyarú lakáshelyzet miatt kezdetben földkunyhókban és barakkokban szállásolták el, majd lakótelepek épültek számukra Elixhausenben (Salzburg mellett) és Rosenauban (Vöcklabruck mellett). Az 1950-es évek elején 11.000 ember családjával együtt átköltözött Ausztriából Északrajna-Vesztfália (NSZK) bányavidékeire, Oberhausen-Osterfeldre, Herten-Langenbochumba, Setterichbe és Drabenderhöhebe.⁸⁸ Az állampolgárság megszerzésére mind az NSZK-ban, mind Ausztriában csak az 1950-es években

⁷⁹ Uo. 27–28.

⁸⁰ Uo. 30.

⁸¹ Uo. 31.

⁸² Uo. 34.

⁸³ Uo. 13.

⁸⁴ Uo. 56.

⁸⁵ Uo. 58.

⁸⁶ Uo. 61.

⁸⁷ Kulturstiftung der Deutschen Vertriebenen. Bundesverband der Siebenbürger Sachsen in Österreich. <https://kulturstiftung.org/institutionen/bundesverbandt-der-siebenbuerger-sachsen-in-oesterreich> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 4.)

Forum Volkskultur in Oberösterreich. Verband der Siebenbürger Sachsen in Oberösterreich. <https://www.ooe-volkskultur.at/forum/verbaende/verband-der-siebenbuerger-sachsen-in-oberoesterreich/> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 4.)

⁸⁸ Kroner, 2001. 58.

nyílt lehetőség.⁸⁹ Nyugat-Németországban a II. világháború után kb. 15.000 dél- és észak-erdélyi szász menekült tartózkodott. A Waffen-SS-be és a Wehrmachtba bevonultak családtagjai mellett olyan férfiak és nők is éltek itt, akiket szabadon engedtek a szovjetunióbeli kényszermunkáról. Ezek 50%-a visszatért Erdélybe, más részük Nyugat-Németországba került. A szász hadifoglyoktól Románia megvonta az állampolgárságot. Azokat, akik ennek ellenére mégis haza mertek térni, kémként letartóztatták. Az NDK-ban az 1960-as évek közepén kb. 1.400 erdélyi szász élt. Ott az elűzötteknek tilos volt egyesületet alakítaniuk.

Az NSZK-ban gyorsan megalakult az evangélikus egyház keretei között az Erdélyi Szászok Segélybizottsága (Hilfskomitee der Siebenbürger Sachsen), ma Erdélyi Szász és Bánáti Sváb Evangélikusok Közössége a Németországi Evangélikus Egyház Diakóniai Szervezetében (Gemeinschaft Evangelischer Siebenbürger Sachsen und Banater Schwaben im Diakonischen Werk der EKD e. V.), melynek legfőbb feladata a családgyesítés, a munka- és lakásközvetítés, információk szerzése az erdélyi helyzetről, keresőszolgálat, tanácsadás a Németországban való letelepedéshez vagy kivándorláshoz, valamint a külföldi okiratok és diplomák elismeretése volt.⁹⁰ Jelenleg támogatásokat közvetít Erdélybe és az evangélikus egyházi hagyományok megőrzésén fáradozik.⁹¹

1953 óta több idősothont is alapítottak a hozzájuk tartozó támogató egyesületekkel együtt: a Chimsee melletti Rimtsingben, a Neckar melletti Gundelsheimban, a Harz-hegységben található Osterodeban, Lechbruckban és Drabenderhöheben.⁹² Romániában a nagyszebeni Carl Wolff Idősek Otthona (Carl-Wolff-Altenheim) lát el hasonló feladatokat.

Az Erdélyi Szászok Németországi Szövetségét (Verband der Siebenbürger Sachsen in Deutschland) 1949-ben még honfitársi szövetségként (Landsmannschaft) jegyezték be, miután a nagyhatalmak feloldották az egyesületek működésének korlátozását. Célja a szászok összefogása a közös érdekek képviseletére. Tanácsokat ad, segítséget nyújt, ápolja és fenntartja a kulturális örökséget. Minden szövetségi tartományban vannak tartományi egyesületei, melyek a körzeti szervezeteket fogják össze. A müncheni székhelyű Szövetség 1950 óta adja ki a szervezet újságját, a *Siebenbürgische Zeitung*ot. Évente egyszer, pünkösdkor Dinkelsbühlben megtartja a szülőföld ünnepét (Heimattag), melyet úgy 20.000 érdeklődő szokott felkeresni. Ilyenkor kiállításokat, kulturális programokat rendeznek, átadják az Erdélyi Szász Kulturális Díjat (Siebenbürgisch-Sächsischer Kulturpreis), melylyel a kiemelkedő tudományos és művészeti teljesítményeket ismerik el. Több mint 2.000 ember népviseletben vonul fel, központi gyűlést tartanak olyan neves politikusok részvételével, mint például Willy Brandt kancellár, Hans-Dietrich Genscher

⁸⁹ Uo. 59.

⁹⁰ Uo. 38.

⁹¹ Uo. 51.

⁹² Uo. 44–45.

külgügyminiszter, a Bundestag alelnöke, Renate Schmidt, Johannes Rau miniszterelnök, Günther Verheugen EU-biztos, vagy a szövetségi kormány kitelepültekkel és nemzeti kisebbségekkel foglalkozó megbízottja, Bernd Fabritius. A rendezvényt gyászünneppé zárja, egy felhívó beszéddel.⁹³

Az erdélyi szász Bernd Fabritius 1998 óta több vezető tisztséget is betölt az erdélyi szászok közösségén belül. 2007 és 2019 között (2015-től Herta Daniellel megosztva) az Erdélyi Szászok Németországi Szövetségének országos elnöke, valamint a világ szász szervezeteit átfogó Erdélyi Szász Föderációnak (Föderation der Siebenbürger Sachsen) a vezetője.⁹⁴ Az Erdélyi Németek Demokratikus Fóruma (Demokratisches Forum der Deutschen in Siebenbürgen), az Erdélyi Szászok Ausztriai Országos Szövetsége, az Erdélyi Szászok Kanadai Honfitársi Szövetsége (Landsmannschaft der Siebenbürger Sachsen in Kanada), az Amerikai Egyesült Államokban Élő Erdélyi Szászok Szövetsége (Alliance of Transylvanian Saxons in the United States of America) és az Erdélyi Szászok Németországi Szövetsége 1983-ban alakították meg a Föderációt azzal a céllal, hogy a világon mindenhol képviselje az erdélyi szászok érdekeit, erősítse a szászság összetartozás-tudatát, és képviselje a közös, humanitárius, szülőfölddel kapcsolatos politikai és kulturális érdekeket.⁹⁵ 2010 óta Fabritius az Elűzöttek és Kitelepülők Uniójának (Union der Vertriebenen und Aussiedler) helyettes elnöke is, 2015 óta pedig a Kitelepítettek Szövetsége elnöki pozíciójából fakadóan a Keresztényszociális Unió (Christlich-Soziale Union – CSU) elnökségének kooptált tagja. A 2013-as Bundestag-választáson képviselői mandátumot szerzett. Itt a Külügyi Bizottság Kultur- és Oktatáspolitikai Albizottságának (Unterausschuss für Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik) elnöke, a Külügyi Bizottság és az Emberi Jogok és Humanitárius Segélyek Bizottságának (Ausschuss für Menschenrechte und humanitäre Hilfe) rendes tagja, a Belügyi Bizottság és a Jogi Bizottság póttagja. Emellett a Német Szövetségi Köztársaságot képviselte az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének tagjaként, s ideiglenes elnöke volt a Jogi és Emberi Jogi Bizottságnak (Ausschuss für Rechtsangelegenheiten und Menschenrechte). A Bundestag 2014-ben képviselőként delegálta a Magnus Hirschfeld Alapítvány (Bundesstiftung Magnus Hirschfeld) kuratóriumába, valamint a Szudétánémet Tanácsba (Sudetendeutscher Rat). Fabritius a Német–Román Parlamentközi Vegyesbizottság (Deutsch-Rumänische Parlamentariergruppe) helyettes elnöke volt, valamint a Német–Amerikai és Német–Kanadai Parlamentközi Vegyesbizottság tagja. 2015-ben a Bundestag Emberi Jogi Bizottságának egyik programja keretében védnökséget vállalt az Oroszországban őrizetbe vett ukrán filmes, Oleh Senzow fölött. 2018. április 11-én a Német Szövetségi Kormány kivándorlási kérdésekért és nemzeti kisebbségekért felelős

⁹³ Uo. 49.

⁹⁴ Wikipedia. Die freie Enzyklopädie. Bernd Fabritius. https://de.wikipedia.org/wiki/Bernd_Fabritius (Letöltés ideje: 2022. augusztus 5.)

⁹⁵ Kroner, 2001. 49.

megbízottja (Beauftragter der Bundesregierung für Aussiedlerfragen und Nationale Minderheiten). Ezt a tisztséget 2022. április 14-ig töltötte be.⁹⁶

1997-ben alakult meg az Erdélyi Szász Településekről Származók Közösségeinek Szövetsége (Verband der Siebenbürgisch-Sächsischen Heimatortsgemeinschaften e. V. – a továbbiakban: HOG-Verband). A HOG-Verband széles körű aktivitásával az erdélyi településekre koncentrált, miközben szorosan együttműködik a Romániai Evangélikus Egyházzal, az Erdélyi Németek Demokratikus Fórumával, helyi egyházi és politikai hivatalokkal, és sokoldalúan támogatja az egyes települések egyesületeinek aktivitását, mindenekelőtt ezek ausztriai, németországi vagy éppen erdélyi találkozóit. Ezek az egyesületek kezdetben csak ugyanazon települések egykori lakóinak laza közösségei voltak. A szülőhelyből táplálkozó erős szomszédági kötődések, és az igény, hogy ezeket Erdélyen kívül is ápolni lehessen, vezettek az egyes települési egyesületek szervezett struktúráinak kiépítéséhez. A szövetség ideális keretet biztosít a közösség és az erdélyi szász települési egyesületek együttműködésének koordinálására, a szomszédágok, regionális csoportok és további szülőhelyhez kötődő csoportosulások támogatására. Az egyesület célja a szülőföld közös megismerése és ápolása, valamint az erdélyi szászok kulturális örökségének megőrzése, különös tekintettel az erdélyi szász kulturális javak védelmére és megtartására.⁹⁷

Dél-Amerikában, Dél-Afrikában, Ausztráliában, Franciaországban és Nagy-Britanniában is élnek erdélyi szászok.⁹⁸ Svájcban egyesületük is van, amely tagja az Erdélyi Szász Kulturális Tanácsnak (Siebenbürgisch-Sächsischen Kulturrat e. V.). Az 1969-ben kulturális tanácsadó testületként alakult Tanács feladata Erdély történelmének és kultúrájának tudományos kutatása, dokumentálása és oktatása, különös tekintettel az erdélyi szászokra. E célból a gundelsheimi Horneck-kastélyban fenntartja az Erdélyi Intézetet (Siebenbürgen-Institut), valamint az ugyanott helyet kapó Erdélyi Könyvtárat és Levéltárat. A Tanács nevezi ki az intézmény igazgatótanácsát is. Az Erdélyi Intézet az erdélyi nép kultúrájának és történetének központi kutató és dokumentációs központja Németországban.

A Kulturális Tanács tagjai:

- Erdélyi Honismereti Munkaközösség, Heidelberg (Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde e. V. Heidelberg) mint az Erdélyi Honismereti Egyesület utódszervezete (Verein für Siebenbürgische Landeskunde)
- Erdélyi Szászok Ausztriai Országos Szövetsége (Bundesverband der Siebenbürger Sachsen in Österreich e. V.)

⁹⁶ Bernd Fabritius. In: Wikipedia. Die freie Enzyklopädie. https://de.wikipedia.org/wiki/Bernd_Fabritius (Letöltés ideje: 2022. augusztus 5.)

⁹⁷ Verband der Siebenbürgisch-Sächsischen Ortsgemeinschaften e. V. 25 Jahre HOG-Verband. <http://hog-verband.de/> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 4.)

⁹⁸ Kroner, 2001. 35–36.

- Erdélyi Németek Demokratikus Fóruma (Demokratisches Forum der Deutschen in Siebenbürgen)
- Romániai Evangélikus Egyház (Evangelische Kirche A. B. in Rumänien)
- Erdélyi Könyvtár Barátai és Támogatói (Freunde und Förderer der Siebenbürgischen Bibliothek e. V.)
- Erdélyi Szász és Bánáti Sváb Evangélikusok Közössége a Németországi Evangélikus Egyház Diakóniai Szervezetében (Gemeinschaft Evangelischer Siebenbürger Sachsen und Banater Schwaben im Diakonischen Werk der EKD e. V.)
- Német Alpok Egyesület Kárpátok Szekciója (Sektion Karpaten im Deutschen Alpenverein e. V.)
- Erdélyi Szász Alapítvány (Siebenbürgisch-Sächsische Stiftung)
- Erdélyi Múzeum, Gundelsheim (Siebenbürgisches Museum Gundelsheim e. V.)
- Erdélyi Könyvtár Alapítvány (Stiftung Siebenbürgische Bibliothek)
- Erdélyi Szászok Németországi Szövetsége (Verband der Siebenbürger Sachsen in Deutschland e. V.)
- Erdélyi Szász Települési Egyesületek Szövetsége (Verband der Siebenbürgisch-Sächsischen Heimatortsgemeinschaften e. V.)
- Romániai Evangélikus Egyház Erődtemplomai Alapítvány (Stiftung Kirchenburgen der Evangelischen Kirche A.B. in Rumänien)
- Erdélyi Szászok Svájci Egyesülete (Verein der Siebenbürger Sachsen in der Schweiz)

A Kulturális Tanács az NSZK szövetségi menekültügyi törvényének 96. §-a értelmében végzi tudományos és kulturális tevékenységét: „a szövetségi és a tartományi kormányoknak az alaptörvény által rájuk ruházott illetékesség szerint meg kell őrizniük az erőszakkal kiűrt területek kulturális javait az elűzöttek és menekültek, a teljes német nép és a külföld emlékezetében, levéltárakat, múzeumokat és könyvtárakat kell létrehozniuk, bővíteniük és feldolgozniuk, valamint intézményeket kell biztosítaniuk a művészet és az oktatás számára, támogatva azokat. Támogatniuk kell a tudományt és a kutatást azoknak a feladatoknak a teljesítésében, amelyek az elűzöttek és menekültek elűzéséből és integrációjából rájuk hárulnak, valamint az elűzöttek és menekültek kulturális teljesítményének további fejlődését is.”

A Kulturális Tanács ennek megfelelően koordinálja, támogatja és megvalósítja saját és tagjai aktivitását. Az Erdélyi Intézet mindenekelőtt dokumentációs, kutatási és oktatási tevékenységet végez, kutatási projekteket menedzsel, kiadványokat jelentet meg, konferenciákat szervez a multietnikus és több vallásnak is otthont biztosító erdélyi régióról. Az intézet egyedülálló kincseknek ad otthont az elmúlt öt évszázadból, így az Erdély-kutatás legnagyobb és legfontosabb intézményének számít Erdély területén kívül. Az intézet több tudományos műhellyel is együttműködik. Évtizedek óta vannak kapcsolatai kelet-közép-európai intézményekkel, mindenekelőtt romániaiakkal és magyarországiakkal. Kiemelendő ezek közül

a Román Akadémia Bölcsészettudományi Intézete vagy a Romániai Evangélikus Egyház „Friedrich Teutsch” Kulturális Központja, mindkettő Nagyszebenben, a brassói Honterus Gyülekezet Könyvtára és Levéltára, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Germanisztikai Intézete és a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egyesület. Az intézethez tartozik az Erdélyi Könyvtár a maga 90.000 adathordozójával, köztük sok Transylvanicával – Budapesttől nyugatra ez a legnagyobb ilyen jellegű gyűjtemény –, valamint a Levéltár, 1.500 folyóméter levéltári anyaggal, sok különgyűjtemény (például egyházi anyakönyvek, hagyatékok, térképek, egyesületi archívumok, fényképek, képeslapok, plakátok, filmek és hangfelvételek). Az érdeklődők világszerte kutathatnak az elérhető kiadványok között, mivel az Erdélyi Intézet csatlakozott a Délnyugat-német Könyvtári Hálózathoz (Südwestdeutscher Bibliotheksverbund), és lehetségessé vált a könyvtárközi kölcsönzés. Helyben egy jól felszerelt kézikönyvtár is az érdeklődők rendelkezésére áll, a legkülönbözőbb szakkönyvekkel.

A gundelsheimi Horneck Kastélyban található az Erdélyi Múzeum is. Ez az egyetlen olyan múzeumi intézmény Románián kívül, amely az erdélyi százok kulturáját és történetét mutatja be a maga multietnikus és többvallású környezetében. Az állandó kiállítást 1996/97-ben jelentősen átalakították, és az erdélyi művészet- és kultúrtörténet főbb témái szerint tagolták.⁹⁹ Az átfogó gyűjteményből (több mint 19.000 tárgy) válogatás látható a földszinten a kb. 500 m²-es állandó kiállítás keretében. A látogató a különböző tématerületeken keresztül betekintést nyerhet Erdély eseménydús történelmébe és sokrétű kultúrájába a középkortól napjainkig. A kiállítás különleges figyelmet szentel az erdélyi kultúra történetének európai kontextusban való közvetítésére, valamint a soknemzetiségű környezetben zajló sajátos identitásfolyamatok és társadalmi rend bemutatására. Erdély hagyományos közösségközpontú társadalmi rendjének bemutatásával a múzeum érdemben is hozzátesz a demokratikus együttműködés és a tolerancia kultúrájához az egyesült Európában. A múzeum felső szintjén, mintegy 100 m²-en évente többször is időszaki kiállításokat rendeznek. Egy grafikákat bemutató kabinet, valamint egy gyűjtemény is van ezen az emeleten erdélyi textíliákból, kerámiákból és a régió jelentős arany és ezüstművészetéből.¹⁰⁰

A Horneck-kastély a benne elhelyezett intézettel és múzeummal az erdélyi százok kulturális központja, és szívesen fogad minden Erdély iránt érdeklődő látogatót.

Fordította: Eiler Ferenc

⁹⁹ Wikipedia. Die freie Enzyklopädie. Siebenbürgisches Museum. https://de.wikipedia.org/wiki/Siebenbürgisches_Museum (letöltés ideje: 2022. augusztus 4.)

¹⁰⁰ Siebenbürgisches Museum. Auftrag und Konzept. <https://www.siebenbuergisches-museum.de/de/siebenbuergisches-museum/auftrag-und-konzept/> (letöltés ideje: 2022. augusztus 4.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bagiu, Paul Cristian: *Die Geheimsache Kanal. Analyse der staatlich vermittelten Aussiedlung Rumäniendeutscher in die BRD (1968–1989) nach markttheoretischen Gesichtspunkten*. Sibiu: Honterus Verlag, 2021.
- Bretz-Schwarzenbacher, Gerda – Scola, Ortrun – Schiel, Annemarie: *Die Festtracht der Siebenbürger Sachsen*. München: Callwey, 1997.
- Gündisch, Konrad: *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*. München: Langen-Müller Verlag, 1998.
- Kroner, Michael: *Siebenbürger Sachsen außerhalb Siebenbürgens*. Nürnberg: Landsmannschaft der Siebenbürger Sachsen, 2001.
- Kroner, Michael: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*. Bd. 1. Nürnberg: Verlag Haus der Heimat, 2007. 225.
- Meinhardt, Ernst: Der Beginn bundesdeutscher Zahlungen an Bukarest für den Freikauf der Rumäniendeutschen. *Allgemeine Deutsche Zeitung für Rumänien*, 14. Dezember 2011. <https://adz.ro/meinung-und-bericht/artikel-meinung-und-bericht/artikel/der-beginn-bundesdeutscher-zahlungen-an-bukarest-fuer-den-freikauf-der-rumaeniendeutschen> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 4.)
- Myß, Walter Hrsg.: *Lexikon der Siebenbürger Sachsen. Geschichte, Kultur, Zivillisation, Wissenschaften, Wirtschaft, Lebensraum Siebenbürgen (Transsilvanien)*. Thaur bei Innsbruck: Wort-u.-Welt-Verlag 1993.
- Roth, Harald: *Kleine Geschichte Siebenbürgens*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 1996.
- Schiel, Ingrid: Die siebenbürgisch-sächsischen Frauen zwischen den Fronten der Kriege 1914/1918 und 1918/1919. In: Heppner, Harald (Hg.): *Umbruch mit Schlachtenlärm. Siebenbürgen und der Erste Weltkrieg*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2017. 197–221.
- Schiel, Ingrid: *Frei-Politisch-Sozial. Der Deutsch-Sächsische Frauenbund für Siebenbürgen 1921–1939*. Köln ua.: Böhlau Verlag, 2018.
- Sedler, Irmgard: „... skoro damoi!“ *Hoffnung und Verzweiflung. Siebenbürger Sachsen in sowjetischen Arbeitslagern 1945–1949*. Ausst.-Kat. Altenriet: Siebenbürgisches Museum Gundelsheim, 2020.
- Wagner, Ernst: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Ein Überblick*. Thaur bei Innsbruck: Wort und Welt Verlag, 1990.

BALOGH F. ANDRÁS*

Erdély német irodalma a 20. században. Kulturális reprezentáció, fogalmak, fejlődési vonalak, eredmények

Erdély fogalma a német irodalomban egyszerre biztos és bizonytalan. Biztos azért, mert Erdély fogalmát szokás összekötni az erdélyi szászokkal, így az erdélyi német irodalmon egyértelműen azokat a szövegeket értjük, amely a Szászföldön, illetve a Királyföldön keletkezett, avagy a szász nemzet alkotói hozták létre – nem egyszer épp Németországban, vagy máshol a világban. A fogalom azonban enyhén bizonytalanra vált két okból is: a második világháború után a romániai német közösségek bizonyos fokig egységesültek, kulturális orgánumaik, így a sajtó, rádió és televízió közösek lettek, s akkortól kezdve már nem lehetett hajszálpontos határvonalat húzni a különböző német nyelvű közösségek kulturális eredményei között. Ugyanakkor megjelent a nem szász, de német nyelvű kisebb népcsoportok hangja is a közös kánonban, így például a cipszerekről is hallani lehetett, akiknek szinte minden megkülönböztető jegyük egyezett a szászokéval, Erdély területén éltek, német nyelvet használtak, csak épp a vallásuk alapján egy másik etnikai csoportot képeztek. Amennyiben pontosak kívánunk lenni, akkor ezek a kisebb csoportok is az erdélyi németekhez tartoznak, ám nem a szász közösséghez. Elmondható továbbá, hogy Erdély fogalma a 20. században tágulni kezdett, és Trianon után a Bánságot és a Partiumot is beleértette a köznyelv, nem csak a történelmi Erdélyt. Külön bonyolítja a helyzetet, hogy a román kultúra és földrajzi szemlélet még külön megnevezi a Körös-vidéket, Máramarost és Szatmárt, míg a Partiumot kihagyja – és ez a felfogás jobban hatott a németekre, mint a politikai súly nélkül létező magyar felfogás. A táguló Erdély-fogalommal a bánsági, avagy bánáti német irodalom, a sváb irodalom is az erdélyi irodalom mellé, illetve belekerül, a régiót kevésbé ismerők össze is keverik őket. Anélkül, hogy a sváb vagy a szász identitás megváltozott

* 1992-től az ELTE Germanisztikai Intézetének oktatója, jelenleg igazgatója, a kolozsvári BBTE vendégoktatója. E-mail: balogh.f.andras@btk.elte.hu This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research CNCS–UEFISCDI, project number: PN–III–P–4–ID–PCCF–2016–0131

volna, a két csoport irodalma egész egyszerűen közeledett egymáshoz, hatottak is egymásra, sőt sok közös platformon együtt jelentek meg, így az irodalmi esteken és a közös médiákban. De ettől még a Bánság irodalma nem lett erdélyi német, inkább csak a romániai német irodalom fedőneve alatt találták meg mindketten a helyüket. Tovább bonyolította a fogalmi bizonytalanságot az a helyzet, hogy a 20. század végén a Németországba kitelepülő írók – a népcsoportjaikat követve – nem valamiféle posztromániai szervezetben találtak egymásra az NSZK adta jogi kereteken belül, hanem az erdélyi szász, avagy a bánáti sváb egyesületeken belül folytatták tevékenységüket.

A pontos fogalomalkotás miatt szükséges tehát áttekinteni azt, hogy mely német nyelvű csoportok éltek/élnek Erdély területén. A kisebb csoportok kulturális reprezentációja is nagyon szerény volt, ám a teljesség igénye miatt mindegyiket felsoroljuk.

Erdély több német ajkú csoport hazája volt, amelyek közül az *erdélyi szászok* tűntek ki leginkább. Ez a népcsoport nehéz utat járt be az évszázadok folyamán, mialatt gazdasági-társadalmi hagyományt teremtett, jogrendet hozott létre, szép falvakat, de különösen jelentős városokat alapított, mint Nagyszeben és Brassó, s ezek nyomán elnyerte a szomszédos népek elismerését és tiszteletét. Erdély történelmének különböző szakaszaiban a szászok fontos szerepet játszottak, néha éppenséggel vezető szerepet is, ugyanis modernizáltak, azaz új gazdasági módszereket, technikákat és eljárásokat hoztak Erdélybe. Mivel ma a szászok állnak az érdeklődés középpontjában, az a vélemény alakult ki, miszerint ők lennének a régió egyetlen német nyelvű népcsoportja. A történelem viszont ennél bonyolultabb lefolyású volt, így más német nyelvű csoportokat is megemlíthetünk, mint például a Vasér-völgyi *cípszereket*, a Nagypold környéki *landlereket* (Szeben megye), a *Durlach csoportot* vagy a már eltűnt *habánokat* és másokat. Gazdasági, társadalmi és kulturális súlya szerint mindegyik csoportot megemlítjük ebben a felsorolásban, miközben a kulturális reprezentációjukat is bemutatjuk.

A német nyelvű csoportok és kulturális reprezentációjuk

A 20. század elején a szászokat akár kis nemzetnek is nevezhetjük, mivel több érv is mellett szól, hogy ne csupán nyelvi csoportnak, hanem nemzetnek tekintsük őket.¹ Ebben a korban a szászok már jól kialakult, több fontos aspektust magában foglaló identitással bírtak, így volt földrajzi önképük, mindenkit magában foglaló egységes és egyedí vallásuk, valamint a kor színvonalán álló történelemszemléletük, amit a csoport tagjai interiorizáltak. A kommunikáció irodalmi német nyelven vagy

¹ Lásd pld. Roth, Catherine: *La Nation entre les lignes – Les Saxons de Transylvanie et la question des identités*. Rennes: Presses Universitaire 2022. 9. köv.

tájszólásban történt, a nyelvre és a nyelvhasználatra történt reflexió. A csoportnak minden tag által tisztelt és követett vezetői voltak, fejlesztették történelmi és kulturális identitásukat, a gazdaságuk virágzott, a politikai elitnek tárgyalási lehetősége volt a magyar, majd 1918 után a román kormánnyal, előjáróikat beválasztották a parlamentekbe, a premodern falusi életet maguk a gazdák szervezték meg a saját és a köz érdekeit összehangolva, a tudományos elit a németországi tudományos életbe is integrálódott, nem csupán a hazai tudományos közösségbe. Különösen városaik voltak példamutatók szervezettségben, urbanizálódásban, és esztétikai aspektusokkal is bírtak, amelyek a lakóknak pozitív életérzést sugároztak. Ezen érvék alapján az a tézis fogalmazható meg, miszerint a kis szász nemzet – körülbelül 220.000 emberről van szó – jól összeforrott, egységes, világos identitású egységet, egy kis nemzetet képviselt.

Az 1930-as népszámlálás adatai alapján a történelmi Erdélyben 253.426 személy vallotta magát németnek.² Ha ebből a számból levonjuk a kisebb csoportokat, amelyeknek a szásztól eltérő identitásuk volt, úgy a fentebb becsült számot kapjuk. A szász nép, amely magát szásznak vagy erdélyi németnek nevezte (Siebenbürger Sachsen, Siebenbürger Deutsche), a „Királyföldön” élt. Ez a megnevezés a közép-korból származik, mikor a Királyföld lakói a magyar királytól jogokat kaptak kötelezettségekért cserébe. Évi adót fizettek a kincstárnak, és a védelem megszervezése volt a feladatuk, a királyság határain túl folytatott háborúkba pedig fegyveres csapatokat kellett küldeniük.³

A Királyföld – mai földrajzi meghatározás szerint – körülbelül Szászvárostól (Broos) Brassóig terjedt. A szász identitás ezt a területet a „vom Broos bis Draas” szófordulattal illette, Szászvárostól Homoróddarócig, ez utóbbi falu Brassótól északra található. A Királyföldhöz tartozott a Beszterce környéki terület is. A szászok földrajzi identitása erős volt, ennél is erősebb volt azonban vallási identitásuk, amely a közösség egységét létrehozta. A római katolikus felekezetet elhagyva az ágostai hitvallásra tértek át, amelyet Johannes Honterus 1545-ös reformja vezetett be; megalapították az Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházat, amely napjainkban is működik. Az evangélikus egyháznak az egész történelem folyamán vezető szerepe volt a szász társadalomban. A 20. század elején a püspökké választott Friedrich Teutsch teológus és történész (1852–1933) adta meg az irányvonalat. Teutsch legjelentősebb műve a szászok történelemkompendiuma,⁴ amellyel népe nemzeti

² *Recensământul general al populației din anul 1930*. A német nép tekintetében lásd vol. IX, partea V. Neamul, 376–378.

³ A szászok jogait és kötelezettségeit tartalmazó középkori dokumentumokat már a XIX. századtól kezdődően gyűjtötték és kiadták, most online is elérhetők: <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/>

⁴ Teutsch, Friedrich: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*. Bd. 2: 1700–1815. Von den Kuruzzenkriegen bis zur Zeit der Regulationen. Hermannstadt: W. Krafft 1907; Bd. 3: 1816–1868, von der Zeit der Regulationen bis zur Einführung des Dualismus. Hermannstadt: W. Krafft 1910; Teutsch, Friedrich: *Die Siebenbürger Sachsen in den letzten*

identitását kívánta erősíteni. Teutsch népe történelméről alkotott vízióját a „Kampf um Volkstum und Kirche” szavakkal, vagyis a nép egységéért és egyházért folytatott harccal lehet leírni. Ezt a harcot az egész nép folytatta, az egyházi elit és a politikai vezetőket is beleértve. Teutsch ideológiai ihletettségu mesterművében mégis a pesszimizmus uralkodik el, amely már akkor is megalapozottnak tűnt és ma már bizonyosság lett: a szász nép évszázados harca után Teutsch nem látta a közösség Erdélyben történő hosszú távú fennmaradásának biztosítékát. A „finis Saxonie” gondolata, a szászság végének látomása megjelenik a kultúrában, és jelen van a szászok kivándorlásáig, az 1989-es forradalomig. Az egész 20. század irodalmát ez a disztópikus vízió uralta.

Úgy tűnik, hogy a szász identitás a földrajzi tudatra, a vallási önismeretre, valamint a történelmi hagyományra alapozódik. A 19. század végén, a 20. század elején megjelennek más ismérvek is, így a nép- és az irodalmi nyelvre történő reflexió, az irodalom, a zene, az iskola, valamint a gazdasági súly helyeződött előtérbe. A szászok identitása és hétköznapi élete ebben a keretben formálódott tovább Románia keretein belül.

A 20. század elején a történetírás és a vallástörténet⁵ mellett megjelenik a nyelvre történő reflektálás. A szászok lényegében két nyelvet beszéltek: a népnyelvet, valamint a „Hochdeutsch”-nak nevezett irodalmi nyelvet. Még a pozitívizmus idején elkezdődnek a nyelvi anyaggyűjtés munkálatai az erdélyi szász nyelvjárás szótárába, és 1924-ben meg is jelenik az első kötet.⁶ A népnyelvet tekintették a nép németsége, valamint anyaország iránti hűsége bizonyítékának. A dialektusok viszont nem voltak egységesek, gyakorlatilag minden faluban más nyelvjárást beszéltek. A kultúrához, a tudományhoz és a valláshoz való hozzáférés érdekében a szászok már a 16. századtól használták az irodalmi nyelvet, ekkor kezdődött ugyanis a szász diákok egyetemjárása, amelynek eredményeként hazahozták az irodalmi nyelvet. A német nyelv variánsaihoz még hozzáadódott a többnyelvűség is, ugyanis a szász elit jól elsajátította a román és a magyart, de az egyszerű emberek is ismerték a szomszéd nyelvét, amennyiben élethelyzetük azt megkívánta. Más nyelvi ismereteikről, mint például a roma nyelvekhez való viszonyukról nincs tudomásunk, ám a nyitottságukra jellemző, hogy egy erdélyi szász, Heinrich von Wlislöck volt az első kelet-európai folklorista és nyelvész, aki a roma kultúráról

fünfzig Jahren 1868–1919. Sonderausgabe. Hermannstadt: W. Krafft 1926. Ez a mű a püspök édesapja, Georg Daniel Teutsch által írt első kötet folytatása. Teutsch, Georg Daniel: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*. Erster Band: Von den ältesten Zeiten bis 1699. Erste Auflage 1852–1858, zweite Auflage 1874, dritte Aufl. 1899 hrsg. bereits von Friedrich Teutsch, Hermannstadt: W. Krafft. Friedrich Teutsch mindegyik kötetet újraserkesztette az 1925–26. években.

⁵ Teutsch, Friedrich: *Geschichte der ev.[angelischen] Kirche in Siebenbürgen*. Band I, 1150–1609. Hermannstadt: Krafft 1921.

⁶ *Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch*. Hrsg. Adolf Schullerus. Band I (A–C, 851 oldal + LXXII). Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter 1924.

tudósított és publikált. A felsőbb iskolákban klasszikus humanista program szerint folyt az oktatás, beleértve a latint és a görögöt, de hozzáférésük volt az angolhoz, franciához is. A szász közösség tulajdonképpen többnyelvű volt. Ezt a nyelvek és más kultúrák felé nyitott mentalitást közvetítették iskoláik is, amelyeket az Evangélikus Egyház tartott fenn. Minden faluban és városban megtalálták a módját a tanárok javadalmozásának, ezt többnyire a falu és az egyház köztulajdonából tették, azaz a közös legelők, erdők és mezőgazdasági területek profitjából finanszírozták az iskolát. A szász identitást – az említettek mellett – a régi, XVI. században alapított iskolarendszerrel kapcsolatban érzett büszkeség is meghatározta, amely minden gyermeknek biztosította a könyvhöz és tudományhoz való hozzáférést – társadalmi státuszuktól függetlenül.⁷

A gazdasági helyzettel kapcsolatos büszkeség talán az iskolák iránti pozitív érzésnél is nagyobb volt. Ezen büszkeségnek meg is volt az alapja, az Erdély déli részén fekvő városokban az ipar nagyrészt szász kézen volt, és egyes statisztikák szerint a két világháború közti Románia ipari termelésének 27%-a szász cégektől származott.⁸ Kijelenthetjük, hogy a szász népesség már a Németországban „Gründerzeit”-nak (a cégalapítás történelmi korszaka) nevezett időszakban az iparosodás útjára lépett, és megőrizte vezető helyét Erdélyben a két világháború közötti időszakban is.

A társadalmi élet jól szervezett volt: vidéken a szomszédságnak nevezett szervezetek, valamint a legény- és leányegyletek fogták egybe a közösséget, városon pedig az egyesületek, szakszervezetek és karitatív társaságok. Az újságok biztosították az információ áramlását, ablakot nyitottak a világra. A szász városokban az emberek nyitott és nyugodt életet éltek. A kultúra különböző formái nagyon élénken jelen voltak a szász emberek életében, mint például az orgonazene és a kórus. A képzőművészetek szintén, bár nem a zenéhez hasonló súllyal. A tudományok is láthatóak voltak, különösen a történetírás és a botanika.⁹

Az erdélyi szász közösség képviselői az evangélikus egyház tisztségviselői közül kerültek ki, mint például Friedrich Teutsch püspök, ám a XIX. század végétől professzionális politikusok, parlamenti képviselők, így Hans Otto Roth vagy Rudolf Brandsch jelenítették meg az érdekeiket. Tudósok is, mint Adolf Schullerus,

⁷ König, Walter: *Schola seminarium rei publicae*. Aufsätze zu Geschichte und Gegenwart des Schulwesens in Siebenbürgen und Rumänien. Köln [u.a.]: Böhlau 2005. 23. Lásd a kötetben megjelent tanulmányt az iskolák két világháború közötti helyzetéről: *Schulwesen der Siebenbürger Sachsen in der Zwischenkriegszeit*, 90–117.

⁸ A statisztikai adat az 1940-es évek elejére vonatkozik. Lásd: Hermann Gross: *Gewicht einer wirtschaftlichen Leistung*. In: Oskar Schuster (Hrsg.): *Epoche der Entscheidung. Die Siebenbürger Sachsen im 20. Jahrhundert*. Köln, Wien 1983, 60–72. A 61. oldalon: „Anfang der vierziger Jahre die einheimischen deutschen Industrieunternehmen Rumäniens mit einem Anteil von 12,5 v. H. an der Industrie des Landes im Durchschnitt 27 v. H. der gesamten industriellen Erzeugung” (stellten).

⁹ Ungar, Karl: *Flora Siebenbürgens*. Hermannstadt: Kraft und Drotleff 1925.

kerülhettek ilyen társadalmi vezetői funkcióba, ők váltak a nép előtt példaképpé. A legfontosabb írók a németországi irodalmi életbe is integrálódtak, nemcsak otthon voltak megbecsült személyek: Adolf Meschendörfer 1932-ben megkapta a Frankfurter Egyetem Goethe-érmét, Erwin Wittstock számtalan németországi irodalmi est meghívottja volt, Heinrich Zillich pedig Lipcsében, a kiadók fővárosában adta ki könyveit.

Figyelembe véve az erdélyi szász népesség alacsony lélekszámát, ki kell emelnünk azt a tényt, hogy ez a kis nemzet nagy történelmi megvalósításokat vitt véghez, kialakított egy zárt azonosságtudatot, amelyet évszázadokon át fenntartott. A szászoknak minden történelmi kataklizma után sikerült megújulniuk, munka és szorgalom révén jólétre jutottak, és szomszédaikkal is együtt tudtak működni.

A legnagyobb erdélyi német eredetű etnikai csoport jellemzése után meg kell említenünk az említett régió kisebb – akár már eltűnt, vagy a szászokba beolvadt – csoportjait is. A 20. században a *landlerek* egy jól körülhatárolt közösséget alkottak, amely a szászok mellett, velük részben összeolvadva élt. A landlerek a XVIII. században elűzött osztrákok utódai voltak. A katolikus Habsburg állam politikája az ország vallási homogenizálása volt, így 1734-ben, VI. Károly uralkodása idején kitoloncolták a protestánsokat, akik bohémiai/csehországi és erdélyi hittestvéreiknél kerestek menedéket.¹⁰ Erdélyben az akkor illetékes főköormányzó csakugyan befogadta őket, ők pedig csatlakoztak a szász falvakhoz, felépítették saját helységeiket. Legfontosabb falvaik Großau (Kereszténysziget), Großpold (Nagyapold) és Neppendorf (Kistorony).¹¹ A következő századokban a landlerek összeolvadtak a szászokkal, részben¹² átvették népviseletüket,¹³ kissé megváltoztatták dialektusukat¹⁴ és beilleszkedtek a falusi lakosságba. 1918 után már nemigen lehetett megkülönböztetni őket a szászoktól, de mindezzel együtt tovább vitték landler identitásukat, amely az Ausztriából történt elszármazásuk gondolatára korlátozódott. Azt állíthatjuk, hogy a landlerek identitása csupán narratív volt, beszéltek származásukról, mostoha anyaországukról, Ausztriáról, a lutheránus vallásról, a menedékkeresésről, valamint erdélyi életükről; különleges, személyes identitást őriztek, amely beépült a szász falusi identitásba. A szociológiai kutatások a landlerek csoportját vidéki lakosként azonosítják, mely a két világháború közötti

¹⁰ Buchinger, Erich: *Die „Landler“ in Siebenbürgen: Vorgeschichte, Durchführung u. Ergebnisse. Zwangsumsiedlung im 18. Jh.* München: Oldenbourg 1980.

¹¹ Bottesch, Martin, Wien, Ulrich A.: *Grosspold: ein Dorf in Siebenbürgen.* Döbel: Stekovics 2011.

¹² Hassfurther, Lore-Lotte (Hg.): *Vergessene altösterreichische Tracht in Siebenbürgen – Landler.* Thaur: Wort und Welt 1989.

¹³ Sedler, Irmgard: *Die Landler in Siebenbürgen.* Gruppenidentität im Spiegel der Kleidung von der Mitte des 18. bis zum Ende des 20. Jahrhunderts. Marburg: Elwert 2004.

¹⁴ Bottesch, Johanna und Martin: *Die bairisch-österreichische Mundart der Landler von Grosspold (Apoldu de Sus) in Siebenbürgen (Rumänien).* Wien: VWGÖ 1992.

időszakban mintegy 5.500 lelket számlált.¹⁵ A landlerek irodalmi reprezentációját Otto Piringer (1875–1950) lelkész adta, akinek nyelvjárásában írt könyveit (*Schärhibesker. Lastich Geschichten ä saksesche Reimen* von Otto Piringer, Gedruckt uch verlocht vu W. Krafft, Härmestadt 1921; *Vum klene Piter uch senger Wält, Erzählungen*, Hermannstadt: W. Krafft, 1926; *Der Mërenziker – Schärhibesker u. Lidcher*, Hermannstadt: Krafft & Drotleff, 1937) – humoruk okán – siker koronázta. Johanna Bottesch elemzése alapján¹⁶ Piringer sikere abban rejlett, hogy a vidéki élet harmonikus vonatkozásait jelenítette meg: állattörténetek, természeti képek, vicces falubeliek, értelmetlen élcelődés a más nyelvű szomszédok kárára; valamint az egyházi-természeti év jeles napjainak a leírására fókuszált. Piringer landler dialektusban írt ugyan, de a más nyelvjárásokat beszélők közt is sikere volt, tulajdonképp ő lett a nyelvjárási író prototípusa és szimbóluma is egyben. A dialektus felértékelődése azért következhetett be az 1918–1932-es időszakban, mert a szász közösségnek a romániai pártokba vetett bizalma hamar eloszlott, és ekkor már csak a nyelv által kínált biztonságba, az otthonosság érzésébe lehetett visszavonulni. Piringer viszont mindössze három kötetet jelentetett meg, nem sokan követték példáját, így ez a kulturális tendencia nagyon szűk körű maradt. Erre is nagyon egyszerű a magyarázat: mire más írók követték volna a sikeres nyelvjárási írókat, addigra már a szászok megújulási mozgalma felerősödött, Hitlert kezdték el követni, és ott, az európai babérokra törő politikán belül nem volt helye a vidéki életre koncentrálnak nyelvjárási mozgalomnak. Így Piringer is, ám maguk a landlerek is feledésbe merültek, s később a szászokkal együtt ők is elhagyták Romániát. Viszont az 1990-es években utódaik civil szervezeteket hoztak létre Németországban és Ausztriában.

A landlerekhez hasonlóan a *Durlach csoport* (németül Durlacher) vagy *durlachiak* is a szászokhoz csatlakoztak – a megnevezés váltakozó, mivel a magyar nyelvű szakirodalomban még nem rögzült őket jelölő csoportnév. Ezen telepések ősei a Baden-Durlach örgrófságot (Markgrafschaft Baden-Durlach) hagyták el 1744 és 1749 között, és Erdélyben telepedtek le. Ők a szász elit hívására jöttek, amely a mezőgazdaság új és hatékonyabb módszerekkel történő megreformálását óhajtotta, ezt pedig a behívott gazdálkodóktól remélte. Nem ismerjük ezen intézkedés hatékonyságát, de feltételezhető, hogy az előrehaladottabb módszereknek, valamint a gazdálkodás jó példájának pozitív hatása volt, ugyanis az 1840-es években Stephan Ludwig Roth (1796–1849), az 1830–40-es évek legjelentősebb szász politikai vezetője újabb telepéseket hívott be, valószínűleg követve ezáltal a korábbi évtizedek példáit. A durlachiak Szászsebesen (Mühlbach) telepedtek le.

¹⁵ Bottesch, Martin; Grieshofer, Franz; Schabus, Wilfried (Hg.), unter Mitarbeit von Monika Habersohn, Lore-Lotte Hassfurher: *Die siebenbürgischen Landler*. Eine Spurensicherung. 2 Bände. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag 2002, 12.

¹⁶ Bottesch, Johanna: *Dialekttexte*. In: Bottesch, Martin, Grieshofer, Franz, Schabus, Wilfried (Hg.), unter Mitarbeit von Monika Habersohn, Lore-Lotte Hassfurher: *Die siebenbürgischen Landler*. Eine Spurensicherung. 2 Bände. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag 2002, 673–724.

Mivel kevesen voltak, valószínűleg alig néhány száz ember, még hamarabb asszimilálódtak, mint a landlerok. Ezt a folyamatot elősegítette a közös vallás, a beszélt nyelv és a gyermekek közös iskolája. 1918 után ennek a csoportnak csupán a neve maradt fenn, nem voltak kulturális megnyilvánulásai, teljességgel asszimilálódtak. Néhány helységben fennmaradtak a jelenlétükre utaló dülőnevek, mint például Borberek (Burgberg) a falu melletti tisztás neve, „Durlacher Wisen”.¹⁷

Eddig a szászokról beszéltünk, és a hozzájuk csatlakozott német nyelvcsoportokat soroltuk fel. A *cipszerek* Felsővisó (Wischau, Oberwischau) környékén éltek, így nem is csatlakozhattak volna a szászok infrastruktúrájához, amit katolikus vallásuk tovább nehezített volna. Ezt a csoportot hegyes vidéken telepítették le erdei munkavégzés céljából.¹⁸ Betelepítésük az 1796–98-as¹⁹ években zajlott le két alapelv szerint: római katolikus vallású megbízható munkaerőt hoztak. Máramaros vidékére és a Radnai-havasokba a középkorban is telepítettek ugyan németeket, a cél akkor a bányászat volt. Fennmaradtak az akkori bányászati törvények és szerződések is, amelyet a radnai (Rodenu) „Bergrecht” (bányászati jog) névvel illettek.²⁰ Ezek a bányászok és munkások asszimilálódtak, vagy máshol kerestek munkát, miután a bányák kimerültek. A XVIII. századi újabb telepések már nem találták ott a régieket, nincsenek a német nyelvű népesség középkorból származó folytonos fennmaradására utaló jelek. Az újonnan érkezett cipszereknek viszont sikerült homogén identitást kialakítaniuk, amely a XX. századig fennmaradt. Modernizálták az erdőgazdálkodást: új technikák bevezetésével és magas szintű munkaszervezéssel tűntek ki; ők tették meg az első lépéseket a faipar létrehozásában. Technikai-gazdasági fejlődésük azonban a XIX. században megrekedt, és a XX. században sem sikerült megújulniuk. Nagy-Románia keretein belül folytatták időközben hagyományossá vált munkájukat, és a régió kulturális emlékezetébe úgy írták be magukat, mint a Vasér (Wasser) folyó menti fák törzséből készült tutajok gazdáit, akik áruikat a Vasér és Tisza menti piacokra szállították. A cipszerek – lényegében egy néhány ezer főből álló kis csoport²¹ – jó szomszédságban éltek

¹⁷ Lásd a következő kulcsszót: *Durlacher*. In: *Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch*. Mit Benützung der Sammlungen Johann Wolffs herausgegeben von Ausschuss des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Band 2. Hg. von Georg Keintzel, Adolf Schullerus und Friedrich Hofstädter. Berlin und Leipzig: de Gruyter 1911, 7.

¹⁸ Schwarz, Ernst: *Die Herkunft der Siebenbürger und Zipser Sachsen: Siebenbürger und Zipser Sachsen, Ostmitteldeutsche, Rheinländer im Spiegel der Mundarten*. München: Südostdeutsches Kulturwerk 1957.

¹⁹ Ilk, Anton Joseph: *Die Zipser im Wassertal. Bildnis einer Landschaft und ihrer Menschen*. In: *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Bd. 32 (1989), Nr. 2. Bukarest: Verlag der Akademie der Sozialistischen Republik Rumänien, 99–106.

²⁰ Moldt, Dirk: *Deutsche Stadtrechte im mittelalterlichen Siebenbürgen: Korporationsrechte – Sachsenspiegelrecht – Bergrecht*. Köln, Wien: Böhlau 2009, 155–166.

²¹ Egész Máramaros megyében körülbelül 5.000 német személy élt 1920-ban. A cipszerek mellett (2.700 személy Felsővisóból) más németeket is összeírtak ott. Statisztikai adatok: Varga, E. Árpád: *Máramaros megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai*

a környékbeli vegyes nyelvű és identitású lakossággal, különösen a jiddis nyelvet beszélő zsidó népességgel.

Mivel nem volt értelmiségi rétegük, ezért a cipszerek 1918 után is erdei munkások maradtak, nem ment végbe társadalmi felemelkedésük. A csoport koherenciáját anyanyelvük, a német nyelv egyik, „Wischauerdeutsch”-nak (visói németnek) nevezett dialektusa, a gyermekek német nyelvű iskoláztatása,²² vallási életük, különösen a gyermekek és fiatalok római katolikus papok által biztosított vallási nevelése, valamint a népszokások és a családok hagyományos, erdészeti munkán alapuló élete adta. Német nyelvben gyökerező kultúrájukat csupán az 1960-as évek után kezdték elemezni: Claus Stephani²³ és Anton Joseph Ilk²⁴ a cipszerek erdei életére vonatkozó meséit és elbeszéléseit gyűjtötte össze. E szövegek világa félig reális, félig fikcionális volt, a természetről, a mindennapok nehézségeiről, az állatokról szólt, de mesebeli lények is jelen voltak bennük.²⁵ A képzelt világból kinövő elbeszélések a cipszer képzeletvilág szerves részét képezték, így a történelem, természet és a társadalmi problematika egymásba fonódva jelent meg bennük. A mikrofilológia véleménye, hogy a 60-as, 70-es és 80-as években gyűjtött szövegek részben a két világháborúra, vagy pedig egy meghatározhatatlan középkor-szerű időre vonatkoznak. E kronológia ellenére a szövegek emlékezete valamikor a XVIII. században kezdődik, és Románia iparosításával végződik az 1950–70-es években.²⁶

A kollektív emlékezet több, a svábokhoz vagy szászokhoz csatlakozó német nyelvű csoport nevét őrizte meg, így például a néhány falu népességét kitevő „*Deutschböhmern*” (bohémiai németek, „pémek”), „*Batizer*” (batiziak), „*Steirer*” (Stájerország tartományból, Ausztriából származók) és a „*Benzenzer Schwaben*”

1850/1880–2002. Online forrás: www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/mmetn02.pdf, 1. és 14. oldal; az adatokat a következő kötet nyomán aktualizáltuk: Varga, E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. II.* Csikszereda/Miercurea Ciuc: Pro-Print 1999.

²² Ilk, Anton Joseph, Traxler, Johann: *Geschichte des deutschen Schulwesens von Oberwischau.* (Veröffentlichungen zu den Zipsern im Wassertal, Bd. 1). Nürnberg: Verlag Haus der Heimat 2009. 399.

²³ Stephani, Claus: *Volkserzählungen der Zipser in Nordrumänien.* Marburg: Elwert 1983.

²⁴ Ilk, Anton Joseph: *Zipser Volkserzählungen.* Klausenburg: Dacia Verlag 1990.

²⁵ Ilk, Anton Joseph: *Die mythische Erzähwelt des Wassertales: Rolle und Funktion phantastischer Wesen im Leben der altösterreichischen Holzknechte, dargestellt in ihren mündlich überlieferten Erzählungen aus den Waldkarpaten.* Linz: Adalbert-Stifter-Institut des Landes Oberösterreich 2010.

²⁶ Lásd Stephani doktori értekezését, melyet a müncheni Ludwig Maximilian Universitáten védett meg: Stephani, Claus: *Das Wassertal in Ostmarmatien: Erzählvorgang und Erzählfunktion in einem multikulturellen, gemischtethischen Gebiet dargestellt am Beispiel der Volksmärchen.* München: Kommission für Ostjüdische Volkskunde in der Dt. Gesellschaft für Volkskunde 1996.

(benzeni svábok) csoportjait.²⁷ Ezen néptörödékeknek általában volt a szászokkal közös vonásuk, akár nyelvük, protestáns vallásuk vagy életmódjuk tekintetében, így az integrációs folyamatot megkönnyítette hozzájuk való csatlakozásuk. Ezen csoportok valószínűleg csupán néhány száz emberből álltak, tehát sem a statisztikák, sem a főbb források nem tudósítanak történelmükről. Csupán különböző személyes megemlékezések állnak rendelkezésünkre, mint például néhány fonográf-felvétel az illető tájszólásból, melyen a kérdezett személyes életéről szól, integrálva az elbeszélésbe társadalmi csoportjának sorsát is.²⁸ Következtetésként kijelenthető, hogy a XX. században már nem alakultak ki újabb németül beszélő csoportok, mivel nem érkezett sok német Románia területére. A már létezők pedig – mint például a fentebb említettek – az eltűnés útján voltak, de emlékezetük még jelen volt az erdélyi német ajkú kulturális térben.

Az erdélyi német nyelvű közösségek egyik különleges példája a *habánok*, akiknek közössége már a két világháború közötti időszakban is kihaltnak számított, ám Erdély kulturális emlékezetében mesterségük, a fazekasság révén, pontosabban a sajátos technikával létrehozott termékeik által jelenlévőnek tűntek. A habánok elmentek, beolvadtak, felszívódtak, ám a más nemzetiségű mesterek által elkészített portékák azt az érzést közvetítették, mintha jelen lennének a kulturális térben. A „habán kerámiának” nevezett termékek fenntartották azoknak az anabatistáknak az emlékezetét, akik Svájc-ból, Olaszországból és Németországból érkeztek azzal a reménnyel, hogy vallásukat a toleráns Erdélyben megtarthatják.²⁹ Bethlen Gábor, Erdély fejedelme 1621-ben Alvincen (Winz) telepítette le őket. Bár a habánok a szász Királyföld határán telepedtek le, nem csatlakoztak a szászokhoz, nem asszimilálódtak annak ellenére, hogy vallási irányultságuk és beszélt nyelvük kedvezően befolyásolhatta volna ezt a folyamatot. Mindennapi életük és közösségi elképzeléseik mégis ellentétben álltak a szászok ágostai vallásával, így hát a habánok önmagukba záródtak. A történelmi kutatás körülbelül 1.000 habán személyt azonosított a XVII. század első felében, akik többféle mesterséget folytattak: kötelesek, kovácsok, tímárok voltak. Legfontosabb mesterségük azonban a fazekasság volt, edényeik sokkal szebbek voltak a teljes konkurenciáénál. Különösen ön-oxid mázuk, egy kék máz felülmúlhatatlannak bizonyult, főképp ez őrizte meg

²⁷ Ilk, Anton Joseph: *Die Zipser im Wassertal. Bildnis einer Landschaft und ihrer Menschen*. In: *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Bd. 32 (1989), Nr. 2. Bukarest: Verlag der Akademie der Sozialistischen Republik Rumänien. 99.

²⁸ Lásd a tájszólási felvételt, amelyben a kérdezett személy, egy 37 éves szászsebesi férfi a benzeni svábokról beszél (Aurel Vlaicu, Hunyad megye): <https://www.siebenbuerger.de/suche/alle/benzenz/#ergebnisaufnahmen>

²⁹ Klusch, Horst: *Die Habaner in Siebenbürgen*. In: *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Bd. 11 (1968), Nr. 2. Bukarest: Verlag der Akademie der Sozialistischen Republik Rumänien. 21–40.

emléküket.³⁰ A habánok példája azt mutatja, hogy fizikai jelenlét nélkül is lehet egy csoport a kulturális tér része. A szász kultúrában a habánok módszerét és díszítését a szászkézdi (Keisd) mesterek vették át, akik a „Keisder Ware” (szászkézdi termék) néven gyártottak kerámiát. A kék máz, de a sárga, fémesszínű antimon és a különleges virágos formák ma is fellelhetők a népi fazekas piacokon.

A habánokat gyakran összetévesztették az újrakeresztelők közösségével, mivel vallási alapelveik hasonlóak. Ezeket Jakob Hutter nyomán „hutteritáknak” nevezték, ők már a XVII. századtól kezdve megtalálták megélhetési módjukat Erdélyben.³¹ Mivel hasonló kézműves termékeik voltak, ezért néha a habán kerámiát „hutteri kerámia”-ként is említik. Ez a kifejezés a két világháború között is használatban volt, bár a hutteriták kis közössége akkor már rég eltűnt Erdélyből.

Erdélyben, akár csak Nagy-Románia egész területén – és általában Kelet-Európában – már a XIX. században megjelent egy új típusú német nyelvű közösség, nevezetesen azon személyek közössége, akik *egyéni bevándorlókként* érkeztek az egész földrajzi régió fejlettebb városaiba a gazdasági sikerek reményében. Általában ezek az emberek jól felkészült mesterek voltak, akik a jobb megélhetés reményében gyakorolták mesterégüket. Nem rendelkeztek koherens identitással, nem kértek közösségi jogokat és nem voltak szervezettek, így csupán nagy fenntartásokkal lehet őket közösségnek nevezni. Az erdélyi német közösségekkel használt közös nyelv kedvezően befolyásolta az e csoportokhoz történő csatlakozást, ám leggyakrabban a többségi népességbe olvadtak be. A nyelvcsere pragmatikus módon a letelepedés helye határozta meg. Paradigmatikus esetként megemlíthetjük Franz Zeller péket, aki Bukarestben hosszú kenyeret sütött, amelyet ügyfelei róla „franzelá”-nak neveztek el, ami ma már a román nyelv közismert szava. Minden erdélyi városban, ott is, ahol nem éltek szászok, a népszámlálások néhány száz, akár egy-két ezer személyt is németként jegyeztek fel. Ők nem tartoztak a hagyományos erdélyi német közösségekhez. Kolozsváron például – ahol a szászok már a XVII. századtól elmagyarosodtak – az 1920. évben 2075 német személy élt, 1930-ban már 2728.³² E jól képzett, sikeres és asszimilálódott mesterek emlékét Méhes György (1917–2007) a *Kolozsvári milliomosok* című regényében örökítette meg.³³ A bajor Keller család sarjai a két világháború közötti időszakban bőrfeldolgozó vállalkozásuk révén építenek karriert, kivételesen jól megértik magukat román, magyar és zsidó üzleti partnereikkel, felemelkednek, és mindent elveszítenek

³⁰ Bielz, Julius: *Winzer Krüge*. In: *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 1927. 18.

³¹ Schempp, Hermann: *Gemeinschaftssiedlungen auf religiöser und weltanschaulicher Grundlage*. Tübingen: Mohr 1969. 78.

³² Varga E. Árpád: *Kolozs megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1850/2002*. Online forrás: www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/cjetn02.pdf, 2. oldal, a következő kötetből aktualizált adatok: Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. Csíkszereda: Pro-Print 2001.

³³ Méhes György: *Kolozsvári milliomosok*. Kolozsvár: Dacia 1997.

a második világháborúban. A Szovjetunióba deportálják őket, de ott is, a lágerek embertelen világában is megtalálják a túlélés módját, szép és elegáns bőrcipőket készítenek a szovjet tiszteknek – ezáltal mentesülnek a megsemmisítő fizikai munka alól. Gyáruk a szocializmusban is tovább élt, gazdasági sikertörténet lett, majd a piacgazdasági körülmények közt az állami mentőövek sem tudták megmenteni, pont e tanulmány megírása közben zárták be végleg.

Az e csoporthoz tartozó személyeknek nem volt ideológiájuk történelmükről, származásukról, nem volt víziójuk sorsukat illetően, nem alkottak jól összeforrott csoportot. Általában házasság vagy a más nyelvű környezetük révén asszimilálódtak. Nincs tudomásunk olyan esetekről, amelyből kitűnne vallási kötődésük. Szociológiai jelenséggént viszont megfigyelhetők voltak Erdélyben, és folyamatosan gyarapodtak újabban érkezett személyekkel.

Erdély német nyelvű irodalmának áttekintésekor még egy fontos szegmenst kell megemlítenünk, nevezetesen a *jiddis irodalmat*. A jiddis nyelv ugyanis a német nyelvből nőtt ki, a germanisztika német nyelvváltozatként tartja számon. A jiddis nyelvet ellenben a kelet-európai zsidó nép beszélte, így a nyelv eredetén kívül más összekötő kapocs nem volt a többi német nyelvű csoporttal, tehát a vallás, történelmi tudat, meglévő jogrendszer különbözött. Ám a német nyelvű eredet okán meg kell említeni ezt a kultúrát is, amely tulajdonképpen Erdélyben még a holokauszt előtt megszűnt. A zsidók a XV–XVI. századi pogromok nyomán hagyták el a nyugati országokat, és Kelet-Európában telepedtek le, ahol zárt, vallási és hagyományos közösségekben éltek. Egy idő után kialakult a haszid rítus, amely a mindennapi élet útmutatójává vált, miközben megőrizték a középfelnémet nyelvből kivált, ám szláv és héber befolyás alá került nyelvváltozatot, amely a balti térségben, Lengyelországban, Ukrajnában, Bukovinában és Erdély északi részén terjedt el. A jiddisnek lett irodalma és önmagáról alkotott reflexiója, amely a felemelkedés nélkülözhetetlen ismerve. Jechiel Bin-Nun kutatásai és eredményei alapján a történelmi Magyarországon a középjiddist beszélték.³⁴ Társadalmi súlya egyre csökkent, 1929-re a szakirodalom már szinte kihalt nyelvként tartja számon.³⁵ Ez a kijelentés igaz Magyarország középső részére, de Máramaros vidékén, az ország periferiáján a nyelvet egyszerű emberek még beszélték és használták, viszont itt sem létezett egy, a beszélők számára irányadó kulturális autonomista modell, amely a nyelv megőrzését tűzte volna ki célul. Mindennek ellenére talá-
lunk még elvétve olyan alkotókat, írókat, akik a jiddis nyelven keresztül emléket állítottak ennek a kultúrának.

³⁴ Lásd az említett könyv magyarázó térképét: Bin-Nun, Jechiel: *Das jiddische Stammgebiet. Sprachkarte in Jiddisch und die deutschen Mundarten. Unter besonderer Berücksichtigung des ostgalizischen Jiddisch*. Tübingen: Max Niemeyer 1973. X.

³⁵ Lásd a „jiddis” szócikket a *Magyar zsidó lexikon*ból. Szerk. Ujvári Péter. Budapest: 1929. Reprint online: <https://mek.oszk.hu/04000/04093/html/>

A két világháború közötti időszakban a máramarosi jiddis nyelvű zsidó közösség körében nem zajlottak kulturális, szociológiai vagy egyéb jellegű kutatások, ez csak jóval később következett be, és akkor is csak egyéni kezdeményezésről beszélhetünk. A szász származású szerkesztő és író, Claus Stephani az 1970-es évekkel kezdődően folytatott folklórgyűjtéseket, mikor már szinte egyáltalán nem éltek zsidók a Kárpátok kisvárosaiban és falvaiban. Az említett vidéken élő románok és németek kollektív emlékezete azonban megőrizte a zsidók történeteit, tovább hagyományozta a szövegeiket, így tehát Stephani talált anyagot, amit német nyelven adott ki, így kötve be a jiddis nyelvű közösség emlékéit a német kultúrába.³⁶

A jiddis nyelv kihalt ugyan Erdély területén, ám a szálak összeérnek, ugyanis a német irodalmon, pontosabban a szászok irodalmán keresztül került vissza ennek a nyelvnek és népnek az emlékezete Erdély irodalmi körforgásába.

Az első világháború és irodalmi következményei

A XX. században különböző német nyelvű csoportok éltek Erdélyben, amelyek közül a szászok lettek tehát a kultúra legerősebb hordozói. A nyelvi megközelítés után most a történeti-irodalmi megközelítés következik, ugyanis az első világháborút követő főhatalomváltás ugyancsak megbolygatta az irodalmat.

A magyar irodalom tapasztalatából kiindulva arra következtethetnénk, hogy Erdélynek Romániához való csatolása nagy változásokat hozott Erdély német irodalmában is. A Reményik-versek, Kós Károly fellépése, az irodalmi élet újjászervezése, sőt az egész oktatási, kutatási szektor megteremtése a magyar kultúra újragondolását jelentette, ám az erdélyi szászok esetében a váltás nem volt ilyen mértékű, ugyanis az esetükben a sajtónak, a művelődésnek, a kutatásnak megvolt a kommunikatív-anyagi bázisa a saját társadalomban. A politikai hovatartozás kérdése az első években nem is hozott különösebb változást, ezek csak később, körülbelül 1923-tól jelentek meg, amikor földreform címén a szász falvaktól és közületektől elvették a közösségi földtulajdonokat.³⁷ A másik sérelem a bukaresti központosított modell szerint zajló kulturális homogenizáció volt, amely veszélyeztette a sajátos nemzeti tartalmak továbbadását a szászok önálló iskoláiban. Megjegyzendő, hogy a régió legrégebbi iskoláit a szászok hozták létre és évszázadok óta sikeresen működtették, például nyújtottak a román és a magyar nyelvű iskolarendszer felállításához, ezért a fenntartók semmilyen okot nem láttak a változtatásra.

³⁶ Stephani, Claus: *Zipser Volkserzählungen aus der Maramuresch, der Südbukowina und dem Nösner Land*. Bukarest: Kriterion 1981.

³⁷ Erről a kor elismert írója nagyesszét is írt: Wittstock, Erwin: *Die Liquidierung des sächsischen Nationalvermögens und die Enteignung der Sieben-Richter-Waldungen*. [A szász nemzeti vagyion felszámolása és a Hét-Bíró-erdők kisajátítása.] Schäßburg: 1931.

A legnagyobb kihívást nem is az új államhoz való tartozásból eredő helyzet adta, hanem az irodalom modernizálásának belső szükségességéből eredt: az erdélyi német irodalom egyértelmű versenyben állt a németországi irodalommal, az alkotói elitben érződött a művek szerkezetének, az alkalmazott esztétikának, a hirdetett gondolatok modernizálásának fontossága és igénye, amelyek lényegében ellentétben álltak a nemzettudat megerősítésének régi követelményével. Az identitást az erdélyi történelmi múltból származó motívumokkal hirdették, amelyek érthetetlenek voltak Németországban; teljességgel hiányoztak az új elemek, mint például az egyén sorsa a modern társadalomban, a város mint téma, a szerelem a polgári közegben és a reformgondolatok. A hagyományos irodalom nem használta az újabb elbeszélő módszereket, az idősíkokat, ugyanis az identitás prózája leragadt az auktoriális elbeszélő szituációban és a kronológiában. A hagyományos történelmi elbeszélés nem alkalmazta a különböző fokalizációkat és a narrátorok játékait. A történelmi jelleg és a modernitás, a tényszerű és az imaginárius, az etnikai tradicionalizmus és az európai nyitottság egymásnak feszült: a szerzők félték a nyitástól, modernizálódástól, mert ezzel azt kockáztatták volna, hogy elveszítik a kontaktust az erdélyi olvasóikkal, és eltávolodnak váteszi szerepüktől, az identitás őrzésétől. A szövegek tétje az lett, hogy megtalálják a nép identitása megerősítésének parancsa és az irodalom modernizálása között húzóóda ideális középutat.

Adolf Meschendörfer volt az a személy, aki ezt a középutat és a kor hangját megtalálta, és pedig az *Erdélyi elégiában* és a *Die Stadt im Osten* című regényében, amely magyarul *Corona* címmel jelent meg.³⁸ Ez a két mű számít a kor irodalmi csúcsterméseinek.

Meschendörfer jelentőséget akkor lehet pontosan megérteni, ha egy pillantást vetünk a szász irodalomnak az első világháború táján kialakult motívumkészletére, amelyből a regények és versek építkeztek. Ennek a sablonrendszernek a közepén az író áll, aki a nép öntudatának a letéteményese, és aki jól meghatározott képeken keresztül közvetíti a megmaradás parancsát a nagyszerű, hősi példákön át: Stefan Ludwig Roth 1849-es mártírhalála; Johanna Balk önkéntes halála, amelyet az erőszakoskodó Báthory Gábor terrorja elleni tiltakozásként és a becsületének megvédéséért választ; Michael Weiß brassói királybíró 1612-es hősi halála városának védelmében. Kialakult egy tárgyszimbolika is: a brassói gótikus Fekete-templomnak mint a nyugati kereszténység és a protestantizmus legkeletibb bástyájának a bemutatása, ami által a gótika mint művészeti stílus külön értelmet kap az ortodox építkezéssel szemben; az erődtemplomok a szászok szimbólumává válnak; a középkori dalnok Klingsor, a német trubadúrok számára Wartburg kastélyában megrendezett irodalmi verseny bírója az első erdélyi német írástudó-költő

³⁸ Meschendörfer, Adolf: *Die Stadt im Osten*. Roman. Hermannstadt: Krafft und Drotleff 1931. Magyar fordítása és kiadásai: *Corona*. Ford. Kós Károly. Versfordítás Dsida Jenő. Kolozsvár: Erdélyi Szépművés Céh 1933. Új kiadása: Bukarest: Kriterion 1983.

szimbolikus alakja lett;³⁹ az identitás visszaigazolását látták Martin Opitz szófordulatában, amelyben a barokk költőóriás a szászokat egy levelében „germani germanissimi”, vagyis a „legnémetebb németeknek” nevezi; ekkor terjed el a Gustav Kisch nyelvész és tanítványa, Karl Kurt Klein által az identitáskeretként használt „nyelvsziget-elmélet”, miszerint a szász népnyelv megőrizte az ősi, magával hozott idiómát, és fenntartotta azt a magyarok és románok által képzett tengerben.

Meschendörfer volt az az ember, szerkesztő és értelmiségi, aki elsőként lépett ki az önviktimizáció csapdájából, és úgy modernizálta a szász irodalmat, hogy a nemzet identitásának eszméjét nem adta fel, azt tovább vitte és a perspektíva szélesítésével összhangba hozta a korabeli modern írástechnikai-esztétikai elvárásokkal.

A *Corona* című regényt Meschendörfer 1930. február 10-én fejezte be, és 1931-ben a nagyszebeni Krafft és Dortleff kiadó már ki is adta a romániai Deutsche Buchgilde, a Német könyvcéh első köteteként. Különben ezt a német sorozatot az 1924-ben indult Erdélyi Szépművés Céh példája ihlette. 1932-ben a regényt Münchenben is kiadták, és pozitív recepciója a szerző számára 1937-ben meghozta a Goethe-érmet. Az irodalom-történetírás is magasra értékeli ezt a regényt, amelyben paradigmátikus módon jelen van az egyén és közösség sorsáról folytatott polémia. A főhős, egy első személyű elbeszélő a német kisebbség lelkiismeretévé és képviselőjévé válik. Saját életét a közösség érdekeinek rendeli alá, így tehát az csupán a közösség keretében és a közösségen keresztül nyer értelmet. Ebben a kontextusban egy rejtett teológiai dimenzió is megnyílik, az istenhit a nép szolgálatában manifesztálódik, nép és Isten valahol egy kategóriává válnak. Néha-néha kiszól a szerző a regényből: „Boldog ember lehettem volna. Lehettem volna...” – mondja a főhős, és beletörődéssel sorolja fel élete esélyeit, amelyeket nem aknázott ki, mert a népszolgálatot választotta. A főhős a szebeni szászok evangélikus egyházának püspöke lett, amely az adott keretek között egy német származású ember számára elérhető legmagasabb társadalmi pozíció volt Erdélyben, de vajon biztosította-e ezzel az egyéni sikerrel az egyháza és a népe jövőjét? A kérdésre nincs válasz a regényben. A háttérben az a kérdés sejlik fel, hogy a szász nép a közösségi élet kialakult szokásrendje és a vallás előírásai szerint viselkedett, szép városokat épített, az élet isteni rendjét betartotta, az emberek életét történelmi, jól megfontolt modellek szerint szervezte, és mindezek ellenére a nép története lezárul, a közösség felszámolódik. Mennyit ér ez az életmód olyan országok keretein belül, mint Ausztria-Magyarország és Nagy-Románia, amelyek lényegében csak hátráltatják, gátolják a fennmaradásukat? Ezekre a kérdésekre nem kapunk világos választ, csupán jelképekkel üzen a szerző: az utolsó jelenetben az idős püspök élete vége felé kinéz az ablakon, látja a gyermekeket játszani a kertben, ahol az indiánházak

³⁹ A későbbi kutatás bizonyította, hogy Klingsor fikcionális alak, így nem lehetett köze az erdélyi németekhez. Névtoldaléka, a *Klingsor aus Ungerland*, a magyarországi Klingsor csupán a középkori fantázia szüleménye. Ezt viszont a két világháború közt nem tudták, így a legnevesebb irodalmi folyóirat a *Klingsor* nevet viselte.

épülnek – egy kevéske optimizmust sugallva azzal, hogy talán a gyerekek mégis tovább viszik ezt a kultúrát.

A regény fő síkját két személy, Fritz Kraus első személyű elbeszélő, a későbbi püspök és Harald Hofer rivalizálása uralja. A brassói Honterus-gimnáziumba járó kollégáik körük csoportosulnak, korszakuknak és koruknak megfelelő tipikus konfliktusok zajlanak köztük: Fritz előtt az a cél lebeg (miután maga mögött hagyta a gyermekkori indiánjátékokat és a fiatalkori szerelmeket), hogy minden lehetségest megadjon az erdélyi szász közösségnek, vallást és életcélt, a kettő egységét. Barátja, a félreismert Möckel festő meg szeretné teremteni Erdély földjén a modern művészetet is, ez lenne a kapcsolat a Nyugattal, míg mások orvosként, mérnökként, illetve papként kívánnak dolgozni. A belső ellenfél táborában is hasonló életpályákat látunk, viszont az ellenfeleknek tekintett emberek között a szászság iránt mutatott elköteleződés sokkal csekélyebb mértékű volt.

A közösség a regényben egyidejűleg cél és perspektíva. A regény technikája szempontjából ez azt jelenti, hogy az író sok történelmi elemet beépít, és leírja a szász elithez tartozó személyek tipikus életét: a főhős, miután hazatér külföldi tanulmányútjáról, – ez életrajzi vonás a regényben –, Brassóban él tanárként, lelkészként, végül pedig Nagyszebenben püspökként. Egymás után következnek a különböző helyek: Brassó, Heidelberg, Straßburg, Görögország, végül pedig ismét Brassó és Nagyszeben. Miután a főhős nyitottá válik a világ felé, megismeri a külföldet, szűkebb szülőföldjére összpontosít; közösségének adott imperatívusza: nyílj meg, ismerd meg a világot, ám dolgozz ott, ahol születted! Ekképp a történelmi dimenziót a földrajzi is kiegészíti.

A regény cselekménye tulajdonképpen az Osztrák–Magyar Monarchia politikai életére épül. A két ellenfél már iskolás korától harcol egymással, és vitájuk a szász képviselők 1869-es szebeni gyűlésén éri el a csúcspontot, mikor is az Erdélyi Szászok Néppártja a Fekete Pártra és a Zöld Pártra szakadt. Az első csoportosulás kész kompromisszumokat kötni a magyar nacionalizmussal, míg a második nem hajlik meg a Tisza-kormány magyarosító programja előtt, és radikálisabb politikát követel. A regény személyes szintjén Fritz nyer, és püspök lesz. Mindezzel együtt nem sokat ér el népe számára, mert a magyar elit asszimilációs politikája erősebb, mint az ő hatalmi eszközei. A regény az állami politikát vádolja meg azzal, hogy az iskolákat elmagyarosítja, a németek területi autonómiáját felszámolja, valamint hogy az iparban és a kereskedelemben tisztességtelen versenyhelyzetet teremtett – és végső soron ezen érvekkel negatív magyarságképet ad.⁴⁰ Mindezzel együtt a német nyelvű kisebbség fokozatos csökkenése és asszimilációja miatt nem csupán az elnyomó politikában keresi a szerző a vétkest, hanem saját soraik, a szászok közt

⁴⁰ Knapp, Éva: *Ungarn als Gegenstand und Problem im Kronstadt-Roman Adolf Meschen-dörfers*. In: *Ungarn als Gegenstand und Problem der fiktionalen Literatur (ca. 1550–2000)*. Hg. Wilhelm Kühlmann und Gábor Tüskés in Verbindung mit Réka Lengyel und Ladislaus Ludescher. Heidelberg: Universitätsverlag Winter 2020. 381.

is: A modern élethez való alkalmazkodás hiánya a kisebbség létszámának csökkenéséhez vezet, a közösség egyre törékenyebbé válik, és nem képes új lehetőségek felfedezésére. A régi hagyományt elfelejtik, az újabb társadalmi divatok pedig nem hoznak semmi jót és kedvezőt a közösségnek, ezért a mű melankolikus hangnemben, a túlélésnek csak csekély reményét felvillantva záródik ugyan, de benne ég az olvasóban a zárás előtt levő bekezdés, amely végtelenül szomorú képet fest arról, hogy a magyar politika ezt a népet pusztulásra szánja:

Először azt mondták: aki meg akarja menteni az életet, annak gazdaságilag kell bizonyítania! Így hát megalapítottuk az első bankokat és takarékpénztárakat vidéken és a Raiffeisen-egyesületeket, szakiskolákat és mintagazdaságokat, így a szászok újra valamennyi nem várt vendég tanítómesterei lettek.

Az állam azonban megerősödött. Gyorsabban tudott alapítani. Minden egyes faluban lerakta a kakukktojásait, és kivetett hálóiban nemsokára ott vergődtek a parasztok és az iparosok. A gazdaságunk esőt és szelet, valamint szárazságot és jégverést kapott tőle, ahogyan az államnak épp tetszett.

Azután azt mondták: csak a magasabb kultúra menthet meg minket! 300 európai színvonalú iskolánk volt nekünk, 230.000 szász embernek. A legkisebb falusi iskolától a művelt akadémiákig terjedt a hálózatunk, és volt 250 papunk, felfedeztük a tudomány csodás hegyvidékét, megírtuk a könyveinket, újságjainkat és folyóiratainkat, mintha milliók állnának mögöttünk. Zenészeink és énekeseink bejárták a világot, és Bécsben és Berlinben telepedtek meg, ifjú festőink érmekeket szereztek. Csak a költők akasztották hárfáikat a szomorúnak tetsző folyók mezőire, és keresték Klingsor elveszett dallamait.

Az állam azonban tíz év alatt ezer új iskolát alapított a földünkön, amelyek tágra nyílt kapuval állnak, és felemelkedéssel, hírnévvel és magas hivatalokkal kecsegtetnek. Csak annyi kell nekik, hogy a fiatal megtagadja a német nevét.

Az állam erősebb, ti telepesek! Rátok csak mint eleven trágyára van szükség, és nemsokára azt mondja majd: ideje végleg eltűnnötök!⁴¹

Főntebb röviden utaltunk arra, hogy a szászság Nagy-Romániában sem találta meg a számításait, a századforduló életérzése továbbra is fönmaradt. Ebbe a letargikus állapotba robbant be a nemzetiszocializmus ideológiája, amely felemelkedést ígért a Német Birodalom határain túl élő, úgynevezett népi németeknek azt, hogy a Német Birodalom újbóli megerősödésével ők is több jogot kapnak majd arra, hogy német identitásukat megőrizzék, és több lehetőséget a gazdasági fölemelkedésre. A Német Birodalom sok értelmiségit integrált, ezáltal a szász, de más német csoportok vezető rétegében is az az meggyőződés szilárdult meg, hogy ők is

⁴¹ Meschendörfer, Adolf: *Die Stadt im Osten*. Roman. Hermannstadt: Krafft und Drotleff 1931. 291–292. A passzust saját fordításomban idézem, mert a regény első megjelenés idejéből származó levelezésből látszik, hogy a magyarellenes, illetve magyarpolitika-ellenes passzusokat Kós némileg tompította – B. F. A.

egyenrangú tagjai a nagy német népnek, és nekik is Németországgal együtt kell haladniuk. Ez konkrétan azzal a következménnyel járt, hogy a három legjelentősebb író, Adolf Meschendörfer, Erwin Wittstock és Heinrich Zillich a harmincas évek közepén Németországba telepedtek. Döntésüket nemcsak a birodalmi németekkel való egység tartozás gondolata, valamint a nagynémet identifikáció, de a korabeli pénzügyi szabályok is motiválták, a nagy sikerrel, nagy példányszámban kiadott regényeik után járó honoráriumhoz Németországban tudtak hozzájutni, a külföldre való utalás akkor nagy nehézségekbe ütközött.

Heinrich Zillich pályája képezi le az erdélyi német irodalom csapdahelyzetét, amely tragikus végbe torkollott. Zillich az első világháború utáni erdélyi életet a nemzetek élet-halál harcaként élte meg, amelyben a kis szász csoport lassan, de biztosan felőröldik, ahogyan azt a *Zwischen Grenzen und Zeiten* című monumentális regényében megírta.⁴² A tragikus életérzést az tette még bonyolultabbá, hogy a németeket civilizációs faktorként látta és láttatta, amely teljesen hiábavalóan próbálja magasabb szintre emelni a javíthatatlanul maradi és lemaradó erdélyi magyarokat és románokat. A németek egyféle piedesztálra kerülnek, ám róluk is és más népekről is kimondatnak kényelmetlen igazságok, tehát az önreflexiót nem lehet elvitatni a regénytől. A panoráma széles lesz, a történelmi mélyfúrást sem nélkülözi, ezért is hasonlította Hans Bergel, a hatvanas évektől felfutó szász író, Zillich nagy tisztelője ezt a regényt egyenesen az *Iliász*hoz.⁴³ Zillich egyféle német felsőbbrendűségben hitt, akárcsak sokan a szászok közül, amelyet később, 1933 után a német propaganda ki is használt. A Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda, vagyis a Népfelvilágosításért és Propagandáért Felelős Birodalmi Minisztérium ugyanis a náci Németország oldalára kívánta állítani a birodalmi határon kívül élő németeket, hogy az ország befolyását és a katonai potenciált növelje. Zillich elhitte a propagandát, miszerint a német nyelvcsoportok mind a német faj részei, és együtt kell cselekedniük, sőt azt magára is vonatkoztatta, és a Führer feltétlen hívévé vált. A szakirodalom ismeri Adolf Hitlerhez írott két versét is,⁴⁴ de nemcsak ez a szimbolikus eset mutatja odaadását, hanem számtalan olyan nyilatkozatáról tudunk, amely a háborút dicsőíti és a nagynémet eszméket propagálja.⁴⁵

Adolf Meschendörfer és Erwin Wittstock még a háború előtt belátták és megérezték, hogy Németország agresszor lesz. Erdélyi élettapasztalatuk azt súgta nekik, hogy térjenek haza, így nem szívta be őket a kor ideológiája. Ám Zillich egyre

⁴² Zillich, Heinrich: *Zwischen Grenzen und Zeiten*. München: Albert Langen-Georg Müller Verlag 1937.

⁴³ Bergel, Hans: *Nachwort*. In: Zillich, Heinrich: *Wälder und Laternenschein. Erzählungen aus Siebenbürgen*. Mit einem Nachwort von Hans Bergel. München: Langen-Müller 1978.

⁴⁴ Scholdt, Günter: *Autoren über Hitler: deutschsprachige Schriftsteller 1919–1945 und ihr Bild vom „Führer“*. Bonn-Berlin: Bouvier 1993.

⁴⁵ Zillich hagyatékát most dolgozza fel az IKGS intézet Münchenben, lásd: www.ikgs.de, illetve: <https://www.facebook.com/projektzillich>. A <https://zillich.hypotheses.org/197> oldalon meg a megnyilatkozásait teszik közzé, itt konkrétan a háborút üdvözlő, azt epekedve várta.

inkább a szélsőjobbra tolódott, és a háború után már nem is tér haza, hogy bíróság elé állítását elkerülje. Az NSZK-ban a szászok szószólója lett,⁴⁶ adminisztrált, és irodalmi pályája lehangolt. Az agresszív végletből már nem tudta magát humanista pozícióba lavírozni, különben sem hitt volna neki senki, ezért a szászok szervezeteinek kiépítésébe menekült, és magát meg a szászságot a kommunizmus áldozatának beállítva keresett új közéleti legitimációt.

A második világháború alatt az erdélyi német irodalom „befagyott”. Ami megjelent, azt később igyekeztek letagadni, elkendőzni, meg nem törtéنتé tenni, mert a Németországból finanszírozott munkák kirekesztőek voltak, mint például a korábbi transzilvanista költő Alfred Csallner *Bizonyítvány az őssokról* című füzeté.⁴⁷ A német nacionalizmustól magukat távol tartani akaró, ám írásmegszállott értelmiségiek a korai újkorba menekültek, és a 16–17. századi humanistákról írtak, így Johannes Sommer, Georgius de Hungaria és Georg Marienburger új életre kelt, akárcsak Brukenthal báró antik numizmatikai gyűjteménye – ami a háború forgatagában teljesen érdektelen volt.

A második világháború következményei

A háború vége a német sajtótermékek betiltását hozta magával, tehát irodalmi publikációk megjelentetése lehetetlenné vált. Ám ekkor nem is az irodalom volt az erdélyi német társadalom gondja, hanem az észak-erdélyiek elmenekülése, amit még a Wehrmacht és a magyar hatóságok szerveztek meg. A Romániához tartozó Dél-Erdélyben már nem kerülhetett sor a szovjetek elől történő kimentésre, mert Románia egyik napról a másikra átállt, és így a menekülésre nem volt lehetőség. Az előre sejtett sorscsapás jött is, 1945 januárjában a szovjet hadsereg összeszedte a német lakosság egészséges részét, majd malenkij robotra hurcolta őket. A munkatáborok 4 évig működtek, az elhurcoltak kb. 20 százaléka vesztette életét. Közben Románia területén megjelentek német nyelvű nyomtatványok, ám kis számban, és irodalmi termés nem volt köztük. Nem is igen lehetett volna miről írni, mert a változások most már olyan óriásiak voltak, hogy poétikai szublimációjukhoz idő kellett. Kutatásaim szerint egy-egy nagy változás irodalmi megjelenítéséig legalább 20 év szükséges,⁴⁸ a kommunizmusra való átmenet irodalmi ábrázolása is a hatvanas, de inkább a hetvenes évektől kezdett el megjelenni.

⁴⁶ Zillich, Heinrich (Hrsg.): *Wir Siebenbürger*. Salzburg: Akademischer Gemeinschaftsverlag 1949.

⁴⁷ Csallner, Alfred: *Ahnenpaß*. Hg. von der Deutschen Volksgruppe in Rumänien. Hermannstadt: Bruckner 1940.

⁴⁸ Balogh, András F.: *Über die Reaktionszeit der Literatur*. Vergangenheit und Aktualität in zeitgenössischen deutschen Romanen. In: *Humboldt-Nachrichten*. Zeitschrift des Humboldt-Vereins Ungarn. Nr. 40. Dezember 2021. 10–14. URL: <http://www.humboldt.hu/>

Erdély német társadalma egy pillanatra összezavarodott, legalábbis az ötvenes évektől újra megengedett irodalom erről tanúskodik. Be kellett látni, hogy a német szupremácia nem csak ostoba álom, de bűn is volt, mert lenézte a többi nemzetet, sőt még egy nép teljes megsemmisítésére is törekedett. Mivel a nemzetiszocializmus a nyelv, a történelem és a kultúra tradíciójával érvelt, a hagyományok átértékelésének sürgető szükségszerűsége vetődött fel – amit a kommunizmus destruktív módon tálcán kínált. Megfejthetetlennek tűnt az addig lebecsült szláv népek háborús győzelme, sőt két év alatt, 1947-re a lenézett kommunista ideológia került hatalomra. Ebben az ideológiai káoszban az irodalom tett lépéseket az új élet értelmezésének irányába: Georg Scherg (1917–2002) volt az az író, aki ezt a megváltozott helyzetet meg akarta érteni, így beleélté magát Erdély népi világába, és műveiben kivetítette annak színeit. Bár Scherg lírikusként, drámaíróként, műfordítóként, irodalomtudósként is tevékenykedett, mégis elsősorban regényíróként tartjuk számon. Mesélői tehetségét, új nézőpontjait és témáit, humoros stílusát az olvasóközönség, a kritikusok és az irodalomtudósok egyaránt elismerték. Hősei többnyire parasztok, pásztorok, kispolgárok és kisstílvú tolvajok, akik a legkülönbözőbb nemzetiségekből verbuválódnak. Scherg első alkotói szakaszában a két világháború közötti epikus költészet mimetikus hagyományát folytatta; ezek a gyermekkori elbeszélések az erdélyi németek egységének és összetartozásának sztereotípiáit tükrözik. A kommunizmus előretörésével azokat az egyszerű embereket kívánta megérteni, akik a szocializmust hordozták. Ennek az eredménye a *Da keiner Herr und keiner Knecht* című regény (Ahol senki sem úr vagy szolga).⁴⁹ Bár a népi figurák jelenléte miatt akár a szocialista realizmus felé tett lépésként is értelmezhető ez a mű, ez a gesztus sem védte meg őt attól, hogy az 1959-es íróperben ne ítéljék több év kényszermunkára. Scherg perének a kiváltó oka az volt, hogy Zillich felvette egyik versét a *Wir Siebenbürger* című kötetbe, amely az NSZK-ban jelent meg. Ezt az államot akkor a fasizmus folytatójaként minősítette a kommunista világlátás, és az együttműködést szankcionálta.⁵⁰

A börtönbüntetés és a publikációs tilalom után özönvíz szerűen jöttek Scherg kötetei. A lehangolódott olvasóközönségét vitalitásával és az életöröm jeleneteivel igyekszik felrázni; az olvasó egy festői vidék hegyi világában találja magát, lótolvajok és gazemberek között, akik természetes életformában akarnak élni. Végleg elmúlt Adolf Meschendörfer a *Coronából* ismert polgári világa, ahol az érettségiző fiatalok Görögországba mennek az antik kultúra és a szépségeszmény megismerése céljából. Scherg hősei a kocsmába járnak, éjszakai kalandként beosonnak

node/125?language=de und http://www.humboldt.hu/sites/default/files/hn40-10-14-balogh_uber_die_reaktionszeit_der_literatur_vergangenheit_und_aktualitat_in_zeitgenossischen_deutschen_romanen.pdf (letöltés: 2022. október 31.)

⁴⁹ Scherg, Georg: *Da keiner Herr und keiner Knecht*. Bukarest: ESPLA 1956.

⁵⁰ Scherg, Kurt [születési neve]: *Nacht*. In: Zillich, Heinrich (Hrsg.): *Wir Siebenbürger*. Salzburg: Akademischer Gemeinschaftsverlag 1949. 305.

barátnőik szobájába, és közben a törvénnyel is konfliktusba kerülnek. A *Paraskiv Paraskiv*⁵¹ főhőse egy hihetetlenül primitív lókupec, aki azért viseli kétszer a nevét, mert középkori körülmények közül érkezett, ahol az embereknek még csak egy nevük volt. Ám mivel a személyi igazolványba kettőt kell beírni, megduplázza a nevét, hogy ne kelljen azon is külön gondolkodnia. Azonban minden primitívsége ellenére a lócsereberék, a tolvajlások, a verekedések „bejönnek neki”, sikerei vannak a hölgyek körében, és közben gazdagszik is. A kommunizmus térhódításának allegóriájává válik ez a mű, amelyet bátran értelmezhetünk az 1947-es hatalomátvételre történő reakcióként, miközben az utána következő évtizedek tapasztalata is benne van. A mű végen azonban kiszól az író a sorok közül: Paraskivot elítélik egy olyan jelenetben, amely a saját bírósági tárgyalását idézi fel. A szerző reményei szerint a kommunizmust valamikor csak el fogják majd ítélni. Miután olvasói a 90-es években elfogytak, ő is kivándorolt gyermekeihez Németországba, ahol már csak a temető várta.

A második világháború után a szász irodalom kettészakadt. Egyes írók kint rekedtek vagy kint maradtak Németországban, illetve a 60-as évektől megindult a kivándorlás, így az élethelyzet alapján több típusú írósort különböztethetünk meg. A kint rekedtek lehetnek az első típus, mint például Paul Philippi, az egyik legjelentősebb szász esszéíró, aki német katonaként amerikai fogságba esett, és onnan a nyugati országrészbe került. Sok volt katona, akit Németországban ért a háború vége, félt visszajönni, mert a visszaérkezőket több esetben kémkedéssel vádolták meg, illetve meghurcolták őket, vagy elküldték volna a Szovjetunióba jóvátételi munkára. Akik a nemzetiszocializmus ideológiáját támogatták, például Heinrich Zillich, ha akartak volna, akkor sem térhettek vissza; tudták, hogy Romániában perbe fogják őket. Ez a második típus, amelyik tudatosan döntött Németország mellett, mert más lehetősége nem volt az életben maradásra. Természetesen a pereknek sokszor volt jogalapjuk, például Viktor Capesiust, Auschwitz gyógyszerészét Kolozsváron a távollétében a légereket megjáró emberek vallomásai alapján halálra ítélték. A nyugati és a keleti igazságszolgáltatási rendszer közti különbséget mutatja, hogy Capesiust a frankfurti Auschwitz-perben 1968-ban csupán 8 év börtönnel sújtották a tömeggyilkosságban való tevékeny, de csak egyszeri részvétel miatt.⁵² A 60-as években meginduló kivándorlás kitermelte a harmadik típust, a Romániában csalódott írókét, akik az adott adminisztratív keretek közt telepedtek ki, ami végső soron a teljes személyi vagyonuk elvesztését is jelentette. Legfeljebb emléktárgyakat tudtak magukkal vinni. Ennek a típusnak az első és

⁵¹ Scherg, Georg: *Paraskiv Paraskiv*. Kolozsvár: Dacia 1976. 2. kiadás: *Paraskiv, der Roßtäuscher*. Kelet-Berlin: Verl. Volk und Welt 1982.

⁵² Capesius történetét feldolgozza: Schlesak, Dieter: *Capesius, der Auschwitzapotheker*. Bonn: Dietz 2006. Magyar fordítása: Schlesak, Dieter: *Capesius, az auschwitzi patikus*. Ford. Hajdú Farkas Zoltán [versford. Kovács András Ferenc]. Csíkszereda: Bookart 2008.

egyben emblematikus alakja Oskar Pastior lett, aki Herta Müller mellett a legnagyobb irodalmi karriert futotta be új hazájában.

Bármilyen megfontolásból, avagy élethelyzetből is kerültek a Német Szövetségi Köztársaságba az írók, közös lett bennük a válság tudata, éspedig a témaválasztási válságé: folytassák-e erdélyi témáikat, avagy éljék bele magukat a számukra új német valóságba, és ezt az új miliót elevenítsék meg? A kitelepedett írók karrierjéből azt a következtetést lehet levonni, hogy minél kiforrottabb, megállapodottabb író volt valaki, annál inkább megmaradt erdélyi írónak, és a régi, hazai témákat írta tovább. De nincsen általános tendencia, nincsen szabály, mindenféle életút és téma elképzelhető és lehetséges volt. Ezekből áttekintünk néhányat, a legjellemzőbbeket.

Paul Philippi szó szerint az iskolapadból került a keleti frontra, majd rövid amerikai fogság után teológiát kezdett el tanulni, és rendkívül innovatív módon a diakóniai munka elméletét dolgozta ki,⁵³ amely meghozta számára az elismerést, és Heidelbergben professzor lett. Az igazi témája, az erdélyi szász nép sorsa azonban folyamatosan foglalkoztatta, a tisztességgel ellátott professzori munkája mellett csak erről írt, és ebben a körben tevékenykedett. Esszéi elmélyednek a történelmi, vallási, nyelvi tradíciók értelmezésében, teret engednek az új kihívások elemzésének, így a vallás helyét keresi a modern, piacgazdaságon alapuló társadalomban; igyekezett definiálni a népet és a nemzetet, és végül a szászokat nemzetként határozta meg a saját történelmi tudatuk alapján. A román nyelvet még fiatalkorában megtanulta, és tudását Németországban is gondosan ápolta, sőt még magyarul is megtanult, hogy az erdélyi tradíciót a saját személyében is megjeleníthesse. Esszéinek végkövetkeztetése az lett, hogy az erdélyi szászok csak Erdély területén maradhatnak meg szászoknak, Németországban nem.⁵⁴ Ezt a felismerését politikai programként kezelte, és hogy meggyőződését személyes példával is igazolja, hazatelepedett Nagyszebenbe. Philippi mindezt a dühöngő Ceaușescu diktatúra idején, a 80-as évek közepén tette meg, amikor is ő volt az egyetlen hazatelepedő a Németországba távozni szándékozók tengerével szemben. Esszéit Romániában is töretlenül írta tovább, bár ezek a kötetek a szocializmus ideje alatt nem jelentek meg,⁵⁵ de teológiai professzorként dolgozhatott.

Paul Philippi példáját leszámítva a tendencia az volt, hogy az írók kitelepedtek az NSZK-ba. Megjegyzendő, hogy az NSZK felvállalta a Német Birodalom büneinek a jóvátételét, amit az NDK csak részlegesen tett meg, és ebbe a történelmi felelősségvállalásba az elüldözött népcsoportok integrációja és támogatása is beleértendő. Az NDK-ba nem lehetett kitelepedni, a testvéri szocialista ország nem

⁵³ Philippi, Paul: *Christozentrische Diakonie, ein theologischer Entwurf*. Stuttgart: Evangelischer Verlag 1963.

⁵⁴ Philippi, Paul: *Land des Segens? Fragen an die Geschichte Siebenbürgens und seiner Sachsen*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau 2008.

⁵⁵ Philippi, Paul: *Weder Erbe noch Zukunft? Fragen rumäniendeutscher Gegenwart im 20. Jahrhundert*. Hermannstadt: Honterus-Verlag 2010.

fogadott se szászokat, se svábokat. Csak azok kerültek oda, akik még a háború alatt oda mentek vagy a háború után arra a területére telepítettek a különböző hatóságok, mint például Georg Maurer, avagy az operákat író Rudolf Wagner-Régeny.

Az NSZK területén a kitelepedettek közül a 60-as és 80-as évek periódusában Oskar Pastior (1927–2006) és Hans Bergel (1925–2021) futott be nagy írói karriert, hozzájuk csatlakozott a rendszerváltás után Richard Wagner és Herta Müller, de ők egy generációval fiatalabbak voltak, és sváb származásuk okán is más kategóriát képviselnek.

Pastior megjárta a Donbasz munkatáborait, 17 évesen vitték el. Hazatérte után tanulhatott, a bukaresti egyetemen germanisztikát végzett, ahol kitűnt irodalmi tehetségével és zseniális nyelvi invencióival. Így könnyedén kapott Bukarestben állást a rádió német adásánál, megjelent két, tradicionális formákat követő verseskötete is. A lágerből hozott emlékei és a nemi orientációja miatt érzett félelmei okán besúgóí tevékenységre kényszerült. Pastiort megszarolta a titkosszolgálat, ő ennek engedett, és másoknak ártott jelentéseket írt,⁵⁶ amelynek következtében egy asszonyt halálba kergettek a pribékek. A meggyötört költő vagy jól játszotta a megbízható elvtársat, vagy a pártnak/titkosszolgálatnak volt közömbös a sorsa, ezt ma már nem tudjuk rekonstruálni, mindenesetre kissé szokatlan módon, mintegy kegyként kiengedték egy nyugati turistaútra. Ám Pastior 1968-ban nem tér vissza az ausztriai utazásáról, hanem Németországba távozik, ahol költészet teljesen új utakra tér, a nyelvi kísérletezésnek egyik elismert mestere lesz – és pedíg a szász származásától teljesen függetlenül. Versnyelvét „krimgót”-nak nevezi, verstani elveket talál ki, pl. a Fibonacci-sort, illetve fordítja és követi Velimir Hlebnjov transzértelmű és transzracionális szövegeit és költői elveit. A 90-es évektől sok rajongója van, köztük Christina Weiss, a későbbi kulturális államminiszter. Pastior a kifinomult irodalmi ízlés megtestesítője lett. 2006-ban Büchner-díjjal, a legrangosabb német könyvdíjjal jutalmazták, ám ezt átvenni már nem tudta, az izgalomtól meghalt. Csak elhunytá után derült fény titkosszolgálati kapcsolataira, ami ártott emberi hírnevének, átértékelték őt, miközben a vita összes felszólalója egyetértett abban, hogy minden emberi gyengesége ellenére költészetének értéke kikezdehetetlen.⁵⁷ Rejtélyes módon szép összegű vagyont hagyott maga után, amit a Pastior Alapítvány kezel. Herta Müller róla mintázta a Nobel-díjas regényként számontartott *Atemschaukel* („Lélegzethinta”)⁵⁸

⁵⁶ A téma legpontosabb feldolgozása: Siennerth, Stefan: *Bespitzelt und bedrängt – verhaftet und verstrickt. Rumäniendeutsche Schriftsteller und Geisteswissenschaftler im Blickfeld der Securitate. Studien und Aufsätze*. Berlin: Frank und Timme 2022. 23–78.

⁵⁷ Siennerth, Stefan: Der Mensch Oskar Pastior muss neu bewertet werden. Interview mit Felicitas von Lovenberg. In: Siennerth, Stefan: *Bespitzelt und bedrängt – verhaftet und verstrickt. Rumäniendeutsche Schriftsteller und Geisteswissenschaftler im Blickfeld der Securitate. Studien und Aufsätze*. Berlin: Frank und Timme 2022. 683–686.

⁵⁸ Müller, Herta: *Atemschaukel*. Roman. München: Hanser 2009.

főszereplőjét, Leo Auberget. Életének nagy döntéséről, a Németországba való kitelepedésről így vall az *abschrangung ißt wegweiser* című versében, amelyet a nyelvi ugrások, kétértelműségek és zeneiség miatt még csak hozzávetőleges fordításban sem lehet visszaadni:

Az elkerítés felfalja az útjelző táblát

ezerkilencszáz / huszonhét
 nagyszeben erdélyben
 kell-e hát / kell-e sovány
 kantiléna / keresztül

bűnös / nem iskolás dolog
 óh megszületés / óh varázspálca
 és listák / nevek és
 fogság / liget

kisebbség / utcák
 tönkrement / nem ment tönkre
 tömeg / súly
 háború / nyugalom

vonattalan / költözés
 csomag / filmvágás
 pöpec séta a ballhausgasséban
 vissza / nem vissza⁵⁹

Ezekkel a versekkel Pastior jelentős karriert futott be, szövegeit ma is nagy művelézzettel lehet olvasni. Hozzá nem hasonlítható Hans Bergel írói pályája, aki csak a kitelepedett szászok körében volt sikeres, végső soron az ő honvágyukat írta meg monumentális regényeiben. A legtermékenyebb erdélyi származású író, ám terjen-gössége miatt műveit nem mindig fogadja osztatlan kritika. Ma a legtranszilvanistább írók közé sorolható. Regényeiben Erdély soknemzetiségű világát eleveníti meg délkelet-európai és romániai kontextusban. Bergel történetei leginkább a hegyekben játszódnak, kedvenc szereplői pásztorok, betyárok, zsványok és különböző szilárd jellemű hegyi emberek. Műveiben a természet szeretete párosul a népek szeretetével, talán ő az egyetlen német író, aki feltétel nélkül nagyon pozitív képet

⁵⁹ Oskar Pastior: *abschrangung ißt wegweiser*. In: Uő: *Gimpelscheise in die Winterreisetexte von Wilhelm Müller*. Buch und CD. Kiadja Urs Engeler. Basel, Weil am Rhein und Wien: 1997. [oldalszám nélkül]

festett a román népről, míg a magyarokat tiszteli, de egyáltalán nem szereti. Ezért Romániában a rendszerváltás után magas román állami díjakban részesült.

Hans Bergelt 1959-ben ítélték el a brassói íróperben (Kronstädter Schriftstellerprozess) egy novellájáért, amelyben a XVI. századi dalnok nem kívánja Báthory Gábort szórakoztatni, mondván, hogy zsarnoknak nem dalol. Ezt az áthallásos kijelentést a bíróság a kommunizmus elleni izgatásként értékelte. Az ítélettel véget ért a sibajnok és a tehetséges zenész karrierje is, ám az író új témára lelt az anti-kommunista magatartás megjelenítésében. Négy év után szabadult amnesztiával, majd Günter Grass emelte fel szavát Bergel érdekében, s teremtett ügyének nemzetközi visszhangot, így viszonylag könnyen kiengedték a hatóságok az NSZK-ba, hogy megszabaduljanak ettől a „problémától”. Ott a müncheni székhelyű *Siebenbürgische Zeitung* (Erdélyi Újság) főszerkesztője lett. Antikommunista politikát folytatott, ő szervezte meg például Kölnben 1987-ben a mintegy százezer embert megmozgató tömegtüntetést Ceaușescu politikája ellen. Jelentős a befejezetlenül maradt regénytrilógiája, amelyben a szászok XX. századi történetét meséli el közép-európai kontextusban: a *Wenn die Adler kommen* („Amikor a sasok jönnek”) az első kötet, amelyet a második világháborút taglaló társadalmi tabló követ *Die Rückkehr der Wölfe* („A farkasok visszatérése”) címmel. Az író nagy ellenfele Eginald Schlattner, aki a brassói íróperben ellene vallott. Soha nem békültek ki.

A szász irodalom kettészakadását az is jellemezte, hogy a Romániában élők nem ismerték az NSZK-ban élő írók életét és műveit. Értő közvetítők sem voltak, mert a német eseményekről tanácsos volt nem beszélni, például a Bergel-féle Ceaușescu-ellenes tüntetésről. Aki ilyet tett, az büntetést, állást, egzisztenciát kockáztatott, sokkal kisebb fajsúlyú cselekményekért is mentek tönkre életek. Ezért párhuzamos szász irodalmakról beszélhetünk, amelyek 1990 után könnyen újra egyesültek. A Romániában maradtak tulajdonképp egyetlen gondolatban öröklődtek, éspedig hogy mikor hagyják el szeretett hazájukat. A hazaszeretet lett a Romániában írt erdélyi német irodalom titkos motívuma, amely hosszúra nyúló, kínzó fájdalomként vonult végig a szövegeken. Az irodalom korábbi elemekből építkezik, így a fájdalom megfogalmazása Meschendörfer *Erdélyi elégiájára* írt parafrázisokban talált formát. Az elégia kulcsszavai, az erdélyi másság és különbözőség, a tájélmény, a paraszti élet bölcsessége, életakarása és humanizmusa, az elmúlás kéréhetetlensége visszaköszöttek ezekben a versekben, amelyeket a sváb költők is átvettek, ugyanis a Bánságban is pont ugyanazok a társadalmi és lelki folyamatok játszódtak le, mint Erdélyben: Dieter Schlesak (1934–2019): *Landschaftsversuch aus Traum*;⁶⁰ Franz Hodjak (*1944): *bergschule in schäßburg* (1976);⁶¹ Anemone Latzina (1943–1993): *Siebenbürgische Elegie 1983* (1983);⁶² Horst Samson

⁶⁰ Schlesak, Dieter: *Grenzstreifen*. Bukarest: Literaturverlag 1968, 24–26.

⁶¹ Hodjak, Franz: *Offene Briefe*. Gedichte. Bukarest: Kriterion 1976, 79.

⁶² Latzina, Anemone: *Siebenbürgische Elegie 1983*. In: *Neue Literatur*, 1983/6., 13–14.

(*1954): *Banater Elegie* (1985);⁶³ sőt Ernst Göhn (hivatalos neve: Gyöngyösi, *1946): *Eimdersch* (1995)⁶⁴ egyenesen szász dialektusban készített egy Meschen-dörfer-remaket. Mindemellett tény, hogy a romániai német lírában a diktatúra utolsó évtizedeiben a tárgyias-objektív, illetve az ironikus hang és nyelvezet vált uralkodóvá, talán ráhangolódva a nyugat-németországi költészetben bekövetkezett fordulatra. A romániai magyar költészet ekkori állapotával való összevetése fontos tanulságokkal szolgálhat, hisz mindkét irodalom a diktatúra ellen tiltakozott

Ennek a kornak, de az 1990 után bekövetkezett új, demokratikus világnak is a legautentikusabb alakja a nagyszebeni Joachim Wittstock (szül. 1939), Erwin Wittstock, a két világháború közti időszak klasszikusának a fia. Joachim a 60-as években tanult Kolozsváron. Egyetemi tanulóéveit – számtalan magyar figurával együtt – a *Die uns angebotene Welt* (A nekünk felkínált világ) című művelődési és fejlődési regényben örökítette meg,⁶⁵ amely azt bizonyítja, hogy a klasszikus európai műveltséget meg lehetett szerezni az 1960 évek többnyelvű Kolozsvárán. Wittstock a tanulmányai befejezése után irodalomtudós és regényíró lett. Ő számít az utolsó szász írónak; mert barátai, íróársai és olvasótábora elvándorlása után egyedül maradt Nagyszebenben. Tudatosan vitte tovább családjá írói tradícióit, valamint az erdélyi német irodalom hagyományát, amelyet nagy európai műveltséggel ötvözött. A szocializmus alatt született művei példák a helytörténet európai összefüggésekben történő leírására, amely intellektuálisan megalapozott képeken és élettörténeteken keresztül jelenik meg. A történelem aktualizálható kérdései iránti előszeretete nyilvánul meg a *Karusselpolka* (Körhinta-polka) című regényben,⁶⁶ amely a 17. századba vezeti vissza olvasóit, hogy a kommunista korszak „sajátos kétértelműségét”⁶⁷ (eigenartige Doppelbödigkeit) barokk köntösben bemutathassa. Wittstock kongenialitását mutatja, hogy a regényével párhuzamosan jelent meg Günther Grass hasonló barokk mintázatú szövege, a *Das Treffen in Telgte* (Vesztfál csevely),⁶⁸ amely ugyanezzel a módszerrel a német irodalom 1945 utáni újraindulását írja le. Wittstock történelmi példázataiban azonban annyira összetettek és teoló-

⁶³ Samson, Horst: *lebraum*. Cluj-Napoca: Dacia 1985, 65–66.

⁶⁴ Göhn (Gyöngyösi), Ernst: *Eimdersch...* In: *Siebenbürgische Zeitung*, 1995. július 31., 7.

⁶⁵ Wittstock, Joachim: *Die uns angebotene Welt*. Jahre in Klausenburg; Roman. Bukarest: ADZ 2007.

⁶⁶ Wittstock, Joachim: *Karusselpolka. Das ist ein sehr wohl schicklicher, ersprießlich-seltsamer und herzerbaulicher Bericht einer Fahrt ins Harbachtal, darin beschrieben wird die vielwichtige Urzelzeremonie, der Besuch neugieriger und hilfreicher, aber auch hilfloser Visitatoren, eines Studenten Liebe zum Fräulein Eva und das insonderlich abenteuerbewegte Spiel vom Reifenschwinger und vom Arzt, zur Verständigung der geneigten Leser*. Klausenburg/Cluj: Dacia 1978.

⁶⁷ Gerhard Csejka szavai in: Reichrath, Emmerich (Hg.): *Reflexe II. Aufsätze, Rezensionen und Interviews zur deutschen Literatur in Rumänien*. Cluj-Napoca: Dacia-Verlag 1977, 223.

⁶⁸ Grass, Günter: *Das Treffen in Telgte*. Eine Erzählung. Darmstadt: Luchterhand 1979. Magyarul: *Vesztfál csevely*. Ford. Márton László. Budapest: Helikon 1987.

giai, kultúrtörténeti és földrajzi ismeretekkel súlyosbítottak, hogy ezek a regények inkább az idegen nyelvű miliőben való emberi lét szimbólumaiként értelmezhetők.

Wittstock az 1990 után született regényeiben tovább figyeli azt a változó világot, amelyből szász közönsége tulajdonképpen eltűnt, elfogyott. Ezt az életérzést írja meg a *Bestätigt und Besiegelt. Roman in vier Jahreszeiten* („Elhatározottat és eldöntetett. Négy évszak regénye”) című műben.⁶⁹ Stefan Sienerthtel közösen megírta az erdélyi német irodalom történetét, ez a munka számít a téma legjobb összefoglalásának.⁷⁰ Wittstock nyitott Kelet-Európa további népei felé, Dalmáciától egész Lengyelországig vezettek az utazásai és az utazásairól szóló esszeisztikus, nagyon művelt beszámolói. Joachim Wittstockot a sors megkímélte, nem lett a titkosszolgálat játékszere, így a megmaradás és az erdélyi művelt írásművészet szimbólumává válhatott.

A rendszerváltás után. Zárás

Joachim Wittstock pályája átível a két korszakon, és példázza azt a váltást, amit a demokrácia és a szólásszabadság hozott. 1989/1990 után már nem kellett szimbólumokban fogalmazni, hanem az lett a tét, hogy mi módon lehet ezt a nemzetiségi sorsot és történelmet irodalmi dimenzióban megragadni, valamint átélhetővé és esztétikai élménnyé tenni. A legkülönbözőbb írói modellek jelentek meg, Eginald Schlattner például önéletrajzi ihletettséggű történelmi regényeket írt szászveresmarti otthonában anélkül, hogy a Nagyszeben melletti kis faluból kimozdult volna. A *Rote Handschuhe*⁷¹ című regény viviszekció, amely bemutatja, miként kerül abba a helyzetbe az ember, hogy a pribékek kezei közt összeomlik, és saját testvére, illetve barátai ellen tesz terhelő vallomást. Ez az irodalmi kitárulkozás jelentős siker lett, Németországban több mint 50.000 példányban adták el, és a szerzője megkapta a Románia kulturális nagykövete címet. Schlattnernek, a zsugorodó falu papjának regényét több mint 10 nyelvre fordították le, de a többi munkája is megbecsülést hozott neki. Ellenfele és irodalmi vetélytársa, Hans Bergel, a München mellett élő író délkelet-európai nagy perspektivákat, tablókat festett, és magát nem is annyira szásznak, hanem inkább német és ezen belül egy kicsit szász írónak is pozicionálta, miközben leginkább az erdélyi közönség ismerte el a őt, a „mi Hansukat”. De az alaphang – talán kimondatlanul is – az maradt, hogy íróknak-költőknek, német lakoságnak Erdélyt el kellett hagynia. Ennek a keserű érzésnek a legjobb megfogalmazója Franz Hodjak, aki a keserűségét velőig hatoló cinikus

⁶⁹ Wittstock, Joachim: *Bestätigt und besiegelt. Roman in vier Jahreszeiten*. Bukarest: ADZ 2003.

⁷⁰ Sienerth, Stefan; Wittstock, Joachim: *Die deutsche Literatur Siebenbürgens*. 2. kötet. München: IKGS 1997, 1999.

⁷¹ Schlattner, Eginald: *Rote Handschuhe*. Roman. Wien: Zsolnay 2000.

iróniára váltja át. Több regényében is ebben a hangnemben gúnyolja ki azt a régiót, amelyet végtelenül szeret:

„Puczikám – szólította meg a vécés néni Bernd Burgert –, te egyenesen nagyszerű vagy. Mostam én már grófok és bárók farkát, ne tudd meg, mennyire kicsinyesek voltak, hé, itt még maradt egy szőrszál, no és a makkjuk, ha észak irányába mutatott, akkor kívánságuk szerint dél vagy nyugat felé kellett igazítanom és a keleti részét parfümmel locsolgatnom, no de ezt még el tudtam viselni. Az egyedüli gond az volt, hogy a bárókat és grófokat elhurcolták vagy eltették láb alól, és ebben a pánikszerű összevisszaságban félni kezdtem, de az én történetemnek nem más az oka, ennyire elfogult azért nem akarok lenni, és mivel nem akartam elfogult lenni, gyorsan megöregedtem. De távol álljon tőlem a panaszkodás, szóval átvettem ezt a közvécét, melyet szintén csak megvesztegetés árán és jó neveltetésemnek köszönhetően kaptam meg, tehát meg kell mondanom, nagy szerencsém volt, és most nap mint nap takarítom ezt a vécét, igaz, hogy hatalmas munka, de egyben küldetés is, talán életem nagy küldetése, ha számításba veszem, hogy minden nacionalista, mielőtt hányni kezdene, kikapja saját térképét a nadrágzsebéből, és csakis terv szerint hányik, mely megmutatja, hogyan fog kinézni az új világ a jövőben, és nekem le kell mosnom ezt a jövőt, és alig mosom le, mert annyira ocsmány és fel-foghatatlan és elviselhetetlen, máris új országok jelennek meg.”⁷²

Semmilyen kultúrában nincsen utalás arra, hogy az illemhelyet takarítók megmosnák a vendégek nemi/húgyuti szervét. Ez Hodjak fantáziájának gyümölcse, akárcsak a megszólítás is, amely egyszerre a hajaz a nemiszerv román megnevezésére, az Erdélyben is használt magyar tájszóra és Kálmán Imre *Marica grófnőjére*, ahol elhangzik a *Te légy az álomom ma éjjel, Pucikám* című dal. Hodjak tobzódik az ilyen áthallásokban, amelyek pontosan lokalizálják a szöveget a 90-es évek román valóságában. De akármilyen sok a hasonló nyelvi vicc vagy az abszurd jelenet, a fő gondolatot nem veszítjük szem elől: bármely nép csak a saját régiójában található meg életének értelmét, máshol aligha. Semmilyen intellektuális teljesítmény nem tudja a hazát helyettesíteni.

Az erdélyi német irodalom egyre jobban közelített a sváb irodalomhoz, és fordítva. Ez a tendencia a második világháború után indult meg, amikor is a román kommunista állam még jobban központosított, mint a korábbi, polgárinak nevezett féldemokrácia. Ez azt jelentette, hogy az irodalom legjelentősebb fórumai, így a médiák, a kiadók, a felsőoktatás, a politikai vezetés mind Bukarestbe került, ahol a különböző nemzetiségek képviselői egymás mellett, egy irodában dolgoztak: sváboknak, zászoknak, német ajkú zsidóknak kellett közös politikát, lapot, érdekképviseletet fenntartaniuk. Mivel a társadalmi problémák és folyamatok is

⁷² Hodjak, Franz: *Homokkal teli bőrönd*. Regény. Ford.: Szenkovics Enikő. Kolozsvár: Exit Kiadó; Budapest: Szépirodalmi Figyelő Alapítvány 2020, 12. Német eredeti: *Ein Koffer voll Sand*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 2003. 12.

hasonlóak voltak, elindult a belső homogenizáció, amit a többségi nemzet azzal erősített tovább, hogy az összes németet differenciálás nélkül egy kategóriába sorolta. Így a szász és a sváb irodalom közelített egymáshoz, bár kétségtelenül maradtak különbségek, amelyeket viszont senki sem tartott már nagyon fontosnak, mert a népviselet vagy a nyelvjárás már nem volt identitásalkotó tényező, és a valóság is visszaszorulóban volt. A romániai német irodalom fogalmát egyre többen fogadták el mint létező realitást. Az alulinformált német közönség is hajlott erre a megnevezésre, mert így könnyebben tudta beazonosítani a jelenséget.

Az összenövés egyik nagyszerű és szimbolikus pillanata az „Aktionsgruppe Banat” megjelenése lett. Az ifjú sváb költői csoport új, kritikus, önostorozó hangot ütött meg, és a nyugatnémet irodalom motívumait csempészte be a romániai irodalomba, amely a második világháború után objektív okokból eltávolodott a németországi irodalmi központoktól. Az Aktionsgruppét segítő szerkesztők, könyvkiadók, kritikusok inkább szászok voltak: Franz Hodjagról, Hedi Hausérról, Rolf Frieder Marmortról és Peter Motzanról van szó, akik kritikáikkal, a kiadott könyvekkel mintegy felemelték a csoportosulás tagjait. A bukaresti Kriterion – amely még magyar kezdeményezésre jött létre 1969-ben Domokos Géza vezetésével – kiadta az irodalmi csoport tagjainak könyveit, ami a korabeli papírhiányos, tervgazdálkodós és cenzúra uralta időben nagy eredménynek számított. Az Aktionsgruppe Banat tevékenységét ellehetetlenítette ugyan a titkosszolgálat, ám tagjai egyénenként még boldogultak. Ekképp kapott teret Herta Müller is, aki szintén a temesvári egyetemi irodalmi körből nőtt ki. Már első könyve, a *Niederungen*⁷³ („Lapályok”) siker lett, mert rövid, velős mondataival felfedte a nemzetiszocializmus még élő maradványait, az önelégültséget, az önbecsapást és a sváb naivitás magatartásformáit. Herta Müller sikere valószínűleg jelentős részben a szászok segítségének köszönhető. De még besegítettek ismeretlenek is: a Herta Müllert meglátogató nyugatnémet újságíró, Rolf Michaelist a tömbház sötét, kivilágítatlan lépcsőházában jól megverték,⁷⁴ aminek folyományaként az NSZK-ban elterjedt a hír, hogy Müller és akkori élettársa, majd férje, Richard Wagner életveszélyben vannak. Ezért az 1987-ben kitelepedő írópárt nagy szimpátiával és segítőkészséggel várták az NSZK-ban, sokan egyengették az útjukat, amely Herta Müller esetében egyenesen a Nobel-díjhoz vezetett.

Van ebben a folyamatban egy magyar szál is. Mádl Antal (1929–2013), az ELTE professzora egy nemzetközi csoport élén még a hetvenes évektől Lenau-kutatásokat folytatott, a kritikai kiadást meg is jelentették; partnerével, Hartmut Steineckével eljutottak a Bánságba is, hogy a költő csatádi szülőházának felújítását előmozdítsák. Steinecke tanársegédje, azóta a mester paderborni professzori állását megöröklő Norbert Otto Ecke, a mai Németország egyik vezető germanistája e látogatások során felfigyelt az akkori romániai német irodalomra, megbarátkozott

⁷³ Müller, Herta: *Niederungen*. Prosa. Bukarest: Kriterion 1982.

⁷⁴ Müller megfigyelésének történetét lásd: Müller, Herta: *Cristina und ihre Attrappe oder Was (nicht) in den Akten der Securitate steht*. Göttingen: Wallstein 2009. 27.

Herta Müllerrel, majd a kitelepedett író művészetéről 1991-ben könyvet írt,⁷⁵ és konferenciát is szervezett róla, amely hatalmas reklámot és megbecsülést hozott az akkor még csak 38 éves írónak. Herta Müller felemelkedését ezek a momentumok segítették ugyan, de a későbbi Nobel-díj nemcsak ezen segítő kezeknek, hanem nyelvi zsenialitásának tudható be. A művekben megvalósuló esztétikumot, nyelvi bravúrt, multikulturalitást sokan elemezték, ezért csak egyetlen momentumot emelek itt ki. A 2009-ben, a nagy díj odaítélése előtt pár hónappal megjelent *Atemschaukel* („Lélegzethinta”) méltó, nem érzelgős, de mély érzésekkel teli emléket állít a Szovjetunióba elhurcolt németeknek. A deportálásoknak nagy, könyvtárnyi irodalma van, ám ezekhez képest is sok új elemet teremtett Müller, mint például *Planton-Kati*, Örszem Kati alakját.⁷⁶ Kati szellemileg visszamaradott és így teljességgel életképtelen lány, ám a közösség megmenti őt a haláltól, mert megvédi az élelmiszeradagját, a rá kiosztott munkát elvégezi helyette, az iszonyú telek alkalmával meg öltözteti. Planton Kati lett a német közösség humanizmusának lakmuspapírja, amíg ő él, addig az embertelenségben is van még emberség, összetartás és méltóság. A regény lapjain Kati átéli a megpróbáltatásokat, és visszatér hazájába. Az eddigi kutatások azt mutatják, hogy Planton Kati alakját Müller fantáziája teremtette, míg a legtöbb figurát létező emberek vonásainak fölhasználásával formálta meg, hisz Müllernek édesanyja és Oskar Pastior is sokat meséltek a megélt eseményekről.

A Nobel-díj az irodalmi köztudatba emelte az egész romániai német irodalmat századokkal, svábokkal együtt. A sajtó Müller romániai életrajzának elemeit kutatta és mutatta be, holott nyilvánvaló volt, hogy berlini letelepedése nélkül ez a siker nem következhetett volna be. De így legalább ráirányítódott a figyelem erre az irodalomra, Müller húzta magával a többi író is, ami kicsivel több publikálási lehetőséget jelentett a nagyobb, rangosabb kiadóknál, valamint nagyobb nyilvánosságot, több könyvismertetést. Talán a magyarországi születésű Terézia Mora, avagy a Nagyszébenben és Aradon gyermekeskedett Iris Wolff mai pályájának felívelése is ennek a figyelemnek köszönhető.

Ám a megdicsőülés közben folyamatosan jöttek a negatív hírek is. A kutatók számára hozzáférhetővé vált a román titkosszolgálat archívuma,⁷⁷ ahonnan sorra kerültek elő azok a dokumentumok, amelyekkel hitelt érdemlően bizonyíthatóvá vált, hogy ki volt – a kor terminológiáját itt alkalmazva – megfigyelt „célszemély”, avagy beszerezett ügynök, informátor, illetve az eseményeket mozgató tiszt. A legelképzelhetlenebb történetek kerültek napvilágra, amelyek közül kirí Carl

⁷⁵ Ecke, Norbert Otto (Hrsg.): *Die erfundene Wahrnehmung. Annäherung an Herta Müller. Mit ausführlicher Bibliographie*. Paderborn: Igel Wissenschaft 1991.

⁷⁶ Müller, Herta: *Atemschaukel*. Roman. München: Hanser 2009. 33. s köv.

⁷⁷ Lásd www.cnsas.ro

Göllner proaktív játéka a titkosszolgálattal.⁷⁸ Göllner jó kommunista hírében állt, társadalmi vezető pozícióját a második világháborúban kifejtett ellenállási tevékenysége alapozta meg, amit a francia Résistance-tól beszerzett igazolással bizonyított. Sok jó történelmi tárgyú könyvet írt és szerkesztett, ez kicsit felmenti őt, miközben az egyéni érdekeit is nézve gátlástalanul gázolt át másokon. A Résistance-levél krimibe illő fordulat, amelyet sok más lépés, húzás, okoskodás követett. Ám az előkerült történetek sokasága nem ilyen fordulatos, regényszerű játékról ad felvilágosítást, hanem megfélemlített, rettegő, sok esetben aljas módon a saját hasznukat néző emberek vergődését látatja.

Említettük Stephani esetét, aki a máramarosi jiddis történeteket beemelte az össznémet irodalomba. A németországi szellemi élet az 1970-es években már tudatában volt a holokauszt bűneinek, megindult a felelősségvállalás és a szellemi jóvátétel, amit Romániában a szocialista emlékezetpolitika, pontosabban az emlékezet elfojtása gátolt. Stephani viszont többször járt az NSZK-ban, és ott láthatta a fejlődés irányvonalát; először publikált ebben a témában, ezzel helyzeti előnyre téve szert pályatársaival szemben. Rajta kívül mások nem utazhattak ki, ő viszont a titkosszolgálat, a Szekuritáté beépített embereként ezt megtehetette. Besúgóí jelentései a *Neue Literatur* szerkesztőségéből – a 2000 után megtekintésre kikerült dokumentumok alapján – kifejezetten károsak voltak, ártottak a szerkesztőtársaknak és bukaresti médiákban dolgozó német kollégáknak.⁷⁹ Ennek ellenére 2005 táján még ő perelte be Richard Wagnert, Herta Müller volt férjét, aki a múlt bűneit megnevezve Stephani nevét is felsorolta. Wagner érthetetlen módon elveszítette a pert, a volt besúgó győzedelmeskedett, akit a bírósági döntés alapján Németország területén ezentúl nem szabad besúgónak nevezni – miközben a román titkosszolgálati archívum a megfelelő román törvény által előírt módon hivatalos dokumentumban megnevezte őt, és jelentéseit hozzáférhetővé tette.

Georg Hoprich fiatal költő halálba kergetésére is fény derült: az érzékeny fiatalember meg nem történt cselekmények miatt öt év börtönnel sújtották, majd a szabadulása után is megfigyelték és nyomás alá helyezték, amit már nem tudott elviselni és öngyilkosságba menekült. A dokumentumokból most már meg lehetett érteni azt, hogy miért féltek az írók a 70-es években Heinz Stănescu bukaresti kritikustól: Stănescu titkosszolgálati tisztként jelentett és intézkedett, sok író sorsát leginkább rossz irányban befolyásolva.⁸⁰ Fájdalmas volt átélni azt, hogy a No-

⁷⁸ Sienerth, Stefan: In den Fängen des Geheimdienstes. Ein Beitrag zur Biografie des Historikers Carl Göllner. In: Rudolf Gräf, Gerald Volkmer (Hrsg.): *Zwischen Tauwettersozialismus und Neostalinismus. Deutsche und andere Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1953–1964*. München: IKGS Verlag 2011, 157–207.

⁷⁹ Motzan, Peter: *Ein Bericht des IM „Moga“ und seine Folgen. Securitate und Autoren im kommunistischen Rumänien: Zur Eröffnung des operativen Vorgangs „Mocanu“*. In: *Siebenbürgische Zeitung*. München. Folge 20 vom 20. Dezember 2010, 10.

⁸⁰ A jelenség feldolgozását lásd: Sienerth, Stefan: *Bespitzelt und bedrängt – verhaftet und verstrickt. Rumäniendeutsche Schriftsteller und Geisteswissenschaftler im Blickfeld der Securitate*.

bel-díjas regény főhőséről, a verszteni Oskar Pastiorról is kiderült besúgó múltja. Ő épp ez elől menekült el Romániából, és úgy tűnt, maga mögött tudja hagyni életének ezt a dicstelen fejezetét. Szinte abszurd kijelenteni, de mégis elmondható, hogy szerencsére nem érte meg azt a szégyent, hogy szembesítik a múltjával, mert 2006-ban elhunyt. Werner Söllner (1951–2019) maga vallotta be a romániai viszonyokat elemző valamelyik konferencián, hogy Walter néven őt is beszervezték, és így jelentéseket is írt. Az irodalomértő közönség csalódása nagy volt, ugyanis Söllner számított a legintelligensebbnek a romániai költők között. Kiváló elméje, nagy műveltsége és kitartó munkabírása révén a Frankfurt am Mainban működő Hesse-ni Irodalmi Fórum igazgatójának nevezték ki, ami nagy fokú elismerést jelentett. 2009-ben Richard Wagner azzal vádolta Söllnert, hogy a titkosszolgálat számára készített jelentései és „verselemzései” hozzájárultak ahhoz, hogy az Aktionsgruppe Banat csoportot feloszlassák. Söllner e tevékenységét elismerte, ám azt is látnunk kell, hogy mindezt fiatal, még tájékozatlan egyetemi hallgatóként tette. A kolozsvári stúdió után lakhelyet változtatott, Bukarestbe ment – így egy más titkosszolgálati egység „fennhatósága” alá került –, ahol már visszautasította a másodszori szervezési kísérletet, és kitűnő lektorként sok jó könyv megszületésénél bábáskodott. Időközben ő vált célszeméllyé, őt figyelték meg és kezdték el nyomás alá helyezni. Sok verseskötete jelent meg, sőt Németországban is megbecsülést vívott ki magának. Még halála után is kiadtak műveiből egy jól fogadott, alapos válogatást,⁸¹ ami egyértelműen annak a jele, hogy a német irodalom Söllner fiatalkori botlását inkább szenvedésnek, mint gonoszságnak vagy gyávaságnak ítéli meg.

Az erdélyi német irodalom a 20. században folyamatosan hullámvasúton ült. Egyik csapás a másik után érte, gyökeres, korábban szinte elképzelhetetlen változásokkal kellett szembenéznie, időközben kettészakadt egy romániai és egy németországi ágra, és most párhuzamosan fut tovább. Magasságok – Nobel-díj – és mélységek jellemezték, hiszen a nemzetiszocializmus és a kommunizmus is maga alá gyúrta, és megtalálta benne a kiszolgálóit. Ám a tradíció ereje oly erős volt, hogy minden körülmények közt találtak olyan emberek is, akik a szó esztétikáját és autentikus emberi erejét továbbvítették.

Az erdélyi német irodalom könyvtárnyi gazdagságú. Sok szerző munkálkodott benne, számtalan fordulat tarkítja a történetét, izgalmas a többnyelvűség miatt, európai és német perspektívát fedezhetünk fel benne akár apró falvakban is. Erkölcsi és művészi kérdések sorjázna, kísérletek és nagy teljesítmények jellemzik, amelyek több országban jöttek létre, tehát még a határai is kitágultak. Mivel még mindig vannak aktív szerzői, ez az irodalom nem zárult le, holott erdélyi szász népesség már alig él Románia területén.

Studien und Aufsätze. Berlin: Frank und Timme 2022.

⁸¹ Söllner, Werner: *Schartige Lieder.* Ausgewählte Gedichte. Hrsg. von Susanne Söllner, Björn Jäger, Nancy Hüniger, Alexandru Bulucz. Mit einem Vorwort von Eva Demski. Frankfurt am Main: Edition Faust 2021.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balogh, András F.: *Über die Reaktionszeit der Literatur*. Vergangenheit und Aktualität in zeitgenössischen deutschen Romanen. In: *Humboldt-Nachrichten*. Zeitschrift des Humboldt-Vereins Ungarn. Nr. 40. Dezember 2021. 10–14.
- Bergel, Hans: *Nachwort*. In: Zillich, Heinrich: *Wälder und Laternenschein. Erzählungen aus Siebenbürgen*. Mit einem Nachwort von Hans Bergel. München: Langen-Müller, 1978.
- Bielz, Julius: *Winzer Krüge*. In: *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 1927. 18.
- Bin-Nun, Jechiel: *Das jiddische Stammgebiet*. Sprachkarte in *Jiddisch und die deutschen Mundarten*. Unter besonderer Berücksichtigung des ostgalizischen Jiddisch. Tübingen: Max Niemeyer, 1973.
- Bottesch, Johanna und Martin: *Die bairisch-österreichische Mundart der Landler von Grosspold (Apoldu de Sus) in Siebenbürgen (Rumänien)*. Wien: VWGÖ 1992.
- Bottesch, Johanna: *Dialekttexte*. In: Bottesch, Martin, Grieshofer, Franz, Schabus, Wilfried (Hg.), unter Mitarbeit von Monika Habersohn, Lore-Lotte Hassfurther: *Die siebenbürgischen Landler*. Eine Spurensicherung. 2 Bände. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag 2002, 673–724.
- Bottesch, Martin, Wien, Ulrich A.: *Grosspold: ein Dorf in Siebenbürgen*. Döbel: Stekovics 2011.
- Bottesch, Martin; Grieshofer, Franz; Schabus, Wilfried (Hg.), unter Mitarbeit von Monika Habersohn, Lore-Lotte Hassfurther: *Die siebenbürgischen Landler*. Eine Spurensicherung. 2 Bände. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag 2002.
- Buchinger, Erich: *Die „Landler“ in Siebenbürgen: Vorgeschichte, Durchführung u. Ergebnis e. Zwangsumsiedlung im 18. Jh.* München: Oldenbourg, 1980.
- Csallner, Alfred: *Ahnenpaß*. Hg. von der Deutschen Volksgruppe in Rumänien. Hermannstadt: Bruckner, 1940.
- Ecke, Norbert Otto (Hrsg.): *Die erfundene Wahrnehmung. Annäherung an Herta Müller. Mit ausführlicher Bibliographie*. Paderborn: Igel Wissenschaft, 1991.
- Göhn (Gyöngyösi), Ernst: *Eimdersch...* In: *Siebenbürgische Zeitung*, 1995. július 31., 7.
- Grass, Günter: *Das Treffen in Telgte*. Eine Erzählung. Darmstadt: Luchterhand 1979. Magyarul: *Vesztfál csevely*. Ford. Márton László. Budapest: Helikon, 1987.
- Hassfurther, Lore-Lotte (Hg.): *Vergessene altösterreichische Tracht in Siebenbürgen – Landler*. Thaur: Wort und Welt 1989.
- Hermann Gross: *Gewicht einer wirtschaftlichen Leistung*. In: Oskar Schuster (Hrsg.): *Epoche der Entscheidungen. Die Siebenbürger Sachsen im 20. Jahrhundert*. Köln, Wien 1983, 60–72.

- Hodjak, Franz: *Homokkal teli bőrrönd*. Regény. Ford.: Szenkovics Enikő. Kolozsvár: Exit Kiadó; Budapest: Szépirodalmi Figyelő Alapítvány 2020, Német eredeti: *Ein Koffer voll Sand*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 2003.
- Hodjak, Franz: *Offene Briefe*. Gedichte. Bukarest: Kriterion 1976.
- Ilk, Anton Joseph, Traxler, Johann: *Geschichte des deutschen Schulwesens von Oberwischau*. (Veröffentlichungen zu den Zipsern im Wassertal, Bd. 1). Nürnberg: Verlag Haus der Heimat, 2009.
- Ilk, Anton Joseph: *Die mythische Erzählwelt des Wassertales: Rolle und Funktion phantastischer Wesen im Leben der altösterreichischen Holzknächte, dargestellt in ihren mündlich überlieferten Erzählungen aus den Waldkarpaten*. Linz: Adalbert-Stifter-Institut des Landes Oberösterreich 2010.
- Ilk, Anton Joseph: *Die Zipser im Wassertal. Bildnis einer Landschaft und ihrer Menschen*. In: *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Bd. 32 (1989), Nr. 2. Bukarest: Verlag der Akademie der Sozialistischen Republik Rumänien, 99–106.
- Ilk, Anton Joseph: *Die Zipser im Wassertal. Bildnis einer Landschaft und ihrer Menschen*. In: *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Bd. 32 (1989), Nr. 2. Bukarest: Verlag der Akademie der Sozialistischen Republik Rumänien. 99.
- Ilk, Anton Joseph: *Zipser Volkserzählungen*. Klausenburg: Dacia Verlag, 1990.
- Klusch, Horst: *Die Habaner in Siebenbürgen*. In: *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Bd. 11 (1968), Nr. 2. Bukarest: Verlag der Akademie der Sozialistischen Republik Rumänien. S., 21–40.
- Knapp, Éva: *Ungarn als Gegenstand und Problem im Kronstadt-Roman Adolf Meschendörfers*. In: *Ungarn als Gegenstand und Problem der fiktionalen Literatur (ca. 1550–2000)*. Hg. Wilhelm Kühlmann und Gábor Tüskés in Verbindung mit Réka Lengyel und Ladislaus Ludescher. Heidelberg: Universitätsverlag Winter 2020.
- König, Walter: *Schola seminarium rei publicae*. Aufsätze zu Geschichte und Gegenwart des Schulwesens in Siebenbürgen und Rumänien. Köln [u.a.]: Böhlau 2005. 23.
- Latzina, Anemone: *Siebenbürgische Elegie* 1983. In: *Neue Literatur*, 1983/6. ???
- Méhes György: *Kolozsvári milliomosok*. Kolozsvár: Dacia, 1997.
- Meschendörfer, Adolf: *Die Stadt im Osten*. Roman. Hermannstadt: Krafft und Drotleff 1931. Magyar fordítása és kiadásai: *Corona*. Ford. Kós Károly. Versfordítás Dsida Jenő. Kolozsvár: Erdélyi Szépművés Céh 1933. Új kiadása: Bukarest: Kriterion, 1983.
- Meschendörfer, Adolf: *Die Stadt im Osten*. Roman. Hermannstadt: Krafft und Drotleff 1931.
- Moldt, Dirk: *Deutsche Stadtrechte im mittelalterlichen Siebenbürgen: Korporationsrechte – Sachsenspiegelrecht – Bergrecht*. Köln, Wien: Böhlau 2009.

- Motzan, Peter: *Ein Bericht des IM „Moga“ und seine Folgen. Securitate und Autoren im kommunistischen Rumänien: Zur Eröffnung des operativen Vorgangs „Mocanu“*. In: *Siebenbürgische Zeitung*. München. Folge 20 vom 20. Dezember 2010.
- Müller, Herta: *Atemschaukel*. Roman. München: Hanser 2009.
- Müller, Herta: *Cristina und ihre Attrappe oder Was (nicht) in den Akten der Securitate steht*. Göttingen: Wallstein 2009.
- Müller, Herta: *Niederungen*. Prosa. Bukarest: Kriterion, 1982.
- Oskar Pastior: *abschränkung ist wegweiser*. In: Uő: *Gimpelscheise in die Winterreisetexte von Wilhelm Müller*. Buch und CD. Kiadja Urs Engeler. Basel, Weil am Rhein und Wien: 1997.
- Philippi, Paul: *Christozentrische Diakonie, ein theologischer Entwurf*. Stuttgart: Evangelischer Verlag 1963.
- Philippi, Paul: *Land des Segens? Fragen an die Geschichte Siebenbürgens und seiner Sachsen*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau 2008.
- Philippi, Paul: *Weder Erbe noch Zukunft? Fragen rumäniendeutscher Gegenwart im 20. Jahrhundert*. Hermannstadt: Honterus, Verlag, 2010.
- Recensământul general al populației din anul 1930*. A német nép tekintetében lásd vol. IX, partea V. Neamul.
- Reichrath, Emmerich (Hg.): *Reflexe II. Aufsätze, Rezensionen und Interviews zur deutschen Literatur in Rumänien*. Cluj-Napoca: Dacia-Verlag 1977.
- Roth, Catherine: *La Nation entre les lignes – Les Saxons de Transylvanie et la question des identités*. Rennes: Presses Universitaire 2022.
- Samson, Horst: *lebraum*. Cluj-Napoca: Dacia 1985.
- Schempp, Hermann: *Gemeinschaftssiedlungen auf religiöser und weltanschaulicher Grundlage*. Tübingen: Mohr 1969.
- Scherg, Georg: *Da keiner Herr und keiner Knecht*. Bukarest: ESPLA 1956.
- Scherg, Georg: *Paraskiv Paraskiv*. Kolozsvár: Dacia 1976. 2. kiadás: *Paraskiv, der Roßtäuscher*. Kelet-Berlin: Volk und Welt 1982.
- Scherg, Kurt: *Nacht*. In: Zillich, Heinrich (Hrsg.): *Wir Siebenbürger*. Salzburg: Akademischer Gemeinschaftsverlag 1949. 305.
- Schlattner, Eginald: *Rote Handschuhe*. Roman. Wien: Zsolnay, 2000.
- Schlesak, Dieter: *Capesius, der Auschwitzapotheker*. Bonn: Dietz 2006. Magyar fordítása: Schlesak, Dieter: *Capesius, az auschwitzzi patikus*. Ford. Hajdú Faras Zoltán [versford. Kovács András Ferenc]. Csíkszereda: Bookart, 2008.
- Schlesak, Dieter: *Grenzstreifen*. Bukarest: Literaturverlag 1968.
- Scholdt, Günter: *Autoren über Hitler: deutschsprachige Schriftsteller 1919–1945 und ihr Bild vom „Führer“*. Bonn–Berlin: Bouvier 1993.
- Schwarz, Ernst: *Die Herkunft der Siebenbürger und Zipser Sachsen: Siebenbürger und Zipser Sachsen, Ostmitteleutsche, Rheinländer im Spiegel der Mundarten*. München: Südostdeutsches Kulturwerk 1957.

- Sedler, Irmgard: *Die Landler in Siebenbürgen*. Gruppenidentität im Spiegel der Kleidung von der Mitte des 18. bis zum Ende des 20. Jahrhunderts. Marburg: Elwert 2004.
- Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch*. Hrsg. Adolf Schullerus. Band 1 (A–C, 851 oldal + LXXII). Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter 1924.
- Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch*. Mit Benützung der Sammlungen Johann Wolffs herausgegeben von Ausschuss des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Band 2. Hg. von Georg Keintzel, Adolf Schullerus und Friedrich Hofstädter. Berlin und Leipzig: de Gruyter 1911.
- Sienierth, Stefan: *Bespitzelt und bedrängt – verhaftet und verstrickt*. Rumänien-deutsche Schriftsteller und Geisteswissenschaftler im Blickfeld der Securitate. Studien und Aufsätze. Berlin: Frank und Timme 2022.
- Sienierth, Stefan: Der Mensch Oskar Pastior muss neu bewertet werden. Interview mit Felicitas von Lovenberg. In: Sienierth, Stefan: *In den Fängen des Geheimdienstes. Ein Beitrag zur Biografie des Historikers Carl Göllner*. In: Rudolf Gräf, Gerald Volkmer (Hrsg.): *Zwischen Tauwettersozialismus und Neostalinismus. Deutsche und andere Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1953–1964*. München: IKGS Verlag, 2011. 157–207.
- Sienierth, Stefan; Wittstock, Joachim: *Die deutsche Literatur Siebenbürgens*. 2. köt. München: IKGS, 1997, 1999.
- Söllner, Werner: *Schartige Lieder*. Ausgewählte Gedichte. Hrsg. von Susanne Söllner, Björn Jager, Nancy Hüniger, Alexandru Bulucz. Mit einem Vorwort von Eva Demski. Frankfurt am Main: Edition Faust, 2021.
- Stephani, Claus: *Zipser Volkserzählungen aus der Maramuresch, der Südbukowina und dem Nösner Land*. Bukarest: Kriterion, 1981.
- Stephani, Claus: *Volkserzählungen der Zipser in Nordrumänien*. Marburg: Elwert, 1983.
- Stephani, Claus: *Das Wassertal in Ostmarmatien: Erzählvorgang und Erzählfunktion in einem multikulturellen, gemischtethischen Gebiet dargestellt am Beispiel der Volksmärchen*. München: Kommission für Ostjüdische Volkskunde in der Dt. Gesellschaft für Volkskunde, 1996.
- Teutsch, Georg Daniel: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*. Erster Band: Von den ältesten Zeiten bis 1699. Erste Auflage 1852–1858, zweite Auflage 1874, dritte Aufl. 1899 hrsg. bereits von Friedrich Teutsch, Hermannstadt: W. Krafft. Friedrich Teutsch mindegyik kötetet újrászerkesztette az 1925–26. években.
- Teutsch, Friedrich: *Geschichte der ev.[angelischen] Kirche in Siebenbürgen*. Band I, 1150–1609. Hermannstadt: Krafft, 1921.
- Teutsch, Friedrich: *Die Siebenbürger Sachsen in den letzten fünfzig Jahren 1868–1919*. Sonderausgabe. Hermannstadt: W. Krafft, 1926.

- Teutsch, Friedrich: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*. Bd. 2: 1700–1815. Von den Kuruzzenkriegen bis zur Zeit der Regulationen. Hermannstadt: W. Krafft 1907; Bd. 3: 1816–1868, *Regulationen bis zur Einführung des Dualismus*. Hermannstadt: W. Krafft, 1910;
- Ungar, Karl: *Flora Siebenbürgens*. Hermannstadt: Kraft und Drotleff, 1925.
- Varga, E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. II*. Csíkszereda: Pro-Print, 1999.
- Wittstock, Erwin: *Die Liquidierung des sächsischen Nationalvermögens und die Enteignung der Sieben-Richter-Waldungen*. Schäßburg: 1931.
- Wittstock, Joachim: *Bestätigt und besiegelt. Roman in vier Jahreszeiten*. Bukarest: ADZ, 2003.
- Wittstock, Joachim: *Die uns angebotene Welt*. Jahre in Klausenburg; Roman. Bukarest: ADZ, 2007.
- Wittstock, Joachim: *Karusselpolka. Das ist ein sehr wohl schicklicher, ersprießlich-seltsamer und herzerbaulicher Bericht einer Fahrt ins Harbachtal, darin beschrieben wird die vielwichtige Urzelzeremonie, der Besuch neugieriger und hilfreicher, aber auch hilfloser Visitatoren, eines Studenten Liebe zum Fräulein Eva und das insonderlich abenteuerbewegte Spiel vom Reifenschwinger und vom Arzt, zur Verständigung der geneigten Leser*. Klausenburg/Cluj: Dacia, 1978.
- Zillich, Heinrich: *Zwischen Grenzen und Zeiten*. München: Albert Langen-Georg Müller Verlag 1937.
- Zillich, Heinrich (Hrsg.): *Wir Siebenbürger*. Salzburg: Akademischer Gemeinschaftsverlag, 1949.

BALOGH F. ANDRÁS – JOACHIM WITTSTOCK*

„Nem nagyon hagytuk magunkat zavartatni a külső zsvajtól és a belső kísértésektől”

Balogh F. András beszélgetése Joachim Wittstockkal

Balogh F. András (B. F. A.): *Kedves Wittstock Úr, mit jelent Önnek a hagyomány az irodalomban és a személyes életében? Írócsaládból származik, és ez az örökség nemcsak lehetőségekkel, hanem kötelezettségekkel is jár. Az embernek az az érzése, hogy Ön törődik ezzel az örökséggel.*

Joachim Wittstock (J. W.): Ha az irodalmi hagyomány valakinek a szeme előtt keletkezik, ha a hagyomány az embernek nem absztrakcióként, hanem az élete részeként, irodalmi művek születésében ölt testet, akkor igyekszik azt megismerni, és megtanulja becsülni. Velem is ez történt: egy író apa volt a szemem előtt, s ráébredtem, hogy az irodalom lehet életcél, mindent átfogó egzisztenciális törekvés

* Joachim Wittstock 1939. augusztus 28-án született Nagyszebenben Erwin Wittstock író fiaként. Máig a szülővárosában él. Elsősorban regényeket írt, de esszéi és versei is jelentősek, irodalomtudományi munkái meg alapműveknek számítanak. 1956–1961 között Kolozsváron tanult német és román szakon. Tanulmányai után rövid ideig Nagydisznódon könyvtáros, majd Nagyszebenben dolgozik tudományos kutatóként. Írói és irodalomtörténeti pályája párhuzamosan futott, Stefan Sienerthtel közösen ő írta meg az erdélyi német irodalom nagyszabású szintézisét: *Geschichte der deutschen Literatur Siebenbürgens* (München 1997, 1999). Regényei jórészt erdélyi témájúak, és különböző korokba viszik el az olvasót. A *Karusselpolka* (Körhinta-polka, 1978) egy 17. századi vásári komédia és a szentágotai busójárás regénye, amelyet a primitív kommunisták térhódításának allegóriájaként is lehet olvasni. Az *Ascheregen* (Hamueső, 1985) a II. világháború bűneit és bűnhődéseit, illetve szenvedéseit írja le a német, magyar, román és zsidó szereplők sorsának példáján. A *Bestätigt und besiegelt* (Elhatározottat és eldöntetett, 2003) a romániai németeknek a Szovjetunióba történt deportálásának a regénye. Zseniálisan izgalmas a 60-as éveket felidéző, Kolozsváron játszódó fejlődési- és művelődési regénye (*Die uns angebotene Welt*, A nekünk felkínált világ, 2007), amely a szerző alteregójánk szemszögéből néhány magyar szereplőt is felelevenít (Páskándi Gézá, Széll Zsuzsát) a számtalan román és német figura mellett. Két-három évente újabb és újabb műveket jelentet meg, konferenciákon, felolvasásokon lép fel. Elmondható róla, hogy az övé az erdélyi német irodalom legautentikusabb hangja.

is. A felmenőim között több tollforgató is akadt, akik a szépirodalmi, lelkeszi vagy tudományos irodalomnak szentelték életüket, és az írás felé fordultak.

Középiszokolásként, majd később egyetemistaként is elvetjük a régebbi korok hagyományait, ódivatúnak tartva azokat. Az ember ekkor mindenekelőtt a jelen irodalmi termésére figyel, a legaktuálisabbra, de hamar túljut ezen az egyoldalúságon, és belátja: az irodalom nem kis részben a múlt produktumaiból él.

Ezért is olyan fontos az irodalomtörténet. Szórványos próbálkozásokat követően, miután igyekeztem megismerni a témákat és a szabályokat, és publikáltam is már, lehetőségem adódott harmincéves korom fölött arra, hogy több rendszert vigyek ebbe az elfoglaltságba, mindezt olyan keretek között, amit erre a célra hoztak létre – egy kutatóintézet irodalomtörténeti részlegére kerültem, és hosszú éveken keresztül ott dolgoztam. Ez idővel formálta a perspektívát is: a legújabb irodalomra sem tekintettem már tisztán újdonságként, hanem történelmileg meghatározott alkotásként néztem rá, ami azzal járt, hogy bizonyos távolságot tartva alkottam róla véleményyt.

B. F. A.: *Ön szerzőként egy olyan nemzedék hangja is, amelyet a szocializmusban át akartak formálni. A kísérlet csődöt mondott, a hagyomány eszméje maradt.*

J. W.: A világon akkoriban mindenütt erős volt a szociális gondolat, ami az én generációm tagjaihoz marxista-leninista közvetítéssel jutott el, kezdetben ráadásul ennek sztálinista interpretációjában. Ami ebben humánus volt, az nem múlt el nyomtalanul bennünk; amit a baloldali radikális agitáció az egekig magasztalt, azt sokan joggal elutasították, persze nem nyilvánosan.

Az elmúlt korszak haladó diskurzusa is a régebbi korok hagyományaira támaszkodott. Ugyanakkor szűklátókörűen és kérlelhetetlenül harcolt a polgári ideológiák és a vallásos-egyházi eszmék, valamint a monarchia elmaradottnak és meghaladottnak bélyegzett társadalmi rendszere ellen.

Aki tudatosan élte meg a román népi demokráciát és a szocialista rezsimet, az észrevehette, hogy történt néhány változás a 20. század közepétől az irodalmi hagyományhoz fűződő viszonyban. Sok olyan mű, amelyet a proletárkultusz ösztönzésére először hivatalosan betiltottak (például Lucian Blaga költészetét), körülbelül 1965 után ismét megtalálta helyét a román irodalmi életben. A romániai német irodalmi örökség jeles alkotásai is újjászülettek az új kiadásoknak köszönhetően. Gondolok itt például a bukaresti Kritérium sorozataira (Kritérium-Bücherei, Rumäniendeutsches Literaturerbe. Werke in Einzelbänden [Kritérium-Könyvtár, Romániai Német Irodalmi Örökség. Művek egykötetes kiadása]), vagy a kolozsvári Dacia és a temesvári Facla Kiadó kiadványaira.

B. F. A.: *Az irodalom egyszerre viszi tovább az esztétikai hagyományt, miközben igyekszik el is határolódni tőle. Mi az Ön álláspontja ebben a kérdésben?*

J. W.: Közép- és Nyugat-Európában több mint másfél évszázada igyekeznek meghaladni az esztétikai tradíciókat a „modernitás“ nevében. Fel is bukkantak

figyelemre méltó újítások – néhányukat régen besorolták már a „klasszikus modernek” közé – és ezek hatása a mai napig is érezhető.

A mi irodalmat művelő alkotóink többé-kevésbé tartották a lépést az úttörőnek számító szerzőkkel, amint azt például a Michael Markel által kiadott „*In Dornbüschchen hat Zeit sich schwer verfangen*”. *Expressionismus in den deutschsprachigen Literaturen Rumäniens* [„A tövisbokrokba csúnyán beleakadt az idő.” Expresszionizmus a romániai német nyelvű irodalomban] című antológia (Regensburg: Verlag Friedrich Pustet 2015), vagy Stefan Sienerth *Modernistische Ansätze in der rumäniendeutschen Literatur der Zwischenkriegszeit* [Modernista megközelítések a romániai német irodalomban a két világháború között] (1982) című tanulmánya is mutatja.

Az újítók néhány törekvése persze illuzórikusnak bizonyult, és ezeket el kellett vetni. Újra és újra elhangzottak azok a figyelmeztetések is, amelyek a mértékletesség fontosságát hangsúlyozták: a modernitás nem vezethet a tartalmi kiüresedéshez és a formák teljes elvetéséhez.

A művészetkedvelő közönség nem is oly rég találkozhatott egy hasonló megközelítéssel. Rémi Brague francia filozófus 2014-ben megjelentetett egy könyvet *Mérsékelt modern: modern idők, avagy a megtévesztés feltalálása* címmel. (*A „Modérément moderne: Les Temps Modernes ou l’invention d’une supercherie*, Paris: Editions Flammarion, román fordítását Cornelia Dumitru készíti a bukaresti Spandugino Kiadó számára. Előzetest közölt belőle a *România literară* folyóirat 2022. február 25-én.)

B. F. A.: *A szerző a közönségére is figyel. Önnek legalább kettő, ha nem három közönsége van: a romániai németek, a németországi erdélyiek, és a romániai románok. A magyar irodalmi élet is érdeklődik Ön iránt. Sok közös van ezekben az emberekben, akik különböző körülmények között élnek, és végeredményben különböznek is egymástól, hisz más élettapasztalatok formálták őket. Mi az Ön viszonya a közönségéhez?*

J. W.: A hozzám hasonló szerzők olyan olvasókkal számolnak, akik a könyvkinálatból különösebb reklámozás nélkül is tájékozódni tudnak, akik egy halk ajánlásra is reagálnak, ha az mellékesen és megkésve hangzik is el. Az összes Ön által felsorolt csoportban jelen volt és jelen is van ez a típus, bár igaz, nem túl nagy számban. Alkalmanként megfogalmazott véleményekből, szakemberek kommentárjaiból, privát levelekből tudok meg egyet s mást arról, hogy az írásaimnak milyen hatása van az egyes olvasókra.

Összességében azonban a közönség szerzőhöz való viszonyában sok minden elvont marad, és ennek nemcsak a bizonytalanságban tetten érhető hátránya van, hanem némi előnye is, megmarad ugyanis az érintkezési diszkrét voltához nélkülözhetetlen távolság.

B. F. A.: *A német nyelvű irodalmi élet Romániában visszaszorult, kevesebb a kiadó, a folyóirat és az irodalmi esemény. Hogy érinti ez Önt?*

J. W.: A felsorolt jelenségek ellenére nem hiányoznak a támogatások a német nyelvű irodalmi művek megszületéséhez, és a megjelent alkotásokat is terjesztik. Tartanak könyvbemutatókat kongresszusi központokban, könyvtárakban vagy könyves kávézókban, az irodalomtudományi rendezvények programjaiba szerzői találkozókat terveznek be, vannak felolvasások nyári akadémiákon és egyéb kulturális programokon is. Néha versenyeket is kiírnak írók számára, vagy arra buzdítanak amatőröket, hogy ismerkedjenek meg maguk is az irodalmi alkotói folyamattal.

B. F. A.: *Miként tudja összeegyeztetni a tudományt és az irodalmat? A német irodalomban kevés olyan irodalomtudós van, aki egyben író is, a románban jóval több, mivel ott más az irodalomról alkotott felfogás.*

J. W.: A régebbi korok irodalmával való foglalkozás fokozatosan tárta fel előttem Erdély és a szomszédos országok általános történeti és kultúrtörténeti adottságait. Megtanultam jobban felmérni a romániai német irodalom dimenzióit, teljesítményeit és korlátait is. Szerzőként is hasznomra volt a szépirodalmi, politikai, társadalmi, földrajzi és néprajzi tematikájú délkelet-európai szakirodalom kitaró olvasása, anyagot szolgáltatott, és arra ösztönzött, hogy figyeljek a nyelvi sajátosságokra (nyelvjárási kifejezésekre, román vagy magyar környezetből való kölcsönzésekre) és egyéb adottságokra (például habitusra, folklórra).

B. F. A.: *Mi a véleménye a többnyelvűségről? Szabadjon emlékezetébe idéznem, hogy az erdélyi német kultúra a többnyelvűséget mindig jól integrálta, mivel az emberek magától értetődően használták más népek nyelvét is. Hátborzongató, de a német irodalomban a nyelviskola legelső említése is a „mi” környezetünkben történik: Michael Beheim a 15. században egy verses elbeszélésben Dracula fejedelemről ír, és megemlíti egy nyelviskola felgyújtását, amelyben német kereskedők gyerekei a mai Románia területén románul tanultak, hogy apáik nyomdokaiba léphessenek. Dracula azonban nem akart kémeket, ezért tűzhalálba küldi a fiatalokat. A történet dicstelen ugyan, ám jól mutatja, hogy a többnyelvűséget már a középkorban is értéknek tartották.*

J. W.: Filológusként és nyelvészként a konkrétan használható nyelvi ismeretek mellett betekintést nyerhettem a nyelvek rendszerébe és ezek összehasonlíthatóságába. Mentoraim és a számomra mértékadó személyiségek soha nem kérdőjelezték meg a többnyelvűség előnyeit. Ha magam nem is jeleskedtem a szülőföldemen beszélt számos idióma ügyes használatában, mégis a lexikonok és más segédeszközök segítségével megpróbáltam legalább a számomra kevésbé ismert írott nyelvi állományokhoz hozzáférni.

Mindig elismerést, sőt csodálatot éreztem a poliglott tehetségek iránt, de tudtam azt is, hogy más a nyelvi diverzitás, és megint más a nyelv művészi szinten való használata – a legmagasabb, mesteri fokozatot valószínűleg csak egy nyelven érheti el valaki (tisztelet a kivételnek). Ez általában az anyanyelv, vagy egy olyan nyelv, aminek használata mellett szabadon dönt az ember, esetleg az életkörülményei

miatt lesz a viszonya bensőséges hozzá. Az irodalom, a műalkotás ezért néha el is szigetel, nem továbbítja mindenki számára az üzenetet.

B. F. A.: *Egy író mindig versenyt fut az idővel. A világ változik, és a szerzőnek meg kell újulnia. Melyek voltak életének azok a meghatározó pillanatai, amikor gyökeresen változtatott?*

J. W.: Az 1989/90-es romániai politikai fordulat alapvetően megváltoztatta az életkörülményeket. Ez sokak életére hatással volt, gyakorlatilag mindenkiére, aki az akkori eseményeket tudatosan élte meg. Az átállás, az újjászerveződés rövidebb vagy hosszabb ideig tartó folyamatai révén a változás rám és a környezetemben élő emberekre is kihatott. Egyszerre csak lehetőségek sora kínálkozott ott, ahol korábban egyforma, szigorúan szabályozott életmód uralkodott. Az irodalom is változott – a határok megnyitása kitágította a költészet földrajzi és kulturális koordinátáit, a belső (szellemi, lelki) korlátok leomlása fellendülést hozott, de abban is segített, hogy megszabaduljunk az illúzióktól.

Aprópó „megújulni”, „magunkat újradefiniálni”, „gyökeresen megváltozni”, „felismerni az idők szavát”, „nem az örök maradiakhoz tartozni”, „megérkezni végre a 21. századba” stb. Ez mind szép és jó, és a tárcarovatokban, no meg a talkshow-kban nyilván jól is hangzik. Egy szerzőnek azonban önazonosnak is kell maradnia. Gyűjthet, és gyűjtsön is tapasztalatokat, foglalkoznia kell kortárs kérdésekkel, de a jelen néhány divatos trendjét tarthatja magára és a meggyőződésére nézve érvénytelennek, és használatát vissza is utasíthatja. A túl nagy változási hajlandóságot általában nem értékeli, jobban számít a megbízhatóság, az állhatatosság, a reakciók és a döntések kiszámíthatósága.

B. F. A.: *Érdekes változás történik napjainkban. A román, de a magyar germanisztika is a saját kultúra részeként kezdi számon tartani a helyi német irodalmat. A német kultúrát, ha szabad így fogalmazni, a román, magyar stb. kultúrák interiorizálják. Hasonló folyamatok más kelet-közép-európai országokban is megfigyelhetők, gondolok itt Szlovákiára, Lengyelországra stb. Ön így egy kicsit – némi túlzással – „román” szerzővé is válik. Mi erről a véleménye?*

J. W.: Az élet közös tere, ami a tájból, a településekből, mindenféle rendű és rangú, különböző rendeltetésű épületből, társadalmi, kulturális és egyéb adottságokból áll össze, valóban oda vezetett, hogy a régióhoz kötődő irodalom iránt megnőtt és tovább nő az érdeklődés, még akkor is, ha az más nyelvű, mint az állam hivatalos nyelve. Több körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy a germanisztika a romániai német irodalom felé fordult. A II. világháború terhes öröksége jórészt már a múlté, az állam nemzetiségi politikája, valamint Romániának a két német nyelvű államhoz fűződő jó kapcsolata biztosítja a megértést és a kedvezőbb kultúrpolitikai klímát. Valamennyire az Európa-politika olyan kedvelt törekvései is szerepet játszanak ebben, mint például a plurikulturalitás és az együttélés. Röviden: láthatóan jobban odafigyelünk másokra, és nőtt a másság elfogadottsága.

B. F. A.: *Kedves Wittstock Úr, Ön egy „poeta doctus”, nagyon jól ismeri a régió irodalmait, és tudósként is elismert. A mai világ azonban képeket akar látni, a háttértudást már nem értékeli annyira. Hogy tud ezzel együtt élni?*

J. W.: Úgy, hogy ha szerény mértékben is, de magam is részt veszek az irodalmi kommunikáció vizualizációjában. Eddig is használtam felolvasásokon vagy előadásokon dokumentumértékű fényképeket tartalmazó tablókat, alkalmanként pedig közreműködtem tanácsadóként, szövegek megformálójaként és narrátorként irodalomtörténeti összefüggéseket vagy évfordulós alkalmakat bemutató filmek elkészítésében is.

Nagyon fontos volt számomra, hogy prózámban a leírásokat olyan szemléletesen készítsem el, hogy az olvasók lehetőleg a történetben szereplő személyekről és színhelyekről plasztikus képet kapjanak. A jeleneteket, amik lelki szemünk előtt olvasás közben lejátszódnak, nem lehet hitelesen visszaadni óriási erőfeszítéssel elkészített könyvillusztrációkkal. Bár az elbeszélő szövegekre nem jellemző a drámai feszültség, és a dialógusok is csak visszafogottan jelennek meg bennük, néhány epizód színpadra állítása vagy filmre vitele azért elképzelhető.

B. F. A.: *Sokan becsülik nagyra irodalmi és kulturális ismereteit, főleg, ha Erdélyről vagy Nagyszebenről van szó. Nagyszeben minden szegletét ismeri, főleg annak német múltját, sokat is publikált a városáról. Ön nem költözött el, ám a szászok elvándorlása miatt a város lett más Ön körül. Az elmúlt 50 évben Ön egyféle otthoni „migráns” lett, „migráns” a saját városában, mivel sok olyan ember költözött újonnan Nagyszebenbe, akiket a német kultúra nem szólít meg. „Migránsnak” tartja magát Nagyszebenben amiatt, hogy a város lakosságának többsége mára más nyelvű lett?*

J. W.: Az Ön megállapítása a vándorlás mozgást szuggeráló fogalmából indul ki, én ellenben maradnék a ragaszkodás fogalmi környezetében. Mikor számít valaki meggyökerezettnek? Én vajon beletartozom ebbe a kategóriába? Életem nagy részét Nagyszeben ugyanazon kerületében éltem le, ahonnan gyalog vagy biciklizve pár perc alatt elérhető a történelmi belváros. Ezt ajándékként életem meg, hisz nap mint nap egy számomra jól ismert, vonzó örökséget felmutató környezetben vagyok. A munkahelyeim is többnyire szülővárosom központjában voltak.

A német szó egyébként nem tűnt el, vannak olyan intézmények, amelyek ezt tudatosan támogatják: a Romániai Németek Demokratikus Fóruma, a Brukenthal Líceum és más oktatási intézmények, a nagyszebeni egyetem Bölcsészkarja – a Filológiai Fakultás –, az Evangélikus Egyház Találkozási és Kulturális Központja az Erasmus Kávézójával, a Német Kulturcentrum és egyéb intézmények.

B. F. A.: *Az 1989/90-es fordulat után szokatlan irodalmi jelenség született Németországban: létrejött a kivándorlók, a migránsok, a vendégmunkások, a nyelv-váltók stb. irodalma, amelyet a német olvasók nagyon pozitívan fogadtak. Ez az irodalom szembesíti az óhazához fűződő emlékezőket és emlékeket a Német Szövetségi Köztársaság realitásával, ráadásul nagyon sikeresen, mert felépít egy*

képzelt világot a származási hely és az aktuális lakóhely között. Még nevet is találtak ennek a képzelt világnak, „harmadik térnek” (Homi K. Bhabha) nevezték el. Ez a „harmadik tér” konkurenciát jelent Önnek, hiszen Ön az „első térben” él és alkot?

J. W.: Az Ön által leírt jelenség főleg olyan országokban figyelhető meg, ahol a bevándorlás számottevő népességgyarapodást eredményez, mint például az USA-ban, Kanadában, Németországban, Ausztriában és Svájcban. A valódi demokráciákban a bevándorlók minden esélyt megkapnak a társadalomba való beintegrálódásra, hogy a diszkrimináció minden formáját elkerülhessék. Örülnek, ha a bevándorlók megtanulják a befogadó ország nyelvét, annak pedig különösen, ha irodalmi szinten sajátítják azt el.

Az olyan kibocsátó országokban, mint Románia, csak ritkán foglalkoznak a külföldi diaszpórával. Általában csak akkor, ha a külföldön sikeres írók vagy művészek saját kultúrájuk követeként lépnek fel, vagy ha ismét felveszik a kapcsolatot a származási országukkal.

B. F. A.: *Sok honfitársa úgy döntött 1989/90 után, hogy áttelepül Németországba, az írók is, néhány kivételtől eltekintve. Beszélne arról, hogy miért döntött a maradás mellett?*

J. W.: A határok megnyitása azzal kecsegtetett, hogy szabadon lehet majd utazni, s valóban, az itthon maradottak a változás után akadálytalanul utazhattak Németországba, Ausztriába vagy más országokba, felkereshették azokat az úti célokat, amikről álmoltak. A mobilitás és az otthoni egzisztencia ezáltal már nem kizárta, hanem előnyösen kiegészítette egymást. Ez igaz a feleségemre és rám is. Nem nagyon hagytuk magunkat zavartatni a külső zsvajtól és a belső kísértésektől. Arra gondolok, hogy a sokakban régóta élő kivándorlási vágy szokatlan, már-már irracionális erővel tört fel, a családok és barátok is nyomást gyakoroltak az emberre, hogy ragadja meg végre a lehetőséget, és máshol, a szabad világban kezdjen új életet. Ennek a dinamikának mi nem voltunk közvetlenül kitéve, tiszta lelkiismerettel és kínzó büntudat nélkül maradhattunk a megszokott környezetünkben. Ehhez az is hozzájárult, hogy minket nem ragadt magával a fiatalok új horizontok felé való törekvése sem, mivel ekkor már túl voltunk az „első ifjúkoron” (a romániai forradalmi változás idején ötvenéves voltam).

B.F.A.: *Minden irodalmi régiónak megvannak a maga sajátosságai. Még berlini irodalomról is beszélnek, holott Berlin most már a német irodalom fővárosa. Ha összehasonlíja Németországgal, milyen tipikus erdélyi szász jellegzetességeket, toposzokat, és jelenségeket tudna megnevezni? Vannak belső különbségek is? Mennyiben más a bánsági német irodalom? A 20. századra gondolok, mert a középkorig visszanyúló történelmi tradíció nyilvánvalóan más.*

J. W.: Száz évvel ezelőtt egyszerűbb volt még regionális sajátosságokat vagy etnikai jellegzetességeket megnevezni, mivel azok akkoriban még jellemzőbbek

voltak. Az emberek odafigyeltek a különbözőségekre, és szívesen mutatták meg sajátosságaikat a viseletben, nyelvjárásban és szokásokban.

A különbségek nivellálására irányuló tendenciák azóta jelentősen megerősödtek. Az új idők létfeltételei messzemenőig egységesítették az életmódot, a létezéshez való viszonyt, a kommunikációt és a költői kifejezőmódot. A különbségek mérsékeltebb formában jelennek meg: a hagyományokat úgy ápolják, hogy azok tetszetősek legyenek, dekoratívak, kedélyesen ünnepélyesek és ne zavarjanak senkit. Sokkal jobban számít az, ami összeköt, a törzsi határok és az egyéb választóvonalak sokkal kevésbé.

Hasonló tendenciák figyelhetők meg az irodalomban is. Az egyes tájak irodalmi alkotásai különbözhetnek egymástól a helységekhez vagy régiókhoz kötődő témaválasztásban, esetleg fel-feltűnnek jellegzetes nyelvjárási vagy köznyelvi fordulatok is. Előfordulhat, hogy város és vidék között felfedezhetők bizonyos eltérések, és egy alapos vizsgálat valószínűleg kimutatná, hogy az örökség, az áthagyományozott csomag jellemző az adott irodalmi miliőre. De túl sok variációval nem lehet találkozni, a jelenleg világszerte elterjedt kulturális ajánlatok és opciók dominálják a keleti és nyugati felfogást is.

B. F. A.: *Hogy látja, milyen a romániai magyar és német irodalom viszonya? Az 1920-as, 1930-as években volt egy közeledés a Klingsor-kör és az Erdélyi Helikon szerzői között, s ebben az Ön édesapja, Erwin Wittstock is részt vállalt. Közös felolvasásokon is részt vett Kolozsváron, Nagyenyeden és Brassóban. Ön is ír kulcsregényében, a Die uns angebotene Welt-ben [A nekünk felkínált világ] magyar szerzőkről. De a két irodalom mégiscsak más, és a nyelvi akadályok időközben ismét adottá váltak.*

J. W.: Mi a magyar irodalomhoz az abban járatos szakemberek és fordítók révén férünk hozzá. Az Ön által említett, az Erdélyi Helikon és a Klingsor folyóiratok szerzőgárdája közötti kapcsolatok megismeréséhez például Ritoók János egyik könyve, a *Kettős tükör* (Bukarest 1979) nyújt segítséget. Ritoók, a kolozsvári Korunk egyik szerkesztője egyébként is fáradozott (fordítóként) a magyar és a romániai német szellemi élet között történő kapcsolattartásban. Ugyanez elmondható a folyóirat főszerkesztőhelyetteséről, az Ön nagypapjáról, Balogh Edgárról is. De szereztünk információkat a Kriterion Könyvkiadó olyan román nyelven megjelent könyveiből is, mint például a *Philobiblon transilvan* Jakó Zsigmondtól (Erdélyi philobiblon, 1977), vagy a *Scritori maghiari din România 1920–1980* (1981, *Romániai magyar írók 1920–1980. Írói arcképcsarnok*, 2007) Nicolae Balotă tollából. Aki nem tudott jól magyarul, annak segítettek az olyan átfogó kiadványok, mint a *Naționalitatea maghiară din România (A romániai magyar nemzetiség*, 1981). Sorolhatnám még a hasonló kiadványokat.

A romániai magyar irodalomból lefordított regényeket, elbeszéléseket, esszéket és verseket tartalmazó könyvek repertoárja is meglehetősen széles. Ezeket keresztül értem hozzá ennek az irodalomnak egy részéhez, Méliusz József, Kovács

György, Sütő András, Kányádi Sándor, Bodor Pál és Bodor Ádám, Szemlér Ferenc, Lendvay Éva és mások munkái révén.

B. F. A.: *Az írók szeretnek csoportokba tömörülni, mert együtt könnyebb sikereket elérni. Tartozik Ön valamilyen csoporthoz? Arra gondolok, hogy Hans Bergelhez, Eginald Schlattnerhez és másokhoz hasonlóan Önt is magával ragadta az emlékezés hulláma, és a politikai fordulat után Ön is írt az ifjúságáról.*

J. W.: Az a formáció, amelynek a programjain szívesen részt vettem, egy laza szerveződésű irodalmi kör volt, egy fiatalok és idősek számára egyaránt nyitott olvasó- és vitakör. Irodalmi körökből érkeztek ösztönzések, támogatták az olvasott műveket, vagy – többnyire óvatosan, udvariasan fogalmazva – megkérdőjelezték azok értékét. Akinek volt füle a hallásra, értette a kritikus hangokat. Dicséretet valójában csak ritkán hangzottak el, a figyelem mindenekelőtt az ügyre, az irodalmi megformálásra irányult – joggal –, nem annyira a szerző személyére.

Saját tapasztalatból tudom, hogy a nagyszebeni, brassói, bukaresti és temesvári irodalmi körök számára ez jó időszak volt. A kolozsvári, medgyesi, segesvári, feketehalmi, és – ki ne felejtsem – resicabányai felolvasások és szerzői találkozók úgy zajlottak, mintha népfőiskolai rendezvények lettek volna. Ha országosan nézzük, akkor manapság valószínűleg ott, a Bánsági-hegyvidék központjában érezhető leginkább a törekvés arra, hogy ilyen népfőiskolai jellegű rendezvényeket tartsanak.

B. F. A.: *Kedves Wittstock Úr, köszönöm a gondolatébresztő beszélgetést!*

Fordította: Eiler Ferenc

TAR GABRIELLA-NÓRA – EGINALD SCHLATTNER*,**

„A kút másként csobog itt, az idő másként pörög”

Tar Gabriella-Nóra beszélgetése Eginald Schlattner erdélyi szász íróval és evangélikus lelkésszel

Tar Gabriella-Nóra (T. G-N.): 2022 májusának végén *Ön a szebeni Társadalom- és Humán Tudományok Kutatóintézetében (Institutul de Cercetări Socio-Umane) olvasott fel új, még kiadatlan regényéből. A regény címe Brunntentor, cselekménye*

* Tar Gabriella-Nóra színház- és irodalomtörténész a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen. E-mail: gabriella.tar@ubbcluj.ro

** Eginald Schlattner 1933. szeptember 13-án született Aradon. Gyermekkorát Szentkeresztbányán, ifjúságát Fogarason töltötte, majd Brassóban érettségizett 1952-ben. 1957-ben egyetemi hallgatóként elítélik egy politikai perben; szabadulása után tégláégető munkásként, majd egy bányászati állami gazdaságban, ezt követően pedig egy vasútépítő telepen dolgozik a Nyugati-Kárpátokban. Csupán 1969-ben fejezheti be hidrológiai egyetemi tanulmányait, de 1973-ban végül feladja a biztosnak látszó mérnöki pályát, hogy teológiát tanuljon. 1978-tól evangélikus lelkészként Veresmarton él, 1991-től mindmáig börtönlelkészként is tevékenykedik.

„Erdélyi trilógiája” az 1989-es romániai fordulatot követően a bécsi Paul Zsolnay Kiadó gondozásában jelenik meg: *Der geköpfte Hahn (Fejvesztett kakas, 1998)* című regényében, amely egyetlen napon, 1944. augusztus 23-án játszódik, a II. világháború időszakát, illetve az erdélyi szász közösség nemzetiszocialista tapasztalatait örökíti meg; a *Rote Handschuhe (Vörös kesztyű, 2001)* című börtönregényében Schlattner saját vizsgálati fogságának önmagával is kíméletlenül őszinte történetét írja meg; *Klavier im Nebel* című családregényében (2005) egy román-szász szerelmi történet kapcsán a romániai államosítás és kollektivizálás 1948–1955 közötti időszakát ragadja meg.

További művei: 2012, két elbeszéléskötet: *Mein Nachbar, der König, verlassene Geschichten; Odem* (Schiller Kiadó, Szeben). A ludwigsburgi Pop Kiadónál megjelent művei: 2018: *Was-serzeichen, ersonnene Chronik* (2020: 2. kiadás); 2020, román nyelvből fordított életútinterjú: *Gott weiß mich hier*; 2021, két kisregény: *Drachenköpfe, Schattenspiele toter Mädchen*.

Nemzetközileg is jelentős irodalmi életművét, illetve hazája iránti elkötelezettségét elismerve a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem az evangélikus lelkészirónak 2018 novemberében díszdoktori címet adományozott. 2004-ben az Osztrák Köztársaság Érdemrendjének 1. fokozatát, 2021 júniusában a Német Szövetségi Köztársaság Érdemkeresztjét vehette át.

Saját életútja és regényei révén Eginald Schlattner olyan létformát testesít meg és közvetít irodalmilag, amelyben az önazonosság megőrzése szervesen összekapcsolódik a mássággal szembeni tisztelettel.

Szentkeresztbányán (Mina Sfânta Cruce, ma Vlăhița-hoz tartozik) játszódik, és életrajzi ihletésű. A felolvasott szöveg egy gyermekszerelemről szól, amely egy száz fiúcska, a történet mesélője és egy magyar, Irénke nevű kislány között szövődik. Hogyan függ össze ez az új, időközben az Ön kiadójának előterjesztett regény a saját életrajzával?

Eginald Schlattner (E. S.): Mint valamennyi irodalmi produkcióm, a leírtak lényegesen kapcsolódnak az életrajzomhoz. Minden, amit ezekben a terjedelmes, 400-600 oldalnyi regényekben rögzítettem, rendelkezik a lényében, a bensejében egy olyan maggal, amely az életrajzban gyökerezik. És ez érvényes ezen legutolsó történetre is a szentkeresztbányai gyermekkori emlékekről, amelyeket itt kibontok. Ez magyarázatra szorul, úgy vélem.

Aradon születtem 1933-ban. 1936 és 1940 között olyan vidéken éltünk Erdély keleti részén, amelyet magyarul Udvarhelyszékként ismernek, és nálunk szászoknál Székelyföldnek hívnak. Román szót ott nem lehetett hallani, csak a postán volt olvasható a Poșta Română (Román Posta) felirat.

A bécsi döntést követően költöztünk el onnan, amelyet a románok „Bécsi Diktátum” néven tartanak számon, és amely révén Erdélyt gyakorlatilag átlósan kettéosztották. Ez az 1920-as trianoni békeszerződés egyfajta korrekciója volt, amelynek köszönhetően Magyarország visszakapott Erdélyből részeket.

Hároméves koromtól hét éves koromig Szentkeresztbányán laktam. Édesapám tisztviselő volt a még mai is ismert Vlahicai Vaskohászati Üzemben (románul: Uzinele de Fier Vlăhița). A Székelyföld számomra olyan meghatározó volt, hogy én, aki anyanyelvemben, családnyelvemben, illetve közösségi és népnyelvként a német nyelvre vagyok utalva, egy szempillantás alatt megtanultam magyarul, mégpedig gyakorlatilag az utcán. Ez bizonytalannal azzal függ össze, hogy a magyar nyelv a családjunkban egyfajta szerves jelenléttel bír. Noha nálunk otthon németül beszélünk, a magyar nyelv rejtett módon a gyermekkorom óta jelen volt a környezetemben.

Így például Budapest! Ez a szó jelen volt a mindennapokban. Ott született édesanyánk, noha erdélyi német és Goldschmidtnek hívták. Nagymamám, az ő édesanyja egy régebbi magyar nemesi családból (1467) származik, nevük Sebest de Zilahi vagy magyarul Zilahi Sebest. A szüleim egymással magyarul beszéltek, ha nekünk, gyermekeknek valamit nem kellett értenünk. A cselédlányok magyarok voltak, a szomszédok mindenütt magyarok. Ezzel magyarázom, hogy alig érkezünk meg a Székelyföldre, én ezzel a sebestséggel meg is tanultam magyarul, és a magyar „cipcerkerti fiúkkal”¹ nagyon jól meg tudtam érteni magam.

T. G-N: *Kik voltak a „cipcerkerti fiúk”?*

E. S.: Az utcagyerekek, akikbe az ember belébotlott, amint kilépett a házból. Mi házban laktunk tágas udvarral, amely a kerttel folytatódott. Ezt követte a mező, majd rögtön az erdő. Alig értünk a mezőre, rögtön a „cipcerkerti fiúkkal” voltunk együtt.

¹ A megnevezés a német interjúban is magyarul hangzott el – T. G-N. megjegyzése.

Hogy „cipcerkerti fiúk”-nak hívták őket, a fiúk a Szepesből, noha minden vonatkozásban magyarok voltak, azzal magyarázható, hogy a 18. században a mai szlovákiai Szepességéből hoztak munkásokat ebbe a vasműbe. Akik ugyan elmagyarosodtak, de a nevük megmaradt. Ebben a gyárban csak a tisztviselők voltak németek.

T. G-N: *Az Ön szülei mindketten tökéletesen beszéltek magyarul, ha jól értem. Ez annak idején a normalitás volt vagy inkább a kivétel?*

E. S.: Ez annyiban volt a normalitás, hogy 1918–1920-ig állampolitikailag Magyarországhoz vagy a császári és királyi Monarchiához tartoztunk. Budapest számunkra azután is az ideális főváros maradt. És Bukarest, amely földrajzilag mindenképp közelebb feküdt – csak a Kárpátokon kellett átkelni, s máris Bukarestben volt az ember – számunkra az abszolút külföldet jelentette. Ez szinte mindmáig így maradt, noha 1920, tehát Trianon után Bukaresthez tartoztunk. Budapest és Bécs sokkalta szomszédosabbak voltak világszerte, országként, nyelvileg, kulturálisan, felekezetiileg.

T. G-N: *2021 júniusában Önt a Német Szövetségi Köztársaság Érdemkeresztjével tüntették ki, s ezen alkalomból három nyelven is beszédet mondott. Magyar nyelvű beszédében Ön egyrészt a „homo transilvanicus”-t, másrészt a marosvécsi Helikon íróit említi. Miért olyan fontos Önnek ez a két fogalom?*

E. S.: Először is az ifjúkoromat egy viszonylag kis városban töltöttem, Fogarasban, amely 1940 után román maradt. És ahol magától értetődő volt, hogy az ember mindhárom „helyi nyelvet” beszélte. Fogarasban a románok, magyarok, szászok, akár az örmények és zsidók is, számszerűleg relatíve kevesen voltak. Így az egyes népcsoportok nem tudtak etnikusan hermetikus közösségekként különválni (mint Szebenben vagy Kolozsvárott).

Már a kései gyermek- és ifjúkorom Fogarasában belém vésődött a következő: mindenki beszélt az ún. „helyi nyelveket”. A szüleim amúgy is, de a románok és a magyarok és a többiek is. Abban a pillanatban, amikor a nyelvi határok folyékonnyak voltak, a nemzetiség már nem jelentett határt, amely téged elválaszt másoktól. A saját nyelved, az anyanyelv csak egy vonal volt, amely megmutatta, hogy te más vagy, mint a másik, de nem úgy, hogy most hirtelen a másikat ki kelljen rekesztened az életedből.

T. G-N: *1989/1990 cezúrát jelent az erdélyi szászok történetében, mivel rögtön a fordulatot követően – a korábbi kivándorlások lezárásaként – bekövetkezett az erdélyi szászok tömeges exodus, amely Erdély Ön által leírt multietnikus kultúrterében hiátust eredményezett. Ön miért maradt itthon, miért nem vándorolt ki?*

E. S.: Tömeges exodus! Ez a kérdés az itthon maradás okairól teljesen jogos. Azonban szinte alig válaszolható meg.

Mondjuk úgy: az erdélyi szász közösség erőssége évszázadokig abban állt, hogy minden egyes tagja esetében a szomszédságok határozták meg, hogy az egyénnek mi a kötelessége és teendője a közösség érdekében. A szomszédságok az egyház

paraliturikus intézményének számítottak, amelyek az egyént szigorúan kötelező szabályozások, „törvények” révén a bölcsőtől a koporsóig kísérték. „Ez itt a törvény.” A haldokló tudta, ki ássa ki a sírját, és ki van soron, hogy a koporsóját vigye. A gyermekágyas asszony tudta, melyik anyáknak kell pelenkát hozniuk.

De éppen ez lett a vesztünk. Hogy az egyén azt teszi, amit mindenki tesz. Ha mindenki elmegy, megyek én is! Még akkor is, ha nem állt szándékában. Egyik magával húzta a másikat. Megjegyzem: akik hanyatt-homlok elmentek, nem voltak gazdasági menekültek! Az elmentek házat és telket hagytak hátra, hűtőszekrényt és színesétvét, autót és gyerekkocsit. Kiadták a kezükből a földbirtokot, amelyet 1150 körül a bevándorláskor parcelláztak fel. Ön rólam személyesen kérdez: Miért maradtam, miért nem mentem el? Itt egy teológiai választ kell és tudok adni, amely egy tagadás formájában artikulálódik.

Nem dicsekedhetem azzal, hogy tudom, Isten mit akar tőlem. De nagyon sokszor tudom, Isten mit nem akar tőlem.

Amit komolyan veszek.

Amikor mindenki elment, világosan tudtam: Isten nem akarja, hogy elmenjek.

Mint mondtam, honfitársaim szinte ezerévnyi ittlét után a diktatúrát követő egyetlen nyár során hangtalanul kiléptek a történelemből. Én késői hivatást kaptam, csak negyvenöt évesen lettem lelkész. Így számomra hatalmas sokk volt, amikor tizenhárom év után, a megbízatásom teljében gyakorlatilag közösség nélkül maradtam. Még a család is elment.

Én maradtam.

De akkor azt kívántam: Ha Isten azt akarja, hogy maradjak, akkor Isten adjon nekem megbízásokat, amelyek révén bebizonyosodik, hogy a döntés helyes volt, mi több: Isten akarata.

Megtörtént. A megbízatás távol eső utakon érkezett. Isten fantáziája meghaladja a képzelőerőnket.

Börtönlelkészi megbízást kaptam a teljes ország területére szólóan, s ez vagyok 1991 óta. És hét regényem született, amelyekben az életrajz krónikává válik, s amelyeket kivándorlóként soha nem tudtam volna megírni.

T. G.-N.: *Nemde, pontosan! Egyikét ezen megbízatásoknak például az Ön irodalmi alkotásaiban ismerem fel. Az írásban, amelyet Ön – amint mondja – a fordulat után kétségbeesésében kezdett újra. Feltűnő a regényeiben, hogy Erdély nagyon fontos szerepet játszik az Ön számára. Hol helyezi el saját életművét irodalmilag?*

E. S.: Különbséget tennék a külső, idegen megítélés (Fremdbestimmung) és az önmeghatározás, önelhelyezés (Selbstverortung) között.

A háborút követően az itteni német megnyilvánulásformákra meghonosodott egy fogalom: „romániai német”. Ennek az első bökkenője az, hogy románul nem is létezik erre kifejezés.

Ezzel irodalmi alkotásaim be is skatulyázódnak: A szövegek a romániai német irodalomhoz tartoznak. Fiat, legyen!

Továbbá: Nem talál, ha azt hallom, román író lennék, aki németül ír (létezik ilyen, de én nem tartozom ide!).

Rossz, amikor szerzőként német románként tartanak számon.

A románok fogalmazzák ezt meg a legpontosabban: „scriitor sas din Transilvania de expresie germană” – németül író erdélyi szász szerző.

Egy rövid és remek francia megfogalmazás a leginkább kedvemre való: „Ecrivain allemand de Roumanie” – német író Romániából.

Az önmeghatározás értelmében a szövegeimről:

Erdélyi német irodalom.

És magamról:

Erdélyi német író.

Hivatalosan azon 19 nemzetiség egyikéhez tartozom, amelyeknek Romániában hivatali státuszuk van: „német etnikai eredetű” („de origine etnică germană”).

T. G-N.: *Milyen sajátos jegyei voltak/vannak Ön szerint az erdélyi, bánási, bukovinai német irodalomnak, illetve szellemi életnek az össznémeten belül?*

E. S.: Esetleg az említett régiók szerint kellene differenciálni. És főképp a két háború közötti időszakra nézve.

Közös jegynek tűnik nekem az, hogy kiváló vidéki irodalmakról beszélünk, minden bizonnyal saját súlypontokkal, amelyek mindenike azonban mind kezdeményezéseiben, mind továbbélésében az össznémet nyelvterületen belül szalonképes (eltérően az oroszországi német irodalomtól, amely mind formai, mind stilisztikai értelemben megragad helyi szinten).

Miközben úgy vélem, hogy elsősorban Bukovina remekel abban, hogy gazdagítania sikerült az össznémet irodalmat. Persze, a koronatartomány földjeként direkt kapcsolattal rendelkezett a fővárossal, Béccsel. De főképp a zsidó műveltségi és nyelvi elemnek köszönhetően; számtalan nevet említhetnénk itt.

Történelmileg Erdély következik hasonló minőséggel, mégha eltérő tematikával is. A Bánáság és Bukarest abban az időben inkább efemerebben képviseltetik magukat.

T. G-N.: *Hogyan jellemezné a németek szellemi életét régiók (Erdély, Bánáság, Bukovina) szerint?*

E. S.: Bukovina éllivasnak tűnik számomra a zsidó származású művelt polgárságával, amelynek „anyanyelve” német, és amelynek szövegei Bécs révén a teljes német nyelvterületre hatást gyakorolnak.

A Bánáság vékonydongájú marad. Bizonyára az érvényre jutó magyarosítási tendenciák miatt, amelyek akár a nyelvromlásig is elvezettek. És főképp az anyanyelvnek az iskolákból való kiszorítása miatt. Nevek? Adam Müller-Guttenbrunn ötlük itt az eszembe, erőteljesen nemzeti tematikával. Karl von Möller? És a líra területén nyilvánvalóan Nikolaus Lenau.

Erdély remekel. Az első modern regény, amely ezekről a periférikus tájakról látható, olvasható, Adolf Meschendörfer *Leonórája*. Ezt követi a *Die Stadt im*

Osten (Corona). A Siebenbürgische Elegie (Erdélyi elégia) mindmáig legyőzhetetlenül felülmúl mindent, ami líra, és világszerte hatással van.

*Erdélyi elégia*²

A kút másként csobog itt, az idő másként pörög.
Korán megborzad a gyermek, mindattól, ami örök.
Kriptákba falazva apáink szentelt csontja enyész.
Vonakodva ütnek az órák, vonakodva mállik a méz.
Látod az egykori címet? Repedt és csonka, komor.
Jöttek, mentek a népek s nevüket belepte a por.
Ám a halálsikolyokba szánt-vet a lassú paraszt.
Búzát csal ki belőlük, szőlőlevet fakaszt.
Itt más a március íze, a széna illata más.
Másként zeng szerelem s örök hűségfogadás.
Vörös hold, számos estén egyetlen hű barát,
Megsápasztja az ifjak nap-perzselt homlokát,
Érleli, mint a halál vad, émelyítő szaga,
Mint tölgyfák bölcs beszéde zúgó, zöld éjszaka.
Zordon érchomlokokként bukkannak az évek elő.
Ó, szeptember van már! Lomha, nehezen telő.

A *Karpathen* országos kulturális folyóirat Meschendörfer irányításával jelenik meg 1907-től 1914-ig, a Magyar Királyság össznémet irodalmi életére figyelve. Szász írók neve válik ismertté Erdély határain túl: Erwin Wittstock: *Bruder, nimm die Brüder mit*, Heinrich Zillich: *Zwischen Grenzen und Zeiten*, Ernst Neustädter: *Der Jüngling im Panzer*. A nevek arra az időre vonatkoznak, amikor a „német anyaországban” még a nyelv és nem a náci ideológia számított. Bukarest? Későbbre jelentkezik. A harmincas években például Oskar Walter Cisek *Die Tatarin* című művével, Kleist-díjas szerző.

T. G-N.: *Mit tud Ön az Erdélyi Helikon és a Klingsor kapcsolatáról?*

E. S.: Ahogy Ön is utalt már rá korábban: itt egy kőasztalra emlékeztetnék a marosvécsi Kemény-kastély parkjában, amely a *Helikon*hoz kapcsolódik, s amelyről azt mondják, hogy itt a két világháború közötti időszakban a három helyi nyelv irodalmárai gyűltek össze beszélgetni és felolvasni a műveikből.³

² Adolf Meschendörfer, 1927, Brassó; Dsida Jenő fordítása, 1935.

³ Eginald Schlattner itt a romániai magyar írók és költők csoportjára utal, amelynek fóruma az 1926 és 1944 között évente egyszer Kemény János névre szóló meghívására összeülő marosvécsi találkozó volt. Vö. Romániai Magyar Irodalmi Lexikon „helikoni munkaközösség” címszava, <https://mek.oszk.hu/03600/03628/html>. – T. G-N. megjegyzése.

A *Klingsorról* köztudomású, hogy az I. világháborút követően egy tiszteletre méltó irodalmi folyóirat volt Brassóban, amely szoros kapcsolatokkal rendelkezett a Román Királyság más nyelvű folyóirataival. Ez mindaddig így is maradt, míg Berlin náci kultúrpolitikája ki nem sajátította magának a *Klingsort*.

T. G.-N.: *Az ennek az interjúnak az elején említett Brunnentor című kéziratban egy száz óvodás legényke és egy második magyar kislány szerelmének Székelyföldön a bécsi döntés vet véget. Hogyan alakult az Ön véleménye szerint a romániai magyar–német viszony Trianon óta politikai vonatkozásban?*

E. S.: Visszatekintésként: A magyarok és a németek között több mint ezer éve nem volt háború (az utolsó 955-ben volt, a lechfeldi csata).

Betekintésként: személyesen – a magyar nyelv társamul szegődött! Mint említettem: A nagymamám a Zilah de Sebess (1467) nemzetségből származik. Édesanyám, noha szász, Gertrud Goldschmidtként 1912-ben Budapesten látta meg a napvilágot, még a császári és királyi Monarchia idején.

Mi több: vonzódok a magyar nyelvhez: Három-négyévesen már beszéltem magyarul, de kilencévesen még nem beszéltem románul.

Otthon németül beszélünk.

A német–magyar kapcsolatokról: A kérdést Romániára és ezen belül Erdélyre vonatkoztatom.

Hogy megértsük a mostani „magyart/magyarságot”, Németország, de főképp Románia vonatkozásában és általában – csupán egy történelmi-topográfiai adat:

Az ezeréves Szent Korona Magyarországá az I. világháborúban négy és fél évig harcolt keservesen. És a háború elvesztése után területének több mint kétharmadáról le kellett mondania.

Még ma is, száz évvel később, a magyar etnikumúaknak szédítően magas aránya él Magyarország határain kívül. Ez Európában egyedülálló.

Ezzel szemben Románia, amely 1920-ig a Kárpátokon kívüli királyság volt, a térképen akár egy kifli, három hónapig harcolt, 1916 szeptemberétől decemberéig. És Trianon után háromszor akkora lett, mint annak előtte, újabban egy kerek, telt zsemlehez hasonlíthatóan.

Ezzel érthetővé válik, hogy a két fővárosban, Budapesten és Bukarestben a nemzeti ünnepeket nagyon különbözően ünneplik meg. És nem csoda, hogy Magyarország az öngyilkosságok terén előkelő helyen áll az országok között. A magyarok önmagukat Európában magányos, elveszett nemzetnek tekintik, nyelvrokonok nélkül, kulturálisan izoláltan, elenyészésben. Ezért is riasztóan érint meg, bármennyire groteszknak látszik is, hogy a híres „öngyilkos-tangót”, a *Szomorú Vasárnapot* törvényesen kellett betiltani. Az erdélyi szászok, akiket a középkor óta „circumspecti”-ként (körültekintőként, óvatosként) ismertek, a történelem során kifinomult megérzésüknek köszönhetően már 1918 végén felismerték, hogy a központi hatalmak vereségével előállt radikálisan új helyzetre valamiképpen nekik is reagálniuk kell. És két hónappal a háború végét követően igénybe vették az

önrendelkezés wilsoni záradékát, és Romániát választották. Már 1919 januárjában átnyújtották Bukarestben Ferdinánd királynak a csatlakozási nyilatkozatot, mégpedig a legszebb német nyelven megfogalmazva, a szász nép nevében (amely ma már nem létezik, még 10 000 körül vagyunk, 60 éves átlagéletkorral). Másrészt Románia magát nemzetállammá deklarálta, miközben három románból egy nem volt román (az etnikai kisebbségek 31% fölött voltak).

S ez olyasvalami, amit a román állam nekünk, erdélyi szászoknak magasan a javunkra ír. És amit a magyarok érthető méltatlankodással, sőt nemtetszéssel vettek tudomásul.

Másrészt a magyarok kulturálisan és felekezetiileg közel állnak hozzánk, ugyanazon nyugati kultúrkörhöz tartozóan. Mentalitás és viselkedés tekintetében is mindenképp! Igen! Budapest a tudatunkban sokkal közelebb fekszik, mint Bukarest. Bukarest megmarad keleties egzotikumnak.

Veresmart – Rothberg – Roşia, 2022 májusa

NEMZETISÉGI KÉPVISELET ÉS RÉSZVÉTEL A 2022-ES VÁLASZTÁSOKON

KÁLLAI PÉTER*

Szószóló vagy képviselő? – Ritter Imre két ciklusának összehasonlító elemzése**

1. Bevezetés

A nemzetiségek kedvezményes parlamenti képviseletének lehetőségét 2012-ben teremtette meg az Országgyűlés. Ekkor a közbeszéd, a politikai és tudományos viták elsősorban a képviselet szükségességének kérdéséről szóltak. Ehhez képest az a kérdés, hogy e képviseletnek *milyennek* kell lennie, háttérbe szorult. Az egész diskurzust *valamelyest* elnyomta az Alaptörvény megalkotása körüli polémia, de ekkor még a kisebbségi jogokkal vagy a választási rendszerrel foglalkozók is *elsősorban* azzal voltak elfoglalva, hogy szükség van-e a parlamenti képviseletre, és hogy miért van rá szükség. Egyes megközelítések szerint több évtizedes alkotmányos mulasztásról volt szó: a parlamentnek a rendszerváltás óta meg kellett volna oldania a függőben lévő ügyet. Ezt az álláspontot lehetett hallani politikai elemzőktől, kutatóktól, maguktól a kisebbségek képviselőitől, de még parlamenti képviselőktől is. Az itt nem részletezendő vita ellenére az nyilvánvaló, hogy az országgyűlési képviselők választásáról szóló 2011. évi CCIII. törvény elfogadásához vezető folyamat¹ a képviselők nagy részében a mulasztás tudatával párosult.²

* A szerző szociológus, az ELTE TáTK Emberi Jogi és Politikatudományi Tanszék adjunktusa. E-mail: kallai.peter@tatk.elte.hu

** A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ Folyamat alatt itt azt értem, hogy a törvény elfogadását megelőzően külön albizottság alakult „az országgyűlési képviselők számának csökkentéséhez szükséges választójogi reform előkészítésére”, ehhez határozati javaslatot fogadott el az Országgyűlés, illetve az Alaptörvény 2. cikk (2) bekezdésébe is bekerült, hogy „A Magyarországon élő nemzetiségek részvételét az Országgyűlés munkájában sarkalatos törvény szabályozza.”

² Kállai Péter: Az alkotmányos patriotizmustól a nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviseletéig. *Fundamentum*, 2012/4. 43–64. <http://fundamentum.hu/sites/default/files/12-4-04.pdf> (Letöltés ideje: 2022. június 18.)

A mulasztás mellett a leggyakrabban a „határon túli magyarok” helyzetének áttételes javítása merült fel. Ezen érvelés szerint Magyarország a nemzeti kisebbségek számára biztosított kisebbségi jogokkal, kulturális jogokkal, a nemzetiségi önkormányzati rendszerrel példát mutat a környező országok számára, és ezzel végső soron az ott élő magyar nemzetiséghez tartozók helyzetén javít. E megközelítés képviselői szerint ez a fajta példamutatás folytatódhat, erősödhet, ha a nemzetiségek parlamenti képviselőkhöz jutnak.³

Mindezen túl azonban annak a kérdése, hogy a nemzetiségi képviselőt *milyen* kell, hogy legyen, *hogyan* garantálható az, hogy a nemzetiség érdekei *valóban* megjelenhessenek a törvényhozás munkájában, valamelyest elhalványult.⁴ A rendszer működése az eltelt két parlamenti ciklusban jó alkalmat kínál arra, hogy értékeljük azt. A szószólók tevékenységének értékeléséről születtek már munkák,⁵ ez a tanulmány is ehhez a szakirodalmi irányhoz kíván hozzájárulni. Ebben az írásban az egyetlen teljes jogú képviselőt elérő nemzetiség, a német nemzetiség képviselőjének munkásságát vizsgálva vonok le következtetéseket arra vonatkozóan, hogy a képviselői jogállás ebben a rendszerben hatékonyabb képviselőhöz vezet-e.

³ L. pl. „Ráadásul Magyarország nemzetpolitikai érdekeire tekintettel különösen indokolt, hogy az itt élő nemzetiségek kiemelt helyen szerepeljenek, és velük szemben előnyös megkülönböztetés érvényesülhessen.” Országgyűlési Napló, 2011. december 2., 146. ülésnap, 10. felszólalás, Gulyás Gergely felszólalása https://www.parlament.hu/web/guest/orszaggyulesi-naplo-elozo-ciklusbeli-adatai?p_p_id=hu_parlament_cms_pair_portlet_PairProxy_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_auth=ehWf86fK&_hu_parlament_cms_pair_portlet_PairProxy_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8_pairAction=%2Finternet%2Fcppls1%2Fogy_naplo.naplo_fadat%3Fp_ckl%3D39%26p_ulin%3D146%26p_felsz%3D10%26p_szoveg%3D%26p_felszig%3D10 (Letöltés ideje: 2022. június 18.)

⁴ A rendszer bevezetésekor felmerült kérdésekről és az első szószólói ciklus általános tapasztalatairól l. Dobos Balázs: A nemzetiségi részvétel jellemzői az országgyűlési választásokon (2014–2018). *Parlamenti Szemle* 2021/2. 53–81. Ugyanakkor az intézményrendszer jellegéről szóló írások sem példa nélküliek. L. Erdős Csaba: Dilemmák a nemzetiségek országgyűlési képviselőivel kapcsolatban. In: Kálmán János (szerk.): *Quot capita, tot sententiae – A Batthyány Lajos Szakkollégium tanulmánykötete II.* Győr: Batthyány Lajos Szakkollégium 2013. 249–273.; Pach János: Az országgyűlési szószólók rendszere és a korábbi kisebbségi képviselői koncepciók. In: Tuka Ágnes (szerk.): *Változó Európa? Kérdések, kétségek, válaszok.* Pécs: Publiikon, 2015. 245–263.

⁵ M. Balázs Ágnes: Szólnak a szószólók? A nemzetiségi szószólók hatása a parlamenti napirendre. *Regio*, 2017/3. 231–59; Móré Sándor: A nemzetiségi szószólói intézmény jogi kerete és működésének első két éve. *Parlamenti Szemle* 2016/2. 30–51.; Kállai Péter: Képviselő a képviselő? Nemzetiségi parlamenti képviselő Magyarországon *ELTE POL-IR Working Paper Series*, 2020/6.

2. A képviselet hatékonysága

A képviselet milyenségének, minőségének megítéléséhez normatív elvárásként a szakirodalom és a releváns nemzetközi dokumentumok elsősorban a hatékonyság fogalmát vezetik be.⁶

Az ENSZ nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló Nyilatkozata jogként fogalmazza meg a kisebbséghez tartozó személyek *hatékony* részvételét a közéletben, illetve külön a döntéshozatalban is.⁷

Az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezménye nem írja elő explicit követelményként a parlamenti képviseletet, de a 15. cikke szól a nemzetiségek részvételéről a kulturális, társadalmi, gazdasági életben és a közügyekben. E szerint „[a] *Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy megteremtik a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára azokat a feltételeket, amelyek a kulturális, a társadalmi és a gazdasági életben, valamint a közügyekben – különösképpen az őket érintőkben – való részvételhez szükségesek.*” A Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsága ezzel összefüggésben rendszerint pozitívan értékeli a parlamenti képviselet létrejöttét. Fontos észrevenni azonban, hogy a jogszabályban rögzített magyar fordítás kihagyott egy, a képviselet minősége szempontjából meghatározó kitétel. A Keretegyezmény eredeti angol szövege ugyanis az „*effective participation*”, vagyis a *hatékony* részvétel kifejezést tartalmazza, amely jelzőt a magyar fordítás elhagyta.⁸

A Tanácsadó Bizottság 2008-ban kiadott egy kommentárt a 15. cikkhez kapcsolódóan.⁹ Ebben arra hívja fel a figyelmet, hogy a különböző különleges mechanizmusok ugyan jó eszközei lehetnek a részvétel erősítésének, azonban ezek önmagukban nem biztos, hogy a döntéshozatalra gyakorolt valódi és érdemi befolyást jelentenek, így alternatív megoldásokat is kell találni. Ezzel összefüggésben azt is meg kell jegyezni, hogy a hatékonyság a nemzetközi dokumentumokban a gazdasági, társadalmi és közéleti részvétel fogalmához kapcsolódóan jelenik meg, ebben

⁶ E rövid bevezető összefoglaló részletesebb kifejtését l. Kállai Péter: *Nemzetiségi (külön)jogok Kelet- és Kelet-Közép Európában – Kisebbségi Jogi Index, fókuszban a parlamenti képviselet.* Budapest: Eötvös Kiadó, ELTE TáTK, 2022. 56–84. <https://www.eltereader.hu/media/2022/04/Kallai-Peter-Nemzetisegi-kulonjogok-Kelet-Kozep-Europaban-web.pdf>

⁷ *ENSZ Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól.* (1992) A Közgyűlés 47/135. sz. határozata, 2.2 és 2.3. pont.

⁸ Ezt Vizi Balázs is megjegyzi: *Kisebbségek politikai szerepe és a nemzetközi szervezetek Európában, Kisebbségkutatás*, 2015/4. 129. A hivatalos angol szöveg: „Article 15. The Parties shall create the conditions necessary for the effective participation of persons belonging to national minorities in cultural, social and economic life and in public affairs, in particular those affecting them” Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report. <https://rm.coe.int/16800c10cf> (Letöltés ideje: 2022. június 18.)

⁹ *Kommentár a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek hatékony részvételéről a kulturális, szociális és gazdasági életben, valamint a közügyekben.* Strasbourg: A Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsága, 2008. május 5.), <https://rm.coe.int/16800bc7ee>. (Letöltés ideje: 2022. június 18.)

az értelemben nem (csak) a képviselet minőségére vonatkozik, hanem annál sokkal szélesebb értelemben értendő.¹⁰

A kommentár ugyanakkor kijelenti, hogy önmagában a konzultációs mechanizmus sem feltétlenül elégséges, sőt, – helyesen – megfogalmazásában azt a képviselet nem egy módjának, részének, hanem egy azon kívüli megoldásnak tünteti fel: „az államokat olyan rendszer kialakítására kell ösztönözni, amely egyszerre biztosítja a nemzeti kisebbségek képviseletét és a velük folytatott konzultációt.”¹¹

A kommentár külön kitér a hatékonyság fogalmára is. A Tanácsadó Bizottság szerint nem elégséges, ha a részes államok csak formálisan biztosítják a képviseletet, azt is biztosítani kell, hogy a részvétel érdemi befolyással (lásd *hatással*) járjon a meghozott – és lehetőség szerint közösen meghozott – döntésekre.

A kommentár arra is felhívja a figyelmet, hogy a döntéshozatalban való hatékony részvétel idő- és energiaigényes, ami a képviselők számára kihívást jelent, így az államoknak ehhez forrásokat kell biztosítaniuk. A kommentár a hatékonysághoz köti az interkulturális párbeszéd fontosságát is, amely azzal segíthető elő, ha a nemzeti kisebbségek jelenléte „kézzelfoghatóbb, láthatóbb”, és ha lehetőségük van hallatni a hangjukat és *hatékonyan* részt vehetnek a döntéshozatalban, meghozzá nem csak a saját életüket, hanem a „társadalom egészét érintő” ügyekben is.¹²

AZ EBESZ Koppenhágai Dokumentuma is előírja a részes államok számára, hogy biztosítsák a nemzeti kisebbséghez tartozók hatékony közéleti részvételét.¹³ A Lundi Ajánlások is a nemzeti kisebbségek közéletben történő *hatékony* részvételéről szólnak.¹⁴ Az Ajánlások előírják, hogy az államok gondoskodjanak arról, a „kisebbségeknek lehetőségük legyen – szükség szerint különleges, kifejezetten erre a célra alkalmazott megoldásokkal – *hatékonyan* hallatni a hangjukat.”¹⁵ Ezt különféle módokon lehet elérni, például fenntartott mandátumokkal, illetve a választókerületi határok nemzetiségi képviseletet segítő megrajzolásával, preferenciális szavazással és alternatív kvótákkal, de legfőképpen a nemzetiségi alapú politizálás tiltásának (például nemzetiségi pártok tiltásának) elkerülésével.

Will Kymlicka kifejezetten a releváns dokumentumok e kifejezéséből kiindulva jutott arra a következtetésre, hogy a képviselet igénye egy követelménnyel párosul, nevezetesen azzal, hogy a képviseletnek kell, hogy legyen valamiféle *hatása*.¹⁶

¹⁰ L. ennek kapcsán a magyar rendszerről Dobos Balázs: A nemzeti és etnikai kisebbségek hatékony közéleti részvétele Magyarországon. *Regio* 2009/2. 125–142.

¹¹ Uo. 6.

¹² Uo. 10.

¹³ *EBESZ Koppenhágai Dokumentum* (1990) 35. bekezdés.

¹⁴ *Lundi Ajánlások a nemzeti kisebbségek hatékony részvételéről a közéletben és Értelmező Jegyzék* (OSCE/HCNM, 1999.), <https://www.osce.org/hu/hcnm/30333> (Letöltés ideje: 2022. június 18.)

¹⁵ Lundi Ajánlások, 8.

¹⁶ Kymlicka, Will: *Multicultural Odysseys. Navigating the New International Politics of Diversity*. Oxford: Oxford University Press, 2007. 239.

Iris Marion Young is a *hatékony* elismerés és képviselet elvét hangsúlyozza, annak érdekében, hogy a hátrányosabb helyzetben lévő csoport (érdekei, illetve „társadalmi nézőpontja”¹⁷) megjelenjen a döntéshozatal folyamán.¹⁸ Annak követelménye, hogy a közös ügyek eldöntésében való részvétel érdemi befolyást jelentsen a döntéshozatalra, a képviseletelméleti megközelítésekben is előkerül. Álláspontom szerint tulajdonképpen ez az, amit, más szóval, mások mellett Hannah Fenichel Pitkin nyomán szubsztantív képviseletnek nevezhetünk.¹⁹

A nemzetközi dokumentumok megközelítése, mely szerint a parlamenti képviselet nem biztos, hogy önmagában elégséges, tulajdonképpen az Anne Phillips munkájában is megjelenő gondolat: a „jelenlét politikája” akkor segítheti a nemzetiségek hangjának törvényhozásban való megjelenítését, ha az megfelelő konzultációs és deliberatív mechanizmusokkal van „körbebástyázva”.²⁰

A hatékonyság fogalma a közpolitikákkal kapcsolatosan is előkerül. Gajdusчек György és Hajnal Miklós *Közpolitika* című kötetükben az eredményességet és a hatékonyságot is a kimenethez kapcsolják. Az eredményesség kérdése arra keres választ, hogy egy kormányzat „milyen mértékben tudta az adott társadalmi problémát enyhíteni”, míg a hatékonyság fogalmával azt lehet megragadni, hogy „egységnyi ráfordítással mekkora eredményt” lehet elérni.²¹ A szerzők a munkavállalás-munkanélküliség példájával dolgoznak, és véleményem szerint ez látványos példa arra nézve is, hogy miért nem lehet az így használt fogalmakat igazán jól a képviseletre is alkalmazni. Mert amíg a munkanélküliek munkához jutnak, a társadalmi probléma – leegyszerűsítve – megoldottnak tekinthető. Ám ha a nem képviselt képviselethez jut, akkor még nem tudjuk, hogy valójában milyen hatással tud lenni a döntéshozatalra. Ilyen értelemben a képviselet hiánya nem egy önmagában álló társadalmi probléma, amit a (különleges) képviselet egyszerűen megold. A képviselet garantálásával persze az alulreprezentáltságot ellensúlyozni lehet. Ugyanakkor – éppen a képviseletelméleti megközelítések és a releváns nemzetközi dokumentumokból következően – a képviselet nem (csak) a ’nem képviselet’ problémáját kell, hogy megoldja, hanem más, a nemzetiségekkel kapcsolatos probléma megoldásában, a megoldáshoz vezető döntéshozatalban történő részvételt kell, hogy biztosítsa, a nemzetiségek véleményének, nézőpontjának megjelenítését, a döntésre történő hatását kell, hogy megadja. Ez a hatás pedig a törvényalkotás folyamatában esetről esetre eltérő mértékű lehet. Ezért nehéz ezt egy a közpolitikai

¹⁷ Young, Iris Marion: *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2010. 136.

¹⁸ Young, Iris Marion: *Justice and the Politics of Difference*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1990. 184.

¹⁹ Pitkin, Hanna Fenichel: *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California, 1972. 112–43.

²⁰ Phillips, Anne: *The Politics of Presence*. Oxford: Oxford University Press, 2004.

²¹ Gajdusček György, Hajnal György: *Közpolitika: A gyakorlat elmélete és az elmélet gyakorlata*. Budapest: HVG-Orac, 2010. 24–25.

értelemben vett hatékonysághoz használt képlettel megragadni, ahogy a szerzők teszik. Ezt erősíti az is, hogy a képviselőlet értékelésénél különféle megoldásokkal találkozhatunk, és ezek közül az e tanulmányban alkalmazott felszólaláselemzés csak egyike a lehetséges megközelítéseknek.

A gyakorlatban természetesen találhatunk intézményi megoldásokat, melyek segíthetik a képviselőletméleti értelemben vett hatékonyságot, ilyen lehet például a – nemzetiségi témakörök esetén biztosított – vétőjog, vagy ha a nemzetiségek képviselői parlamenti bizottságot alkot(hat)nak, melynek kötelező – szintén, legalább a nemzeti kisebbségek számára releváns – törvényhozási aktusokat megtárgyalnia.

Ugyanakkor a gazdag elméleti szakirodalom és a vonatkozó ajánlások ellenére sem lehet meghatározni egyetlen bizonyos intézményrendszeri kialakítást, ami mindenképpen garantálja azt, hogy a képviselőlet hatékony legyen, a megválasztott képviselő valóban befolyást tudjon gyakorolni a törvényhozásra, még pontosabban a nemzetiségi (és így rendszerint politikai) többséghez tartozó képviselőkre. Az intézményi elemek (adott esetben problémák) mellett e tekintetben kiemelten fontosak maguk a képviselőletet ellátó szereplők is. Sok múlik tehát a képviselőkön (illetve a magyar rendszerben szószólókon) is a tekintetben, hogy tevékenységüket igazán hatékonyan értékelhetjük-e.

A magyarországi rendszerben a(z országgyűlési választásokra is kiterjedő módon) nemzetiségi névjegyzékbe feliratkozó választópolgárok pártok listájára nem, csak a saját nemzetiség országos önkormányzata által felállított listára szavazhatnak – a választókerületi egyéni képviselőjelölt mellett. Ha egy nemzetiségi lista eléri a választási rendszer listás elemének egy mandátumot érő szavazatszámának negyedét, az ún. kedvezményes kvótát, akkor a listát vezető képviselőjelölt teljes jogú képviselőként kerül az Országgyűlésbe. Ha a szavazatszám alacsonyabb, akkor a listavezető szavazati jog nélküli szószólóként vesz részt a parlamenti munkában.²²

A szószólók azonban nem csak szavazati joggal nem rendelkeznek, hanem felszólalási lehetőségeik is korlátozottak. Napirend után, rendkívüli ügyekben és akkor szólalhatnak fel, ha a Házbizottság – melynek munkájában legfeljebb meghívottként vehetnek részt – egy adott napirendi pontról úgy határoz, hogy az a nemzetiségek érdekeit, jogait érinti.²³ Az Országgyűlésről szóló törvény értelmében a szószólók munkájukat „a köz és az adott nemzetiség érdekében” végzik, így ez a korlátozás kifejezetten ellentmondásos.²⁴

A rendszert sokféle kritika érheti és érte is az elmúlt szűk egy évtizedben, ebben a tanulmányban azonban kifejezetten a hatékonyság kérdésére fókuszálva a német

²² 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról 16. § (d) és (e), 19. §

²³ 2012. évi XXXVI. törvény az Országgyűlésről, 29. §

²⁴ Figyelemre méltó ellentmondás az is, hogy a nemzetiségek jogairól szóló törvényben már csak arról van szó, hogy „21/B. § (1) A nemzetiségi képviselő és a nemzetiségi szószóló tevékenységét nemzetiségi közössége és a magyarországi nemzetiségek érdekében végzi.” A „köz érdeke” ebből a törvényből – valamiért – kimaradt.

nemzetiségi szószóló, illetve képviselő tevékenységét és megválasztásának körülményeit kívánom bemutatni, megvizsgálni, különösen tekintettel a parlamenti fel-szólalások tematikájára.

A fentiekből egyértelműen következik, hogy elviekben egy teljes jogú képviselő biztosan hatékonyabb képviseletet tud megvalósítani, hatékonyabban tudja a nemzetiségének érdekeit kifejezésre juttatni, mint egy szószóló. Az, hogy a magyar rendszerben, a gyakorlatban is feltétlenül így van-e, képezi e tanulmány vizsgálatának tárgyát. Ehhez az összevetéshez ad kiváló alapot az, hogy míg 2014 és 2018 között Ritter Imre német nemzetiségi szószólóként vett részt az Országgyűlés munkájában, addig 2018 és 2022 között már német nemzetiségi képviselőként volt jelen.

3. A német nemzetiség eredményei az elmúlt három országgyűlési választáson

A németség képviselete kiemelt figyelmet érdemel. Noha nem a legnépesebb nemzetiségről van szó, a roma kisebbség mellett kezdetől fogva a németség volt az egyik esélyese annak, hogy ne csak szószólót, hanem teljes jogú képviselőt válasszon az Országgyűlésbe. A 2016-os mikrocenzus adatai szerint Magyarországon csaknem 180 ezren vallják magukat – valamilyen módon – németnek.

Ahogy a fenti táblázatból látható, 2014-ben 15.209 fő iratkozott fel a választói névjegyzékbe német nemzetiségi szavazóként, és 11.415-en adtak le érvényes szavazatot az országgyűlési választásokon a német listára. Ezzel szószólót választottak, hiszen a kedvezményes kvóta 22.022 szavazat volt. A Magyarországi Németek Országos Önkormányzata (MNOÖ) által állított listán Heinek Ottó elnök foglalta el az első helyet, Ritter Imre a második volt. Az MNOÖ Közgyűlése határozatainak megfelelően²⁵ azonban Heinek Ottó az eskütétel után lemondott, és így a Nemzeti Választási Bizottság döntésével²⁶ Ritter Imre tölthette be a német szószólói pozíciót a 2014–2018-as ciklusban.

2018-ban a német nemzetiség már célként tűzte ki a teljes jogú képviselő megválasztását, és ennek érdekében az MNOÖ regisztrációra buzdított, és folyamatosan kampányolt. Ennek eredményeként végül 33.010 fő iratkozott fel a névjegyzékre, és ebből 26.477-en érvényes szavazatot is adtak le a listára. A kedvezményes kvóta ekkor (a 2014-esnél magasabb részvétel miatt) 23.831 szavazat volt, így a német nemzetiség a listavezető Ritter Imre személyében immár teljes jogú képviselőt választott az Országgyűlésbe.

²⁵ 56. és 57/2014. (04.12.) határozatok. A 2014. évi határozatok: <https://ldu.hu/wp-content/uploads/2021/08/2014-Kozgyulesi-hatarozatok.pdf>. (Letöltés ideje: 2022. június 18.)

²⁶ 1090/2014. NVB határozat – a német nemzetiségi szószóló megbízásának megszűnése tárgyában. <https://www.valasztas.hu/en/hatarozat-megjelenito/-/hatarozat/1090-2014-nvb-hatarozat-a-nemet-nemzetisegi-szoszolo-megbizatasanak-megszunese-targyaban> (Letöltés ideje: 2022. június 18.)

I. táblázat. A német nemzetiségi szavazópolgárok száma, aránya az országgyűlési választásokon

<i>Nemzetiségi névjegyzékben szereplők = A; Nemzetiségi listára szavazók = B</i>							
		2014		2018		2022	
	<i>száma</i> <i>(mikrocenzus 2016)</i>	<i>A</i> ²⁷	<i>B</i> ²⁸	<i>A</i> ²⁹	<i>B</i> ³⁰	<i>A</i>	<i>B</i> ³¹
német	178 837	15 209	11 415	33 010	26 477	31 128	24 022
összes nemzetiség	623 974	35 289	19 543	59 236	37 532	39 570	29 815
német %	28,66%	43,10%	58,41%	55,73%	70,55%	78,67%	80,57%

2022-ben a 31.128 feliratkozott német választópolgárból 24.022 ment el érvényesen szavazni. A kedvezményes kvóta 23085 szavazat volt, így Ritter Imre immár harmadik ciklusát tölti a parlamentben, és a másodikat teljes jogú képviselőként.

A német nemzetiség e szempontú szervezettségét mutatja, hogy míg 2014-ben az összes nemzetiségiként feliratkozott 43,1%-a volt német nemzetiségű, az érvényes nemzetiségi szavazatoknak már akkor is csaknem 60%-át a német listára adták le. Ezek az arányok választásról választásra emelkedtek, és 2022-ben az Országos Roma Önkormányzat sikertelen listaállítása miatt (is) váltak igazán kiugróvá.

A részvételi arányok tekintetében ugyanakkor 2014-ben a német nemzetiség a 75%-os részvétellel nem volt kifejezetten kimagasló. Néhány kivételtől eltekintve ugyanis a legtöbb nemzetiség esetében arról van szó, hogy aki már feliratkozott nemzetiségiként, az jó eséllyel el is ment szavazni. A német nemzetiség részvételi aránya 2018-ban 80%, 2022-ben pedig 77%-os volt.

²⁷ *Mikrocenzus 2016. 12. Nemzetiségi adatok* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2016.

²⁸ *A nemzetiségi névjegyzékben szereplő választópolgárok száma a 2014. évi országgyűlési választásokon* (Letöltés ideje: 2022. június 18.) <https://www.valasztas.hu/documents/20182/575402/A+nemzetis%C3%A9gi+n%C3%A9vjegy%C3%A9kben+szerelpl%C5%91+v%C3%A1laszt%C3%B3polg%C3%A1rok+sz%C3%A1ma+2014+ogy.pdf/c598d3b2-07ef-45f8-82d5-ac1fb75e9f72>. (Letöltés ideje: 2022. június 18.)

²⁹ *Országgyűlési képviselők választása 2018 – választópolgárok száma*, Nemzeti Választási Iroda, 2018. április 8., <https://www.valasztas.hu/valasztopolgarok-szama>. (Letöltés ideje: 2022. június 18.)

³⁰ *Országos nemzetiségi önkormányzatok eredménye, Országgyűlési képviselők választása 2014*, 2014. április 6. <https://static.valasztas.hu/dyn/pv14/szavossz/hu/122.html>. (Letöltés ideje: 2022. június 18.)

³¹ A névjegyzékben szereplők és a szavazatok száma is itt található meg: Nemzeti Választási Iroda – *Országgyűlési Választás 2022.*, <https://vtr.valasztas.hu/ogy2022/orszagos-listak?tab=ethnics>. (Letöltés ideje: 2022. június 18.)

4. Ritter Imre tevékenységének összefoglaló elemzése

4.1. Módszertani megjegyzések

Jelen tanulmányban a szöszölói, illetve képviselői tevékenység értékeléséhez az Országgyűlés plenáris ülésein tett felszólalásokat vizsgálom.³² A képviselői munkának természetesen számos egyéb aspektusa is van, és így nem elképzelhetetlen egy, a plenáris üléseken inaktív, de a háttérben, bizottsági munkában, kapcsolattartásban, lobbizásban aktív szereplő sem, de az esetek nagy részében a plenáris üléseken tett felszólalások jó indikátorai egy képviselői tevékenységnek. Okkal feltételezhető, hogy egy a parlamenti munkában aktív, (emiatt a nyilvánosságban is jobban ismert) nemzetiségi képviselő a háttérben zajló munkában, egyeztetésekben is sikeresebb, vagy legalábbis aktívabb szerepet vállal.

Ritter Imre 2014 és 2022 között tett minden egyes felszólalását elemeztem, különös tekintettel arra, hogy milyen törvényhozási aktushoz járult hozzá, és az milyen körülmények között hangzott el. Magyarán egy törvény vitájában, költségvetési kérdésben, vagy napirenden kívül hangzott-e el, esetleg valamilyen beszámoló elfogadásáról volt-e szó, vagy más határozati javaslatához szól-e hozzá a képviselő. Ezek kizáró kategóriák, címkék, melyekkel minden felszólalást elláttam.

Ezen felül a felszólalások értő feldolgozása során azok legjelentősebb, fő témáit is meghatároztam. A felszólalás fő témáját általában egy bizonyos tárgykör, szimbolikus értelemben fontos esemény, megemlékezés, vagy valamilyen a nemzetiség(ek) számára releváns politikával, kisebbségi joggal kapcsolatos kérdés adja. Ezek esetében lehetnek átfedő kategóriák, hiszen egy felszólalás több témakört is érinthet, az egyes témakörök összekapcsolódhatnak. Kutatásom során az összes nemzetiségi szöszölóra vonatkozóan az alábbi címkéket alakítottam ki, ugyanakkor Ritter Imre felszólalásai kapcsán, és így a német nemzetiség esetében a diszkriminációval vagy a szociális helyzettel kapcsolatos címkék egyáltalán nem jelennek meg.

A felszólalások témakörei:

1. Szimbolikus jelentőségű általában

a) Konkrét kulturális jelentőségű „ügy” (megemlékezés, történelem, emlékhely, stb.)

³² Ritter Imre felszólalásai elérhetők az Országgyűlés honlapján, a képviselői adatlapján keresztül. Az egyes felszólalásokat külön nem linkelem, hanem a dátum mellett az adott ülésnap és felszólalás számát adom meg az Országgyűlési Naplóból. https://www.parlament.hu/web/guest/aktiv-kepviseloi-nevsor?p_p_id=hu_parlament_cms_pair_portlet_PairProxy_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_auth=7MMCVcRY&_hu_parlament_cms_pair_portlet_PairProxy_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8_pairAction=%2Finternet%2Fcp1sq1%2Fogy_kv.kpvp_adat%3Fp_azon%3Dr036%26p_stilus%3D%26p_head%3D (Letöltés ideje: 2022. június 18.)

- b) Bilaterális kapcsolatok az anyaországgal
- c) Emberi jogok, kisebbségi jogok általában
- 2. Nemzetiségi önkormányzati feladatok általában, gazdálkodás, vagyonekezelés
 - a) Feladat – köznevelési és kulturális intézmények, kulturális autonómia
- 3. Oktatás, szakképzés, felsőoktatás (nem önkormányzati feladatként, hanem általában)
- 4. Média, sajtó (ritkán önkormányzati feladatként, többször általánosan)
- 5. Nemzetiségi civil szervezetek
- 6. Képviseleti, részvételi kérdések
- 7. Szociális helyzet
- 8. Nyelv- és névhasználat
- 9. Kulturális kérdések általában
- 10. Fenyegetettségérzés
- 11. Megkülönböztetés, antidiszkriminációs intézkedések
- 12. Vírus-, veszélyhelyzet

Az alábbiakban a ciklusonkénti átfogó értékelés mellett néhány különösen jelentős felszólalást mutatok be és elemzek. Ezek a felszólalások azért kiemelendők, mert vagy a nemzetiség(ek) szempontjából jelentős, fontos témához tett hozzászólások, vagy mert kifejezetten sokat elárulnak arról, hogy Ritter Imre hogyan látja saját szerepét, és hogyan közelíti meg a parlamenti munkát.

4.2. A szószóló, 2014–2018

Ritter Imre volt a legaktívabb szószóló, 2014 és 2018 között 55 felszólalást jegyzett. Ez azt jelenti, hogy a szószólók által összesen tett 169 felszólalás 32,54%-a az ő nevéhez fűződött. Ez az aktivitás sokszor abból fakadt, hogy az éves költségvetések, zárszámadások elfogadásához a bizottságot képviselő szószólóként szólt hozzá, de tekintettel arra, hogy ebben az időszakban (még) nem ő volt a magyarországi nemzetiségek bizottságának elnöke („csak” az Önkormányzati, külügyi és költségvetési albizottság elnöke), ennek a szerepnek a rendszeres vállalása is aktív képviselői hozzáállást mutat. 55 felszólalásából 43 esetében a bizottsági vélemény előadójaként szerepelt.

Ritter Imre első felszólalását teljes egészében németül mondta el, tolmácsolás mellett. Hasonlóan más szószólókhöz, akik egy-egy mondatot mondanak az anyanyelvükön, azóta Ritter is rendszerint egy-egy mondatot németül mond el, majd felszólalását magyarul folytatja.

Első felszólalásában, 2014. június 30-án kiemelte, hogy szerinte a magyarországi nemzetiségeknek utójára 1933-ban volt képviselője a magyar Országgyűlésben, így egy történelmi lehetőség a kedvezményes mandátum és a szószólói rendszer bevezetése, és bízik abban, hogy „ez nemcsak formális, hanem valódi ajtónyitás a magyar politika részéről.” Ugyan a felszólalás a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény és a választási eljárásról szóló 2013. évi

XXXVI. törvény módosításáról szóló vitában hangzott el, a bizottság álláspontját a javaslat tartalmáról nem ő mondta el, hanem csak az Országgyűlés történelmi felelősségére hívta fel a figyelmet.

Itt fogalmazta meg először azt a később néhányszor még visszatérő toposzt, amit e tanulmány bevezetésében is felvettem, miszerint a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos magyarországi politika valójában éppen a határon túl élő magyar kisebbségekkel kapcsolatos törekvéseknek, példamutatásnak ad alapot.

Ez a felfogás más szövszólóknál is megjelenik. Érdekes, hogy itt nem is egyszerűen példamutatásról van szó a környező országok számára, és így közvetetten a magyar kisebbségi közösségek helyzetének javításáról, hanem kifejezetten a magyar kormány tevékenységeinek megalapozásáról, hitelességéről, eredményeiről.

„Itt az ideje, hogy a magyar politika is megértse: a nemzeti összetartozást, a nemzeti egység megteremtését itthon kell megalapozni a magyarországi nemzetiségek felkarolásával, valódi, garantált nemzetiségi jogok biztosításával. Csak ez adhat stabil alapot, hitelességet és eredményességet a határon kívüli magyar nemzetiséggel kapcsolatos, általunk támogatott és teljesen jogosnak tartott törekvéseknek. Ez mindannyiunk közös érdeke.” – fogalmazott Ritter Imre.³³

Megítélésem szerint figyelemre méltó, hogy ez már nem csak a nemzeti többséghez tartozó politikusok narratívája, hanem egy magyarországi nemzeti kisebbség, sőt tulajdonképpen képviselői, politikai értelemben véve a legsikeresebb nemzetiség képviselője is úgy látja, hogy elsősorban nem más, hanem a példamutatás szándéka irányítja a hazai nemzetiségekkel kapcsolatos politikát, ezzel explicite megerősítve ezt a már többször feltárt jelenséget.³⁴

Elképzelhető, hogy ez a fajta hivatkozás hasonlatként azért épült be ennyire mélyen a közbeszédbe, és tehát még a nemzetiségi politikusok retorikai eszköztárába is, mert ezzel próbálják a többség számára jól érthetővé, átélhetővé, felfoghatóvá tenni a saját helyzetüket. Ezzel együtt, véleményem szerint, mindez ellene hat annak a felfogásnak, hogy a politika és a többségi nemzethez tartozók jogokként tételezzék mindazt, amit a nemzeti kisebbségek közösségeinek az állam juttat, legyen az feladat, forrás, támogatás. Ez a fajta megközelítés meggyőződésem szerint megerősíti azt az álláspontot, mely szerint a magyarországi nemzetiségekkel kapcsolatos bánásmód elemei nem jogon alapuló követelések, nem emberi vagy kisebbségi jogok kérdései, hanem a mindenkor aktuális kormányzat kegyétől, meggyőződésétől függenek. És ha az adott kormányzatnak tulajdonképpen egy teljesen

³³ 12. ülésnap, 44. felszólalás

³⁴ L. pl. Majtényi Balázs: Mi lesz veled „bezzeggyerek”? Változóban a kisebbségi jogi szabályozás *Fundamentum*, 2005/3. 109–120. illetve Dobos Balázs – Molnár Sansum Judit: Cultural Autonomy in Hungary: Inward or Outward Looking? *Nationalities Papers*, 48 2. 2020. 251–266.

független, eltérő nemzetpolitikai kérdés miatt érdekében áll támogatni a nemzeti-ségeket, akkor helyes, hogy megteszi.

Ez az elem tehát sokszor visszaköszön, Ritter Imre csak első ciklusában ötször hivatkozott ily módon a határon túli magyarságra. Ezt egyébként ritkán kötötte költségvetési kérdésekhez, melyekben a legaktívabb volt, inkább a kulturális jogok tekintetében, szimbolikus ügyek mentén említette.

4.2.1. Költségvetési, zárszámadási, államháztartási ügyekben tett felszólalások

Az első ciklusbeli 55 felszólalásából 31 alkalommal szölt hozzá költségvetési, államháztartási kérdésekhez. E tekintetben első felszólalását a 2013-as költségvetés zárszámadásához tette meg, ennek kapcsán rendre hangsúlyozta, hogy azt még a nemzetiségi szósztólók nélküli Országgyűlés fogadta el, így „a végrehajtásáról most minden felelősség nélkül” mondhatnak „őszinte véleményt”.³⁵

Ezt követően minden éves költségvetési törvény vitájához hozzászölt, de kifejezetten csak a nemzetiségek szempontjából releváns kérdésekhez, leghangsúlyosabban pedig a nemzetiségi önkormányzatok (feladatainak) finanszírozásához. Az látszik azonban a felszólalásaiból is, hogy legtöbb esetben a költségvetés nemzetiségek számára történő kedvező módosítása nem a parlamentben, és különösképpen nem a plenáris üléseken történt, hanem a kormánnyal történő közvetlen egyeztetés eredménye volt.

„»A tolerancia csak egy átmeneti állapotot jelölhet, mely elismeréshez kell vezetessen. Az elfogadás önmagában sértés.« Hadd fejtsem ki röviden Goethe idézetét nemzetiségi vonatkozásban! Az elfogadás, a tolerancia egy nemzetiség szemszögéből olyan, mintha csak megtűrnék, elviselnék a jelenlétüket. Holott évszázadokon keresztül tették hozzá tudásukat, munkájukat, tehetségüket az ország boldogulásához, amelyben éltek, s amelynek polgárai voltak. Ha kellett, életüket áldozták érte. Magyarországért. Az elfogadás tehát nem elég. Csak az elfogadás önmagában sértés. Többet szeretnénk. Többet várunk. Elismerést. Az elismerésre őseink élete elégséges alapot ad, mi még dolgozunk érte. Az elismerés feltétele, alapja a megismerés.»³⁶

Ritter Imre így kezdte a 2014. november 21-ei felszólalását és ezt a szokását azóta is megtartotta: az összes költségvetési vitában ezzel a Goethe idézettel vezeti be mondandóját. Tartalmi értelemben véve minden, általa kiemelten fontosnak tartott területet megemlített: a nemzetiségi civil szervezeteket, az egyedi döntésű támogatottságokat a kisebbségi vegyesbizottságok révén, az országos, települési, és területi nemzetiségi önkormányzatokat. Sajnálkozva állapította meg, hogy minden terület több mint egy évtizede alulfinanszírozott volt, az inflációt sem követték

³⁵ 2014. október 14. és 19. ülésnap, 36. felszólalás

³⁶ 30. ülésnap, 126. felszólalás

2002–2003 óta a támogatások, sőt, 2015-re néhány terület forrása csökkent is a törvényjavaslatban az előző évhez képest.

Ugyanakkor a ciklusban a nemzetiségi önkormányzatok, civil szervezetek jelentős forrásnövekedésben részesültek, ebbéli örömének rendszeresen hangot adott:

„A 2014. évi központi költségvetésben biztosított kevesebb mint 4 milliárd forint támogatás a 2018. évi központi költségvetéssel együtt már 10 milliárd 377,7 millió forint, azaz több mint a két és félszeresére emelkedik.” – fogalmazott 2017. június 12-i hozzászólásában.³⁷

4.2.2. Kiemelendő, a nemzetiségeket érintő törvényjavaslatokhoz tett felszólások

Az első ciklusban a költségvetés mellett kiemelt kérdés volt még a nemzetiségi nyelven történő anyakönyvezéssel kapcsolatos gyakorlati problémák megoldása. A német szószóló 2015. április 29-én és június 29-én³⁸ a nemzetiségi anyakönyvezésről tett felszólalásokat, az anyakönyvi eljárásról szóló 2010. évi I. törvény módosításáról szóló vitában. A módosítás egyszerűsítette a nemzetiségi anyakönyvek kiadását, és az országos nemzetiségi önkormányzat állásfoglalását tette irányadóvá az anyakönyvezhető nemzetiségi nevek tekintetében. Ritter három gyermeke példáján mutatta be, hogy milyen kálváriát jelentett a meglévő szabályozás mellett nemzetiségi anyakönyvhöz jutni Magyarországon. A ciklusban később nyelvhasználati kérdésként még a szabálysértési eljárásokban biztosított tolmácsolás, illetve a nemzetiségi nyelvű dokumentumok kérdése merült fel.³⁹

2017. november 30-án⁴⁰ a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény módosításáról szóló vitához szólt hozzá. A javaslat eltörölte volna az öszszeférhetetlenségi szabályokat, és a politikailag aktív nemzetiségi képviselőknek megengedte volna, hogy az önkormányzati rendszer mindhárom szintjén egyszerre is képviselők lehessenek. Ezt egyes parlamenti képviselők kritizálták, Ritter pedig a saját példáján keresztül mutatta be, hogy ez nem csak lehetséges, hanem megítélése szerint hasznos is.

Kisebbségi jelentőségű ügyek mellett a ciklus végén még kiemelt figyelmet kapott az a nemzetiségi bizottságtól érkező kezdeményezés, miszerint a nemzetiségi nevelők és tanárok pótlékát emeljék meg. (Az emelés ekkor még minimális volt, egy fokkal jelentősebb emelésre a következő ciklus elején került sor.) A kormánytöbbség támogatta az indítványt, így azt elfogadták, a parlamenti vitában azonban általában a pedagógusok alacsony bérezése is szóba került.

³⁷ 232. ülésnap, 91. felszólalás

³⁸ 69. ülésnap, 14. és 26.; 91. ülésnap, 302. felszólalás

³⁹ 2015. október 20., 107. ülésnap, 66. és 2015. november 16., 116. ülésnap, 395. felszólalás

⁴⁰ 263. ülésnap, 116. felszólalás

A felvetésre Ritter tulajdonképpen az általánosabb probléma képviselőtének kizárásával reagált. Kifejezte, hogy ő is örülne, ha nem csak a nemzetiségi pedagógusok bére emelkedne, hanem mindenkié, vagy ha a nem nemzetiségi köznevelési intézmények is magasabb finanszírozásban részesülnének, de ők (ti. a nemzetiségek bizottsága) a nemzetiségek érdekének képviselőtéért vannak jelen.

„[M]i elsődlegesen azért vagyunk itt a parlamentben, hogy a nemzetiségi pedagógusoknak próbáljunk meg jobb lehetőségeket biztosítani, ezért választottuk a nemzetiségi pótlék-emelést, és nem alapbér – meg életpályamodell – és egyéb módosításokat.”⁴¹

4.2.3. Napirenden kívüli felszólalások

Ritter egy alkalommal kérdést intézett a miniszterelnökhöz, 2015. június 15-én⁴² Magyarország sohasem volt multikulturális társadalom? címmel, Orbán Viktor május 19-én, Strasbourgban elmondott beszédére reagálva. Kijelentette, hogy aki arról beszél, hogy Magyarország kultúrájában homogén ország, az

„a kisebbségi közösségek elismerését, a kisebbségi közösségekhez tartozó és azok fontosságának tudatában élő embereknek a politikai közösséghez való tartozását vonja kétségbe.”

Leszögezte, hogy a kulturális sokszínűség érték, és arra kérte a miniszterelnököt, hogy fejtse ki a kérdésben „világos álláspontját”.

Felszólalására Rétvári Bence államtitkár reagált azt fejtegetve, hogy a soknemzetiségű és a multikulturális nem ugyanazt jelenti, és a „szószólói szinten képviselt” nemzetiségek a „magyar nemzet szerves részei”, viszont a multikulturalizmus kifejezés a „különböző civilizációból érkező emberek találkozására szolgál”.

Ritter Imre a 2014–2018-as ciklus egyik legnagyobb eredményének azt tartotta, hogy – megítélése szerint – sikerült a nemzetiségek kérdését kivonni a napi politikai vitákból, és az ellenzéki és kormánypártokkal egyeztetve sikerült mindig egyhangú döntést hozni.⁴³ Ezt az első ciklusban 12 alkalommal emelte ki, annak ellenére, hogy a nemzetiségekkel kapcsolatos törvényhozás egyébként a megelőző ciklusokban is pártokon átívelő konszenzussal zajlott.

⁴¹ 2017. november 30., 263. ülésnap, 140.

⁴² 86. ülésnap, 144. felszólalás

⁴³ „Mindig a nemzetiségem érdeke volt a legfontosabb.” – Interjú Ritter Imre német nemzetiségi képviselővel. *Zentrum.hu*, 2018. november 7. <https://www.zentrum.hu/hu/2018/11/mindig-a-nemzetisegem-erdeke-volt-a-legfontosabb/> (Letöltés ideje: 2022. június 18.)

4.3. A képviselő, 2018–2022

2018-ban a nemzetiségi képviseletet tekintve igen érdekes ciklus vette kezdetét. Először is számottevő különbség jelent meg nemzetiségek képviselete tekintetében. Miközben a némettség teljes jogú képviselővel, addig a többi 12 nemzetiség csak szószólóval képviseltethette magát. Ritter képviselőként elfoglalta a Magyarországi nemzetiségek bizottságának elnöki székét is, illetve teljes jogú képviselőként joga volt másik bizottsághoz, jelen esetben a költségvetési bizottsághoz is tagként csatlakozni.

Természetesen a legérdekesebb változás az volt, hogy immár szavazati joggal is rendelkezett, így a szavazói magatartása, különösen abban az esetekben, amikor az ő szavazatával (is) lett meg a kétharmados arány (például a vagyionkezelői alapítványok létrehozása és az egyetemek illetén magánosítása esetén), illetve (korábbi) fideszes kötődése miatt is kritikák tárgyát képezte. Ez a dilemma a parlamentben is előkerült, sőt, már a választást megelőzően is az egyik legfontosabb témává vált. A köz- és nemzetiségi érdekek valamiféle összehangolásának kérdésében ugyanakkor azt a megoldást választotta, amit már a választások előtt is kifejezett, hogy „nem fog pártpolitikai vitákat folytatni”, de „ellenzékit játszani” sem kíván,⁴⁴ és noha „nem egy fideszes pártkatona”,⁴⁵ minden ügyben, ami megítélése szerint nem érinti a nemzeti kisebbségek ügyét, a kormánypártokkal együtt fog szavazni. Ugyanakkor „fenntartja magának a jogot”, hogy e főszabálytól például lelkiismereti okokból eltérjen, továbbá képviselői jogosítványaival élve minden nemzetiséget képviselni kíván.⁴⁶

Képviselőként aktívabb szerepet vállalt a második ciklusában, a 2014–18 közötti 55-höz képest 2018 és 2022 között 74 alkalommal szólalt fel az Országgyűlés plenáris ülésein. Ez a nemzetiségi szószólók és a német képviselő által tett összesen 208 felszólalás 35,57%-a, amellyel az általános aktivitásnövekedésnél ő maga még aktívabbá vált.

4.3.1. Költségvetési, zárszámadási, államháztartási ügyekben tett felszólalások

Az új parlamenti ciklusban először a 2019. évi központi költségvetéshez szóló hozzá 2018. június-júliusában, összesen négy alkalommal. Ezek egyikeként szintén kifejtette a parlamenti konszenzus hasznosságát nemzetiségi ügyekben:

⁴⁴ Élesedik egy új választási szabály, amely Orbán kezére játszik. *Index.hu*, 2018. március 27. https://index.hu/belfold/2018/valasztas/2018/03/27/a_nemet_nemzetiseg_egy_kepviselet_kuldetet_a_parlamentben_ritter_imre_nemzetisegi_mandatumat/ (Letöltés ideje: 2022. június 18.)

⁴⁵ Német nemzetiségi képviselő: nem fideszes pártkatona vagyok. *Magyarnemzet.hu*, 2018. április 8. <https://magyarnemzet.hu/belfold-archivum/2018/04/nemet-nemzetisegi-kepviselelo-nem-fideszes-partkatona-vagyok> (Letöltés ideje: 2022. június 18.)

⁴⁶ „Nem a Fideszt, hanem a németeket képviselem. Interjú Ritter Imre képviselővel. *Népszava*. 2018. április 20. https://nepszava.hu/1157943_nem-a-fideszt-hanem-a-nemeteket-kepviselem (Letöltés ideje: 2022. június 18.)

„Az elmúlt parlamenti ciklus nemzetiségi szempontból legfontosabb eredményének tartom, hogy (...) a magyar parlament minden frakciója és minden képviselője a Magyarországi Nemzetiségek Bizottsága által beterjesztett törvényjavaslatokat kivéve a napi politikai csatározásokból mindig egyhangúlag szavazta meg.”⁴⁷

Ami látványos változás volt, hogy a költségvetési kérdésekben némileg hangnemet váltott. Ugyan továbbra is megköszönte a szaktárca, a kormány, a képviselők támogatását a források emelése miatt, de többször utalt vissza a korábbi időszakokra és arra, hogy a kiindulópont mennyire alacsony volt, tehát az előző ciklusbeli emeléseket csak egyfajta kezdetnek tartotta.

A 2020. évi költségvetési vitájában kiemelten beszélt arról, hogy miközben a magyarországi nemzetiségek hálásak lehetnek, elsősorban a kormánynak, az elmúlt években történő támogatásemelések miatt, addig valójában olyan hátrányból, elmaradásokból indultak ezek az emelések, hogy a nemzetiségek helyzete továbbra sem volt megfelelő:

„Magyarországon élő nemzetiségek nevében ismételten megköszönöm, elsősorban természetesen a magyar kormánynak, de az egész magyar parlamentnek, minden parlamenti képviselőnek az elmúlt öt évben nyújtott nemzetiségi támogatást.”

Kiemelte, hogy ezeket a támogatásokat azonban „a helyükön kell kezelni és értékelni”. Szerinte, annak,

„aki átfogóan látja a Magyarországon élő őshonos nemzetiségek helyzetét, a teljes folyamatot, a számok mögött lévő tartalmat, hogy milyen mélyről indultunk, (...), mennyire az utolsó órában vagyunk, az azt is tudja, hogy az elmúlt öt év még csak arra volt elég, hogy megkapaszkodjunk, újra hitet kapjunk, és új lendülettel elinduljunk azon az úton, elindítsuk azokat a hosszú távú programokat, amelyek a Magyarországon élő őshonos nemzetiségek fennmaradását biztosíthatják.”

A 2021. évi központi költségvetési vitához négyszer szólt hozzá. A költségvetési törvényben a roma támogatások átkerültek a Belügyminisztérium fejezetébe, a többi 12 nemzetiség pedig a Miniszterelnökség fejezetében szerepelt, így ekkor külön is beszélt ezekről. Mivel a roma nemzetiségre nézve a tervezet eleve mintegy 800 millió forintos emeléssel számolt, így ott nem merültek fel igények, a többi 12 nemzetiség esetében azonban összesen 1,1 milliárd forintos támogatásemelést fogalmazott meg a magyarországi nemzetiségek bizottsága.⁴⁸

⁴⁷ 2018. június 29., 15. ülésnap, 22. felszólalás

⁴⁸ 2020. június 10., 138. ülésnap, 34., június 11., 139. ülésnap, 66–70. és június 12., 140. ülésnap, 32. felszólalás

Ritter későbbi felszólalásából kiderült, hogy ezt a javaslatot a kormányzat nem fogadta el:

„Tudjuk, hogy a Covid-19-vírus okozta egészségügyi és gazdasági vészhelyzet jelentős terheket jelent Magyarországnak, ezért, bár az ezúttal elmaradó támogatásemelésemnek nem örülünk, de azt fegyelmezetten elfogadjuk, tudomásul vesszük.” – fogalmazott.⁴⁹

2021. május 19-én a 2022. évi központi költségvetés vitája kezdődött meg. Ekkor rövid összefoglalást adott az elmúlt évek nemzetiségi tételeinek az emeléseiről, azzal zárva, hogy a 2021. évi költségvetés esetében a magyarországi nemzetiségek bizottságának javaslatait nem fogadták be, így az bár a roma nemzetiség esetében emelést tartalmazott, a másik 12 nemzetiség esetében mintegy 400 milliós támogatáscsökkenés volt jelen.⁵⁰ A következő két napban részletesen kifejtette, hogy milyen területeken volt szükség emelésre. Összesen 2 milliárd 970,3 millió forint többlettámogatási igényt jelentett be a bizottság nevében.⁵¹ Június 7-én tett felszólalásából⁵² kiderült, hogy ezt így nem fogadták el, összesen azonban kétmilliárd forintos emelést kaptak a nemzetiségek.

2021. október 20-án a 2019 évi költségvetés zárszámadásáról volt szó, a bizottság nevében pedig Ritter az elfogadásra tett javaslatot. E hozzászólásában is visszatekintett egészen 2014-ig, az első felszólalására, és arra, hogy azóta mi változott. Kiemelte, hogy a nemzetiségi pénzek, támogatások, pályázati keretek felosztását a nemzetiségekért felelős minisztériumok törvényességi felügyelete mellett, de alapvetően a 13 nemzetiség maga végzi, maga határozza meg. Ami viszont saját szerepfelfogását tekintve még érdekesebb, az az, hogy arról beszélt, az objektív emelések mellett fontos, hogy a

„parlamenti jelenléttel a magyar politikusok, a magyar parlament megismerte a magyarországi őshonos nemzetiségek céljait, problémáit, és partner lett ezek megoldásában”. A magyarországi nemzetiségek bizottsága „részese lett a magyarországi politikai életnek”.⁵³

4.3.2. Kiemelendő, a nemzetiségeket érintő törvényjavaslatokhoz tett felszólások

Még 2018-ban került újra napirendre a nevelők és tanítók helyzete. Október 16-án a Magyarországi nemzetiségek bizottságának nevében előadóként szólalt fel a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény módosításáról szóló

⁴⁹ 2020. június 29., 143. ülésnap, 220. felszólalás

⁵⁰ 199. ülésnap, 36. felszólalás.

⁵¹ 200. ülésnap, 30., 201. ülésnap, 20. felszólalás

⁵² 207. ülésnap, 236. felszólalás

⁵³ 218. ülésnap, 22. felszólalás

vitában.⁵⁴ Átfogó elemzést mutatott be arról, hogy milyen állapotban volt a nemzetiségi óvodapedagógus-képzés, és egyszerre kell ösztöndíjakkal ösztönözni azt, hogy a fiatalok ezt a pályát válasszák, és pótlékemeléssel azt, hogy az aktív pedagógusok ne hagyják el a pályát, vagy esetleg magát az országot.

2018. december 11-én⁵⁵ a népszámlálásról szóló törvény kapcsán szólalt fel az ügyben, hogy a népszámláláskor kötelező lesz-e megadni a családi és utónevet. A MNOÖ határozatba foglalta ugyanis, hogy a kormány törvényjavaslatát nem támogatja, és felkérte Ritter Imrét, hogy az előterjesztést ne szavazza meg, és tegyen meg mindent a teljes anonimitás biztosítása érdekében. Felszólalásában felidézte a németység kitelepítését az 1945. december 22-én hozott kormányrendelet értelmében, aminek következtében három év alatt mintegy 220–250 ezer embert üldöztek el Magyarországról. Az ebből fakadó félelem volt tehát az alapja annak, hogy a MNOÖ azt szeretne volna elérni, hogy ne kelljen nevet megadni, és így ne derülhessenek ki szükségszerűen a nemzetiségi hovatartozási adatok, ne kapcsolódhassanak össze különböző, az állam által kezelt adatok. Mint hozzászólásából kiderült, Ritter egyébként a nemzetiségén belül kisebbségben volt, ő nem látott problémát a népszámlálás szabályozásában:

„...a magyarországi németseget igyekeztem meggyőzni arról, hogy nem azért volt ’46-ban kitelepítés és elűzetés, mert volt egy ’41-es népszámlálás, hanem azért, mert egy embertelen világ volt, ahol mindent meg lehet tenni. Ennek ellenére nagyon sok emberben benne van ma is a félelem...”

Mindezek alapján Ritter bejelentette, hogy a 2021. évi népszámlálásról szóló törvény elfogadásakor tartózkodni fog.⁵⁶

2019-ben újra érintette a képviselői jogállásából fakadó lehetőségeket, nem a szavazás, hanem a felszólalások tekintetében is. Június 8-án⁵⁷ az egyes adótörvények és más kapcsolódó törvények módosításáról szóló törvényjavaslat vitájához szólta hozzá, a nemzetiségi pedagógus-képzésre vonatkozó ösztöndíjak adómentessége tárgyában. Bizottsági előadóként módosítást nem javasolt, ugyanakkor egy ponton megjegyezte, hogy szívesen hozzászólna nem nemzetiségi szempontból is a témához, és képviselőként ezt meg is tehetné, de szándékosan nem teszi.

„Az elmúlt évi választást követően mint független nemzetiségi parlamenti képviselő bármelyik napirendi pont bármely szakaszához hozzászólhatok és elmondhatom véleményemet, észrevételeimet. Mondanom sem kell, hogy mint az Adótanácsadó Klub egyik alapító tagja, mint harminc éven át gyakorló adószakértő és költségvetési

⁵⁴ 30. ülésnap, 174. és 188. felszólalás

⁵⁵ 49. ülésnap, 66. felszólalás

⁵⁶ A népszámlálást később a Covid-19 koronavírusjárvány miatt 2022 őszére halasztották.

⁵⁷ 74. ülésnap, 48. felszólalás

kiegészítő minősítéssel rendelkező könyvvizsgáló nagy figyelemmel kísérem a különböző adótörvény-módosításokat (...). Ugyanakkor (...) íratlan szokásjog, hogy az előzetesen egyeztetett nemzetiségi ügyeket minden esetben kompromisszummal, politikai vita nélkül, egyhangúlag fogadta el az előző és a mostani parlament is. Ezt a konszenzust nem kívánom a legkisebb mértékben sem kockáztatni, hogy képviselői felszólalásomban kifejtendő szakmai véleményemmel esetleg olyan, akár politikai vitába keveredjek vagy csúszsak bele, amely az eddigi íratlan szokásjogot nemzetiségi ügyekben veszélyeztetné.”

2019 végén sor került a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény módosítására. Ritter az előterjesztő nemzetiségi bizottság képviselőjeként szólalt fel. A törvényjavaslat alapján a nemzeti köznevelésről szóló törvény 2020. január 1-jétől úgy módosult, hogy a nemzetiségi pótlék alsó határa az akkori 30 százalékról 10 százalékra csökkent, és felső határa 30 százalék helyett 40 százalékra emelkedett. Ezzel sokaknak emelték a pótlékot, és bevezettek újabb, alacsonyabb kategóriákat azok számára, akik addig egyáltalán nem voltak jogosultak pótlékre. Ritter előterjesztőként megjegyezte, hogy ez a kérdés kifejezetten fontos volt a határon túli magyarság, a példamutatás szempontjából is.

Ez „a határon innen, Magyarországon élő nemzetiségek és a határon túli magyarságnak ugyanúgy fontos kérdés. (...) pont 215 német nemzetiségi óvoda van, mint ahány 215 határon túli magyar nemzetiségi óvoda van.”⁵⁸

Abból, hogy ezen a ponton a párhuzam a magyar nemzetiségek és a kisebbségben élő, határon túli magyarok között immár nem csak elméleti, hanem gyakorlat is, az látszik, hogy Ritter szándéka feltehetőleg az volt, hogy a magyar nemzeti többség számára érthetővé, világossá tegye a kisebbségi létből fakadó élethelyzetet.

2020 május-júniusában a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény módosítása került napirendre, amelynek benyújtója a Magyarországi nemzetiségek bizottsága volt. Ritter előterjesztői nyitóbeszédében kifejtette, hogy a korábbi törvénymódosításokhoz hasonlóan ezúttal is csak olyan módosító került a törvényjavaslatba, amiben az előzetes egyeztetések során mindenki egyetértett.

„Minden olyan kérdéskör, probléma, felvetés, amire nem tudunk olyan megoldást találni, amivel mindenki egyet tudott érteni, az nem került bele ebbe a törvényjavaslatba.”⁵⁹

A törvényjavaslat 48 pontot tartalmazott, ezek jó része a javaslat indoklása alapján a jogalkalmazói tapasztalatok alapján felmerült visszasságokból és eltérő

⁵⁸ 2019. november 21., 96. ülésnap, 78., 88., és 2019. december 2., 99. ülésnap, 356., 358. felszólalás

⁵⁹ 2020. május 7., 127. ülésnap, 99. felszólalás

jogértelmezésekből fakadó problémák kiküszöbölésére született. Egyebek mellett megalkotta a nemzetiségi nevelésben-oktatásban részt vevő köznevelési intézmény fogalmát, foglalkozott azzal, hogy ha a nemzetiségi önkormányzat fenntartóvá válik, akkor a köznevelési intézmény feladatainak ellátását szolgáló ingó és ingatlan vagyont is át kell adni, meghatározta, hogy milyen esetekben kell kitűzni a települési nemzetiségi önkormányzati választást, és ennek meghatározásában milyen jogkörei vannak az országos önkormányzatoknak, de ezeken kívül még adatkezelési kérdésekkel is foglalkozott.

Előadói válaszában kiemelte, hogy ők (ti. a nemzetiségi képviselő és a szószólók) a nemzetiségek érdekében politizálnak és próbálják „*a szemüvegen kívülre rakni*” a napi politikai csatározásokat, amik „*megakadályoznák azt, hogy a nemzetiségeink érdekében hatékonyan dolgozzunk.*” Ezért nem reagált néhány felvetésre, ami nem közvetlenül a javaslat szövegét érintette.⁶⁰

2020. június 2-án zajlott le a bizottsági jelentések és az összegző módosító javaslat vitája, az egyéb bizottsági javaslatok alapján a nemzetiségek bizottsága új, egységes szövegjavaslatot készített, erről szavazott később az Országgyűlés. Ritter kilátásba helyezte, hogy két év múlva újabb módosítócsomagot terjesztenek be.⁶¹ Felszólalásaiban jelezte, hogy időközben a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény módosításáról szóló kormányzati javaslat is benyújtásra került, így az e területet érintő változásokat egyszerre tudja a parlament elfogadni.⁶²

2021. május 18-án újfent módosító indítványt nyújtott be a magyarországi nemzetiségek bizottsága a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény módosításáról. A javaslat lényege az volt, hogy „*az országos nemzetiségi önkormányzatok közgyűlései nemzetiségi listaállításáról szóló döntéseinek szabályait világosan és tisztán rögzítse*”, hogy demokratikus legitimitást biztosító, jogszerű döntések születessenek. Ritter előremutató, az autonómiát biztosító lépésnek tekintette, hogy a törvény nem írja elő, hogy a nemzetiségi listáról szóló döntését nyílt vagy zárt ülésen, nyílt vagy titkos szavazással hozza-e meg az országos nemzetiségi önkormányzat, ezt a működési szabályzataikban maguk határozhatják meg. Azonban a javaslat leszögezte, hogy a döntés a személyi azonosító kivételével nyilvános, és azt az önkormányzat honlapján egy napon belül nyilvánosságra kell hozni. A javaslat szólt még a törvényességi felügyeletről, jogorvoslati lehetőségekről is. Ritter Imre ezúttal is kifejtette, hogy:

„[mi], ha lehetséges, kizárólag csak a törvények nemzetiségi vonatkozásairól foglalunk állást, mint ahogy ezen törvényjavaslatban is kizárólag a nemzetiségi listával kapcsolatos eljárási szabályokat kívántuk optimalizálni, szabályozni, és semmilyen formában,

⁶⁰ 2020. május 7., 127. ülésnap, 133. felszólalás

⁶¹ 2020. június 2., 133. ülésnap, 198. és 204. felszólalás

⁶² 2020. július 2., 145. ülésnap, 170. felszólalás

semmilyen mértékben nem volt szándékunkban bővebb, szélesebb körű politikai kérdéseknek a szabályozása vagy bármilyen szintű részleges módosítása.”⁶³

Érdekesség, hogy Ritter felszólalásából kiderült, hogy az ellen, hogy a törvény megkövetelje a minősített többséggel hozott döntést a listaállításról, elsősorban az Országos Roma Önkormányzat emelt szót, arra hivatkozva, hogy az az ő esetükben nehezen biztosítható, és így a roma kisebbség könnyen képviselő nélkül maradhat. Ma már tudjuk, hogy – részben éppen amiatt, mert a küldöttgyűlés nem tudott megállapodni a szavazás titkos vagy nyílt mivoltában – az ORÖ nem állított listát a 2022-es választásokra, így jelenleg nincs roma szószóló a parlamentben.⁶⁴

4.3.3. Egyéb, napirenden kívüli, és a nemzetiségek helyzetéről szóló beszámolók elfogadása kapcsán tett felszólalások

2019 februárjában került a parlament elé a Magyarország területén élő nemzetiségek helyzetéről (2015. február – 2017. február) szóló kormányzati beszámoló. Ritter tájékoztatta a parlamentet, hogy a hazai nemzetiségek bizottsága a beszámoló elfogadását támogatta. Kifejtette,⁶⁵ hogy ugyan voltak még hátralévő feladatok, de ennek ellenére az elmúlt években olyan mértékű előrelépés történt, amiért köszönettel tartozott a kormánynak, a parlamentnek, a frakcióknak, a független képviselőknek és a kormányzati apparátusban dolgozóknak is. Köszönetet mondott Dr. Szalayné dr. Sándor Erzsébetnek, a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó biztoshelyettesnek is, és újra megemlítette, hogy a magyarországi nemzetiségi politika hogyan ágyaz meg a határon túli magyarokkal kapcsolatos politikának.

A jelentéssel kapcsolatos vitában került elő élesen, hogy hogyan szavazott az elmúlt képviselői időszakában Ritter Imre a kormánynak fontos törvényjavaslatok tekintetében. Bencsik János Jobbikos képviselő – miközben elismerte az előrelépéseket – alapvetően kritikus hangot ütött meg a beszámoló kapcsán, felrótta Ritternek, hogy ő a parlamentben a kétharmados Fidesz-KDNP biztosítéka.⁶⁶

Ritter Imre kijelentette, hogy a parlamentben a szavazói magatartása nem az ő saját egyéni döntésének a függvénye, hanem azt még a választások előtt, miután a MNOÖ úgy döntött, hogy számukra „stratégiai kérdés”, hogy teljes jogú

⁶³ 2021. május 18. 198. ülésnap, 37. felszólalás

⁶⁴ Ugyanakkor a Fidesz-KDNP listáján egy, az összefogott ellenzéki pártok közös listáján 3 roma képviselő is bekerült a 2022-es Országgyűlésbe. Lásd ezekről a fejleményekről bővebben: Kállai Péter: How to Lose (the Almost) Guaranteed Representation – Recent Developments concerning Roma Parliamentary Representation in Hungary. *ECMI Minorities blog*, 2022. március 11. <https://www.ecmi.de/infocchannel/detail/ecmi-minorities-blog-how-to-lose-the-almost-guaranteed-representation-recent-developments-concerning-roma-parliamentary-representation-in-hungary> (Letöltés ideje: 2022. június 18.)

⁶⁵ 2019. február 20., 55. ülésnap, 8. felszólalás

⁶⁶ 55. ülésnap, 12. felszólalás

képviselő legyen, a közgyűlésben átbeszélték, továbbá valamennyi parlamenti frakcióval előre egyeztetették. Magyarázata szerint a szabály az, hogy nemzetiségi kérdésekben a nemzetiségek érdekei szerint szavaz, nem nemzetiségi kérdésekben pedig, amennyiben a mindenkori magyar kormány olyan nemzetiségpolitikát folytat, amelyet a magyarországi nemzetiségek úgy ítélnek meg, hogy számukra jó, akkor a mindenkori kormány mellett fog szavazni. Elmondása szerint ezt előre elmondták, és akkor is ehhez tartotta volna magát, ha más végeredménye lett volna a választásoknak.⁶⁷

Bencsik János későbbi hozzászólásában⁶⁸ arról beszélt, hogy nem a saját értékítéletét közvetíti, hanem arról, hogy a közvélemény szemében hogyan tűnt fel Ritter Imre (és Farkas Félix roma szószóló) is a kormány bábjaként, eszközeként. Bencsik példákat is hozott, hogy miket szavazott meg Ritter.

„Például megszavazta a közigazgatási bíróságok bevezetését, amely gyakorlatilag a független magyar igazságszolgáltatás és a bíróság szétverésének, pártállamosításának első lépcsőfoka, megszavazta a lakás-takarékpénztárak bezárását. Tehát ilyen szavazások után nehéz az embernek magát úgy pozícionálni, hogy nem akar, nem vesz részt a belpolitikában, hanem csupán nemzetiségi ügyeket képvisel.” Csárdi Antal (LMP) is hozott egy példát: „... jól értem-e: akkor, ha a kormány egy helyes és szimpatikus kormányzást folytat a nemzetiségek érdekei mentén, akkor meg lehet szavazni egy rabszolgatörvényt? Nem látom az összefüggést...”⁶⁹

Ritter még egyszer hozzászólt⁷⁰ a kérdéshez, néhány tartalmi felszólalásra is reagált, például egyetértett Arató Gergely képviselő hozzászólásával⁷¹ abban, hogy ezek a támogatások, az emelések nem adományok a kormány részéről, hanem jog. Szavazói magatartása kapcsán felajánlotta Bencsik Jánosnak, hogy szívesen elmagyarázza a döntései hátterét az ülés után, és kijelentette, hogy „ez az *egyedüli lehetséges módja* annak, hogy egy nemzetiség és egy nemzetiségi képviselő a szavazati jogával hogyan él.” (*saját kiemelés*)

2019. december 10-én⁷² napirend előtti felszólalásában az első nemzetiségi önkormányzatok megalapításának 25. évfordulójáról emlékezett meg, mintegy összegezve eddigi tevékenységüket. A parlamenti képviselő tekintetében elmondta, hogy:

„a Magyarországi nemzetiségek bizottsága munkájának az eredményeként az első három évben a nemzetiségi támogatások mintegy négyszeresére emelésével biztosítottuk

⁶⁷ 55. ülésnap, 22. felszólalás

⁶⁸ 55. ülésnap, 34. felszólalás

⁶⁹ 55. ülésnap, 24. felszólalás

⁷⁰ 55. ülésnap, 36. felszólalás

⁷¹ 55. ülésnap, 18. felszólalás

⁷² 102. ülésnap, 46. felszólalás

a nemzetiségi önkormányzataink és nemzetiségi egyesületeink alapvető működésének feltételeit, az utóbbi két évben pedig a nemzetiségi pedagógus-program kidolgozásával és elindításával megalapoztuk gyermekeink és unokáink nemzetiségi jövőjét.”

2020 februárjában futott a Petőfi Irodalmi Múzeum és Petőfi Irodalmi Ügynökség Hajónapló című műsora, melynek keretében, a Gumiszoba elnevezésű blokkban *„többek között a németység teljes kiirtásáról vizionáltak, általánosító, a német közösség tagjait súlyosan sértő kijelentések hangzottak el.”* Ritter napirendi előtti felszólalásában elmondottak szerint a

„kollektív bűnösség elve alapján a német közösséget összemosták a náci Németország által elkövetett bűnökkel, sértő és gúnyos megjegyzéseket tettek a magyarországi németsegre is.”

A műsor nagy botrányt kavart, mire azonban ezzel kapcsolatban Ritter napirend előtt fel tudott szólalni, addigra le is állították.⁷³ Ritter elmondása szerint Demeter Szilárd, a műsorért felelős PIM igazgatója, bocsánatot kért tőle e-mailben *„melyben az adás vendégei és a saját nevében is megköveti a magyarországi német közösséget.”*⁷⁴

2020. szeptember 22-én a kormány beszámolóját tárgyalta az Országgyűlés a magyarországi nemzetiségek helyzetéről. Ritter kifejtette, hogy a nyelvvésztés valóban a nemzetiségek egyik legnagyobb problémája, majd az eredményekre fókuszálva a nemzetiségi pedagógus-képzésről beszélt leginkább. Arra a felvetésre, hogy „mennyire kell közel lennie” a kormánypártokhoz egy nemzetiségnek, Ritter kifejtette, hogy bár ő és szószólótársai mindig megköszönik a lehetőségeket, támogatásemeléseket, de valójában

„mindig, kivétel nélkül mindig felvetjük azt is, hogy ezzel természetesen nem oldotunk meg mindent, nagyon sok olyan feladat van előttünk, ami éget, és a 36. órában vagyunk”.⁷⁵

Ekkor a választójog gyakorlásának kérdése is felmerült. Ritter véleménye szerint az, hogy a választóknak választaniuk kell, hogy pártlistára vagy nemzetiségi listára szavaznak-e (ennek megfelelően iratkoznak-e fel a nemzetiségi

⁷³ Tiltakozott mások mellett például Szalayné Sándor Erzsébet nemzetiségi biztoshelyettes is, vagy Brenner Koloman, a német nemzetiséghez tartozó jobbkios képviselő is. Demeter Szilárd múzeumigazgató először még védte a műsort a szólás- és sajtószabadságra, valamint a szerkesztői szabadságra hivatkozva, majd később bocsánatot kért.

⁷⁴ 2020. február 17., 105. ülésnap, 46. felszólalás

⁷⁵ 151. ülésnap, 56. felszólalás. A felszólalás egy reakció volt Brenner Koloman képviselő felvetésére. (151. ülésnap, 42. felszólalás)

névjegyzékbe), kizárja a visszaélési lehetőségeket; azt, hogy a nem az illető nemzetiséghez tartozók feliratkozzanak. Ugyanakkor ez a fajta visszaélési lehetőség az önkormányzati szinten megmaradt, ismerte el. Ez egyébként érdekes érvelés, mert ezzel mintegy elismerte, hogy a pártlistára való szavazásról való lemondás nemzetiségiként nagy áldozat, legalábbis elég nagy áldozat ahhoz, hogy a nemzeti többséghez tartozók ezt ne tegyék meg.

2020. november 10-én egy újabb botrányra, konkrétan Bárány Balázsnak, az MSZP országos elnökségi tagjának, solymári önkormányzati képviselőnek egy civil fórumon napokkal korábban elhangzott mondataira reagált. A médiához eljuttatott felvétel szerint Bárány a következőképpen fogalmazott: „*konkrétan ott, ahol a polgármester egy elfajzott tősgyökeres sváb, fideszes, sőt annál is fideszesebb, cigánygyűlölő, homofób, zsidógyűlölő, igazi fasiszta barom.*” Ritter a politikusnak a közéletből történő kizárására szólított fel.⁷⁶

November 20-án az Európa Kulturális Fővárosa 2023 programsorozat kapcsán szólalt fel, nehezményezve azt, hogy a szervezők a nemzetiségeket jórészt kihagyták a programból, és sértő bevezető szöveget tettek fel annak honlapjára:

„Nemzeti kisebbségek bevonása. (...) A városban ma csak minimális számban élnek magukat más nemzetiségek tagjainak vallók, és ők is többnyire vagy egyetemistaként, vagy a környéken letelepedett külföldiként vannak jelen, így aztán nincsenek szem előtt, és az önszerveződés sem jellemző rájuk. A jelenlétük mégis egyszerűen lehet kihívás és lehetőség arra, hogy a programunkban megjelenhessen egy csipetnyi idegen íz, ami révén a helyieket is könnyebben szembesíthetjük a más milyenséggel.”⁷⁷

Ritter tiltakozása után a szervezők megbeszélésre hívták őt, és egyeztetések kezdődtek. December 14-én már pozitív fejleményekről tudott beszámolni.⁷⁸

2021. november 8-án napirend előtti felszólalásában a nemzetiségi pedagógus-program eredményeiről, terveiről beszélt, kivételesen tágabb kontextusba is helyezve a kérdéskört:

„amennyiben a nemzetiségi ösztöndíj-program segítségével 100-200, akár 500 fővel több jól képzett nemzetiségi pedagógust tudunk biztosítani, ezzel nemcsak a nemzetiségi pedagógus-ellátottság helyzetén tudunk jelentősen javítani, hanem egyúttal az egész magyar köznevelési rendszer részére is ugyanennyi fővel több, jól képzett pedagógust tudunk biztosítani.”⁷⁹

⁷⁶ 165. ülésnap, 32. felszólalás

⁷⁷ 170. ülésnap, 94. felszólalás

⁷⁸ 175. ülésnap, 213. felszólalás

⁷⁹ 220. ülésnap, 34. felszólalás

4.3.4. Nem nemzetiségi napirendi ponthoz tett felszólalások

Kiemelendő, hogy míg a szószólók, bár a törvény szövege szerint „tevékenységüket az adott nemzetiség és a közjó érdekében” végzik, csak nemzetiségi napirendé nyilvánított ügyekben szólalhatnak fel, addig Ritter Imrének teljes jogú képviselőként nem kell ilyen korlátozással szembesülnie, minden témához szabadon hozzászólhat.

2021 áprilisában több egyetem alapítványának létrehozásáról és az azoknak szóló vagyonszerződésről volt szó az Országgyűlés plenáris ülésén. Ez volt az első olyan alkalom, amikor Ritter élt azzal, hogy „teljes jogú” képviselő, és ilyen minőségében szólott hozzá. Ugyanis az egyik, a felsőoktatás szabályozására vonatkozó és egyes kapcsolódó törvények módosításáról szóló törvényjavaslat – mivel a Házbizottság ülése után került napirendre – nem volt nemzetiségi napirendként megjelölve. Ugyanakkor mivel együttes vita zajlott, így végül hozzá tudtak szólni a szószólók is. Ritter a magyarországi nemzetiségek bizottságának álláspontját ismertette, mindenekelőtt leszögezve ismét, hogy csak a nemzetiségi aspektusra fókuszál:

„Előljáróban szeretném megjegyezni, hogy a vita politikai részében a Magyarországi nemzetiségek bizottsága részéről nem kívánunk részt venni, hozzászólásomat kizárólag a nemzetiségi kérdésekre korlátozom.”

Elsősorban a nemzetiségi óvodapedagógus-, -tanító-, -tanár- és -szaktanárképzés, a nemzetiségi felsőoktatás területén tett lépésekről beszélt, kiemelve, hogy vannak még feladatok e téren. Ugyanakkor néhány példával (például hogy az ELTE Origó Nyelvvizsgaközpont meg akarta szüntetni 13 úgynevezett kisebb nyelv, köztük 5 nemzetiségi nyelv nyelvvizsgáit, és csak hosszas tárgyalások után tudta a fenntartó biztosítani a szükséges forrásokat) tökéletesen illusztrálta a felsőoktatás általánosan forráshiányos állapotát.

Felszólalásának lényege az volt, hogy míg a közoktatás, köznevelés tekintetében az adott nemzetiségeknek egyetértési vagy legalább véleményezési joguk van, addig ez a felsőoktatás területén nincs így, csak a miniszternek kell véleményt kérni az adott nemzetiségtől. Ritter szerint

„a miniszter részére a felsőoktatási törvényben előírt véleménybeszerzési kötelezettséget ki kell terjeszteni ugyanúgy a kuratórium nemzetiségi képzésre vonatkozó döntéseire is.”

Ez volt tehát Ritter egyéni módosító indítványa, melyben ugyan a bizottság tagjai is egyetértettek vele, de technikailag a bizottság nem tudta azt benyújtani, ezért Ritter volt kénytelen egyéni képviselői indítványként megfogalmazni. (Ritter

minden egyes egyetem esetén elmondta ugyanazt, hogy a bizottság nem készít módosítót, de ő a „A felsőoktatás szabályozására vonatkozó és egyes kapcsolódó törvények módosításáról” szóló javaslatához igen.) A módosítóról nem szavazott külön az Országgyűlés, az bekerült az egységesített törvényjavaslatba, ami a ház elé került szavazásra.⁸⁰

Ritter Imre – az imént kifejtett technikai jellegű probléma miatt történt képviselői felszólalás és módosítóbenyújtáson kívül – még két olyan felszólalást tett, amit szószólóként nem tehetett volna meg, azaz kétszer szolt hozzá nem nemzetiségi napirendhez. Ezeket a II. világháborút követő jogsértések miatti kárpótlások ügyében született, egész pontosan az egykori Rozmaring Mezőgazdasági Termelőszövetkezet működési területén kárpótlásra váró személyek helyzetének rendezéséről szóló törvényjavaslattal kapcsolatban tette meg. Ritter felszólalásaiban az érintettek érdekeit tolmácsolva a kárpótlásban érintettek körének tágabb megfogalmazására, jogszabályi pontosításokra tett javaslatot. Amint kifejti,

„az a felfoghatatlan és megengedhetetlen helyzet állt fenn Solymár, Pilisszentiván és Nagykovácsi – nem kell hangsúlyoznom, hogy a II. világháborút követően gyakorlatilag még döntően sváb települések – lakói esetében, hogy közel 350 család a mai napig, bő 30 évvel a rendszerváltás, a kárpótlások megkezdése után sem kapta meg azt a részleges kárpótlást sem, amit máshol mások már évekkal, évtizedekkel korábban megkaptak.”⁸¹

Az elfogadott 2021. évi CXLV. törvény végül nagyrészt tartalmazza Ritter egyéni módosító javaslatait.⁸²

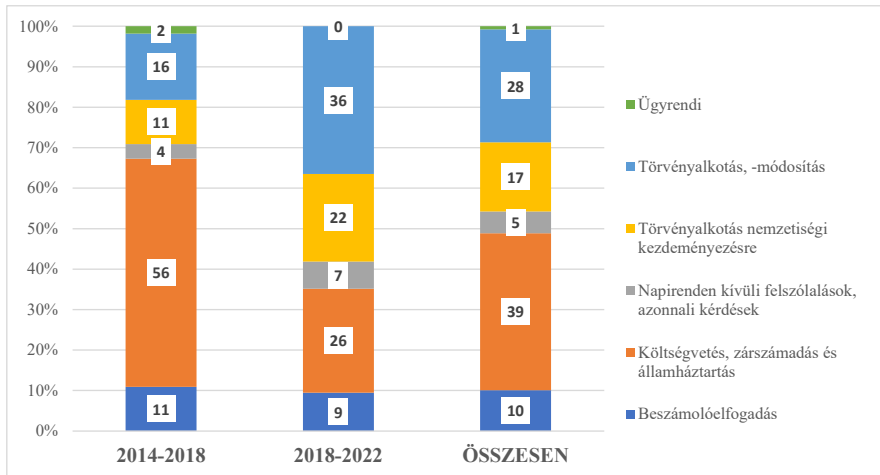
5. Konklúzió – hatékony képviselet, hatékony részvétel?

Ritter Imre tehát az általam megkülönböztetett típusok közül leginkább a költségvetésre-zárszámadásra, államháztartásra vonatkozó törvényalkotási vitában aktív, illetve egyéb, a nemzetiségeket (is) érintő törvényalkotás és -módosítások kapcsán szólal fel. Az egyéb kategóriákba sorolható felszólalásokat is tesz, de jóval alacsonyabb számban, napirend előtti vagy utáni felszólalásra például kifejezetten ritkán emelkedik. Elmozdulás történt azonban a két fő kategóriát tekintve is a két ciklus között. Míg 2014 és 2018 között, szószólóként a költségvetési kérdések domináltak hozzászólásait, addig 2018-tól kezdődően, immár képviselőként sokkal inkább az egyéb törvényalkotásról szóló parlamenti vitákhoz szolt hozzá, és költségvetési

⁸⁰ 2021. április 26. 191. ülésnap, 226., 244., 264., 272., 286., 314., 330. és 338. felszólalás

⁸¹ 2021. november 10., 222. ülésnap, 86. és december 13., 230. ülésnap, 277. felszólalás

⁸² T/17427/2. Módosító javaslat. Az egykori Rozmaring Mezőgazdasági Termelőszövetkezet működési területén kárpótlásra váró személyek helyzetének rendezéséről <https://www.parlament.hu/irom41/17427/17427-0002.pdf> (Letöltés ideje: 2022. június 18.)

1. ábra. Ritter Imre felszólalásainak típusai (2014–2022, %)

2. ábra. Ritter Imre parlamenti felszólalásainak témái (2014–2022)

vitákban kevesebbszer nyilvánult meg. Ezt a változást azonban nem magyarázza megváltozott szerepe és jogállása, hiszen amint az az elemzésből is kiderült, mindössze néhány alkalommal szolt hozzá nem nemzetiégi napirendi ponthoz.

Összegezve, ahogyan az a 2. ábrán látszik, Ritter kiemelt témája a nemzetiégi önkormányzatok feladatai. Az ábra kapcsán fontos azt leszögezni, hogy a számok nem a felszólalások konkrét számát mutatják, hiszen egy-egy felszólalás több

témát is érinthet, tehát a címkék nem kizárók. A számok tehát azt mutatják, hány felszólalását lehetett ellátni az adott téma címkéjével. Látható, hogy ez a kiemelt téma egészült ki az ezzel kapcsolatos finanszírozási, ingatlangazdálkodási stb. vetületekkel. Ugyanebben a vonatkozásban beszél a médiáról és a nemzetiségi civil szervezetekről is.

Kiemelendő, hogy képviselőként Ritter immár nem csak a Magyarországi Nemzetiségek Bizottságának lehet tagja, hanem teljes jogú tagja a Költségvetési bizottságnak is, mintegy ezzel is mutatva munkájának fő fókuszát.

Megjegyzendő, hogy – ahogy arra egy felszólalásában utal is – Ritter Imre közgazdász végzettségű, adótanácsadó, könyvvizsgáló, így a gazdasági kérdések iránti érdeklődése aligha újkeletű. Ez a fajta felszólalási fókusz azonban vélhetően nem csak szubjektív érdeklődésének a kérdése, hanem képviselői szerepfelfogásával is találkozunk. Felszólalásaiból az látszik, hogy elsődleges feladatának azt tartja, hogy megfelelő forrásnövekedést érjen el a kormányzatnál, hogy a parlamenti többség (lehetőleg egyhangúan) támogassa a nemzetiségek igényeit a költségvetési tervezési időszakokban. Az, hogy ez kiemelt feladat lehet számára, abból is látszik, hogy „szimbolikus jelentőségű” címkével ellátható felszólalásra csak néhány alkalommal emelkedett.

A fenti adatok alapján az látszik, hogy bár a német nemzetiségi képviselő aktívabb, mint szósólóként volt, valójában szándékosan nem él a képviselői jogosultságokkal, nem használja ki azt, hogy felszólalási lehetőségei nem korlátozottak, szándékosan nem szól hozzá nem nemzetiségi témákhoz. Tulajdonképpen tudatosan kerüli, hogy nem nemzetiségi ügyekben felszólaljon, sőt, a felmerülő kérdések általánosabb, nem nemzetiségi vetületeiről való beszédet is kerüli.

Más tekintetben viszont élt jogosultságaival, részt vett a parlamenti szavazásokon, ezzel azonban leginkább csak a közvélemény egy részének és az ellenzéki képviselők fent bemutatott vádjait vonta magára. Tehát miközben saját állítása szerint távol kívánt maradni a politikai vitáktól, és a legfőbb eredménynek éppen a konszenzust tartotta nemzetiségi ügyekben, aközben, bár nem beszélt álláspontjáról nyíltan más ügyekben, rendre a kormánypártokkal, az őt önkormányzati politikai karrierje idején támogató Fidesz-KDNP koalícióval szavazott. Noha elmondása szerint 2014 után párttagságát felfüggesztette, 2018 után pedig ki is lépett a Fideszből,⁸³ ezzel jól láthatóan nem tudta maga mögött hagyni a személyével és képviselői szavazati magatartásával kapcsolatos pártpolitikai természetű kritikákat.

Ez a helyzet eleve kétségessé teszi, hogy hatékony képviselőt tud-e ellátni, tudja-e képviselni „csak” a németiséget. Az látható, hogy az önként vállalt korlátozás a témák tekintetében nem oldja fel ezt az ellentmondásos helyzetet. A szavazásokon való részvétel, a nagyon megosztó témákban a véleménynyilvánítás

⁸³ *Zentrum.hu*, 2018. november 7.

elmulasztása, a nyílt politikai állásfoglalás kerülése, de a konzervens kormány-többséggel való együtt szavazás elkerülhetetlenné teszi a kritikákat.

Összességében kijelenthető, hogy nem látszik az, hogy a képviselői jogosítványok érdemben hozzáadnának a nemzetiség képviselőéhez, nem látszik az, hogy a szavazati jog segítené az érdemi, szubsztantív vagy hatékony képviselőt, inkább csak korábban elkerült vitákat generál a tekintetben, hogy a nemzetiségi képviselő hogyan szavaz. Hozzájárulhatna a hatékonysághoz az, ha Ritter Imre nem nemzetiségi ügyekben is hallatná a hangját, de ez úgy tűnik, nem felel meg az ő szerepfelfogásának. Véleménye szerint ezzel a saját közösségét „szétvágva” kellene politizálnia. Ugyanakkor állítása szerint a „Stop Soros” törvénycsomaggal és az „idegen népesség betelepítését” tiltó hetedik Alaptörvénymódosítással szemben senki nem hozott fel „megalapozott ellenérvet”.⁸⁴ Megítélése szerint a „Stop Soros” törvénycsomag nem is érintette közvetlenül a nemzetiségeket.⁸⁵

Az látszik, hogy az ő meggyőződése szerint kizárólag a nemzetiségekkel kapcsolatosan kell felszólalnia a parlamentben. Sőt, még a nemzetiségekkel kapcsolatos ügyeket sem helyezte tágabb kontextusba, például az oktatás vagy más költségvetési kérdés területén. Ahogy a 2018–2022-es ciklus egyik utolsó, képviselőként, nem nemzetiségi napirendhez tett felszólalásából látszott, számára a képviselő sokkal inkább szimbolikus dolog, mely a múltbéli sérelmeket ellensúlyozza:

„Bízom benne, hogy minden feldolgozatlan probléma lassan napirendre és megoldásra kerül, és a múlt fájó sebei lassan begyógyulnak. Ebben nagy segítség számunkra a 2014. évben megvalósult parlamenti képviselő, amely új időszámítás kezdetét jelentette a magyarországi őshonos nemzetiségeknek, benne kiemelten a német nemzetiségnek is.”⁸⁶

Ugyanakkor ezzel valamelyest szemben áll az, hogy nem volt kifejezetten aktív szimbolikus, történelmi, bilaterális ügyek felvetésében, sokkal aktívabbnak a nemzetiségi önkormányzatok feladatellátását tekintve, költségvetési kérdésekben bizonyult.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Az állítás formailag igaz, a nemzetiségi civil szervezeteket, éppen a Magyarországi Nemzetiségek Bizottságának kérésére kivették a törvény hatálya alól. Érdekesség, hogy az előző ciklusban még Kissné Köles Erika szlovén szószóló a Magyarországi nemzetiségek bizottságának előadójaként kérte 2017. június 12-én az Országgyűlést arra, hogy a külföldről támogatott szervezetek átláthatóságáról szóló törvény ne érintse a magyarországi nemzetiségi szervezeteket. Nem általánosan volt kifogása a törvény szövegével és céljaival kapcsolatban, csak a nemzetiségeket támogató szervezeteket kívánták kivonni a törvény hatálya alól. Ezügyben sikerrel jártak, így végül is e törvény valóban nem „érinti közvetlenül” a nemzetiségeket. Az Európai Unió Bírósága végül 2020. június 18-án mondta ki, hogy a civil szervezetek támogatását érintő törvény diszkriminatív, és az egyesülési szabadságot is sérti. A Bíróság C78/18. sz. ügyben hozott ítélete, ECLI:EU:C:2020:476.)

⁸⁶ 2021. november 10., 222. ülésnap, 86. felszólalás

Ritter – a parlamenti konszenzus elérése mellett – a nemzetiségi támogatás-növekedést említette, ha az eredményekről kellett beszámolnia. A felszólalásai-ból, azok tágabb kontextusából azonban az látszik, hogy mindez teljes mértékben a kormány elgondolása szerint alakul, ami nem csak a nagy parlamenti többség következménye, hanem egyértelműen látszik abból is, hogy a szószólók és a német nemzetiségi képviselő legtöbb hozzászólásukban megköszönték a kormány és a kormánypártok támogatását. Sok esetben, ehhez az ellenzéki képviselőket és függetleneket is hozzávették, amikor a parlamenti konszenzus fontosságáról beszéltek. Ahogy azt fent bemutattam, e hálálkodó viszony miatt Ritter Imre nemegyszer magyarázkodni is kényszerült a parlamentben.

Kétségkívül fontos lehet ugyanakkor a magyarországi nemzetiségek bizottságának állandó jelenléte, és a törvénymódosítások vagy költségvetések állandó véleményezése. Természetesen nem tudnak a parlamenti munkát kétharmados többséggel meghatározó kormánypártokkal *szemben* felvetni javaslatokat, de – ahogy Ritter Imre fogalmazott fent bemutatva – valóban a politikai élet részeseivé váltak.⁸⁷ Ugyanakkor ez kissé ellentmondásban áll azzal, hogy mindeközben a mindennapi politikai csatározásból kimaradni kívánnak.

Összefoglalva tehát, a támogatásnövekedés, és a felfokozott jelenlét, a szimbolikus jelentőséget is hordozó állandó jelenlét aligha annak köszönhető, hogy a német nemzetiség 2018 óta immár nem szószólóval, hanem teljes jogú képviselővel van jelen az Országgyűlésben. Ennek hatékonysága, hasznossága meggyőződésem szerint nem látszik. A nemzetiségi politikák, nemzetiségi képviselet területen természetesen a szimbolikus aktusoknak is kiemelt szerepük van, ugyanakkor a döntéshozatal befolyásolására tett hatás, hatékonyság nem tűnik kiemelkedően magasabbnak a képviselői jogkörök megszerzésével a szószólói jogálláshoz képest.

Fontos ugyanakkor leszögezni, hogy a Keretegyezmény nem a nemzetiségi csoportok képviseletéhez való jogáról, hanem egyéni jogként a csoporthoz tartozók közéletben való *részvételéről*, és annak hatékonyságáról szól. A hatékonyság nem (csak) a képviselet minőségéhez, hanem a politikai részvételhez, sőt, a közéletben történő részvételhez kapcsolt jelző. A politika színterén maradván tág értelemben arra van szükség, hogy a körülmények kedvezzenek a nemzetiségi közösségek tagjainak identitásuk felvállalására, és valóban nemzetiségiként regisztráljanak a választásokra. Ez a német nemzetiség esetén – a népszavazás kapcsán kifejtett aggályok ellenére – nem tűnik problémásnak, amit mutat az is, hogy Ritter Imrénél semmiféle diszkriminációt érintő témában nem kellett felszólalnia a nyolc év alatt.

Ennek fényében tehát a német nemzetiség részvételének hatékonysága megítélésem szerint meglehetősen kérdéses, ellentmondásos. A németként feliratkozók részvétele hatékony abban az értelemben, hogy nem (részvételtől függően) 70-80 ezer szavazattal, hanem mindössze 26, illetve 24 ezer szavazattal választanak teljes

⁸⁷ 2021. október 20., 218. ülésnap, 22. felszólalás

jogú képviselőt. Ez a kedvezmény tehát segíti a német nemzetiségű választópolgárok hangjának (vagy Iris Marion Young szavaival élve társadalmi nézőpontjának) megjelenítését az országos döntéshozatalban.

Vizsont nem hatékony abban az értelemben, hogy Ritter Imre egy szószólói és egy képviselői ciklusát összevetve az látszik, hogy a képviselő egyfelől nem tud, másfelől nem akar sokkal többet tenni, mint amit szószólóként megtehetne. A nemzetiség érdekeit szószólóként is megjeleníthette, és ha a képviselői jogosultságok tekintetében korlátozza magát, akkor nem látszik, hogy mi előnye származik a németiségnek abból, hogy nem szószólót, hanem képviselőt „küld” az Országgyűlésbe. Sőt, a különböző, nemzetközi vitákat is kiváltó döntésekben történő rendszeres kormánypártokkal való együtt szavazás, még a németiség képviselőjének hitelességét is megkérdőjelezi egyes szereplőkben.

Tekintettel arra, hogy szószólót jóval alacsonyabb szavazatszámmal, akár egyetlen szavazattal is meg lehetne választani, így az látszik most, hogy a nagyságrendileg harmincezer német nemzetiségi választó ezzel inkább megfosztja magát attól, hogy pártlistákra szavazzon, „kiiratkozik” a pártlisták közötti választásból. Így, tekintetbe véve, hogy teljes jogú képviselőjének tevékenysége nem igazán mutat túl azokon a kereteken, amit szószólóként megtehetett és megtehetne, tulajdonképpen, a szakirodalom megfogalmazását átvéve, csökkenti saját részvételének hatékonyságát. Nem vitatva persze, hogy a megválasztott szószóló vagy képviselő legitimitációjának erőssége a szavazatok számán múlik, a két ciklus értékelése után, a képviselői jogállásból fakadó előny – a szószólóhoz képest – nem látszik.

Ritter Imrét a 2022-es választáson ismét teljes jogú képviselővé választották. A nemzetiségi lista összeállításakor azonban, mintegy implicite elismerve, hogy a képviselő szavazási magatartásai megkérdőjelezhető helyzetekhez vezettek, egy dokumentumban tisztázták a képviselő és az őt jelölő országos önkormányzat együttműködésének alapelveit. E szerint a parlamenti képviselő minden demokratikus erővel együttműködik, a pártsemlegesség elve mentén, illetve a nem nemzeti-ügyi ügyekben az önkormányzat és a képviselő állandóan egyeztetnek.⁸⁸ A 2022-es ciklusban tett felszólalások elemzése még nem időszerű, de előre láthatólag érdemi változás nem várható.

⁸⁸ Elkészült a magyarországi németek országos listája a 2022-es országgyűlési választásokra. *Zentrum.hu* 2021. november 30. <http://www.zentrum.hu/hu/2021/11/elkeszult-a-magyarorszag-i-nemetek-orszag-os-listaja-a-2022-es-orszaggyule-si-valasztasokra> (Letöltés ideje: 2022. június 18.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Dobos Balázs: A nemzetiségi részvétel jellemzői az országgyűlési választásokon (2014–2018). *Parlamenti Szemle*, 2021/2. 53–81.
- Dobos Balázs – Molnár Sansum Judit: Cultural Autonomy in Hungary: Inward or Outward Looking? *Nationalities Papers*, 48, 2020/2. 251–266.
- Dobos Balázs: A nemzeti és etnikai kisebbségek hatékony közéleti részvétele Magyarországon. *Regio*, 2009/2. 125–142.
- Erdős Csaba: Dilemmák a nemzetiségek országgyűlési képviseletével kapcsolatban. In: Kálmán János (szerk.): *Quot capita, tot sententiae – A Batthyány Lajos Szakkollégium tanulmánykötete II.* Győr: Batthyány Lajos Szakkollégium, 2013. 249–273.
- Gajduschek György 41. hét Hajnal György: *Közpolitika: A gyakorlat elmélete és az elmélet gyakorlata.* Budapest: HVG-Orac, 2010. 24–25.
- Kállai Péter: Az alkotmányos patriotizmustól a nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviseletéig *Fundamentum*, 2012/4. 43–64.
- Kállai Péter: Képvisel-e a képviselő? Nemzetiségi parlamenti képviselő Magyarországon. *ELTE POL-IR Working Paper Series*, 2020/6.
- Kállai Péter: How to Lose (the Almost) Guaranteed Representation – Recent Developments concerning Roma Parliamentary Representation in Hungary. *ECMI Minorities blog*, 2022. 03. 11.
- Kymlicka, Will: *Multicultural Odysseys. Navigating the New International Politics of Diversity.* Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Majtényi Balázs: Mi lesz veled „bezzeggyerek”? Változóban a kisebbségi jogi szabályozás. *Fundamentum*, 2005/3. 109–120.
- M. Balázs Ágnes: Szólnak a szószólók? A nemzetiségi szószólók hatása a parlamenti napirendre. *Regio*, 2017/3. 231–59.
- Móré Sándor: A nemzetiségi szószólói intézmény jogi kerete és működésének első két éve. *Parlamenti Szemle*, 2016/2. 30–51.
- Pach János: Az országgyűlési szószólók rendszere és a korábbi kisebbségi képviselői koncepciók. In: Tuka Ágnes (szerk.): *Változó Európa? Kérdések, kétségek, válaszok.* Pécs: Publikon, 2015. 245–263.
- Phillips, Anne: *The Politics of Presence.* Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Pitkin, Hanna Fenichel: *The Concept of Representation.* Berkeley: University of California, 1972. 112–43.
- Vizi Balázs: Kisebbségek politikai szerepe és a nemzetközi szervezetek Európában. *Kisebbségkutatás*, 2015/4.
- Young, Iris Marion: *Justice and the Politics of Difference.* Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1990.
- Young, Iris Marion: *Inclusion and Democracy.* Oxford: Oxford University Press, 2010.

MÓRÉ SÁNDOR*

Érdemi befolyás vagy statisztaszerep? *A Magyarországi Nemzetiségek Bizottsága az Országgyűlésben (2018–2022)*

1. Bevezetés

A nemzetiségi képviselő és szószólók tekintetében alapkérdés, hogy tudtak-e érdemi hatással lenni a parlamenti döntéshozatalra oly módon, hogy az a nemzetiségek számára kedvezőbb legyen. E hatás vizsgálatának és mérésének módszertana nehezen ragadható meg, de éppen ez teszi érdekessé a különféle megközelítéseket. A kérdés tehát az, hogy az Országgyűlésben többször felszólaló nemzetiségi képviselő, szószóló vajon „jobban” hat, „nagyobb” hatással bír-e a törvényhozásra, mint a ritkábban felszólaló? Véleményünk szerint az érintettek parlamenti plénum előtti felszólalása – még ha ez csak szimbolikus gesztusnak is tűnik – óriási jelentőséggel bír a nemzetiségi politikában. A hatás tekintetében persze a felszólalás tartalmának is nagy szerepe van.

A szabályozás és az országgyűlési gyakorlat során is kiemelt figyelmet kell fordítani arra, hogy a szószólói közreműködés ne váljon üressé és tartalmatlanná. A törvényjavaslatokat túlnyomórészt a Kormány nyújtja be, s azokat a törvényhozási rendre megszavazza. És ha a törvénytervezetek hosszú előkészítése „elmegy” a szavazati joggal nem rendelkező szószólók mellett, akkor felvetődik a kérdés, hogy vajon statisztaszerepben vannak-e a szószólók? Vagyis a Kormány által benyújtott indítványok (és egyéni indítványok) rendre történő parlamenti megszavazása milyen szerephez kényszeríti a szószólókat?

A nemzetiségi képviselő és szószóló országgyűlési munkájának fő terepe a Magyarországi Nemzetiségek Bizottsága (a továbbiakban: Bizottság), amelyben már a szószólót is szavazati jog illeti meg. Álláspontunk szerint a Bizottság intézményén keresztül lehet leginkább befolyásolni a törvényhozást a szerteágazó érdekképviseleti folyamatokban. A nemzetiségi képviselő és a szószólók parlamenti felszólalásainak többsége is a Bizottság véleményének az ismertetésére vonatkozik.

* A szerző jogász, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar habilitált docense. E-mail: more.sandor@kre.hu

Jelen tanulmány tehát azt próbálja bemutatni, hogy az előző parlamenti ciklusban a nemzetiségi képviselő és a szószólók milyen tevékenységet folytattak a Bizottságon és az albizottságokon keresztül, valamint hányszor és milyen időtartamban szólaltak fel a parlamenti plénum előtt.¹ A legfontosabb adatok szintjén a 2014–2018-as parlamenti időszakokkal való összehasonlításra is hangsúlyt fektetünk.²

A tanulmány nem foglalkozik a Bizottság indítványainak részletes tartalmi szempontú vizsgálatával, illetve a nemzetiségi képviselő és a szószólók parlamenti felszólalásainak tartalmi megközelítésével.³ Hangsúlyozzuk továbbá, hogy a tanulmány nem értékeli közvetlenül a nemzetiségi képviselő és a szószólók tevékenységét; elsősorban az ehhez szükséges tények, adatok, összefüggések felvázolására, esetleges csoportosítására vállalkozik, a konkrét válaszok megadását gyakran az Olvasóra bízva.

2. A Magyarországi Nemzetiségek Bizottságának tevékenysége

A Bizottság feladatait az Országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény (a továbbiakban Ogytv.) a következőképpen határozza meg: „[a] nemzetiségeket képviselő bizottság nemzetiségek érdekeit, jogait érintően az Országgyűlés kezdeményező, javaslattevő, véleményező és a kormányzati munka ellenőrzésében közreműködő szerve, amely az Alaptörvényben, törvényben és a határozati házszabályi rendelkezésekben, valamint az Országgyűlés egyéb határozataiban meghatározott hatáskörét gyakorolja.”⁴ Kimondja továbbá, hogy a „[...] bizottság állást foglal a Kormánynak a nemzetiségek helyzetéről készített beszámolójáról, valamint az alapvető jogok biztosának éves beszámolójáról.”⁵

¹ Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Schweighoffer Anitának a forrásanyag összegyűjtésében nyújtott segítségért. A nemzetiségi képviselő és a szószólók indítványai, felszólalásaik szövege és hanganyaga, valamint a bizottsági ülések jegyzőkönyvei szabadon hozzáférhetők az Országgyűlés honlapján: <https://www.parlament.hu/web/magyarorszag-i-nemzetisegek-bizottsaga/a-bizottsag-jelenlegi-tagjai> Ebben a ciklusban elérhetővé váltak a már leköszönt szószólók adatai is: <https://www.parlament.hu/web/guest/szoszolok-ciklusonkent-i-adatai> (Lektöltés ideje: 2022. szeptember 7.)

² A Bizottság 2014–2018-as parlamenti ciklusban végzett tevékenységének hasonló megközelítésű értékelését lásd: Móré Sándor: *Nemzetiségek a mai Magyarországon – politikai képviselők, érdekképviselők, jogvédelmük*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2020. 178–185, 269–279.

³ A nemzetiségi képviselő és a nemzetiségi szószólók munkájának – 2017-ig és 2020-ig terjedő – tartalmi szempontú elemzését l. M. Balázs Ágnes: Szólnak a szószólók? A nemzetiségi szószólók hatása a parlamenti napirendre. *Regio*, 2017/3. 231–259.; Kállai Péter: Képviselő a képviselő? Nemzetiségi parlamenti képviselő Magyarországon. *ELTE POL-IR Working Paper Series*, 2020/6. 1–46.

⁴ Ogytv. 22. § (1).

⁵ Ogytv. 22. § (4).

A Bizottság munkája tehát egyértelműen a nemzetiségek érdekeit érintő kérdésekre koncentrál, és ebben nem is különbözik az állandó bizottságoktól, amelyek mindegyike valamely feladatra specializálódik. Az állandó bizottságok viszont nem valamilyen személyi kör érdekképviselőre hivatottak, hanem szakpolitikai alapon szerveződnek.⁶

A Bizottság konkrét tevékenységi köreinek a csoportosításánál figyelembe vettük azt a szakmai álláspontot, amely szerint mindazon testületek elősegítik a nemzetiségek hatékonyabb képviselőit, amelyekkel rendszeresen és egyben átfogóan konzultálnak a döntéshozók a fontosabb ügyek kapcsán, és amelyek javaslattevési, véleményezési jogköröket gyakorolhatnak, továbbá ellenőrizhetik a kisebbségekre vonatkozó közpolitikai programok végrehajtását.⁷ Eszerint – a Bizottság ülésével kapcsolatos információk ismertetése után – a nemzetiségi napirendi ponttá nyilvánítást, a jogalkotással kapcsolatos tevékenységet, az ellenőrzéssel összefüggő feladatokat és az albizottságok tevékenységét mutatjuk be.

2.1. A Bizottság ülésével kapcsolatos információk

A 2018–2022-es ciklusban a Bizottság hetvenhét alkalommal ülésezett, 79 óra 59 perc időtartamban. Határozatképtelenség miatt napirend elfogadása nélkül véget ért bizottsági ülés ebben az időszakban nem volt.

A Bizottság az egyes házszabályi rendelkezésekről szóló 10/2014. (II. 24.) OGY határozat (a továbbiakban: HHSZ) 108. § (5)⁸ alapján három alkalommal ülésezett. Ezen ülések napirendjén a Bizottság a benyújtott törvényjavaslatokhoz kapcsolódott, az alapvető jogok biztosának beszámolójáról alakította ki állásfoglalását, valamint egy indítvány részletes vitáját folytatta le.

A Bizottság a 2018. szeptember 25-ei ülésén 10 igen szavazattal, 2 tartózkodás mellett fogadta el az ügyrendjét, melyet a 2021. március 4-ei ülésén 13 egyhangú szavazattal módosított.⁹ A módosított ügyrend melléklete a három alelnök helyettesítési sorrendjét is meghatározta.¹⁰

A Bizottság zárt ülést a vizsgált parlamenti ciklus ideje alatt nem tartott.

⁶ Erdős Csaba: Az országgyűlési képviselők szabad mandátumának alapjai és az intézménnyel kapcsolatos legfontosabb kihívások. *Parlament Szemle*, 2017/2. 25.

⁷ Dobos Balázs: Consultative and advisory bodies for minorities. A European Overview. In: Osipov, Alexander – Vasilevich, Hanna (eds.): *Compilation of the lectures on the topic of 'Participation of minorities in public life'*. Flensburg: European Centre for Minority Issues, 2017. 77.

⁸ „A bizottság elnöke – indokainak megjelölésével – írásban kérheti a házelnök egyetértését a bizottsági ülés Országgyűlés ülésének időtartama alatt történő megtartásához.”

⁹ <https://www.parlament.hu/documents/129881/1707011/%C3%9Cgyrend.pdf/1c509409-655d-f18b-cf90-912928df5b41> (Letöltés ideje: 2022. július 21.)

¹⁰ Az alelnök helyettesítési sorrendje a vizsgált időszakban: Farkas Félix (roma), Alexov Lyubomir (szerb), Kissné Köles Erika (szlovén) nemzetiségi szószóló.

Egy tervezett ülés 2021. március 17-én elmaradt a pandémiás intézkedések miatt: a meghívott előadók nem tudtak megjelenni, valamint a bevezetett parlamenti járványügyi szabályok alapján csak a legszükségesebb esetben ülésezett a Bizottság. Az elnök egyébként nem korlátozta az állandó meghívottak körét ebben az időszakban, de az említett szabályokat betartva az üléseket jóval kisebb számban látogatták a minisztériumoktól és a más intézményektől érkezett tisztviselők, szakemberek; a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó biztoshelyettes és munkatársai viszont rendszeresen részt vettek a Bizottság és az albizottságok ülésein.

Az országos nemzetiségi önkormányzatok elnökei állandó meghívottak voltak a bizottsági/albizottsági üléseken.¹¹ Az országos roma önkormányzat képviselői mellett a szerb és a horvát országos önkormányzat elnökei vettek részt legtöbbször az üléseken.

Az Ogytv. 40. § (4)-(5) alapján nem került sor szakértő meghívására, aki meghatározott témában a Bizottság ülésén beszámolt volna álláspontjáról a nemzetiségeket érintő témák tárgyalása során.

2.2. Nemzetiségi napirendi ponttá nyilvánítás

A nemzetiségi szószólókat akárhány szavazattal is választották meg, ezt olyan állampolgárok tették, akik ezért cserébe „lemondtak” a pártokra adható szavazatukról. Ha ez így van, akkor ennek fejében elvárható, hogy ezek a szószólók, ha nem is szavazati, de legalább tanácskozási joggal minden olyan (jogalkotási) kérdésben megszólaljanak, amely érinti az általuk képviselt közösségeket.¹²

A szószóló – az állandó bizottság, illetve a törvényalkotási bizottság elnökének, vagy a Házbizottság döntése alapján – tanácskozási joggal vehet részt az állandó bizottságok, illetve a törvényalkotási bizottság ülésein.¹³ Ebben kétségtelenül jelen van egy paternalista szemlélet, hisz a „többségi elnök” esetenként megállapítja, hogy van-e nemzetiségi relevancia, vagy sem. A parlamenti képviselő általánosan a nemzet sorsát érintő kérdésekről szól, és ezen belül nem egyszerű megmondani, hogy melyek a nemzetiségsemleges vagy a nemzetiségeket (legalább közvetve) érintő kérdések. Továbbá az eseti döntés függvénye mindenképpen magában

¹¹ Egy 2018-as empirikus felmérésünk alapján a szószólói intézmény működésének egyik legnagyobb kihívása az volt, hogy a ciklus végére több szószólónak is megromlott a kapcsolata az általa képviselt nemzetiség országos önkormányzatával. Az adott országos nemzetiségi önkormányzat elnöke és a szószóló is szeretett volna első helyen szerepelni a választási listán. (L. Mór, 2020. 197–199.) Erre vezethető vissza az is, hogy a 2022–2026-os országgyűlési ciklusban nincs szószólója a legnagyobb magyarországi nemzetiségnek, a roma közösségnek.

¹² A nemzetiségi napirendi ponttá nyilvánítás csak a szószóló felszólalási lehetőségét érinti a parlamenti vitában, a nemzetiségi képviselő felszólalása független a napirendi pont minősítésétől. A képviselői mandátum valamennyi érdek mentén szerveződő politikai képviselőlet jelent.

¹³ Ogytv. 29. § (3).

hordozza a jogbizonytalanságot, ezért pontosítani kellene, hogy egy adott témakörnek van-e nemzetiségi vonatkozása, vagy sem. Ez nagyon bonyolult kérdés, amelyet az Országos Nemzetiségi Önkormányzatok Szövetségének bevonásával lehetne (elfogadhatóan) megoldani.

A szószólók és a Bizottság tevékenységére vonatkozó szabályozás egyik neurálgikus pontja tehát a nemzetiségi ügyek technikai meghatározása, amely egyébként azért szükséges, mert az ilyen kérdésekben valóban kell valamiféle szabályt hozni, ugyanakkor könnyen belefuthatunk a paternalizmus csapdájába.

A probléma hatékony megoldását akadályozza az is, hogy egyes nemzetiségek között óriási létszámbeli különbségek vannak, ráadásul a legnagyobb lélekszámú nemzetiségi közösség – kisebbségi minőségén túl – a mélyszegénységhez tartozó társadalmi réteg legnagyobb részét képezi arányait tekintve. Így az a fajta érdekképviselő, amire nekik igazán szükségük van, nem feltétlenül korrelál azzal, amely a többi nemzetiség esetében számít irányadónak. Míg más nemzetiségi önkormányzatok tevékenységei a kultúra, a művelődés, az oktatás és a hagyományörzés területeihez kapcsolódnak, addig a roma önkormányzatoknak ezeken felül szociális, egészségügyi, valamint foglalkoztatási feladatokkal is meg kell birkózniuk. A jelenlegi, roma szószóló nélküli Bizottság munkájának vizsgálata során is fontos kérdés lehet, hogy a Bizottság érdekképviselői tevékenységében hogyan és milyen gyakran jelennek meg a roma-specifikus kérdések. A különbség ellenére a vonatkozó jogszabályi környezet szinte azonosan kezeli valamennyi nemzetiségi közösséget, lélekszámától függetlenül. Különbségként említhetjük meg, hogy 2018-ban elvált egymástól a roma és a többi nemzetiségi önkormányzatok törvényességi felügyeletének irányításáért felelős miniszter feladatköre.¹⁴

A vizsgált időszakban a nemzetiségi napirendi pontként történő meghatározás folyamata az ügyrend részeként elfogadott protokoll szerint működött. A Bizottság titkársága, a bizottsági főosztály munkatársai és a Bizottság tagjai együttesen kísérték figyelemmel a benyújtott indítványokat, majd az elnök írásban jelezte a kezdeményezést a Házbizottság felé. Az önálló indítványok esetében a Bizottság elnöke szóban javasolta a Házbizottság ülésén a nemzetiségi napirendi ponttá nyilvánítást.

Egy, a Házbizottság ülése után benyújtott és az Országgyűlés által a többi egyetemi szerkezetátalakítással kapcsolatos törvényjavaslattal együttes általános

¹⁴ A roma nemzetiségi önkormányzatok törvényességi felügyeletét a belügyminiszter vette át a nemzetiségpolitikáért felelős miniszterelnök-helyettes felelősségi köréből. Továbbá 2019. május 1-től az Emberi Erőforrások Minisztériumától a Belügyminisztériumhoz került a társadalmi felzárkózásért felelős helyettes államtitkárság, tehát minisztériumi szinten elvált a roma támogatások kormányzati csoportosítása a többi nemzetiségétől, mivel sok terv „szétforgácsolódott”, azaz nem jutott el a célzott társadalmi rétegekhez. A terület továbbra is a miniszterelnök közvetlen irányítása alatt maradt, a szakmai munkáért pedig miniszterelnöki biztosként a Magyar Máltai Szeretetszolgálat általános alelnöke felelős.

vitában megtárgyalt törvényjavaslat esetében alakult ki egy precedens értékű jelenség a nemzetiségi napirendi ponttá nyilvánítást érintően. Kérdésként merült fel, hogy az utóbb benyújtott indítványhoz mikor és meddig kapcsolódhat a Bizottság úgy, hogy nem kezdeményezte a nemzetiségi napirendi ponttá nyilvánítást. Ilyen esetben lefolytathatja-e a részletes vitát mindamellet, hogy az együttes általános vitában szereplő összes indítvány nemzetiségi napirendi pontként lett feltüntetve az Országgyűlés napirendjén. Az együttes általános vita miatt a törvényjavaslat belekerült a többi, korábban már nemzetiségi napirendi pontként meghatározott törvényjavaslatok közé, így a nemzetiségi szószólók is hozzászólhattak a törvényjavaslathoz. A Bizottság azonban nem kapcsolódott az indítványhoz, így a konkrét törvényjavaslatra vonatkozóan nem folytathatott le részletes vitát, tehát nem nyújthatott be módosító javaslatot (elszalasztott lehetőség). Ha viszont van nemzetiségi képviselő az adott ciklusban és időben tud reagálni, akkor a bizottsági módosító javaslat helyett képviselői módosító javaslat benyújtása jelenthet megoldást, ez történt ebben a konkrét esetben is (T/15728).

A jelenlegi parlamenti ciklusban is volt már olyan eset, amikor a Házbizottság ülése után nyújtottak be nemzetiségi relevanciával bíró törvényjavaslatot (T/559). Ebben az esetben a Bizottság elnöke már kezdeményezte a házelnöknél a Házbizottság összehívását a nemzetiségi napirendi pont meghatározása érdekében.¹⁵ Ezt követően a Bizottság tartott egy kapcsolódó ülést, és akkor már részletes vitát is le lehetett folytatni, illetve szükség esetén részletes vitát lezáró módosító javaslat is benyújtható.

Az Országgyűlés kilencvenhárom indítvány esetében tárgyalta nemzetiségi napirendi pontot, ezek közül a Bizottság ötvennyolc indítvány esetében kezdeményezte a nemzetiségi napirendi ponttá nyilvánítást, amelyek elfogadásra is kerültek. Harmincegy esetben az indítványok automatikusan¹⁶ nemzetiségi napirendként kerültek vitára (a költségvetési törvényjavaslatok és azok módosításai, a Kormány nemzetiségek helyzetéről szóló kétéves beszámolója és az arról szóló Igazságügyi Bizottság által benyújtott határozat, valamint az ombudsmani beszámolók és az elfogadásukról szóló határozatok).

A független Lengyelország helyreállításának centenáriumáról szóló törvényjavaslatot határozati házsabályi rendelkezésektől való eltéréssel nemzetiségi napirendi pontként tárgyalta az Országgyűlés.

A fenti adatokból azt látjuk, hogy hány nemzetiségi napirendi pont volt a szóban forgó parlamenti ciklusban, de további kutatásoknak azt is tisztázni kellene, hogy hány nem nemzetiségi napirendi pont volt, és amennyire megítélhető, helyes-e, hogy azok nem voltak azok.

¹⁵ Ogytv. 13. § (5a).

¹⁶ HHSZ 92. § (3).

2.3. A bizottság jogalkotással kapcsolatos tevékenysége

2.3.1. Önálló indítványok

A Bizottság az előző parlamenti ciklusban négy önálló indítványt nyújtott be az Országgyűlés elé (hattal kevesebbet, mint a 2014–2018-as ciklusban).¹⁷ Ezek az indítványok a következők voltak:

2018-ban:

– A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény módosításáról (T/2061). Az Országgyűlés teljes egészében elfogadta a két §-ból álló indítványt (a köznevelési intézményekben alkalmazottak számára járó nemzetiségi pótlékok alsó és felső határának változtatása).

2019-ben:

– A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény módosításáról (T/8003). Az Országgyűlés teljes egészében elfogadta a két §-ból álló indítványt (a köznevelési intézményekben alkalmazottak számára járó nemzetiségi pótlékok alsó és felső határának változtatása).

2020-ban:

– A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény módosításáról (T/10303).¹⁸ Az Országgyűlés nagyrészt elfogadta a negyvennyolc §-ból álló indítványt (változtatásokkal fogadta el az indítvány 9., 12., 27., 32., 39., 44. §-át, illetve az indítványban nem szereplő módosításokat is eszközölt).

A módosító javaslat egy éven át tartó előkészítésén munkacsoport dolgozott, amelyben a Bizottság mellett a Miniszterelnökség, az Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, az Országos Nemzetiségi Önkormányzatok Szövetsége (a továbbiakban: ONÖSZ), valamint Budapest Főváros Kormányhivatala képviseltette magát.¹⁹

A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény (a továbbiakban: Njtv.) eddigi legjelentősebb módosítása a nemzetiségek kulturális jogainak gyakorlásával kapcsolatos szabályokat érintette, a nemzetiségi köznevelési intézmények nemzetiségi önkormányzati fenntartásától kezdve az anyanyelvhasználat helyi szintű biztosítását állaspályázati követelményekkel biztosító módosításán át a helyi nemzetiségi médiaszolgáltatás követelményéig.²⁰ A módosítás többnyire a már meglévő jogosultságok pontosítására, kiigazítására vagy garanciális szabályok bevezetésére irányult, ugyanakkor dogmatikai problémát felvető változtatásokkal is találkozunk. A nemzetiségi szószólók immár nem csak a nemzetiségek érdekeit és jogait érintő kérdésekben vehetnek részt az Országgyűlés munkájában,

¹⁷ A Bizottság a HHSZ 58. § (1) alapján nem jogosult tárgysorozatba vételi eljárás lefolytatására, mivel nem állandó bizottság.

¹⁸ <https://www.parlament.hu/irom41/10303/10303.pdf> (Letöltés ideje: 2022. július 21.)

¹⁹ Az Országgyűlés 183 igen szavazattal, 9 tartózkodás mellett fogadta el az Njtv. átfogó módosítására vonatkozó indítványt.

²⁰ A módosítás részletes bemutatását lásd: Kállai, 2020. 37–41.

hanem minden kérdésben, nemzetiségi ügyben „különösen”.²¹ Az Njtv. 4. § (1) c) pontjának módosítása szerint „[m]inden nemzetiségi közösségnek és nemzetiséghez tartozó személynek joga van [...] c) a nemzetiségi listáról mandátumot szerző képviselője vagy a nemzetiségi szószólója útján részt venni az Országgyűlés munkájában, különösen a nemzetiségek érdekeit, jogait érintő kérdésekben.”

Egy további dogmatikai problémákat felvető módosítás az Njtv. 56. § (1)-(3) bekezdéseit érintette. Ezek a rendelkezések diszkrecionális lehetőséget biztosítanak az országos nemzetiségi önkormányzatnak arra, hogy települési nemzetiségi önkormányzati választások kitűzését kérje a Nemzeti Választási Bizottságtól. Mindez ellentmond az alulról felépülő önkormányzatiság gondolatának.²²

2021-ben:

– A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény módosításáról (T/16200).²³ Az Országgyűlés teljes egészében elfogadta az öt §-ból álló indítványt.

A Bizottság intenzív szakmai kapcsolatot tartott fenn a nemzetiségi biztoshelyettes titkárságával, tevékenységében a biztoshelyettes volt a kiemelt partnere, amely az egyes átfogó jelentéseinek megállapításait és egyéb szakmai dokumentumait is beépítve kezdeményezett jogalkotási eljárást. Az ombudsmanhelyettes titkársága tehát folyamatos szakmai kapcsolatban állt a Bizottsággal, amelynek ülésein a biztoshelyettes munkatársai szinte minden alkalommal részt vettek.

A Bizottság szoros együttműködésben dolgozott az ONÖSZ-szal, bár a szervezet elnöke ebben az időszakban jóval kevesebb alkalommal vett részt bizottsági üléseken az előző ciklushoz képest.

A Bizottság jogalkotással kapcsolatos tevékenysége mellett az ONÖSZ érdekképviselői és javaslattevői tevékenysége mindenképpen kiemelendő, amely a nemzetiségi önkormányzatokkal és a nemzetiségi célú forrásokkal kapcsolatos jogszabálytervezetek elkészítésére, intézkedések kezdeményezésére, valamint a Kormánnyal folytatott konzultációra vonatkozik leginkább. Az ONÖSZ tehát a nemzetiségi önkormányzatok és a Kormány közötti párbeszéd

²¹ A képviselői jogállástól különböző speciális (például szószólói) intézmény esetén lehet, sőt, kell is egy érdekképviselő irányába mutató korlátozást hozni. A képviselői jogállás azonban egy entitás, amelyet semmilyen alapon nem lehet megbontani, így dogmatikai problémát vet fel a nem nemzetiségi képviselők és a nemzetiségi képviselők közötti – *de iure* vagy *de facto* – különbségtétel jogaik és kötelességeik tekintetében. Vö. Kukorelli István: *Az országgyűlési képviselők jogállása*. Budapest: KJK, 1989. 152–153.

²² Lásd részletesen: Kiss Balázs: Gondolatok a nemzetiségi önkormányzati választások szabályozásáról. *Közjogi Szemle*, 2020/4. 57.; Kállai, 2020. 38–39. Az Njtv. 56. § (1)-(3) bekezdésének módosítását a munkacsoport ülésének lezárását követően építették be a módosító javaslatba. E változtatás tartalmával kapcsolatban a szlovák és a horvát nemzetiség szószólója is észrevételt fogalmazott meg. L. <https://www.parlament.hu/documents/static/biz41/bizjkw41/NEB/2004281.pdf> 10–12. (Letöltés ideje: 2022. július 21.)

²³ <https://www.parlament.hu/irom41/16200/16200.pdf> (Letöltés ideje: 2022. július 21.)

sajátos intézményének, és nem az önkormányzati együttműködés egyik formájának tekinthető.

A nemzetiségek parlamenti részvétele – például a felszólalás vagy a módosító indítvány – merő formalitássá válhat, ha nincs szoros együttműködés az ONÖSZ-szal; amely együttműködés egyébként a törvényhozás társadalmi alapjainak kiszélesítését is jelenti.

2.3.2. Kapcsolódások

Minden olyan esetben, amikor a Bizottság a véleményét a plenáris ülés elé akarja terjeszteni, kapcsolódnia kell, még akkor is, ha módosító szándéka nincs az aktuális törvényjavaslattal kapcsolatban. Ezért is fordulhatott elő, hogy a vizsgált időszakban a Bizottság jóval több részletes vitát folytatott le, mint ahány módosító törvényjavaslata született.

A Bizottság ötvennyolc indítvány esetében kapcsolódott részletes vitához, hatvanöt alkalommal nyújtott be részletes vitáról szóló jelentést.²⁴ A költségvetési törvényjavaslatok esetében nem volt szükség kapcsolódásra, illetve az Ogytv. által a Bizottság feladatkörébe tartozó beszámolók elfogadásáról szóló határozati javaslatok is automatikusan nemzetiségi napirendi pontként szerepeltek a parlament ülésén.

A tárgyalt törvényjavaslatok közül kiemeljük, hogy a Bizottság a költségvetési tárgyú indítványok mellett tárgyalta a köznevelést, szakképzést érintő törvényjavaslatokat, az adótörvény módosításait, az Alaptörvény kilencedik módosítását, a koronavírus-világjárvány elleni védekezésről, annak módosításáról, valamint a veszélyhelyzettel összefüggő átmeneti szabályokról szóló törvényjavaslatot is. Ezek mellett szerepeltek azon egyetemek struktúraváltásához kapcsolódó indítványok is, melyek a nemzetiségi oktatásban érintettek.

A részletes viták alkalmával a Bizottság az alábbi tíz indítvány esetében nyújtott be részletes vitát lezáró módosító javaslatot. A benyújtott módosítások nagy többségben az Országgyűlés által – részben vagy egészben – elfogadásra is kerültek.

2021-ben:

- A veszélyhelyzettel összefüggő átmeneti szabályokról (T/16367/9);
- Magyarország 2022. évi központi költségvetéséről (T/16118/1163);
- A Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Alapítványról (T/15985/3).

2020-ban:

- Egyes törvényeknek az egyenlő bánásmód követelménye hatékonyabb érvényesítését biztosító módosításáról (T/13631/4);²⁵

²⁴ A HHSZ 32. § (2) vagy a 92. § (3) alapján.

²⁵ Az Egyenlő Bánásmód Hatóságnak az Alapvető Jogok Biztosának Hivatalába történő integrálását követően a Bizottság módosító javaslata lehetőséget teremtett arra, hogy a nemzetiségi biztoshelyettes a nemzetiségi vonatkozású egyenlőbánásmód ügyekkel összefüggésben

- Magyarország 2021. évi központi költségvetéséről (T/10710/829).
2019-ben:
 - A szakképzésről (T/7843/18);
 - A közneveléssel összefüggő egyes törvények módosításáról és a nemzeti köznevelés tankönyvellátásáról szóló 2013. évi CCXXXII. törvény hatályon kívül helyezéséről (T/6457/8);
 - Magyarország 2020. évi központi költségvetésének megalapozásáról (T/6361/9).
2018-ban:
 - Egyes választásokkal kapcsolatos törvények módosításáról (T/714/21);
 - Magyarország 2019. évi központi költségvetéséről (T/503/829).
- Egy esetben a Bizottság a részletes vitaszakasz lezárulta után tartotta ülését, így a Bizottság csak a jogszabályban megjelölt határidő után nyújthatta volna be az előkészített módosító javaslatát, azonban a bizottsági elnökök egyeztetése után a Törvényalkotási Bizottság saját bizottsági módosító javaslatként nyújtotta be a Bizottság módosító szándékát [Magyarország 2022. évi központi költségvetés megalapozásáról szóló törvényjavaslat (T/16210)].

A Bizottság részletes vitáin – a több párhuzamos bizottsági ülés miatt – helyettes államtitkári vagy főosztályvezetői szinten képviseltette magát az előterjesztő.

2.4. A Bizottság ellenőrzéssel összefüggő feladatai

2020-ban a Bizottság – az Ogytv. 41. § alapján – meghallgatta Pintér Sándor belügyminisztert, mivel a roma közösség társadalmi felzárkózással kapcsolatos ügyei a Belügyminisztériumhoz kerültek át.

2019-ben a Bizottság – az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény 7. § (5) alapján – meghallgatta Szalayné Sándor Erzsébet nemzetiségi biztoshelyettes-jelöltet, és írásban tájékoztatta az Országgyűlést a meghozott állásfoglalásáról.

2018-ban a Bizottság – az Ogytv. 44. § (2) alapján – meghallgatta Semjén Zsolt nemzetpolitikáért, nemzetiségpolitikáért, egyházpolitikáért és egyházdipomáciáért felelős tárca nélküli miniszterjelöltet és véleményezte a személyi javaslatot. Az Ogytv. 41. §-a szerint a Bizottság évente meghallgatta Semjén Zsolt tárca nélküli minisztert, miniszterelnök-helyettest.

A Bizottság két alkalommal – az Ogytv. 22. § (2) alapján – megvitatta a Kormány nemzetiségek helyzetéről készített beszámolóit, valamint négy alkalommal

eldöntse, hogy az ombudsmantörvény vagy az egyenlő bánásmódról szóló törvény szerinti eljárás lenne-e indokolt az adott ügyben [2011. évi CXI. törvény az alapvető jogok biztosáról 39/M. § (4) és (8)]. Ennek hatásairól l. *Beszámoló az alapvető jogok biztosának és helyetteseinek tevékenységéről 2020*. Alapvető Jogok Biztosának Hivatala 2021. 28. 119–120.

az alapvető jogok biztosának éves beszámolóit,²⁶ amelyekről állásfoglalást alakított ki a HHSZ. 84. § (4) alapján.

A Bizottság egy alkalommal kapcsolódott az Állami Számvevőszék beszámolójához, azaz az annak elfogadásáról szóló határozati javaslatához.

2018-ban a Bizottság felkérte az újonnan megválasztott országos nemzetiségi önkormányzatok elnökeit tájékoztató megtartására nemzetiségük helyzetéről, nehézségeikről, jövőbeni terveikről.

Az ellenőrzéssel összefüggő feladatait a Bizottság 2018-ban négy, 2019-ben tizenhat, 2020-ban tizennégy, 2021-ben pedig négy tájékoztató megvitásával is ellátta.

2.5. Az albizottságok tevékenysége

A Bizottság – saját munkájának támogatására – három albizottságot is létrehozott öt-öt fővel. Ezek: A Magyarországi nemzetiségek bizottsága feladatkörébe tartozó törvények végrehajtását, társadalmi és gazdasági hatását, valamint a deregulációs folyamatokat figyelemmel kísérő albizottság (a továbbiakban: Ellenőrző albizottság);²⁷ a Köznevelési, kulturális és egyházügyi albizottság²⁸ és az Önkormányzati, külügyi és költségvetési albizottság.²⁹

A Bizottság három albizottsága 16 ülést tartott, 25 óra 38 perc időtartamban az alábbi felosztásban:

- Ellenőrző albizottság: 6 ülés, 10 óra 2 perc időtartamban;
- Köznevelési és kulturális albizottság: 8 ülés, 13 óra 37 perc időtartamban;
- Önkormányzati, külügyi és költségvetési albizottság: 2 ülés, 1 óra 59 perc időtartamban.

Az albizottsági üléseken az adott témával foglalkozó meghívott szakembereknek, illetve a szaktárcák és háttérintézményeik vezetőinek tájékoztatói hangzottak el, amelyekhez a résztvevők hozzászólhattak és kérdéseket tehettek fel.

²⁶ Emellett a nemzetiségi biztoshelyettes rendszeresen beszámolt a Bizottságnak az aktuális közös jelentésekről és a kiadott elvi állásfoglalásokról. L. <https://www.parlament.hu/documents/static/biz41/bizjvk41/NEB/1903121.pdf>

<https://www.parlament.hu/documents/static/biz41/bizjvk41/NEB/2011111.pdf>

<https://www.parlament.hu/documents/static/biz41/bizjvk41/NEB/2110261.pdf> (Letöltés ideje: 2022. július 21.)

²⁷ Tagjai: Alexov Lyubomir elnök (szerb), Paulik Antal alelnök (szlovák), Sianos Tamás (görög), Szolga József (horvát) és Szuperák Brigitta (ukrán) nemzetiségi szószóló.

²⁸ Tagjai: Kissné Köles Erika elnök (szlovén), Kreszta Traján alelnök (román), Giricz Vera (ruszin), Rónayné Slaba Ewa Maria (lengyel) és Varga Szimeon (bolgár) nemzetiségi szószóló.

²⁹ Tagjai: Varga Szimeon elnök (bolgár), Szuperák Brigitta alelnök (ukrán), Paulik Antal (szlovák), Sianos Tamás (görög) és Szolga József (horvát) nemzetiségi szószóló.

3. A nemzetiségi képviselő és a szószólók parlamenti felszólalásai

A parlamenti felszólalások többsége a Bizottság véleményének ismertetéséhez kapcsolódott, azonban előfordult kérdés,³⁰ napirend előtti és utáni felszólalás is (a nemzetiségi képviselő esetében: előadói válasz, előterjesztői nyitóbeszéd).

A nemzetiségi képviselő két önálló indítványt is benyújtott az alábbiak szerint:

– Ritter Imre (2021): *Az egykori Rozmaring Mezőgazdasági Termelőszövetkezet működési területén kárpótlásra váró személyek helyzetének rendezéséről.* Az Országgyűlés elfogadta a módosító javaslatot (T/17427);³¹

– Ritter Imre (2021): *A felsőoktatás szabályozására vonatkozó és egyes kapcsolódó törvények módosításáról.* Az Országgyűlés elfogadta a módosító javaslatot (T/15728).³²

Két szószóló kérdést intézett³³ a Kormány tagjaihoz:

– Alexov Lyubomir (2021): *Meddig akadályozható, illetve megghiúsítható-e a nemzetiségi köznevelési intézmények nevelési-oktatási feladatainak ellátását szolgáló ingó és ingatlan vagyon tulajdonjogának átruházása a fenntartó önkormányzatokra?* A kérdés címzettje: Semjén Zsolt tárca nélküli miniszter, miniszterelnök-helyettes (K/16300);³⁴

– Alexov Lyubomir (2019): *Kiterjesztik-e a nemzetiségi önkormányzatok által fenntartott nyilvános könyvtárak működtetésére is a költségvetési finanszírozást?* A kérdés címzettje: Kásler Miklós emberi erőforrások minisztere (K/5013);³⁵

– Farkas Félix (2018): *Törvényes volt-e a Sargentini-jelentés elfogadása?* A kérdés címzettje: Trócsányi László igazságügyi miniszter (K/1584).

A nemzetiségi képviselő és a szószóló anyanyelvén is felszólalhat a parlamentben és irományt nyújthat be. Ez egy fontos szimbolikus gesztus, még akkor is, ha a nemzetiségi nyelven benyújtott dokumentumot magyarul fogják megtárgyalni. Eddig egyetlen nemzetiségi nyelvű iromány sem került benyújtásra, a plenáris ülésen viszont megszokottá vált, hogy a szószólók felszólalásukkor anyanyelvükön köszöntik a parlamentet – ezt maguk magyarra fordítják –, illetve felszólalásuk végén is elhangzik egy-egy elköszönő formula.

³⁰ Az interpelláció lehetőségét a törvény kizárja, mivel ez az Országgyűlés és a Kormány közti bizalmi viszony egyik kifejező eszköze is, ebből kifolyólag inkább politikai, mint jogi természetű. E bizalmi viszonyoknak nem alanyai a nemzetiségi szószólók. L. Erdős Csaba: Dilemmák a nemzetiségek országgyűlési képviseletével kapcsolatban. In: Kálmán János (szerk.): *Quot capita, tot sententiae.* Győr: Széchenyi István Egyetem Batthyány Lajos Szakkollégium, 2013. 270.

³¹ <https://www.parlament.hu/irom41/17427/17427-0002.pdf> (Letöltés ideje: 2022. július 21.)

³² <https://www.parlament.hu/irom41/15728/15728-0002.pdf> (Letöltés ideje: 2022. július 21.)

³³ A Kormány tagjaihoz intézett kérdések a felszólalásoknál és az önálló indítványok – mint írásban benyújtott dokumentumok – között is szerepelnek.

³⁴ <https://www.parlament.hu/irom41/16300/16300.pdf> (Letöltés ideje: 2022. július 21.)

³⁵ <https://www.parlament.hu/irom41/05013/05013.pdf> (Letöltés ideje: 2022. július 21.)

A romák és az örmények esetében a magyar is nemzetiségi nyelvnek minősül.³⁶ A vizsgált időszakban az örmény szószólónak nem volt felszólalása, a roma szószóló pedig a huszonhat felszólalása közül egy alkalommal – a roma kultúra világnapján – köszöntötte cigány nyelven a Tisztelt Házat.

A Melléklet *1. táblázata* a nemzetiségi képviselő és a szószólók parlamenti felszólalásainak számát és időtartamát tartalmazza (perc:másodperc, egy órát meghaladó időtartam esetén óra:perc:másodperc) a 2018–2022-es parlamenti ciklusban.

A 2014–2018-as parlamenti ciklussal való összehasonlítás érdekében a *2. táblázat* ezen ciklus adataiba is betekintést nyújt.

A táblázatban szereplők közötti sorrendet az összes felszólalás száma alapján állítottuk össze úgy, hogy legfelül van a legtöbbször felszólaló képviselő/szószóló. Azonos számú felszólalások esetén figyelembe vettük a felszólalások időtartamát.

4. Következtetések

A hazai nemzetiségek részvétele a törvényhozásban több szinten is megvalósul: az Országgyűlés munkájában a nemzetiségi képviselő és a szószólók – többnyire a Bizottság intézményén keresztül – vesznek részt, a jogszabálytervezetek kormányzati előkészítésében pedig az ONÖSZ fejt ki érdekképviselési tevékenységet.

A Bizottság tevékenysége alapvetően a Kormány által már elfogadott törvényjavaslat országgyűlési betérjesztéséhez igazodik, és nem a törvényelőkészítés egészéhez. A kormányzás jogi szabályozással folyik – ez a fő technika –, azonban ez nem csupán rendeletalkotást, hanem törvényalkotást is jelent. A nemzetiségek hatékony érdekképviselése szempontjából elengedhetetlennek tartjuk, hogy magas szintű együttműködés valósuljon meg egyrészt a Kormány és az ONÖSZ, másrészt pedig az ONÖSZ és a Bizottság között a jogalkotáshoz kapcsolódó céljaik finomhangolása tekintetében.

Álláspontunk szerint a nemzetiségi képviselő, a szószólók és az általuk alkotott Bizottság tevékenysége, ha nem is volt meghatározó jelentőségű a jogalkotásban, hozzájárult a nemzetiségi érdekek látványosabb megjelenítéséhez az Országgyűlésben. A Bizottság által benyújtott négy törvény módosító javaslat közül mind elfogadásra került, és ezek közül az egyik, az Njtv. eddigi legnagyobb módosítását jelentette.

A Bizottság tagjai folyamatosan meghívták különböző nemzetiségi kérdésekkel kapcsolatban az érintett kormányzati szereplőket, és információkat kértek tőlük, továbbá rengeteg tájékoztatást is meghallgattak, ami számos kérdés felvetésének, megvitatásának a helyszíne is lett. A Bizottság gyakran egyfajta összekötő szerepet játszott a különböző szereplők között.

³⁶ Njtv. 22. § (1).

A szakmai támogatást valójában a nemzetiségi ombudsmanhelyettes vagy munkatársai biztosították a Bizottság ülésein. Érdekes felvetés, ami ebből következik, és költői kérdésként fogalmazva úgy tehető fel, hogy nem kellene-e az Országgyűlés Hivatalának valamilyen módon több szakmai segítséget biztosítani a Bizottság munkájához?

A szakirodalomban találkozunk olyan véleménnyel is, amely szerint lényegében statisztaszerepre vannak kárhozhatóak a szereplők: „a rendszer tulajdonképpen azt teszi lehetővé, hogy a szószólók ’úgy és akkor’ képviselhetik a nemzetiségek érdekeit, ’ahogyan és amikor’ arra a nemzeti (és politikai) többséghez tartozók lehetőséget adnak.”³⁷ Ebben a megállapításban kétségtávol van igazság, de „akkor is és úgy is” ki kell használni ezeket a lehetőségeket. A jelenlegi szabályozás és rendszer által kínált képviseleti lehetőségekkel az aktív, identitásukat megőrizni kívánó és ennek érdekében tenni is akaró nemzetiségek azok, amelyek leginkább élni tudnak ezekkel.³⁸

A nemzetiségi képviselő és szószólók munkáját igyekeztünk úgy értékelni, hogy az ne direkt módon minősítse az egyes szereplőket. Bízunk benne, hogy a felvázolt dogmatikai problémák és a leíró jelleggel bemutatott tevékenységek egymás mellé állításával – a feszültségek kimondása nélkül is – megállapíthatók a gyakorlatban érvényesülő fontosabb hiányosságok.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Dobos Balázs: Consultative and advisory bodies for minorities. A European Overview. In: Osipov, Alexander – Vasilevich, Hanna (eds.): *Compilation of the lectures on the topic of 'Participation of minorities in public life'*. Flensburg: European Centre for Minority Issues, 2017. 66–77.
- Erdős Csaba: Az országgyűlési képviselők szabad mandátumának alapjai és az intézménnyel kapcsolatos legfontosabb kihívások. *Parlamenti Szemle*, 2017/2. 7–26.

³⁷ Kállai, 2020. 13.

³⁸ Azt, hogy egy adott nemzetiség tagjai mennyit tudnak, akarnak megvalósítani érdemben a jogszabályok adta lehetőségekből, több tényező is befolyásolja. Függetlenül attól, hogy mekkora lélekszámú közösségről van szó, milyen a földrajzi megoszlása az ország területén az egyes nemzetiségi közösségeknek, hogy gazdasági szempontból prosperáló vidéken vagy olyan helyen élnek, ahol – jó esetben – csak „helybenjárás” lehetséges. Meghatározó az is, hogy milyen hátránnyal indulnak az egyes közösségek tagjai. [Horváth Eszter: Szalayné Sándor Erzsébet – Biztos a nemzeti kisebbségekért (interjú). *Jogi Fórum*, 2019. augusztus 27. <https://www.jogiforum.hu/interju/182> (Letöltés ideje: 2022. július 21.)]. Ezek a szempontok különösen helyi szinten, például a települési nemzetiségi önkormányzatok esetében relevánsak.

- Erdős Csaba: Dilemmák a nemzetiségek országgyűlési képviseletével kapcsolatban. In: Kálmán János (szerk.) *Quot capita, tot sententiae*. Győr: Széchenyi István Egyetem Batthyány Lajos Szakkollégium, 2013. 249–273.
- Horváth Eszter: Szalayné Sándor Erzsébet – Biztos a nemzeti kisebbségekért (interjú). *Jogi Fórum*, 2019. augusztus 27. <https://www.jogiforum.hu/interju/182>
- Kállai Péter: Képvisel-e a képviselő? Nemzetiségi parlamenti képviselet Magyarországon. *ELTE POL-IR Working Paper Series*, 2020/6. 1–46.
- Kiss Balázs: Gondolatok a nemzetiségi önkormányzati választások szabályozásáról. *Közjogi Szemle*, 2020/4. 54–61.
- Kukorelli István: *Az országgyűlési képviselők jogállása*. Budapest: KJK, 1989.
- M. Balázs Ágnes: Szólnak a szószólók? A nemzetiségi szószólók hatása a parlamenti napirendre. *Regio*, 2017/3. 231–259.
- Móré Sándor: *Nemzetiségek a mai Magyarországon – politikai képviseletük, érdek-képviseletük, jogvédelmük*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2020.
- Pap András László: Észrevételek a nemzetiségek parlamenti képviseletének szabályozásához az Alaptörvényben, a választójogi törvényben és a nemzetiségek jogairól szóló törvényben. In: Drinóczi Tímea – Jakab András (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon 2010–2011. I. kötet*. Budapest-Pécs: Pázmány Press, 2013. 419–438.

MELLÉKLET

1. táblázat.

Nemzetiségi képviselő/szószóló	2018/II		2019		2020		2021		2022/I		Összesen	
	Ritter Imre (német)	11	1:53:33	17	2:49:48	15	2:53:55	31	4:38:16	–	–	74
Varga Szimeon (bolgár)	10	52:57	2	6:28	7	30:40	9	35:48	2	8:04	30	2:13:57
Farkas Félix (roma)	7	33:44	6	28:31	7	31:53	6	37:21	–	–	26	2:11:29
Kissné Köles Erika (szlovén)	5	39:08	2	9:26	6	57:25	5	32:10	–	–	18	2:18:09
Paulik Antal (szlovák)	1	5:11	6	42:36	2	10:42	8	55:22	–	–	17	1:53:51
Alexov Lyubomir (szerb)	2	11:32	5	37:01	4	40:05	3	17:31	–	–	14	1:46:09
Szolga József (horvát)	–	–	1	9:43	2	15:48	7	54:01	1	5:21	11	1:24:53
Rónayné Slaba Ewa Maria (lengyel)	4	25:47	1	15:23			1	4:57	–	–	6	46:07
Szuperák Brigitta (ukrán)	–	–	–	–	4	26:33	2	17:46	–	–	6	44:19
Giricz Vera (ruszin)	–	–			1	15:27	2	13:48	–	–	3	29:15
Kreszta Traján (román)	–	–	–	–	–	–	2	19:21	–	–	2	19:21
Sianos Tamás (görög)	–	–	–	–	–	–	1	4:26	–	–	1	4:26
Serkisian Szeván Simon (örmény)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Összesen	40	4:41:52	40	5:18:56	48	6:42:28	77	9:30:47	3	13:25	208	26:20:28

2. táblázat

Nemzetiségi szószóló	2014/II		2015		2016		2017		2018/I		Összesen	
	Ritter Imre (német)	7	54:34	19	2:26:59	13	2:00:11	16	2:43:57	–	–	55
Fuzik János (szlovák)	3	27:25	9	1:14:10	2	13:59	8	1:09:53	–	–	22	3:05:27
Varga Szimeon (bolgár)	2	12:43	9	41:12	3	18:58	4	13:11	–	–	18	1:26:04
Alexov Lyubomir (szerb)	1	9:14	5	44:10	7	51:52	8	53:24	1	5:33	22	2:44:13
Kissné Köles Erika (szlovén)	3	25:24	4	28:32	5	34:51	7	46:03	–	–	19	2:14:50
Turgyán Tamás (örmény)	–	–	4	20:13	3	21:32	2	10:43	–	–	9	52:28
Giricz Vera (ruszin)	–	–	2	21:37	3	18:15	–	–	–	–	5	39:52
Hepp Mihály (horvát)	–	–	3	15:51	–	–	–	–	–	–	3	15:51
Csúcs Lászlóné (lengyel)	1	8:06	–	–	3	13:16	–	–	–	–	4	21:22
Koranisz Laokratisz (görög)	–	–	2	6:28	–	–	–	–	–	–	2	6:28
Hartyányi Jaroslava (ukrán)	–	–	1	5:13	1	5:39	3	14:21	–	–	5	25:13
Farkas Félix (roma)	1	1:55	–	–	–	–	2	7:01	–	–	3	8:56
Kreszta Traján (román)		–	–	–	–	–	2	23:39	–	–	2	23:39
Összesen	18	2:19:21	58	6:44:25	40	4:58:33	52	6:42:12	1	5:33	169	20:50:04

Forrás: saját szerkesztés az Országgyűlés honlapján található adatok alapján.

M. Balázs Ágnes*

A nemzetiségi szószólók és a nemzetiségi képviselő karrierútjai Magyarországon**

1. Bevezetés, szakirodalmi áttekintés

A nemzetiségek parlamenti képviselete mára széles körben vizsgált témává vált – elsősorban az alkotmányjogi, másodsorban pedig a politikatudományi szakirodalomban. A hazai szakirodalom már a rendszerváltás óta foglalkozott a kisebbségek parlamenti képviseletének kérdésével, habár az akkor még nem volt biztosított.¹

A téma a jogi szakirodalomban megújuló népszerűségnek örvendett akkor, amikor a 2011. évi választójogi törvény megteremtette a nemzetiségek számára a kedvezményes országgyűlési képviselet és a szószólók útján az Országgyűlés munkájában való részvétel lehetőségét. Egyesek ismét áttekintették történeti visszatekintésben a nemzetiségek parlamenti képviseletére vonatkozó igény rendszerváltástól kezdődő alakulását.² Sokan kezdték alkotmányjogi szemszögből vizsgálni a kérdést, de ezen belül

* A szerző a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Alkotmányjogi és Összehasonlító Közjogi Tanaszékének egyetemi tanársegédje. E-mail: Molnarne.Balazs.Agnes@uni-nke.hu

** A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) 143523. számú, „A kisebbségek parlamenti képviselete nemzetközi összehasonlításban: deskriptív vagy szubsztantív képviselet?” című projektje keretében készült.

¹ Dobos Balázs: *A kisebbség joga. Kisebbségi törvénykezés Magyarországon (1988–2006)*. Budapest: Argumentum – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2011. 168–170.; Kállai Ernő: A nemzetiségi jogok helyzete Magyarországon a jogszabályváltozások tükrében. In: Stipta István (szerk.): *Collegium Doctorum Konferencia: Miskolc, 2012. április 19.* Miskolc: Bíbor Kiadó, 2012. 6–7. <http://www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/Collegium%20Doctorum%20Publikaciok/K%e11-lai%20Ern%ef5%20.pdf> (Letöltés ideje: 2022. június 29.) 6–7.; Majtényi Balázs: A kisebbségek preferenciális képviselete, autonómiája a magyar alkotmányban. In: Kántor Zoltán – Majtényi Balázs – Szarka László – Tóth Norbert – Vizi Balázs (szerk.): *Etnopolitikai modellek a gyakorlatban. Tér és terep*. Budapest: Gondolat, 2009. 156–159.; Majtényi Balázs: *Félreértett jogosultságok. Bizonytalan helyzetű alapjogok Magyarországon*. Föld-rész könyvek. Sorozatszerk. Majtényi Balázs – Pap András László. Budapest: L'Harmattan, 2010. 92–94.; Pap András László: *Identitás és reprezentáció. Az etnikai hovatartozás meghatározásától a politikai képviseletig*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó, 2007. 233–245.

² Kukorelli István: A nemzetiségek jogállása a rendszerváltás éveiben – kísérletek országgyűlési képviseletük szabályozására. *Parlamentari Szemle*, 2018/1. 5–25.; Móré Sándor: A nemzetiségi parlamenti képviselet szabályozásának történeti áttekintése. In: Birher Nándor

is többféle hangsúllyal. Móré Sándor korán, már 2015-ben elemezte a kisebbségek országgyűlési képviselőit, kitérve a mulasztásos alkotmányserősítés kérdésére is.³ Elemezték a kérdést a nemzetiségek jogi státuszát, a nemzetiségekre vonatkozó választójogi szabályozást vizsgálva, kitérve a mandátumszerzési esélyeikre, a képviselői lehetséges módjaira, a nemzetiségi képviselő és szövegalkotó jogállására.⁴ Megtalálható a szakirodalomban a nemzetiségek választójoga egyenlőségének a választójog mint alapjog szemszögéből történő vizsgálata is,⁵ illetve többen a lehetséges alkalmazható nemzetközi modellek perspektívájából is kutatták a kérdést,⁶ de lehetséges a nemzetiségi választójog egyenlőségét a jogállamiság keretei között betöltött szerepe aspektusából is vizsgálni.⁷ Szalayné Sándor Erzsébet szintén alapjogi megközelítésből,

– Miskolczi-Bodnár Péter – Nagy, Péter – Tóth, J. Zoltán (szerk.): *Studia In Honorem István Stipta 70*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2022. 337–344.; Pach János: Az országgyűlési szövegalkotó rendszere és a korábbi kisebbségi képviselői koncepciók. In: Tuka Ágnes (szerk.): *Változó Európa? Kérdések, kétségek, válaszok*. IDRResearch Kft. – Publikon, Pécs, 2015. 245–263.

³ Móré Sándor: A nemzetiségek országgyűlési képviselőinek egyes kérdései Magyarországon. *Magyar Jog*, 2015/10. 584–592.

⁴ Erdős Csaba: A Problematic Part of the Renewed Hungarian Parliamentary Law: The Parliamentary Representation of Nationalities. *De Iurisprudentia et Iure Publico: Jog- és Politikatudományi Folyóirat*, 2013/1. 51–61. [A továbbiakban Erdős, 2013.a]; Erdős Csaba: Dilemmák a nemzetiségek országgyűlési képviselőivel kapcsolatban. In: Kálmán János (szerk.): *Quot capita, tot sententiae. A Batthyány Lajos Szakkollégium tanulmánykötete II*. Batthyány Lajos Szakkollégium, Győr, 2013. 249–273. [A továbbiakban: Erdős, 2013b]

⁵ Kurunczi Gábor: A nemzetiségek parlamenti képviselőinek kérdéséről. *Pázmány Law Working Papers*, 2013/14. <http://plwp.eu/docs/wp/2013/2013-14-Kurunczi.pdf> (Letöltés ideje: 2022. június 30.); Kurunczi Gábor: A nemzetiségek parlamenti képviselőinek kérdéséről. *Közjogi Szemle*, 2014/1. 56–65.; M. Balázs Ágnes: A plurális választójog fogalma és megengedhetősége napjainkban. In: Téglási András (szerk.): *Tanulmányok a választójog, a választási rendszerek és a népszavazás aktuális kérdéseiről - A Választás és Demokrácia Ludovika Kutatócsoport kutatási eredményei (2017–2018)*. Budapest: Dialóg-Campus, 2019. 117–154.; M. Balázs Ágnes: *Plurális választójog és nemzetiségek tegnap és ma*. PhD-értekezés. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola, 2020.

⁶ L. pl. Kállai Péter: *Parlamenti képviselői és kulturális jogok. Nemzetiségi (külön)jogok Kelet- és Kelet-Közép-Európában*. PhD értekezés. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola, 2020.; Kurunczi, 2013.; Kurunczi, 2014.; M. Balázs, 2020.; Pap András László: Észrevételek a nemzetiségek parlamenti képviselőinek szabályozásához az Alaptörvényben, a választójogi törvényben és a nemzetiségek jogairól szóló törvényben. In: Jakab András – Drinóczi Tímea (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon 2010–2011, 1. kötet*. Pázmány Press, Budapest - Pécs, 2013. 419–438.; Pap András László: Sarkalatos Átalakulások. A nemzetiségekre vonatkozó szabályozás. *MTA Law Working Papers*, 2014/52. http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2014_52_Pap.pdf (Letöltés ideje: 2022. június 30.)

⁷ M. Balázs Ágnes: A magyarországi nemzetiségek országgyűlési választójogának egyenlősége mint a jogállamiság egyik aspektusa. In: Keserű Barna Arnold (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok 2017*. Győr: Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2017. 133–148.

még hozzá a Magyarországon élő nemzetiségek jogai védelméért felelős biztoshelyettesi minőségében elemezte a képviselet 2014-től alkalmazott rendszerét, a parlamenti képviselet mellett kitérve a nemzetiségi önkormányzati rendszer kapcsán felmerülő aggályokra is.⁸ Cservák Csaba és Farkas György Tamás a nemzetiségek képviseletének modelljeit és gyakorlatát tanulmányozták nemzetközi kitekintésben, majd röviden bemutatták a magyar szabályozás lényegét, és a nemzetiségek 2014. évi országgyűlési választásokon való részvételének és a nemzetiségi szószólók tevékenységének tapasztalatait.⁹

Más tanulmányok a nemzetiségi szószóló jogintézményének természetét boncolgatják, azt vizsgálva, hogy jogállása mennyiben különbözik a képviselői jogállástól, továbbá mennyiben tekinthető képviseletnek az Országgyűlés munkájában való részvétele.¹⁰ Tar Ferenc írásában a fő hangsúly a 2014. évi országgyűlési választások elemzésén fekszik.¹¹ A nemzetiségek képviselete kapcsán felmerülő alkotmányjogi aggályokon túl vizsgálták a nemzetiségek választásokon való részvételét,¹² a nemzetiségi szószólók tevékenységét, a nemzetiségi képviselet eredményességét is.¹³

⁸ Szalayné Sándor Erzsébet: A 2014. évi választások a magyarországi nemzetiségekért felelős biztoshelyettesi szemszögből. *Kisebbségkutatás*, 2014/1. 13.

⁹ Cservák Csaba – Farkas György Tamás: A nemzetiségek parlamenti képviseletének elmélete és gyakorlata. *Acta Humana. Emberi jogi közlemények*, 2017/3. 23–36.

¹⁰ Erdős, 2013a. 55–56., Erdős, 2013b. 262–265., Kállai Péter: Az alkotmányos patriotizmustól a nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviseletéig. *Fundamentum*, 2012/1. 43–64.; Kállai Péter: Képviselet-e a szószóló? Nemzetiségi képviselet a magyar Országgyűlésben. *MTA Law Working Papers*, 2017/12. http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/2017_12_Kallai.pdf (Letöltés ideje: 2022. június 30.); Kállai Péter: Képviselet-e a képviselő?: Nemzetiségi parlamenti képviselet Magyarországon. *ELTE POL-IR Working Paper Series*, 2020/6. 1–46. <https://polir.elte.hu/dstore/document/3165/K%C3%A1llai%20P%C3%A9ter%20WP.pdf> (Letöltés ideje: 2022. július 5.); Móri Sándor: A nemzetiségi szószólói intézmény jogi kerete és működésének első két éve. *Parlamenti Szemle*, 2016/2. 37–41.;

¹¹ Tar Ferenc: Képviselet vagy szószóló? Kisebbségi Képviseletválasztás Magyarországon. *Modern Geográfia*, 2015/2. 25–40.

¹² L. pl. Dobos Balázs: A nemzetiségi részvétel jellemzői az országgyűlési választásokon (2014–2018). *Parlamenti Szemle*, 2021/2. 53–81.; M. Balázs Ágnes: A magyarországi nemzetiségek hatékony közéleti részvétele: képviselet a választott testületekben. *Pro Minoritate*, 2018 tavasz, 79–98.

¹³ L. pl. M. Balázs Ágnes: Szólnak a szószólók? A nemzetiségi szószólók hatása a parlamenti napirendre. *Regio*, 2017/3. 231–259. [továbbiakban M. Balázs, 2017b]; M. Balázs, 2020.; Móri, 2016.; Móri Sándor: *Nemzetiségek a mai Magyarországon – politikai képviseletük, érdekképviseletük és jogvédelmük*. Budapest: Gondolat, 2020.; Móri Sándor: A nemzetiségi szószólók részvétele a jogalkotásban. In: Peres Zsuzsanna – Pál Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Tamás András tiszteletére. Semper ad perfectum*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021. 481–491.

Bár nem csupán a kormányzati,¹⁴ hanem a képviselői karrierutaknak is széles körű szakirodalma létezik,¹⁵ ideértve az európai parlamenti képviselőkéit is,¹⁶ a nemzetiségi szószólók karrierútjai mindezekig nem kerültek vizsgálatra. Jelen tanulmány ezt a hiányt hivatott kitölteni.

2. A vizsgált adatok köre, kutatási kérdések

A nemzetiségi szószólók, illetve a képviselő karrierútjai kapcsán számos kérdést érdemes megvizsgálni. Ezek közül egyesek olyanok, melyek a „többségi” képviselők esetében is érdeklődésre tarthatnak számot, míg mások kifejezetten a nemzetiségiek esetében lehetnek fontosak.

Bármely képviselő tekintetében jelentőséggel bírhat az, hogy hol született, a fővárosban, vidéken vagy esetleg külföldön. Következtetéseket vonhatunk le továbbá a családi háttérből, abból, hogy első generációs értelmiségi-e a képviselő. Fontos továbbá, hogy megvizsgáljuk a képviselő foglalkozását, végzettségét, és ennek fényében következtetéseket vonhassunk le arra vonatkozóan, hogy esetlegesen tekinthető-e egy-egy területen szakpolitikusnak, és ha igen, mennyiben. Érdemes továbbá rápillantani a nyelvismeretre és arra is, hogy milyen kitüntetésekert kapott az adott személy eddigi munkássága folyamán.

A nemzetiségi képviselő, illetve szószólók esetében mindezek mellett fontos még a családi háttér kapcsán, hogy vegyes házasságban születtek-e. Vizsgálandó továbbá az, hogy nemzetiségi iskolába jártak-e, és az anyaországgal való viszony is lényeges, különösképpen, ha ott születtek, tanultak, dolgoztak, vagy éppen az anyaországtól kaptak valamilyen kitüntetést. Kiemelkedő jelentőséggel bír továbbá az, hogy folytattak-e korábban nemzetiségi – esetlegesen egyéb – kulturális, illetve közéleti tevékenységet. Utóbbi azért fontos, mert a szószólói tevékenység az országos szintű nemzetiségi karrier (egyik) csúcának tekinthető, így joggal feltelelezhetjük, hogy már szószólóvá választásukat megelőzően folytattak valamilyen nemzetiségi közéleti tevékenységet. A következőkben ezeket fogjuk megvizsgálni.

¹⁴ Ványi Éva: *Jelentés a kormányról. Kormányzati karrierút Magyarországon a rendszerváltástól napjainkig*. Budapest: Századvég, 2015.

¹⁵ Ilonszki Gabriella – Kurtán Sándor: A magyar parlamenti elitek: demokratizálás és rendszerváltás. *Politikatudományi Szemle*, 1999/4. 49–80.; Ilonszki Gabriella: *Képviselők és képviselők Magyarországon a 19. és 20. században*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2009.; MacKenzie Scott – Kousser. Thad: *Legislative Careers*. In: Martin, Shane – Saalfeld, Thomas – Strom, Kaare (eds.): *The Oxford Handbook of Legislative Studies*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2014. 286–307.

¹⁶ Bíró-Nagy András: Közép-európai képviselők karrierútjai. Politikai tapasztalat és karrierambíciók az Európai Parlamentben. *Politikatudományi Szemle*, 2016/, 101–120.; Bíró-Nagy András: *Integráció Európába - Közép-európai képviselők az Európai Parlamentben*. Budapest: Gondolat, 2018.

3. A vizsgált adatok forrása, módszertan

Az adatok elemzésének elsődleges forrását a nemzetiségi szószólók, illetve a képviselő parlamenti adatlapjai, továbbá az Országgyűlés honlapján közzétett önéletrajzai biztosították. A 2014–2018-as, valamint a 2018–2022-es ciklus adatlapjai az Országgyűlés honlapján, a Bizottsági menüpont bizottságok ciklusonkénti adatai almenüpontnál, a bizottsági tagság, tisztségek változásán keresztül, a Magyarországi Nemzetiségek Bizottsága tagjainak listájára rákeresve érhető el a legkönnyebben,¹⁷ a jelenlegi (2022-) ciklusbeli szószólók adatlapjai pedig elérhetők a szószólók menüpont szószólók listája almenüpontja¹⁸ alatt.

Parlamenti adatlapja és életrajza is elérhető Alexov Lyubomir,¹⁹ Csúcs Lászlóné,²⁰ Farkas Félix,²¹ Fuzik János,²² Giricz Vera,²³ Hartyányi Jaroslava,²⁴ Hepp Mihály,²⁵

¹⁷ Bizottságok ciklusonkénti adatai – Bizottságok tagjai és tisztségviselői 2014–2018 – Magyarországi nemzetiségek bizottsága <https://bit.ly/3af9sxK> (Letöltés ideje: 2022. június 1.) – Teljes URL az irodalomjegyzékben.; Bizottságok ciklusonkénti adatai – Bizottsági tagság, tisztségek változásai 2018–2022 – Magyarországi nemzetiségek bizottsága <https://bit.ly/3ON4WW6> (Letöltés ideje: 2022. június 1.) – Teljes URL az irodalomjegyzékben.

¹⁸ Szószólók Listája – Országgyűlés <https://www.parlament.hu/web/guest/szoszolok-listaja> (Letöltés ideje: 2022. június 1.)

¹⁹ Alexov Lyubomir parlamenti honlapon közzétett életrajza. <https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/a717.pdf> (Letöltés ideje: 2022. június 30.)

²⁰ Csúcs Lászlóné parlamenti honlapon közzétett életrajza (2017. november 27-i állapot) <https://web.archive.org/web/20171127095527/http://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/c752.pdf> (Letöltés ideje: 2022. június 30.)

²¹ Farkas Félix parlamenti honlapon közzétett életrajza (2017. december 1-i állapot) <https://web.archive.org/web/20171201143325/http://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/f761.pdf> (Letöltés ideje: 2022. június 30.)

²² Fuzik János parlamenti honlapon közzétett életrajza (2018. március 11-i állapot) <https://web.archive.org/web/20180311140656/https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/f762.pdf> (Letöltés ideje: 2022. június 30.)

²³ Giricz Vera parlamenti honlapon közzétett életrajza. <https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/g742.pdf> (Letöltés ideje: 2022. június 30.)

²⁴ Hartyányi Jaroslava parlamenti honlapon közzétett életrajza (2017. november 26-i állapot) <https://web.archive.org/web/20180311140656/https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/h744.pdf> (Letöltés ideje: 2022. június 30.)

²⁵ Hepp Mihály parlamenti honlapon közzétett életrajza (2014. július 19-i állapot) <https://web.archive.org/web/20140719090538/https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/h745.pdf> (Letöltés ideje: 2022. június 30.)

Kissné Köles Erika,²⁶ Koranisz Laokratisz,²⁷ Turgyán Tamás,²⁸ Varga Szimeon,²⁹ Paulik Antal,³⁰ Sianos Tamás,³¹ Szolga József³² és Grexa Liliána³³ szövszólóknak.

A parlamenti adatlapok és életrajzok azonban egyes esetekben hiányosak voltak, illetve hiányoztak, így kiegészítő forrásokhoz kellett folyamodnunk. A legszél-sőségebb Serkisian Szeván Simon és Akopjan Nikogosz örmény szövszólók esete, akiknek csak a parlamenti adatlapja elérhető, és azon is meglehetősen kevés adat szerepel.

A parlament honlapján nem volt elérhető életrajz, csupán a parlamenti adatlap Ritter Imre német szövszóló, majd képviselő, továbbá Kreszta Traján román, Szuperák Brigitta ukrán és Rónayné Slaba Ewa Maria lengyel szövszólók esetében, de találtunk más forrásokat. Ritter Imre életútjának feltárásához segítségül hívtuk az 1998-as, az Országos Választási Iroda honlapján közzé tett önéletrajzát,³⁴ emellett az ő parlamenti adatlapja az átlagosnál részletesebbnek mondható. Szuperák Brigitta és Rónayné Slaba Ewa Maria életéről sok információt sikerült megtudni a *Barátság* c. folyóirat 2018. szeptemberi számában megjelent cikkből.³⁵

²⁶ Kissné Köles Erika parlamenti honlapon közzétett életrajza <https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/k766.pdf> (Letöltés ideje: 2022. június 30.)

²⁷ Koranisz Laokratisz parlamenti honlapon közzétett életrajza <https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/k767.pdf> (Letöltés ideje: 2022. június 30.); Koranisz Laokratisz parlamenti honlapon közzétett, 2022-ben frissített életrajza <https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/k767.pdf> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 30.)

²⁸ Turgyán Tamás parlamenti honlapon közzétett életrajza (2017. november 27-i állapot) <https://web.archive.org/web/20180311140656/https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/t688.pdf> (Letöltés ideje: 2022. június 30.)

²⁹ Varga Szimeon parlamenti honlapon közzétett életrajza <https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/v713.pdf> (Letöltés ideje: 2022. június 30.)

³⁰ Paulik Antal parlamenti honlapján közzétett életrajza (2018. május 22-i állapot) <https://web.archive.org/web/20180311140656/https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/p059.pdf> (Letöltés ideje: 2022. június 30.)

³¹ Sianos Tamás parlamenti honlapon közzétett életrajza (2018. május 16-i állapot) <https://web.archive.org/web/20180311140656/https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/s159.pdf> (Letöltés ideje: 2022. június 30.)

³² Szolga József parlamenti honlapon közzétett életrajza <https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/s162.pdf> (Letöltés ideje: 2022. június 30.) Érdemes megjegyezni, hogy Szolga József az egyetlen szövszóló, aki az adott nemzetiség nyelvén is közzé tette az életrajzát.

³³ Grexa Liliána parlamenti honlapon közzétett életrajza <https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/g078.pdf> (Letöltés ideje: 2022. június 30.)

³⁴ Ritter Imre 1998-as életrajza (portal.valasztas.hu) (Letöltés ideje: 2018. április 20-i állapot) <https://web.archive.org/web/20180420073751/http://portal.valasztas.hu/ve/j51/j51-iwmaST0hpIRSlIwTsXht-QgRPe.htm> (Letöltés ideje: 2022. június 30.)

³⁵ Balányi Klára – Mayer Éva: Nemzetiségi Szövszólók a parlamentben. *Barátság*, 2018/4. 9364–9365. http://nemzetisegek.hu/repertorium/2018/04/belivek_2-9.pdf (Letöltés ideje: 2022. június 30.)

Az örmény szószólóul választottak közül nehezebb volt forrást találni Simani Silva 2018-ban megválasztott, a tisztséget kevesebb, mint egy hónapig betöltő³⁶ szószóló esetében. Segítséget nyújtott azonban az *Erdélyi Örmény Gyökerek* című kiadványban az Országos Örmény Önkormányzat listaállításáról megjelent tájékoztató,³⁷ továbbá az Országos Kórházi Főigazgatóság alap- és működési keresője.³⁸

Kreszta Traján,³⁹ Farkas Félix,⁴⁰ Turgyán Tamás,⁴¹ Hepp Mihály,⁴² Giricz Vera⁴³ és Grexa Liliána⁴⁴ szószólók, továbbá Ritter Imre⁴⁵ képviselő esetében Wikipédia oldalukat is segítségül kellett hívnunk. Kissné Köles Erika saját szószólói honlapján közzétett életrajza⁴⁶ további kiegészítő forrásul szolgál. Az egyes karrierutak elemzéséhez felhasznált forrásokat a Melléklet 1. táblázatában összegezzük.

Az elemzés során utalunk a szószólók életútjukhoz köthető témában történt felszólalásaira is, amelyek forrását a Comparative Agendas Hungary projekt 1994 és 2022 közötti parlamenti felszólalásokat tartalmazó adatbázisa⁴⁷ szolgáltatta.

³⁶ Simani Silva az Országgyűlés alakuló ülésén összeférhetlenséget jelentett be, ám azt nem szüntette meg, így jogait nem gyakorolhatta, és helyette Serkisian Szeván Simon szerzett mandátumot. – Lásd: Megalakult az új Országgyűlés – Hirado.hu <https://hirado.hu/belfold/belpolitika/cikk/2018/05/08/itt-kovetheti-eloben-az-orszaggyules-alakulo-uleset> (Letöltés ideje: 2022. július. 27.), Országgyűlési Napló – 60. ülésnap - 2019-03-18. 35. felszólalás https://www.parlament.hu/naplo41/060/n060_0035.htm (Letöltés ideje: 2022. július 27.)

³⁷ Esztergály Zsófia Zita: Tájékoztató. *Erdélyi Örmény Gyökerek*, 2018. május-június. 13–14. https://epa.oszk.hu/01400/01440/00121/pdf/EPA01440_cogyke_2018_05-06_13-14.pdf (Letöltés ideje: 2022. június 1.)

³⁸ Országos Kórházi Főigazgatóság alap-és működési kereső <https://kereso.enkk.hu/> (Letöltés ideje: 2022. június 30.)

³⁹ Kreszta Traján – Wikipédia https://hu.wikipedia.org/wiki/Kreszta_Traj%C3%A1n (Letöltés ideje: 2022. június 1.)

⁴⁰ Farkas Félix – Wikipédia https://hu.wikipedia.org/wiki/Farkas_F%C3%A9lix (Letöltés ideje: 2022. június 1.)

⁴¹ Turgyán Tamás – Wikipédia https://hu.wikipedia.org/wiki/Turgy%C3%A1n_Tam%C3%A1s (Letöltés ideje: 2022. június 1.)

⁴² Hepp Mihály – Wikipédia https://hu.wikipedia.org/wiki/Hepp_Mih%C3%A1ly (Letöltés ideje: 2022. június 1.)

⁴³ Giricz Vera – Wikipédia https://hu.wikipedia.org/wiki/Giricz_Vera (Letöltés ideje: 2022. június 1.)

⁴⁴ Grexa Liliána – Wikipédia <https://hu.wikipedia.org/wiki/Grex%C3%A1na> (Letöltés ideje: 2022. június 1.)

⁴⁵ Ritter Imre – Wikipédia https://hu.wikipedia.org/wiki/Ritter_Imre (Letöltés ideje: 2022. június 1.)

⁴⁶ Kissné Köles Erika személyes honlapján lévő önéletrajza – Kissné Köles Erika –szlovén nemzetiségi szószóló <https://www.szlovenszoszolo.hu/hu/munkassagom> (Letöltés ideje: 2022. június 29.)

⁴⁷ Országgyűlési felszólalások (1994–2022). MTA TK CAP <https://cap.tk.hu/orszaggyulesi-felszolalások-1998–2020> (Letöltés ideje: 2022. június 1.)

A projektről l. Boda Zsolt – Sebők Miklós (szerk.): *A magyar közpolitikai napirend: Elméleti alapok, empirikus eredmények*. Budapest: MTA TK Politikatudományi Intézet, 2018. Az itt közölt adatok eredetileg a Boda Zsolt és Sebők Miklós által vezetett, „Hungarian

A szószólók és a képviselő parlamenti adatlapján keresztül vetünk egy pillantást a jelenlegi (2022-) ciklusban 2022. július 6-áig elhangzott felszólalásaikra is. A következőkben tehát a nemzetiségi szószólók és képviselő karrierútjainak a fentebb felvázolt szempontok és források alapján történő elemzése következik.

4. A nemzetiségi szószólók és képviselő karrierútjai

4.1. Születési hely

A születési helyre vonatkozóan húsz szószóló esetében találhatunk adatokat. Közülük kilencen az illető nemzetiség anyaországában születtek. A legtöbben olyan nemzetiséghez tartoznak, mely tagjai közül sokan a 20. század folyamán menekültek Magyarországra.⁴⁸ Lengyelországban született Csúcs Lászlóné és Rónayné Slaba Ewa Maria. Előbbi azt is megjelölte életrajzában, hogy 1971 óta él Magyarországon. Wikipédia oldala tanulsága szerint Kaliszban született.⁴⁹ Koranisz Laokratisz és Sianos Tamás görög szószólók a görög polgárháború elől⁵⁰ érkeztek Magyarországra, 1949-ben, illetve 1948-ban, még kisgyermekként. Koranisz Laokratisz a Kasztoria megyei Livadotopiban született, Sianos pedig Makrohóriban. Simani Silva 2018-ban megválasztott örmény szószóló nem az anyaországban, hanem Szíriában született, és az 1990-es években érkezett Magyarországra tanulási céllal.⁵¹ Giricz Vera, aki 2014 óta tölti be a ruszin szószólói tisztséget, 1978 óta él az országban, egyébként Ungváron született, ahogyan Szuperák Brigitta, a volt ukrán szószóló is. Hartyányi Jaroslava, az első ukrán szószóló a szintén ukrainjai Vovkivciben született, és 1979 óta él Magyarországon. Grexa Liliána pedig, aki 2022 óta tölti be ezt a tisztséget, szintén Ukrajna területén született, Bogorodcsányban. Ő egyéves kora óta magyarországi lakos. Annak, hogy több szószóló is megjelölte Magyarországra költözésének időpontját, kétféle indoka is lehet. Egyrészt elképzelhető, hogy identitásuk fontos része az anyaországi származás, másrészt pedig az is lehetséges, hogy azt kívánják alátámasztani, hogy már viszonylag hosszú ideje élnek Magyarországon, és az itteni nemzetiségi élet részesei.

Comparative Agendas Project, 2014–2017” című, OTKA által finanszírozott (ÁJP K 109303) kutatásból származnak, az adatokat a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpontja tette közzé. Sem az OTKA, sem a kutatás vezetői nem felelnek az itt közölt elemzés tartalmáért.

⁴⁸ L. Halász Iván: *A nemzetközi migráció és a közigazgatás*. Budapest: NKE Szolgáltató Kft., 2014. 125–131.

⁴⁹ Csúcs Lászlóné – Wikipédia

⁵⁰ L. Halász, 2014. 129–131.

⁵¹ *Az Erdélyi Örmény Gyökerek*ben megjelent tájékoztatóban igyekeznek cáfolni azt az állítást, miszerint valójában nem is örmény, hanem kurd nemzetiségű, továbbá hangsúlyozták, hogy családjának egy része Örményországban él. L. Esztergály, 2018. 13.

A szószólók közül második legtöbben vidéki születésűek. Fuzik János, a 2014 és 2018 közötti szószóló pilisi szlovák, Kesztlöcön született, míg Paulik Antal, aki 2018 óta tölti be ezt a tisztséget, békéscsabai születésű. Szintén Békés megyéből, Battonyáról származik Kreszta Traján román szószóló. Farkas Félix, akit 2014-ben és 2018-ban is roma szószólónak választottak, Mezőkövesden született, Hepp Mihály és Szolga József horvát szószólók közül előbbi Garán, utóbbi Sellyén született. Kissné Köles Erika szlovén szószóló pedig Szentgotthárdon jött a világra, és Felsőszölnökön nőtt fel.

Hárman születtek a fővárosban: Varga Szimeon bolgár, Turgyán Tamás örmény és Alexov Lyubomir szerb szószólók. Közülük Alexov Lóréven nőtt fel, Turgyán Tamásról pedig megtudhatjuk azt is, hogy a szülei Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből költöztek fel Budapestre. Ezzel át is térhetünk a családi háttér kérdéskörének tárgyalására.

4.2. Családi háttér

Egyedül Fuzik János esetében találunk utalást arra, hogy első generációs értelmiségi volt, édesapja szabó, míg édesanyja háztartásbeli volt, bár szószólói honlapjára feltöltött életrajzában Kissné Köles Erika is utal arra, hogy „egyszerű szlovén családban”⁵² született. Fontos a családi háttér kapcsán megemlíteni még a Magyarországra a görög polgárháború idején még kisgyermekként menekült Koranisz Laokratiz és Sianos Tamás szószólókat, akik gyermekotthonokban nevelkedtek. Közülük az előbbi nyolc éves korában visszakerült édesanyjához és nevelőapjához. Esetükben jelentős mértékű társadalmi mobilitást figyelhetünk meg.

Kilenc esetben találhatunk arra való utalást, hogy az adott szószóló vegyesházasságban született-e. Turgyán Tamás, Szolga József, Giricz Vera és Kissné Köles Erika szószólókról, továbbá Ritter Imre képviselőről tudható meg, hogy mindkét szülőjük örmény, horvát, ruszin, szlovén, illetve német nemzetiségű (volt). Kissné és Ritter mindketten úgy fogalmazzák, hogy szlovén, illetve német családban születtek. Ezzel szemben Varga Szimeon, Kreszta Traján, Hepp Mihály és Grexa Liliána szószólók vegyes házasságból születtek. Kreszta román édesapától és bolgár anyától, Hepp sváb apától és bunyevác anyától, Grexa pedig magyar-ukrán vegyesházasságból született.

4.3. Nyelvismeret

A nyelvismeret kérdéskörére csak röviden térünk ki, kiemelve azt, hogy azon szószólók közül, akiknél ismerjük az erre vonatkozó adatokat, anyanyelvük mellett a legtöbben oroszul, vagy valamilyen egyéb szláv nyelven beszélnek még (és viszonylag kevesen beszélnek az angolt mint idegen nyelvet). Ez nem meglepő, hiszen a magyarországi nemzetiségek jelentős többsége valamilyen szláv nyelvet beszél

⁵² Kissné Köles Erika személyes honlapján lévő önéletrajza

anyanyelvként, illetve ezen túl is előfordul, hogy az anyaország a Szovjetunió része volt korábban (Örményország esetében). Hartyányi Jaroslava az egyetlen, aki hangsúlyozza életrajzában, hogy a magyar nyelvet idegen nyelvként beszéli. Parlamenti adatlapján az ukrán nyelvet fel sem tüntette beszélt nyelvként, ellenben a magyar nyelvet ő sem jelölte meg ott idegen nyelvként, tehát feltételezhetjük, hogy erre nincs mód. Ellenben a nemzetiségi anyanyelv mindenki esetében idegen nyelvként szerepel a parlamenti adatlapon, holott 2014 óta létezik a nemzetiségi szószóló intézménye, és azóta bőven lett volna idő annak megvalósítására, hogy a nemzetiségek meg tudják jelölni a nemzetiségi nyelvet anyanyelvként, illetve a magyar nyelvet beszélt idegen nyelvként.

A következőkben csak az adott nemzetiség anyanyelvére és a magyar nyelvre fókuszálunk, az egyéb nyelvekre nem. Egyeseknek nyelvvizsgálója is van nemzetisége nyelvéből, míg mások csak azt jelölték meg, hogy tárgyalási, illetve társalgási szinten beszélik a nyelvet. Így a honlapra feltöltött önéletrajz biztosít csak teret a nemzetiségi nyelv anyanyelvként való feltüntetésére. Felsőfokú C típusú nyelvvizsgát jelölt meg adatlapján szlovák nyelvből Fuzik János és Paulik Antal, lengyelből Rónayné Slaba Ewa Maria, románból Kreszta Traján, horvátból Hepp Mihály, ukránból Giricz Vera és Szuperák Brigitta. Középfokú C típusú nyelvvizsgát tüntetett fel Varga Szimeon bolgárból. Tárgyalási szintű nyelvtudást jelölt meg Csúcs Lászlóné lengyel, Koranisz Laokratisz görög, Ritter Imre német, Szolga József horvát, Kissné Köles Erika szlovén, Grexa Liliána ukrán, Akopjan Nikogosz pedig örmény nyelvből. Életrajzában Grexa, Hepp és Szolga is kiemeli, hogy az ukrán nyelvet anyanyelvi szinten, illetve anyanyelvként beszéli. Sianos Tamás pedig társalgási szintű görög nyelvtudást tüntetett fel az adatlapon. Nem jelölt meg nyelvtudást adatlapján Alexov Lyubomir, Farkas Félix, Simani Silva és Serkisian Szeván Simon. Alexov ugyanakkor életrajzában leírja, hogy anyanyelve szerb, és felsorolja a magyar nyelvet is az egyéb nyelvek között. Turgyán Tamás volt örmény szószóló adatlapján csak alacsony angol és orosz, továbbá társalgási szintű német nyelvtudás szerepel.

4.4. Nemzetiségi oktatásban való részvétel

Hat esetben találhatunk a nemzetiségi oktatásban való részvételre utalást. Fontos hozzátenni, hogy az általános iskolát sok szószóló nem jelölte meg életrajzában, így erre vonatkozóan hiányosak az adatok. A szlovák szószólók közül Fuzik János a budapesti szlovák gimnáziumban, míg Paulik Antal Békéscsabán, a Szlovák Tanítási Nyelvű Gimnáziumban érettségizett. Varga Szimeon a Hriszto Botev Bolgár-Magyar Általános és Szakközépiskolába járt 1979 és 1989 között. Koranisz Laokratisz a görög kéttannyelvű általános iskolában kezdte tanulmányait. Kreszta Traján Battonyán járt román nemzetiségi általános iskolába, míg a gyulai román gimnáziumban érettségizett. Szolga József pedig a horvát nyelvet oktató

felsőszentmártoni általános iskolába járt. Esetükben mindenképp feltételezhetjük, hogy nemzetiségük anyanyelvét használják, értik, beszélik.

4.5. Anyaországban való tanulás/munka

Az anyaországgal való kapcsolat a nemzetiségi lét fontos aspektusa, és egyben fontos kapcsolati tőkét is jelenthet a nemzetiségi közéleti részvétel tekintetében. Tíz esetben láthatunk példát az anyaországban vagy külföldön való tanulásra, illetve munkavállalásra. Külföldön, még hozzá Bulgáriában folytatott tanulmányokat Koranisz Laokratisz görög szószóló. Simani Sliva örmény szószóló Szíriában született, és egyetemi tanulmányait megelőzően ott is tanult.

Azok közül, akik az anyaországban tanultak, a legtöbben ott is születtek. Csúcs Lászlóné középiskolai és egyetemi tanulmányait is Lengyelországban végezte. Az anyaországában született és tanult még rajta kívül Rónayné Slaba Ewa Maria lengyel, Giricz Vera ruszin, Hartyányi Jaroslava ukrán és Szuperák Brigitta ukrán szószóló is. Közülük Rónayné lengyelországi egyetemen is tanított.

A Magyarországon születettek közül csak a szlovák szószólók (Fuzik János és Paulik Antal) tanultak Szlovákiában, mindketten a pozsonyi Comenius Egyetemen. Azt láthatjuk tehát, hogy az anyaországban való tanulás vagy munka alapvetően nem jellemző a Magyarországon született szószólókra. A következőkben arra térünk rá, hogy a szószólók milyen végzettségeket szereztek, és milyen foglalkozásokat űztek, mielőtt szószólóvá lettek volna. A nemzetiségi kulturális és közéleti tevékenységre vonatkozó adatokat nem itt, hanem az azokra vonatkozó alfejezetben fogjuk részletesen elemezni.

4.6. Végzettség és foglalkozás

4.6.1. Végzettség

Az összes szószóló (illetve a képviselő is) folytatott felsőfokú tanulmányokat. A szószólók közül sokan rendelkeznek valamilyen pedagógusi, kulturális, kommunikációs, közigazgatási vagy gazdasági, közgazdasági, idegenforgalmi jellegű végzettséggel, esetleg ezek közül többel.

A lengyel szószólók közül Csúcs Lászlóné pedagógus, gyógypedagógus, Rónayné Slaba Ewa Maria nyelvtanár. Kreszta Traján román általános iskolai tanári végzettséggel rendelkezik. Alexov Lyubomir középiskolai tanár és közoktatási vezető, Kissné Köles Erika szlovén és magyar általános iskolai tanár, magyar középiskolai tanár, közoktatási vezető, és pedagógus szakvizsgával is rendelkezik. Ő kifejezetten sokat is szólal fel oktatási kérdésekben. Giricz Vera ukrán, illetve angol nyelv- és irodalom szakot végzett, nyelvtanári végzettséggel is rendelkezik, Hartyányi Jaroslava magyar nyelv és társalgás, irodalom, történelem, illetve orosz és ukrán szakos tanár szakra is járt. Szuperák Brigitta szintén rendelkezik pedagógusi végzettséggel. Hat felszólalása közül kettő a szakképzéssel és felnőttképzéssel

kapcsolatos egyes törvények módosításához köthető. Hepp Mihály szerb-horvát és történelem szakon végzett.

Hepp emellett népművelő végzettséggel, Szolga József pedig közművelődési szakirányú végzettséggel is rendelkezik (amellett, hogy igazgatásszervező). Hartyányi Jaroslava szintén népművelő, továbbá koreográfus is. Varga Szimeon többek között művelődésszervező, Fuzik János újságíró.

Turgyán Tamás NATO kommunikációs kurzust végzett, Grexa Liliána egyéb végzettségei mellett marketingkommunikációs szakértő. Varga Szimeon idegenvezető, idegenforgalmi szervező szakon végezte középiskolai tanulmányait. Sianos Tamás kereskedelmi főiskolai szakon folytatta tanulmányait. Szuperák Brigitta és Ritter Imre közgazdászok, Ritter emellett alkalmazott matematika szakot is végzett. Szolga József 1994-ben posztgraduális képzést végzett a Pénzügyi és Számviteli Főiskola Zalaegerszegi campusán. Ritter Imre sokat szólal fel költségvetési és egyéb közpénzügyi kérdésekben.

Paulik Antal történész végzettsége mellett közigazgatási szakvizsgával rendelkezik, és közigazgatási vezetői továbbképzésben is részt vett. Varga Szimeon pedig a Nemzeti Közszolgálati Egyetemre is járt. Szolga József igazgatásszervező, Grexa Liliána szintén igazgatásszervező, és emellett biztonság- és védelempolitikai szakértő is.

Sianos Tamás állategészségügyi technikumot végzett a kereskedelmi főiskola előtt, Turgyán Tamás állatorvos, Simani Silva pedig orvos (belgyógyász és üzemorvos).

Turgyán emellett politikai tanulmányokat is végzett. Koranisz Laokratisz igen sokrétű végzettséggel rendelkezik, ugyanis géplakatos, gépgyártástechnológus, üzemmérnök és idegenforgalmi ügyintéző, emellett filozófia és szociológus előadó. Farkas Félix azt jelölte meg életrajzában, hogy 2010 és 2014 között politológia szakra járt a Miskolci Egyetemen.

4.6.2. Foglalkozás

Külön is érdemes kitérni arra, hogy milyen típusú állásokat töltöttek be a szószólók életük során, ugyanis sokak esetében többletinformációhoz juthatunk a végzettséghez képest, illetve vannak, akik nem (minden) szakmájukban dolgoztak. Ahogyan fentebb már említettük, a nemzetiségi kulturális és közéleti tevékenységre elsősorban később, külön alfejezetben térünk ki, de szükség esetén itt is megemlítjük a fontos aspektusokat.

A tényleges foglalkozásnál is azt láthatjuk, hogy sok szószóló dolgozott pedagógusként, közülük többen nyelvtanárként. Ide tartozik Csúcs Lászlóné, Rónayné Slaba Ewa Maria, Giricz Vera, Hartyányi Jaroslava, Szuperák Brigitta, Alexov Lyubomir, Hepp Mihály és Kissné Köles Erika.

Közöttük érdemes különbséget tenni aszerint, hogy többségi vagy nemzetiségi pedagógusként, esetleg nyelvtanárként dolgoztak-e. Vannak, akiknél ezek vegyülnek, esetleg nem pontosan beazonosíthatók.

Csúcs Lászlóné fejlesztő pedagógusként (illetve tolmácsként) dolgozott. Szuperák Brigitta két évig dolgozott fejlesztő pedagógusként, ezt követően hamar pályát váltott, és projektmenedzserként, illetve a Közösségi Ház vezetőjeként dolgozott a nyíregyházi Human-Net Alapítványnál 2015-ig. 2014-ben kezdett nemzetiségi közéleti tevékenységbe, 2015-ben már az akkori szószóló munkatársa lett. Ezzel szemben Kissné Köles Erika a kezdetektől a mai napig pedagógusként dolgozik. Betöltött napköziotthoni csoportvezetői, kollégiumi nevelői pozíciót, tanít, illetve tanított magyar nyelv és irodalom, illetve szlovén nyelv és irodalom tárgyat, orosz nyelvet, technikát. Volt intézményvezetőségi tag, sőt, több munkaközösségi vezetői pozíciójára is kinevezték. Mindemellett a Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskolán is végzett óraadó tanári tevékenységet. Hartyányi Jaroslava a Puskás Tivadar Szakközépiskolában kezdte, majd a Leővey Klára Gimnáziumban folytatta pályáját tanárként. Ott az életrajz feltöltésekor még mindenképp pozícióban volt. Bár azt nem írja, milyen tanárként dolgozott ott, tudjuk, hogy történelem, továbbá orosz és ukrán szakos középiskolai tanár végzettséggel rendelkezik, ami előtt magyar nyelvet, társalgást és irodalmat tanult a Nemzetközi Előkészítő Intézetben.

Alexov a Damjanich János Szerbhorvát Kollégiumban kezdte a pályáját nevelőtanárként, majd a kiskunlacházi 222. sz. Ipari Szakmunkásképző és Szakközépiskolában volt középiskolai tanár. Ezután (nemzetiségi) oktatási szakértői tevékenységet látott el különböző szerveknél. Fel is szokott szólalni a parlamentben különböző nemzetiségi közoktatási kérdésekhez köthetően.

Giricz Vera volt orosz, angol, illetve ukrán nyelvtanár középiskolában, főiskolán és egyetemen, dolgozott magán nyelvtanárként, vezetett magán nyelviskolát, készített szakmai nyelvvizsga anyagot. Ő akkor hagyta abba a tanári tevékenységet, amikor az országos önkormányzat elnökévé választották. Hepp tíz évig dolgozott nyelvtanárként, két különböző szakközépiskolában, ezt megelőzően, a kezdetekben népművelőként tevékenykedett a pécsi szakszervezeti kultúrházban. Rónayné Lengyelországban orosz nyelvet tanított az egyetemen, majd Magyarországon, a Rendőrtiszti Főiskolán orosz és lengyel nyelvtanárként dolgozott, ezután a lengyel kulturális egyesületben kezdett dolgozni, annak titkára lett. Először 1994-ben indult a nemzetiségi választásokon. Hat felszólalásából egy köthető a közneveléshez.

Sokan dolgoztak emellett újságíróként, műsorszerkesztőként, műsorvezetőként vagy éppen lektorként. Ide tartozik Fuzik János, Giricz Vera, Grexa Liliána és Turgyán Tamás is. Fuzik dolgozott a magyarországi szlovákok hetilapja (*Ludová noviny*) szerkesztőségében, a Magyar Televízió szegedi stúdiójában szlovák nemzetiségi magazinműsort indított, de magyar nyelvű műsorok szerkesztésével és vezetésével is foglalkozott. Életrajzbéli megfogalmazása szerint a rendszerváltást

követően betöltötte a „kiteljesedő nemzetiségi paletta összes magazinjának szerkesztőségvezetői posztját”, dokumentumfilmekben dolgozott, és dokumentumfilmeket rendezett. Giricz Vera 2007 és 2011 között szerkesztőként és lektorként is tevékenykedett. Grexa dolgozott a Magyar Rádió ukrán nemzetiségi adásában szerkesztőként és riporterként, a Magyar Televízió *Rondó* nemzetiségi műsorában szintén riporteri, illetve műsorvezetői posztot töltött be. Ugyanakkor B2B marketing és PR menedzserként, majd vállalati marketing és kommunikációs csoportvezetőként is munkálkodott a TV2 csatornánál. Ezután öt évig a MOL-nál dolgozott, marketingkommunikációs szakértőként, majd –vezetőként. Ezt követően visszatért a médiához, és az MTVA Zrt-nél töltött be műsorkommunikációs vezető, majd vállalati és belső műsorkommunikációs szakértői pozíciót. Koranisz Laokratisz pedig pályája kezdetén a budapesti ELKISZ Híradástechnológiai Szövetkezet technikai osztályán volt. Turgyán 1990 és 2000 között újságírással, továbbá rádiós-televíziós műsorvezetéssel, műsorszerkesztéssel foglalkozott a Juventus rádióban, a Magyar Rádióban, a Kossuth Rádióban, különböző helyi rádiókban és a Magyar Televízióban. Ezt megelőzően egy évig marketinggel foglalkozott kaposvári kereskedelmi társaságokban. 2000 után pedig főként sajtószóvivői, kommunikációs tanácsadói, szakértői, tanácsadói feladatokat látott el. Ezek közül érdemes kiemelni, hogy 2000 és 2002 között a Magyar Autópályaépítő Konzorcium sajtószóvivője és kommunikációs vezetője volt. Egyes közigazgatáshoz, közszolgálathoz kapcsolódó tanácsadói, szakértői és egyéb tevékenységeire a későbbiekben még visszatérünk.

Közigazgatáshoz, közszolgálathoz köthető a pályája, vagy annak egy része Paulik Antalnak, Alexov Lyubomirnak, Szolga Józsefnek és Turgyán Tamásnak. Ahogyan azt már említettük, Alexov különböző tanácsadói tisztségeket töltött be. A parlamentben sokat szólalt fel különböző eljárási törvényekhez kapcsolódóan. Paulik Antal – bár levéltárosként kezdte, majd a Csehszlovák Kulturális Tájékoztató Központban fordítóként, illetve tolmácsként folytatta pályáját az első tíz évben, 1995-től kezdve minisztériumi szinten, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatalban, illetve az Emberi Erőforrás Támogatáskezelőnél (EMET) töltött be magas, nemzetiségekhez kapcsolódó pozíciókat. Először a Művelődési és Köznevelési Minisztériumba került, ahol szlovák referens, osztályvezető és megbízott főosztályvezető volt, majd a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatalban volt főosztályvezető, illetve megbízott elnök. Ezután 2006 és 2016 között a nemzetiségi ügyekkel foglalkozó főosztály vezetője, illetve főosztályvezető-helyettese volt, minisztériumi szinten. Végül, mielőtt az Országos Szlovák Önkormányzathoz került volna kabinetvezetőnek, az EMET Egyházi és Nemzetiségi Támogatások Osztályának vezetője lett. Parlamenti felszólalásainak többsége közigazgatási és köznevelési kérdésekhez kapcsolódik. Szolga Józsefnek 1987-től volt közszolgálati jogviszonya, dolgozott jegyzőként is. Már 2008-ban az Országos Horvát Önkormányzat hivatalvezetője lett, 2009–2015 között ügyviteli tanácsadója, 2014–2018-ig szószólói tanácsadó volt. Emellett dolgozott a Croatica Kht. (2007–2012) és a Pécsi

Horvát Színház (2015–2018) felügyelőbizottságának tagjaként is. Felszólalásai többsége a koronavírus-járvány elleni védekezéshez, továbbá az ehhez kapcsolódó veszélyhelyzet kihirdetéséhez kötődött. Turgyán fentebb már említett szakértői, tanácsadói tevékenységei kapcsán kiemelendő, hogy nem csak különböző cégeknek adott tanácsot, hanem az Országgyűlés Gazdasági és Informatikai Bizottsága mellett is végzett szakértői tevékenységet, és a Magyarországra Akkreditált Tiszteletbeli Konzuli Testület elnöki főtanácsadója is volt, illetve az Európai Tiszteletbeli Konzulok Szövetségének (FUECH) közép-európai fejlesztési biztosa is. 2010 és 2013 között az ORTT panaszbizottságának tagja volt. A parlamentben fel is szólalt a konzuli védelemről szóló törvény módosításához kapcsolódóan.

Kereskedelemmel, illetve marketinggel foglalkozott a szószólók közül Varga Szimeon, Sianos Tamás és Kreszta Traján. Varga 2009 és 2014 között kereskedelmi igazgatóként tevékenykedett. Sianosnak elsősorban rövid-, kötött-, és divatáru kereskedelmével kapcsolatos munkahelyei voltak, áruforgalmi előadóként, boltvezetőként, majd 1983-tól az Aranypók-Konsumex Közös Vállalat (Fontana Divatház) igazgatójaként dolgozott egészen annak privatizációjáig (1991). A következő évtől nyugdíjba vonulásáig a POLITRADE Kft. ügyvezetője volt. Először 1998-ban lett nemzetiségi önkormányzati képviselő. Kreszta Traján saját kereskedelmi és áruforgalmi vállalkozásba kezdett, miután 1969 és 1989 között az IBUSZ-nál dolgozott. 1980-ban végezte el a román általános iskolai tanári szakot, ám nem dolgozott ezen a területen. Közéleti tevékenységét 1990-ben kezdte.

Kresztán kívül idegenforgalommal, illetve utazással foglalkozott Koranisz Laokratisz és Giricz Vera, közülük utóbbi egyéni nyugati beutazó referens volt az IBUSZ Rt-nél, előbbi pedig utazási irodát is nyitott 1989-ben (SIA-LEO Utazási Iroda). Ahogyan fentebb is láhattuk, Csúcs Lászlóné dolgozott tolmácsként, illetve Paulik Antal is volt fordító és tolmács.

Ritter Imre üzemgazdászként, könyvvizsgálóként, illetve adótanácsadóként dolgozott. Kezdetben (1976-tól) a BKV-nál töltött be különböző gazdasági vezetői pozíciókat, majd könyvvizsgáló és adótanácsadó céget alapított.⁵³ Az 1990-ben alapított cég ma is működik.⁵⁴

Turgyán Tamás dolgozott állatorvosként is, 1975 és 1989 között. Simani Silva pedig a mai napig orvosként praktizál. Koranisz Laokratisz szociológiai felmérések végzésével is foglalkozott, Farkas Félix pedig vízhálózati munkás volt, mielőtt a nemzetiségi közéletbe bevonódott volna. Mindezek alapján feltételezhető, hogy az oktatási és kulturális szféra, továbbá a közigazgatás és az üzleti élet egyaránt fontos terepe lehet egyfajta kapcsolati háló és ismertség megteremtésének, és fontos belépési színtere lehet a nemzetiségi közéletben való részvételnek. A következő

⁵³ Treier és Ritter Könyvvizsgáló és Adótanácsadó Kft.

⁵⁴ Treier és Ritter Kft. céginfó, cégkivonat – OPTEN <https://www.opten.hu/treier-es-ritter-kft-c1309061189.html> (Letöltés ideje: 2022. július 1.)

alfejezetben arra térünk rá, hogy a források mely szószólók esetében tartalmaznak utalást valamilyen kitüntetés vagy elismerés megszerzésére.

4.7. Kitüntetések

4.7.1. Magyarországi kitüntetések

Kilenc szószóló részesült valamilyen magyarországi kitüntetésben vagy elismerésben. Ezek egy része magas szintű állami kitüntetés, míg mások valamilyen helyi vagy nemzetiségi tevékenységért járó elismerések.

Többen megkapták a Magyar (Köztársasági) Érdemrend Lovagkeresztjét, így Fuzik János 2006-ban, Alexov Lyubomir 2010-ben, Csúcs Lászlóné 2021-ben. Farkas Félixet pedig a Magyar Köztársasági Érdemrend Aranykeresztjével tüntették ki 2011-ben. Egy kivétellel tehát mindannyian a szószólói tevékenységük megkezdését megelőzően nyerték el a magas rangú állami kitüntetéseket. Fuzik ezen túl több miniszteri és televíziós szakmai elismerésben részesült, Alexov pedig TÖOSZ emléklapot kapott a 20 éves önkormányzati munkájáért.

Hepp Mihály két alkalommal Szocialista Kultúráért elismerést kapott, Varga Szimeon pedig két ízben, 2006-ban és 2010-ben kapott dicséző oklevelet Geiger Ferentől, Soroksár polgármesterétől a kerületben végzett tevékenységéért.

Hepp a rendszerváltást követően is részesült különféle elismerésekben, 2001-ben Nemzeti és Etnikai Kisebbségektől díjat kapott a Baranya Megyei Önkormányzattól, 2005-ben elnyerte a Lemle Géza díjat,⁵⁵ 2014-ben pedig a Baranyai Emberekért Szövetség Pro Humanitate Baranya díját. Giricz Vera 2006-ban kapott Hodinka Antal díjat,⁵⁶ Kreszta Traján állami kitüntetésben, Nemzetiségekért Díjban⁵⁷ részesült a nemzetiségekért végzett tevékenységéért 2017-ben.

Kissné Köles Erika 2011-ben megkapta a Vas Megye Önkormányzata Szolgálatáért Kisebbségektől Tagozata kitüntetését, míg 2013-ban Szentgotthárd Város Önkormányzatától a Szentgotthárdi Nemzetiségekért kitüntetését nyerte el.⁵⁸ Azt láthatjuk tehát, hogy ezen szószólók széles körű nemzetiségi és/vagy egyéb

⁵⁵ „A Magyar Népművelők Egyesülete Baranya Megyei Szervezete minden évben a Magyar Kultúra Napján, – a baranyai kultúra jeles személyiségéről elnevezett – Lemle Géza díjjal ismeri el egy tagja kiemelkedő közművelődési, közösség-szervezői tevékenységét. A díjat évenként egy fő kaphatja meg.” – Forrás: HegyhátMédia Kft.: Komlóra került a Lemle Géza – díj. *Komlói Újság Online*, 2013. <http://komloiujsg.hu/komlora-kerult-a-lemle-geza-dij/> (Letöltés ideje: 2022. július 1.)

⁵⁶ „Az Országos Ruszin Önkormányzat Közgyűlése 2004 óta Hodinka Antal-díjat adományoz a ruszin kultúra, a hagyományörzés és a görögkatolikus értékek ápolása terén kifejtett tevékenységért.” – Forrás: Szerkesztőség: Hodinka Antal-díjak átadása. *Barátság*, 2021. június 3. <http://nemzetisegek.hu/2021/06/03/hodinka-antal-dijak-atadasa/> (Letöltés ideje: 2022. július 1.)

⁵⁷ 2/2012. (VIII. 9.) ME rendelet a Nemzetiségekért Díj alapításáról

⁵⁸ Kissné Köles Erika személyes honlapján lévő önéletrajza

tevékenységet folytattak, és a legtöbb esetben azelőtt is elismert tekintélynek számítottak, hogy szószólóvá váltak volna.

4.7.2. Anyaországi kitüntetések

Az anyaországgal való viszony és az ottani elismertség, beágyazottság kapcsán kiemelt jelentőségű kérdés, hogy az egyes szószólók rendelkeznek-e anyaországi kitüntetésekkel. Öt szószóló részesült legalább egy anyaországi kitüntetésben. Közülük ketten az anyaországban születtek, hárman pedig Magyarországon. Az anyaországban születettek közül Csúcs Lászlóné különféle lengyel állami kitüntetésekben részesült,⁵⁹ Hartyányi Jaroslava pedig megkapta a Szent Olga Érdemrend mindhárom fokozatát.

A Magyarországon születettek közül Alexov Lyubomir a Szerb Pátriárka által adományozott Szent Száva érdemrend, továbbá a Szerb Kulturális Közösség Aranyjelvényének birtokosa. Hepp Mihály megkapta a „Hrvatski pleter” kitüntetést a Horvátországnak külföldön való elismerésért végzett munkájáért. Fuzik János 1996-ban nyerte el a szlovákiai Etnofilm Fesztivál nagydíját, méghozzá a csehszlovák-magyar lakosságcseréről készített, „Hívó szóra” című dokumentumfilmjével. Azt láthatjuk tehát, hogy az anyaországban születés nem feltétlenül feltétele az anyaországgal való szorosabb kapcsolatnak és az anyaország általi elismerésnek. Ezzel át is térünk a nemzetiségi kulturális tevékenység kérdéskörére.

4.8. Nemzetiségi kulturális tevékenység

Azon szószólók közül, akiknek parlamenti adatlapján túl elérhető az életrajza, tíz esetében említésre kerül valamiféle nemzetiségi kulturális tevékenység, míg négy esetében nem. Utóbbi körbe tartozik Sianos Tamás, Farkas Félix, Szuperák Brigitta és Kreszta Traján. Fontos azonban emlékeztünk arra, hogy Kreszta román általános iskolai tanári végzettséggel rendelkezik és arra, hogy Szuperák Brigitta életrajza nem elérhető, csupán egy, a *Barátság* c. folyóiratban megjelent cikk áll rendelkezésre forrásként.⁶⁰

Fuzik János esetében már láthattuk, hogy először a magyarországi szlovákok hetilapja (*Ludové noviny*) szerkesztőségében kezdett el dolgozni, vezetett szlovák nemzetiségi műsort, végzett nemzetiségi magazinok kapcsán szerkesztőségvezetői tevékenységet, és dokumentumfilmeket is forgatott a hazai szlovákságról, így például a csehszlovák-magyar lakosságcseréről. Életrajzában kiemelte továbbá országos önkormányzati tevékenysége kapcsán, hogy hozzájárult „a hazai szlovákság kulturális autonómiájának megalapozásához”.

⁵⁹ Zloty Medal Opiekuna Miejsca Pamieci Narodowej – a magyarországi lengyel emlékhelyek megőrzése érdekében kifejtett munkásságért (2010), A Lengyel Köztársasági Érdemérem tisztikeresztje (2014), TVP Polonia Lengyelországért és külföldi lengyelekért díj (2017), Bene Merito (2017). Forrás: Csúcs Lászlóné – Wikipedia

⁶⁰ Balányi – Mayer, 2018. 9364–9365.

Grexa Liliána amellet, hogy a Magyar Rádióban az ukrán nemzetiségi adás szerkesztőjeként és riportereként (1998–2003), továbbá a Magyar Televízió *Rondó* című nemzetiségi műsorának műsorvezetőjeként (2000–2003) dolgozott, a Ruszálka ukrán nemzetiségi énekegyüttes és a Veszelka ukrán nemzetiségi táncegyüttes alapító tagja volt (1998 és 2003, illetve 1999 és 2003 között). Wikipedia-oldala szerint⁶¹ pedig alapító tagja volt a Vodorháj énekegyüttesnek is 2005-ben, továbbá kezdeményezésére ukrán nyelvű mese CD, és ukrán népdalfeldolgozásokat tartalmazó jazz-zenei CD került kiadásra 2017-ben.

Paulik Antal esetében már említettük, hogy a Csehszlovák Kulturális és Tájékoztató Központban töltött be szlovák referensi, osztályvezetői és megbízott főosztályvezetői pozíciókat. Emellett közigazgatásban betöltött, korábban felvázolt pozíciói szintén szoros kapcsolatban állnak a nemzetiségi kultúrával.

Csúcs Lászlóné életrajzában megemlíti, hogy a magyarországi lengyelek világlapjában (*Polonia Wegierska*) és a *Glos Polonii* című lapban alkalmanként jelennek meg írásai. Ezen túl pár soros szöszólói programot is láthatunk nála, ahol kiemeli a lengyel-magyar kapcsolatok ápolását, regionális és testvérvárosi kapcsolatok építését, a katonai sírok felújításának folytatását, továbbá a lengyel nyelv óvodától egyetemig való oktatásának megszervezését, a lengyel közösség összefogását, továbbá a lengyel kultúra magyarokkal való megismertetését mint célt. Wikipedia-oldalán⁶² olvasható továbbá, hogy a rendszerváltást követően kezdte a magyarországi lengyel közéletben való részvételt, méghozzá a Bem József Lengyel Kulturális Egyesületben. Felszólalásai elsősorban a lengyel-magyar kapcsolatokhoz köthetőek. Rónayné Slaba Ewa Maria lánya születését követően kezdett el a lengyel kulturális egyesületben tevékenykedni, amelynek később a titkára lett.⁶³

Koranisz Laokratisz életrajzában azt emeli ki, hogy a 2007 és 2011 között a Görög Országos Önkormányzat Elnökeként kapott tiszteletdíját a Görög Kultúra Házának létrehozására áldozta, ahogyan az Önkormányzat több más tagja is. Hangsúlyozta továbbá a 12 Évfolyamos Kiegészítő Görög Nyelvkutató Iskola fejlesztését és a www.ellenismos.hu címen elérhető weblap elindítását. A görög polgárháború lezárásának hatvanadik évfordulóján, 2008-ban Athénban megrendezett fotókiállítást is megemlíti, amelyből azután a Beloianiszi Görög Önkormányzat szervezett állandó kiállítást. Leírja továbbá, hogy 2009-ben a volt Pest-Budai mozi épületét kulturális célokra megvásárolták, illetve fontos projekt volt a Görög Kulturális Intézet felépítése, működtetése, és a beloianiszi általános iskola megtartása „a magyarországi görögység kultúrájának” megőrzése céljából. Ahogyan a következőkben láthatjuk, a szöszólók többsége végzett nemzetiségi közéleti tevékenységet, legtöbben az országos önkormányzati elnökségig is eljutottak. Bár Koranisz Laokratiszhoz hasonlóan nyilvánvalóan az ő tevékenységükhöz is szükségszerűen

⁶¹ Grexa Liliána - Wikipedia

⁶² Csúcs Lászlóné - Wikipedia

⁶³ Balányi – Mayer, 2018. 9365.

köthetők különböző, nemzetiségi kultúrához kapcsolódó tevékenységek, egyedül ebben az életrajzban láthatjuk ennek ilyen részletes leírását.

Alexov Lyubomir 1997-ben a Nemzetiségi Hagyományörző Kulturális Egyesület alapító elnöke volt. Hepp Mihály kiemeli életrajzában, hogy 1983 és 2007 között az August Šenoa Délszláv (1983-tól Horvát) Klub igazgatója volt. Ehhez köthetően hangsúlyozza, hogy ezalatt a város (Pécs) horvát kulturális központjává vált, s ott évi mintegy százötven különböző, irodalmi, szakmai, vallási és oktatási rendezvénynek adtak otthont, évi 20000 látogatóval. Emellett a Magyarországi Horvát Bortermelők Egyesületének alapítója és elnöke is volt. Szolga József 2015 és 2018 között a Pécsi Horvát Színház Nonprofit Kft. felügyelőbizottságának tagja volt. Kiemeli életrajzában az anyaországi kapcsolatok építését, és a sportélet, a társadalmi közélet szervezésében való aktív részvételt lakóhelyén és a Drávamentén.

Kissné Köles Erika – ahogyan már említettük – a szlovén nyelv és irodalom tanára, tantervet is írt a szlovén nemzetiségi nyelv oktatásához, és a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán is végzett óraadói tevékenységet szlovén leíró nyelvtanból és a nyelvoktatás módszertanából. Emellett 1998 és 1999 között szállodavezető volt a szentgotthárdi Szlovén Kulturális és Információs Központban. Szószólói honlapján közzétett életrajzából⁶⁴ kiderül az is, hogy különböző szlovén nemzeti-ségi hetilapokban is publikált.

Giricz Vera életrajza csak nyelvtanári tevékenységére utal. Fentebb láthattuk azonban, hogy Wikipédia oldala⁶⁵ alapján a ruszin kultúra, a hagyományörzés és a görögkatolikus értékek ápolása terén kifejtett tevékenységért Hodinka Antal-díjban részesült. Wikipédia oldala megemlíti ezen kívül, hogy Hodinka Antal emlékének megőrzésével is foglalkozik, és hogy a *Ruszin társalgás* című könyv szerzője.

Hartyányi Jaroszlava szintén ukrán nyelvtanár. Életrajza tanulsága szerint 1991-ben a Magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület alapító tagja volt, majd 1993-tól annak elnöke lett. Emellett *Az elrejtett igazság* című tanulmánykötet⁶⁶ szerzője, az *Ártatlan áldozatok emlékére* című nemzetközi konferenciaanyag⁶⁷ szerkesztője, és további ukrán történelmi tárgyú írásai jelentek meg folyóiratokban. Hartyányi egyik parlamenti felszólalásában is beszélt a Holodomorról. A fentiek fényében megerősíthetjük, hogy a nemzetiségi kulturális életben való részvétel kiemelten fontosnak tekinthető a nemzetiségi közéleti részvétel, a politikai karrier szempontjából. Feltételezhetjük, hogy a nemzetiségi kulturális tevékenységet folytatók

⁶⁴ Kissné Köles Erika személyes honlapján lévő önéletrajza

⁶⁵ Giricz Vera - Wikipédia

⁶⁶ Hartyányi Jaroszlava: *Az elrejtett igazság. Cikk, tanulmányok, dokumentumok*. Budapest: Magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület, 2004.

⁶⁷ Hartyányi Jaroszlava: *Az ártatlan áldozatok emlékére. Az 1932–33-as ukrajnai éhínségről tartott nemzetközi tudományos történelem konferencia résztvevőinek előadása*. Budapest: Magyarországi Ukrán Országos Önkormányzat, 2007.

beágyazottabbak, és széles kapcsolati tőkére képesek szert tenni. Mindezek után rátérünk a korábban folytatott nemzetiségi közéleti tevékenységre.

4.9. (Nemzetiségi) közéleti tevékenység

A szószólók és képviselő közül a legtöbben aktív nemzetiségi közéleti tevékenységet végeztek már korábban is, sőt, a legtöbben magas szintű pozíciót töltöttek be az országos nemzetiségi önkormányzatban. Mivel pedig az országgyűlési választásokon való nemzetiségi listaállítás az országos nemzetiségi önkormányzatok kezében van, ez alátámasztani látszik azt a korábbi felvetést, miszerint a nemzetiségi szószólók inkább tekinthetők az országos nemzetiségi önkormányzatok konzultatív delegáltjainak, mint választott képviselőnek.⁶⁸ Az országos nemzetiségi önkormányzatok elnökei voltak egy vagy több cikluson át Fuzik János, Csúcs Lászlóné, Rónayné Slaba Ewa Maria, Koranisz Laokratisz, Alexov Lyubomir, Hepp Mihály, Giricz Vera és Kreszta Traján.

Az országos önkormányzatok alelnöki vagy elnökhelyettesi tisztségét töltötte be Kissné Köles Erika, Hartyányi Jaroslava, Varga Szimeon, Sianos Tamás, Ritter Imre és Farkas Félix. Az Országos Szlovák Önkormányzatban kabinetvezető volt Paulik Antal. Az Ukrán Országos Önkormányzat Ifjúsági és Média Bizottságának elnöke volt Grexa Liliána, Szolga József pedig szintén tagja volt az Országos Horvát Önkormányzatnak.

Az országos szintű karrier kapcsán szükséges még kiemelni, hogy többen is a korábbi szószóló mellett dolgoztak, mielőtt maguk is azok lettek volna. Sianos Tamás és Szuperák Brigitta a görög, illetve ukrán nemzetiségi szószóló kabinetjének munkatársai voltak, Szolga József pedig szószólói tanácsadóként tevékenykedett.

A szószólók közül ketten is tagjai valamilyen diaszpóraszervezetnek, így Hartyányi Jaroslava az Ukránok Európai Kongresszusának elnöke és az Ukránok Világkongresszusának elnökhelyettese, Alexov Lyubomir pedig a Szerb Diaszpóra és Régióban Élő Szerbek Tanácsa delegált tagja. Ehhez hozzá kell tenni, hogy Koranisz Laokratisz pedig az Interparlamentáris Unió Magyar-Görög Baráti Tagozatának és Magyar-Ciprusi Baráti Tagozatának is tagja volt első szószólói ciklusa alatt. Simani Silva kapcsán az Erdélyi Örmény Gyökerekben megjelent tájékoztató

⁶⁸ L. pl. M. Balázs Ágnes: A kisebbségek szervezetei döntéshozatalba való bevonásának modelljei a nemzetiségi szószólói és a nemzetiségi képviselői intézmény tükrében. *Jogelméleti Szemle*, 2018/3. 79–90.; M. Balázs, 2020, Ennek és az egyes 2014 és 2022 közötti szószólók országos nemzetiségi önkormányzati háttere kapcsán l. még: M. Balázs, Ágnes: Non-Territorial Autonomy as the Gateway to (Effective) Participation of Minorities at the National Level: Nationality Spokespersons in the Hungarian Parliament. In: Vizi, Balázs – Dobos, Balázs – Natalija, Shikova (eds.): *Non-Territorial Autonomy as an Instrument for Effective Participation of Minorities*. Budapest – Skopje: Centre for Social Sciences (CSS), University American College Skopje, 2021. 122–124.

hangsúlyozza, hogy elmondása szerint „korábban nem vett részt önkormányzati és közigazgatási feladatok ellátásában.”⁶⁹

Az egyes szószólók nemzetiségi közéleti tevékenységére részletesebben is érdemes rátérni, hogy lássuk, milyen hosszú ideje és milyen szinteken zajlott.

Fuzik János szlovák szószóló (2014–2018) már a Magyarországi Szlovákok Szövetségének és a Szegedi Szlovákok Szervezetének elnöki tisztségét is betöltötte, majd 1999 februárjától kezdve négy cikluson át volt az Országos Szlovák Önkormányzat elnöke. Országos önkormányzati elnökként lett a szlovák nemzetiségi lista vezetője és így szószóló, s egyben a Magyarországon élő nemzetiségek bizottságának elnöke az Országgyűlésben.

Paulik Antal, a következő szlovák szószóló (2018-) 1989 és 1997 között alapítója és elnöke volt a Magyarországi Szlovák Fialatok Szervezetének, 2000 és 2016 között pedig a Magyar-Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottságban bizottsági tag volt. Fentebb láthattuk, hogy számos, a szlováksághoz, illetve nemzetiségekhez köthető közigazgatási pozíciót betöltött, mielőtt 2017 és 2018 között kabinetvezető lett volna az Országos Szlovák Önkormányzatban.

Csúcs Lászlóné, a 2014 és 2018 közötti lengyel szószóló 1991 óta végez nemzetiségi közéleti tevékenységet szűkebb lakókerületében, illetve országos szinten. Az Országos Lengyel Önkormányzatnak előbb tagja, alelnöke, majd 2009-től kezdve elnöke volt. Tehát ő is országos nemzetiségi önkormányzati elnökből lett szószóló. Wikipédia oldaláról⁷⁰ az is kiderül, hogy Csúcs László korábbi parlamenti képviselő felesége.

Rónayné Slaba Ewa Maria, a következő lengyel szószóló (2018-) 1994-ben indult először kisebbségi önkormányzati választáson. A Fővárosi Lengyel Önkormányzat tagja, majd elnöke volt. Az országos önkormányzat alelnöke is volt, ahol az oktatással foglalkozott. 2014-től lett országos elnök, tehát ő váltotta Csúcs Lászlónét előbb az országos önkormányzat elnöki székében, majd pedig a szószólói poszton is.⁷¹

Varga Szimeon bolgár szószóló (2014-) szintén aktív nemzetiségi közéleti tevékenységet folytatott már szószólói karrierjét megelőzően. 2000 és 2009 között a Bolgár Ifjúsági Egyesület elnöke, 2002-től kezdve a Magyarországi Bolgárok Egyesülete közgyűlési tagja volt. 2002 és 2014 között a Soroksári Bolgár Nemzetiségi Önkormányzat elnöke, 2007 és 2014 között a Pest Megyei Bolgár Önkormányzat elnöke, továbbá a Bolgár Országos Önkormányzat alelnöke volt. Legmagasabb tisztsége tehát az országos önkormányzatban betöltött alelnöki pozíció volt, közvetlenül mielőtt szószóló lett. Nem nemzetiségi közéleti tevékenységet is végzett: 2010-ben a Soroksári Polgárőr Egyesület elnöke és a Galéria '13 Soroksár Nonprofit Kft. felügyelőbizottságának elnöke, 2013-tól kezdve a Soroksári Sport

⁶⁹ Esztergály, 2018. 13.

⁷⁰ Csúcs Lászlóné – Wikipedia

⁷¹ Balányi – Mayer, 2018. 9365.

Club Kft. felügyelőbizottságának elnöke, 2014-ben pedig a Soroksári Dunáért és Városfejlesztésért Közalapítvány kuratóriumi tagja lett.

Koranisz Laokratisz, a 2014 és 2018 közötti, illetve a 2022-ben újra megválasztott görög szószóló 1995-ben lett a Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége görög tagozatának vezetője. 2003-tól a Fővárosi Görög Önkormányzat, 2007 és 2014 között pedig az Országos Önkormányzat elnöke volt. Tehát ő is országos önkormányzati elnökként lett a görög nemzetiségi lista listavezetője, majd szószóló.

Sianos Tamás, a 2018 és 2022 közötti görög szószóló 1998-tól a Budaörsi Görög Nemzetiségi Önkormányzat képviselője, később elnöke volt a szószólói tisztség elnyeréséig. 2007–2018 között tagja volt a Görög Országos Önkormányzat képviselőtestületének, amelynek 2010 és 2014 között elnökhelyettese is volt. 2014-ben kezdett a szószólói kabinetben dolgozni.

Kreszta Traján 2014 óta folyamatosan betölti a román nemzetiségi szószólói tisztséget. Battonya – nem csupán nemzetiségi – közéletének a rendszerváltás után lett részese. Először 1990-ben lett a battonyai képviselőtestület tagja, 1994-ben pedig ismét megválasztották, független román kisebbségi jelöltként. 2006-ban már a Magyar Szocialista Párt jelöltjeként jutott be, 2010-ben pedig független jelöltként. 2002 és 2014 között a város alpolgármestere is volt. A kezdetektől 2014-ig tagja volt a battonyai román önkormányzatnak. 1995-től tagja volt a Magyarországi Románok Országos Önkormányzata elnökségének, és 1999-től ő volt az országos önkormányzat elnöke.⁷²

Ritter Imre 2014 és 2018 között német nemzetiségi szószóló volt, 2018 óta pedig képviselő. Az ő közéleti tevékenységéről leginkább a Wikipédia oldala számol be.⁷³ Már az első budaörsi német nemzetiségi önkormányzatnak tagja volt (1994-től), majd elnöke is lett. 1994 és 2014 között ő volt a Magyarországi Németek Országos Önkormányzata pénzügyi bizottságának elnöke, 2011-ben az országos önkormányzat elnökhelyettese is lett. Az 1998-as országgyűlési választáson is indult a Nemzetiségi Fórum színeiben, ám mandátumot nem nyert. 1998 és 2002 között a budaörsi képviselőtestület tagja volt, miután elnyert egy kedvezményes kisebbségi mandátumot. 2006 és 2010 között a Fidesz-KDNP színeiben nyert újból mandátumot, a 2010-es önkormányzati választáson pedig polgármesterjelölt volt. 2014-ben a német nemzetiségi listának második helyén szerepelt, ám az első jelölt (Heinek Ottó) nem vette át a mandátumát, így ő lett a szószóló. Az 1998-as választásra feltöltött életrajzából pedig kiderül, hogy 1995-ben a Budaörsi Német Kisebbségi Önkormányzat, 1996-tól pedig a Pest, Borsod és Nógrád megyei Német Önkormányzatok Szövetségének elnöke lett, és 1996-tól a Budaörsi Önkormányzat pénzügyi bizottsága külsős, szakértői tagja is volt.

⁷² Kreszta Traján – Wikipedia

⁷³ Ritter Imre – Wikipedia

Farkas Félix, aki 2014 és 2022 között töltötte be a roma szószólói tisztséget, 1994 és 2006 között a mezőkövesdi képviselőtestület és annak szociális és kulturális bizottságának tagja volt. 1998-tól az Országos Lungo Drom tagja és mezőkövesdi szervezetének elnöke, 2006-ban már az országos szervezet elnökségének is tagja volt. 2010 és 2014 között a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közgyűlés tagjává választották, 2012-ig a Közgyűlés kisebbségi bizottságának elnöke is volt. 2006 és 2010 között szerepet vállalt még a Közgyűlés területfejlesztési bizottságában, 2010-től pedig az ügyrendi és vagyonyilatkozat-vizsgáló bizottságában. 2006-tól lett az Országos Cigány Önkormányzat tagja, amelyben 2010-et követően pedig már elnökhelyettesi pozíciót töltött be. 2010 után tagsággal rendelkezett még a Nemzeti Bünmegelőzési Tanácsban, a Roma Koordinációs Tanácsban, a Cserehát program vidékfejlesztési munkacsoportban és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kormányhivatal szakbizottságában. Megjelölte továbbá életrajzában azt is, hogy 2010-től konzorciumi tag volt Ózd városban. 2011. december 17-től volt a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Roma Önkormányzat elnöke, 2012. február 16-tól pedig a foglalkoztatási és közrendvédelmi bizottság elnöke, valamint a kisebbségi bizottság tagja. Látható tehát, hogy ő sem csupán nemzetiségi közéleti tevékenységet folytatott.

Alexov Lyubomir 2014 óta a szerb nemzetiség szószólója. Azt a fentiekben már kifejtettük, hogy nemzetiségi oktatási szakértői feladatot látott el több szerv mellett. 1990-ben választották meg először Lórév község polgármesterének. 1996-tól kisebbségi önkormányzati oldalról tagja volt a Közoktatás-Politikai Tanácsnak. 1995 és 2007 között a Szerb Országos Önkormányzat alelnöke, 2007 és 2014 között pedig elnöke volt. Tehát ő is az országos nemzetiségi önkormányzat elnöki székét hagyta el a szószólói mandátumért. Hangsúlyos továbbá, hogy emellett Lórév község polgármestere is volt, tehát nem csak nemzetiségi közéleti tisztséget töltött be.⁷⁴

Hepp Mihály, aki 2014 és 2018 között volt a horvátok szószólója, a rendszer-váltást követően alapító tagja volt a Magyarországi Horvátok Szövetségének. 1991 és 2008 között ő elnökölt a Szövetség Baranya Megyei Szervezetében. 1994-től volt tagja a pécsi Horvát Kisebbségi Önkormányzatnak. 2007-től betöltötte az Országos Horvát Önkormányzat elnöki tisztségét, 2009-től pedig az Országos Nemzetiségi Önkormányzatok Szövetségének is ő volt az elnöke.

A következő horvát szószóló, Szolga József (2018-) életrajzában hangsúlyozza, hogy párton kívüli. A Magyarországi Horvátok Szövetségének alapító tagja, az életrajz feltöltésekor pedig elnökségi tag, továbbá a Drávamenti Horvátok Közössége vezetője is volt. 2006 és 2014 között ő volt a bolhói horvát önkormányzat elnöke, 2007 és 2015 között pedig a Somogy Megyei Területi Horvát Önkormányzatban is ő töltötte be az elnöki tisztséget. 2007-ben és 2014-ben tagja lett az Országos

⁷⁴ Ugyanakkor fontos hozzátenni, hogy Lórév lakosságának többsége szerb anyanyelvű.

Horvát Önkormányzatnak, amelynek 2008-ban a hivatalvezetője lett, 2009 és 2015 között pedig ügyviteli tanácsadói tevékenységet látott el ott. 2014 és 2018 között szószólói tanácsadóként is működött.

A szlovének szószólója 2014 óta változatlanul Kissné Köles Erika. A parlamenti honlapra feltöltött önéletrajza nem tartalmaz információkat a nemzetiségi közéleti tevékenységéről, amelyről jóval inkább a szószólói honlapján lévő önéletrajzában⁷⁵ közöl adatokat. Eszerint 1998 és 2010 között Szentgotthárd Város Önkormányzatának képviselője, az Oktatási, Kulturális, Idegenforgalmi és Sport Bizottságának tagja, továbbá 2002–2010 között Szentgotthárd-Rábakethely Városrészi Önkormányzat elnöke volt. 1998 és 2006 között Szentgotthárd-Rábatótfalu Szlovén Kisebbségi Önkormányzatának is tagja, 2010-től pedig elnöke volt. 2002 és 2014 között az Országos Szlovén Önkormányzat elnökhelyettesi tisztségét is betöltötte.

A ruszinok szószólójának személye is változatlan 2014 óta. Giricz Vera 2003 és 2007 között, majd 2011 és 2014 között is betöltötte az Országos Ruszin Önkormányzat elnöki tisztségét, tehát ő is az országos nemzetiségi önkormányzat elnökéből lett szószólóvá. Wikipédia oldaláról továbbá kiderül, hogy a rendszerváltást követően a Hodinka Antal Országos Ruszin Értelmiségi Egyesületnek, majd a Magyarországi Ruszinok Országos Szövetségének is tagja volt, 2001 után pedig az aszódi, illetve az Országos Ruszin Önkormányzat képviselője lett.⁷⁶

Az ukránok első szószólója, Hartyányi Jaroslava (2014–2018) 1998-tól a Ferencvárosi Ukrán Kisebbségi Önkormányzat elnöke volt, majd 1999-től betöltötte az Ukrán Országos Önkormányzat elnöki tisztségét, tehát ő is országos elnök volt, mielőtt szószóló lett volna. A fentiekben azt is láthattuk, hogy kettő diaszpóraszervezetnek is tagja, sőt, elnökhelyettese, illetve elnöke lett. A következő ukrán szószóló, Szuperák Brigitta (2018–2022) 2014 és 2018 között volt képviselője az Országos Ukrán Önkormányzatnak, és 2015-től munkatársa volt Hartyányi Jaroszlavának mint szószólónak.⁷⁷ A jelenlegi ukrán szószóló, Grexa Liliána (2022-) 2014 és 2019 között a Fővárosi Ukrán Önkormányzat, 2014 és 2022 között az Erzsébetvárosi Ukrán Önkormányzat, továbbá 2019 és 2022 között az Országos Ukrán Önkormányzat Ifjúsági és Média Bizottságának is elnöke volt. Emellett 2019-ben a Nova Hvylyja Ukrán Nemzetiségi Fiatalok és Családok Egyesületének is elnöke lett.

Azt láthatjuk tehát, hogy a szószólók és a képviselő az esetek túlnyomó többségében hosszú nemzetiségi közéleti karrierutat jártak be, míg nemzetiségi szószólóvá nem váltak, a nemzetiségi politikai elit szervei részei voltak, sőt, a legtöbb esetben a jelölést kezében tartó országos önkormányzatokig vezetett a szószólói tisztség elnyerését megelőző karrierjük.

⁷⁵ Kissné Köles Erika személyes honlapján lévő önéletrajza

⁷⁶ Giricz Vera – Wikipedia

⁷⁷ Balányi – Mayer, 2018. 9364.

5. A volt szószólók további karrierje

Érdemes egy pillantást vetni a korábbi szószólók további karrierjére is. Ahogyan korábban is írtuk – Simani Silva nem szüntette meg összeférhetetlenségét, és továbbra is orvosként praktizál. Csúcs Lászlóné a Csepeli Lengyel Önkormányzat elnöke.⁷⁸ Fuzik János 2020-tól kezdődően főkonzuli tisztséget töltött be Eszéken, ám 2022 szeptemberében elhunyt.⁷⁹ Hartyányi Jaroslava 2019-ben ismét az Ukrán Országos Önkormányzat tagja lett, de az önkormányzat honlapján az szerepel, hogy „[t]iltakozásul az ellen, hogy a magyarországi ukránok állami önkormányzatának 2019-es választásakor a 'Kijevei Rusz' civil szervezet két képviselője Viktor Rucsko és Anatolij Buriy volt, akik 2011 óta többször is –nyilvánosan felszólalt Ukrajna ellen, a magyarországi Ukrán Országos Önkormányzatának tagjai [...] nem hajlandó közzétenni semmilyen információt magáról és az Ukrán Országos Önkormányzatban végzett tevékenységéről.”⁸⁰ A Telex információi szerint a 444 beépülő riportere arra lett figyelmes, hogy a Gattyán György-féle Megoldás Mozgalom képviselőjelöltjeinek 2022. évi választásra történő kiválasztását megelőző kommunikációs tréningen Turgyán Tamás is részt vett.⁸¹

Két szószóló ellen is indult büntetőeljárás.⁸² 2019-ben az Országgyűlés mentelmi bizottsága felfüggesztette Serkisian Szeván Simon mentelmi jogát, és választás rendje elleni bűncselekmény vádjával indult ellene büntetőeljárás.⁸³ Farkas Félixről pedig azt lehet tudni, hogy 2022 februárjában hűtlen kezelés és egyéb bűncselekmények vádjával indítottak ellene és más személyek ellen büntetőeljárást.⁸⁴ Hepp Mihály, Szuperák Brigitta és Sianos Tamás további karrierjéről keveset tudunk. A [valasztas.hu](https://www.valasztas.hu) adatai⁸⁵ alapján Hepp Mihály nem indult a 2019. évi nemzetiségi választásokon, különböző kulturális, ünnepi eseményeken – mint például

⁷⁸ Nemzetiségi Önkormányzatok <https://www.csepel.hu/onkormanyzat/nemzetisegi-onkomanyzatok> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 30.)

⁷⁹ MTI - Elhunyt Fuzik János, Magyarország észéki főkonzulja. <https://maszol.ro/kulfold/Elhunyt-Fuzik-Janos-Magyarország-eszeki-fokonzulja> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 30.)

⁸⁰ Hartyányi Jaroslava – Ukrajinci.hu. <https://ukrajinci.hu/rolunk-2/ukran-orzasagos-onkormanyzat/szervezeti-felepites/hartyanyi-jaroslava/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 30.)

⁸¹ Tóth Gergely: A 444 beépülő riportere egy fideszes volt helyettes államtitkárt is kiszírt Gattyán oldalán. [Telex.hu](https://www.telex.hu) (Letöltés ideje: 2022. szeptember 30.)

⁸² Korábban, még 2000-ben egyébként Turgyán Tamás ellen is indult büntetőeljárás csalás vádjával egy 1995-ös hitelfelvételi ügy kapcsán. – L. Ma.hu: *A Vegyépszér szővivőjét csalással vádolják*. <http://www.ma.hu/tart/rcikk/a/0/7353/1> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 30.)

⁸³ Herczeg Márk: Választási csalásért felfüggesztették az örmény nemzetiségi szószóló mentelmi jogát. [444.hu](https://444.hu/2019/07/12/valasztasi-csalasert-felfuggesztettek-az-ormeny-nemzetisegi-szoszolo-mentelmi-jogat) <https://444.hu/2019/07/12/valasztasi-csalasert-felfuggesztettek-az-ormeny-nemzetisegi-szoszolo-mentelmi-jogat> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 30.)

⁸⁴ Kuli Orsolya: ORÖ: Nevesítette Farkas Félixet a vádhatóság. *Index.hu* <https://index.hu/belfold/2022/02/11/roma-oro-farkas-felix-sztojka-attila/> (letöltés ideje: 2022. szeptember 30)

⁸⁵ Nemzetiségi Önkormányzati Választások 2019 – [Valasztas.hu](https://www.valasztas.hu). <https://www.valasztas.hu/nemzetisegi-onkormanyzati-valasztasok-2019> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 30.), Összes jelölt

Vidákovics Antalnak, a Pécsi Horvát Színház volt igazgatójának emléktáblája avatásán, vagy a Franjo Vlašić bán születésének 253. évfordulóján szervezett dombovári megemlékezésen – részt vett.⁸⁶ Koranisz Laokratisz a [valasztas.hu](https://www.valasztas.hu) adatai szerint 2019-ben a Budapest V. kerületi görög önkormányzatnak lett tagja, és részt vett például 2020-ban a beloiannszi karácsonyi ünnepségen.⁸⁷ Sianos Tamás szószólói pályafutásának befejeztével továbbra is a Hellasz Görög-Magyar Kulturális Egyesület elnöke maradt, és ciklusa végén célul tűzte ki azt, hogy továbbra is aktív maradjon, támogatva „a nemzetiségi oktatást, sportéletet, az intézményi építkezést, és mindenekelőtt: az ifjúságot”.⁸⁸ Szuperák Brigitta egyébként a [valasztas.hu](https://www.valasztas.hu) adatai alapján 2019-ben jelölt volt a Budapest XII. kerületében az ukrán nemzetiségi önkormányzati választásokon, ahol nem nyert mandátumot, és egészen 2022-ig betöltötte a szószólói tisztséget.

6. Összegzés

A 2014 óta megválasztott nemzetiségi szószólók, illetve nemzetiségi képviselő életrajzainak vizsgálatakor érdekes, sok tekintetben hasonló karrierutak tárulnak fel. A születési hely kapcsán elmondható, hogy legtöbbször az illető nemzetiség anyaországában (egy esetben egy másik külföldi országban) születtek, a második legtöbbször pedig vidéki származásúak. Figyelemre méltó, hogy több, az anyaországban született szószóló is megjelölte Magyarországra költözésének időpontját. Ennek oka lehet, hogy identitásuk fontos része az anyaországi származás, másrészt az is lehetséges, hogy azt kívánják alátámasztani, hogy már viszonylag hosszú ideje élnek Magyarországon, és az itteni nemzetiségi élet részesei. A családi hátteret vizsgálva szintén fontos következtetéseket vonhatunk le. Két szószóló esetében találunk valamiféle utalást arra vonatkozóan, hogy első generációs értelmiségi (Fuzik János szlovák és Kissné Köles Erika szlovén szószólók). Fontos megemlíteni továbbá a két kiskorú menekültként érkezett görög szószólót (Koranisz Laokratisz és Sianos Tamást), akik gyermekotthonokban nevelkedtek. Mind a négyük

– Nemzeti Választási Iroda https://www.valasztas.hu/osszes-jelolt_nemz2019 (Letöltés ideje: 2022. szeptember 30.)

⁸⁶ Horvát nemzetiségi műsor. *MédiaKlikk.hu*, 41. hét <https://mediaklikk.hu/nemzetisegi-adasok/cikk/2019/10/07/horvat-nemzetisegi-musor-41-het/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 30.), Varga Szilvia: A horvát bánra emlékeztek – TEOL <https://www.teol.hu/helyi-kozelet/2019/05/a-horvat-banra-emlekeztek> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 30.)

⁸⁷ Szócs László: Beloiannsz karácsonya: görög zászlós maszokban ünnepelnek. *Index.hu* https://index.hu/kulfold/2020/12/26/beloiannsz_karacsonya_gorog_zaszlos_maszkban_unnepelnek/ (Letöltés ideje: 2022. szeptember 30.)

⁸⁸ Fekete-Karydis Klára (szerk.): *Sianos Tamás. Négy év a parlamentben. Egy élet a magyarországi görögségért*. Püski Kiadó, 60–61. <https://issuu.com/ioanniskarydis/docs/sianosmw> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 30.)

esetében jelentős mértékű társadalmi mobilitás figyelhető meg. Kilenc szószóló tartotta fontosnak, hogy kifejezetten utaljon a felmenők nemzetiségére, közülük öten azonos nemzetiségű szülők gyermekei, négyen pedig – egy kivételével nemzetiségi – vegyesházasságból születtek. Utóbbiak esetében érdekes kérdés lehet, hogy a két szülő nemzetisége közül miért éppen az egyikkel azonosulnak annyira, hogy az adott nemzetiség közéletében részt vegyenek, és ha a nemzetiségi közéletben való részvétel kapcsán is lehetséges volna a többes identitásvállalás, akkor az változtatna-e valamin.

Azok közül a szószólók közül, akiknél elérhetőek a nyelvismeretre vonatkozó adatok, anyanyelvük mellett a legtöbben oroszul, vagy valamilyen egyéb szláv nyelven beszélnek még, és viszonylag kevesen beszélnek az angolt mint idegen nyelvet. Ennek oka lehet, hogy a magyarországi nemzetiségek jelentős többsége valamilyen szláv nyelvet beszél anyanyelvként, illetve ezen túl is előfordul, hogy az anyaország a Szovjetunió része volt korábban (Örményország esetében). Hartyányi Jaroslava ukrán szószóló az egyetlen, aki hangsúlyozza életrajzában, hogy a magyar nyelvet idegen nyelvként beszéli. Parlamenti adatlapján az ukrán nyelvet fel sem tüntette beszélt nyelvként, ellenben a magyar nyelvet ő sem jelölte meg ott beszélt idegen nyelvként, tehát feltételezhetjük, hogy erre nincs mód, ellenben a nemzetiségi anyanyelv mindenki esetében beszélt idegen nyelvként szerepel. Egyeseknek nyelvvizsgálója is van nemzetisége nyelvéből, míg mások csak azt jelölték meg, hogy tárgyalási, illetve társalgási szinten beszélnek a nyelvet. Így tehát a honlapra feltöltött önéletrajz biztosít csak teret a nemzetiségi nyelv anyanyelvként való feltüntetésére. Mivel a nemzetiségi képviselet már 2014 óta biztosított, bőven lett volna idő ezen probléma orvoslására, mégsem került rá sor.

A nemzetiségi oktatásban való részvétellel vonatkozóan hat esetben található adatok. Az anyaországban való tanulás és munka kapcsán az látható, hogy elsősorban az ott születettek tanultak ottani intézményekben, és mellettük még a két Magyarországon született szlovák szószóló, akik a pozsonyi Comenius Egyetemre jártak. A tanulás mellett a jelenlegi lengyel szószóló pedig az egyetlen, aki anyaországbeli munkatapasztalatot is megjelenített életrajzában. Mindezek fényében arra jutottunk, hogy magyarországi születésű szószólókra alapvetően nem jellemző az anyaországi tanulás vagy munka.

A szószólók végzettségeiből és foglalkozásaiból egyébként is érdekes mintázatok rajzolódnak ki. Letöbben pedagógus, vagy valamilyen kulturális szférához köthető végzettséggel rendelkeznek, de gyakori a közgazdasági, kereskedelemmel, marketinggel, idegenforgalommal kapcsolatos végzettség is, sokan pedig végeztek valamiféle közigazgatási képzést. Hárman is szereztek emellett állategészségügyi vagy orvosi képesítést. A különféle végzettségek között több esetben átfedés van.

A foglalkozás kérdéskörére külön is kitértünk, hiszen ezek sokszor nem teljesen estek egybe a végzettséggel, illetve nem mindegy, hogy egy-egy végzettség szerinti munkakörben dolgozott-e valaki, és ha igen, mennyi munkatapasztalatot szerzett.

Sok szószóló dolgozott pedagógusként, közülük egyesek a többségi oktatásban, míg mások a nemzetiségekhez köthető oktatási tevékenységet végeztek, többen pedig nyelvtanárok. Alexov Lyubomir szerb és Paulik Antal szlovák szószólók oktatási szakértői tevékenységet is végeztek.

Gyakorinak tekinthető még az újságíróként, műsorszerkesztőként, műsorvezetőként vagy lektorként való munka, többnyire – ám nem kizárólag – a nemzetiségekhez köthető műsorokban, folyóiratokban. Többeknek köthető a pályája a közigazgatáshoz, közszolgálathoz, de sokan foglalkoztak kereskedelemmel, marketinggel, továbbá idegenforgalommal, utazással, illetve Ritter Imre német nemzetiségi képviselő volt üzemgazdász, adótanácsadó és könyvvizsgáló is.

Mindezek után rátértünk a különböző – magyarországi vagy anyaországi – kitüntetések elnyerésére. Többen kaptak magas rangú állami kitüntetések, így a Magyar (Köztársasági) Érdemrend Lovagkeresztjét, illetve Aranykeresztjét, a legtöbben még szószólói tevékenységük megkezdését megelőzően. Kreszta Traján román szószóló 2017-ben, már szószólói tevékenysége alatt kapott Nemzetiségekért Díjat. Emellett többen részesültek még különböző nemzetiségi, vagy egyéb, többnyire valamiféle kulturális tevékenységért járó díjakban, elismerésekben a tevékenységükért, tehát a szószólói tisztség betöltése előtt is elismert tevékenységet folytattak. Öt szószóló kapott legalább egy kitüntetést az anyaországtól, közülük ketten ott is születtek, hárman pedig Magyarországon. Azt láthatjuk tehát, hogy az anyaországi születés, sőt még az ottani tanulmányok folytatása sem feltétele az anyaországgal való szorosabb kapcsolatnak és elismertségnek.

Azok közül a szószólók közül, akiknek elérhető a parlamenti honlapra feltöltött életrajza, tízen megemlítenek különféle nemzetiségi kulturális tevékenységeket, összességében pedig tizenhárom szószóló esetében található a forrásokban széles körű nemzetiségi kulturális tevékenységre utaló információk.

Fontosnak tekinthetők a nemzetiségi közéleti részvételre vonatkozó adatok, melyekből azt látható, hogy a legtöbb szószóló már hosszú ideje folytatott nemzetiségi közéleti tevékenységet, és valamilyen módon eljutott az országos nemzetiségi önkormányzat szintjéig, mielőtt szószóló lett volna. A legtöbben elnöki vagy elnökhelyettesi tisztséget töltöttek be, de volt, aki kabinetvezető, tanácsadó, valamely bizottság vezetője, vagy egyszerűen testületi képviselő volt, hárman pedig a korábbi szószóló közvetlen munkatársai közül kerültek ki. Érdeemes még megemlíteni, hogy ketten is tagjai voltak valamilyen diaszópóraszervezetnek, továbbá azt, hogy Paulik Antal fontos közigazgatási tisztségeket töltött be, minisztériumi főosztályvezetőig bezárólag azon túl, hogy az Országos Szlovák Önkormányzatban kabinetvezető volt.

A szószólók közül öten nem csupán nemzetiségi közéleti tevékenységet folytattak, és azt, hogy Simani Silva 2018-ban megválasztott, a tisztséget kevesebb, mint egy hónapig betöltő szószóló kapcsán hangsúlyozták, hogy korábban nem végzett közéleti tevékenységet.

Az ő kivételével kirajzolódik, hogy a szószólók a nemzetiségi – és sokszor a többségi – közéletbe, kulturális életbe jól beágyazódtak, és széles körű kapcsolati tőkével rendelkeztek, mire eljutottak a szószólói tisztségig. Parlamenti tevékenységük gyakorta ezekre épül, felszólalásaik gyakran összefüggésben vannak korábbi szakmai és egyéb tapasztalataikkal. Feltételezhető, hogy ezen széles kapcsolati tőke kiemelt jelentőséggel bír abban a tekintetben, hogy a nemzetiségi szószólók érdekérvényesítési képessége szűkre szabott jogosítványaik ellenére komolynak tekinthető.⁸⁹ Így kiemelten érdekes lehet a szószólók és képviselő plenáris üléseken és bizottságokban folytatott tevékenysége mellett annak a vizsgálata, hogy a háttérben milyen lobbitevékenységet folytatnak, és milyen egyeztetések és alkuk vezetnek az általuk elért közpolitikai eredményeknek. Ennek kutatása azonban a téma túlzott aktualitása miatt nehéz. A volt szószólók kapcsán arra is fény derült továbbá, hogy a szószólói tisztségük megszűntével aktívak maradt a nemzetiségi kulturális és közéletben, két korábbi szószóló ellen pedig büntetőeljárás indult.

FELHASZNÁLT IRODALOM

2/2012. (VIII. 9.) ME rendelet a Nemzetiségekért Díj alapításáról

Alexov Lyubomir parlamenti honlapon közzétett életrajza <https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/a717.pdf>

Balányi Klára – Mayer Éva: Nemzetiségi szószólók a parlamentben. *Barátság*, 2018/4. 9364–9370. http://nemzetisegek.hu/repertorium/2018/04/belivek_2-9.pdf

Bíró-Nagy András: *Integráció Európába - Közép-európai képviselők az Európai Parlamentben*. Budapest: Gondolat, 2018.

Bíró-Nagy András: Közép-európai képviselők karrierútjai. Politikai tapasztalat és karrierambíciók az Európai Parlamentben. *Politikatudományi Szemle*, 2016/1. 101–120.

Bizottságok ciklusonkénti adatai – Bizottságok tagjai és tisztségviselői 2014–2018 – Magyarországi nemzetiségek bizottsága https://www.parlament.hu/web/guest/bizottsagok-elozo-ciklusbeli-adatai?p_p_id=hu_parlament cms_pair_portlet_PairProxy_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&_hu_parlament cms_pair_portlet_PairProxy_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8_pairAction=http%3A%2F%2Fwww.parlament.hu%2Finternet%2Fcpsql%2Fogy_biz.biz_tag_main%3FP_DATUM_TOL%3D2014.05.06%26P_CKL%3D40%26P_BIZ%3Dnull%26P_BIZ%3DA436%26P_TISZT%3Dnull%26P_DATUM_IG%3D2018.05.07&p_auth=9XyjDDro

⁸⁹ L. M. Balázs, 2017b; M. Balázs, 2020.

- Bizottságok ciklusonkénti adatai – Bizottsági tagság, tisztségek változásai 2018–2022 – Magyarországi nemzetiségek bizottsága https://www.parlament.hu/web/guest/bizottsagok-elozo-ciklusbeli-adatai?p_p_id=hu_parlament cms_pair_portlet_PairProxy_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&hu_parlament cms_pair_portlet_PairProxy_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8_pairAction=http%3A%2F%2Fwww.parlament.hu%2Finternet%2Fcplsql%2Fogy_biz.biz_tag_main%3FP_DATUM_TOL%3D2018.05.08%26P_CKL%3D41%26P_BIZ%3Dnull%26P_BIZ%3DA481%26P_TISZT%3Dnull%26P_DATUM_IG%3D2022.05.01&p_auth=bC3o7IWb
- Boda Zsolt – Sebők Miklós (szerk.): *A magyar közpolitikai napirend: Elméleti alapok, empirikus eredmények*. Budapest: MTA TK Politikatudományi Intézet, 2018.
- Cservák Csaba – Farkas György Tamás: A nemzetiségek parlamenti képviseletének elmélete és gyakorlata. *Acta Humana. Emberi jogi közlemények*, 2017/3. 23–36.
- Csúcs Lászlóné parlamenti honlapon közzétett életrajza (2017. november 27-i állapot) <https://web.archive.org/web/20171127095527/http://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/c752.pdf>
- Dobos Balázs: *A kisebbség joga. Kisebbségi törvénykezés Magyarországon (1988–2006)*. Budapest: Argumentum – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2011.
- Dobos Balázs: A nemzetiségi részvétel jellemzői az országgyűlési választásokon (2014–2018). *Parlamenti Szemle*, 2021/2. 53–81.
- Erdős Csaba: A Problematic Part of the Renewed Hungarian Parliamentary Law: The Parliamentary Representation of Nationalities. *De Iurisprudencia et Iure Publico: Jog- és Politikatudományi Folyóirat*, 2013/1. 51–61.
- Erdős Csaba: Dilemmák a nemzetiségek országgyűlési képviseletével kapcsolatban. In: Kálmán János (szerk.): *Quot capita, tot sententiae. A Batthyány Lajos Szakkollégium tanulmánykötete II.* Batthyány Lajos Szakkollégium, Győr, 2013. 249–273.
- Esztergály Zsófia Zita: Tájékoztató. *Erdélyi Örmény Gyökerek*, 2018. május-június, 13–14. https://epa.oszk.hu/01400/01440/00121/pdf/EPA01440_eogyke_2018_05-06_13-14.pdf
- Farkas Félix parlamenti honlapon közzétett életrajza (2017. december 1-i állapot) <https://web.archive.org/web/20171201143325/http://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/f761.pdf>
- Farkas Félix – Wikipédia https://hu.wikipedia.org/wiki/Farkas_F%C3%A9lix
- Fekete-Karydis Klára (szerk.): *Sianos Tamás. Négy év a parlamentben. Egy élet a magyarországi görögségért*. Püski Kiadó, Budapest, 2022. <https://issuu.com/ioanniskarydis/docs/sianosmw>

- Fuzik János parlamenti honlapon közzétett életrajza (2018. március 11-i állapot) <https://web.archive.org/web/20180311140656/https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/f762.pdf>
- Giricz Vera parlamenti honlapon közzétett életrajza <https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/g742.pdf>
- Giricz Vera – Wikipédia https://hu.wikipedia.org/wiki/Giricz_Vera
- Grexa Liliána parlamenti honlapon közzétett életrajza <https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/g078.pdf>
- Grexa Liliána – Wikipédia https://hu.wikipedia.org/wiki/Grexa_Lili%C3%A1na
- Halász Iván: *A nemzetközi migráció és a közigazgatás*. Budapest: NKE Szolgáltató Kft., 2014.
- Hartyányi Jaroslava: *Az elrejtett igazság. Cikkek, tanulmányok, dokumentumok*. Budapest: Magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület, 2004.
- Hartyányi Jaroslava: *Az ártatlan áldozatok emlékére. Az 1932–33-as ukrajnai éhínségről tartott nemzetközi tudományos történelem konferencia résztvevőinek előadása*. Budapest: Magyarországi Ukrán Országos Önkormányzat, 2007.
- Hartyányi Jaroslava parlamenti honlapon közzétett életrajza (2017. november 26-i állapot) <https://web.archive.org/web/20180311140656/https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/h744.pdf>
- Hartyányi Jaroslava – Ukrajinci.hu. <https://ukrajinci.hu/rolunk-2/ukran-orzasagos-onkormanyzat/szervezeti-felepitese/hartyanyi-jaroslava/>
- HegyhátMédia Kft.: Komlóra került a Lemle Géza – díj. *Komló Újság Online*, 2013. <http://komloiujsag.hu/komlora-kerult-a-lemle-geza-dij/>
- Hepp Mihály parlamenti honlapon közzétett életrajza (2014. július 19-i állapot) <https://web.archive.org/web/20140719090538/https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/h745.pdf>
- Hepp Mihály – Wikipédia https://hu.wikipedia.org/wiki/Hepp_Mih%C3%A1ly
- Herczeg Márk: Választási csalásért felfüggesztették az örmény nemzetiségi szószóló mentelmi jogát – 444.hu. <https://444.hu/2019/07/12/valasztasi-csalasert-felfuggesztettek-az-ormeny-nemzetisegi-szoszolo-mentelmi-jogat>
- Horvát nemzetiségi műsor. *MédiaKlikk.hu*, 41. hét <https://mediaklikk.hu/nemzetisegi-adasok/cikk/2019/10/07/horvat-nemzetisegi-musor-41-het/>
- Ilonszki Gabriella: *Képviselők és képviselő Magyarországon a 19. és 20. században*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2009.
- Ilonszki Gabriella – Kurtán Sándor: A magyar parlamenti elit: demokratizálás és rendszerváltás. *Politikatudományi Szemle*, 1999/4. 49–80.
- Kállai Ernő: A nemzetiségi jogok helyzete Magyarországon a jogszabályváltozások tükrében. In: Stipta István (szerk.): *Collegium Doctorum Konferencia: Miskolc, 2012. április 19.* Miskolc: Bíbor Kiadó, 2012. pp. 1–10. <http://www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/Collegium%20Doctorum%20Publikaciok/K%e1%9ai%20Ern%f5%20.pdf>

- Kállai Péter: Az alkotmányos patriotizmustól a nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviselőiségéig. *Fundamentum*, 2012/1. 43–64.
- Kállai Péter: Képvisel-e a képviselő?: Nemzetiségi parlamenti képviselő Magyarországon. *ELTE POL-IR Working Paper Series*, 2020/6. 1–46.
<https://polir.elte.hu/dstore/document/3165/K%C3%A1llai%20P%20ter%20WP.pdf>
- Kállai Péter: Képviselő-e a szószóló? Nemzetiségi képviselő a magyar Országgyűlésben. *MTA Law Working Papers*, 2017/12. http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/2017_12_Kallai.pdf
- Kállai Péter: *Parlamenti képviselő és kulturális jogok. Nemzetiségi (külön)jogok Kelet- és Kelet-Közép-Európában*. PhD értekezés. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola, 2020.
- Kissné Köles Erika parlamenti honlapon közzétett életrajza
<https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/k766.pdf>
- Kissné Köles Erika személyes honlapján lévő önéletrajza – Kissné Köles Erika – szlovén nemzetiségi szószóló <https://www.szlovenszoszolo.hu/hu/munkassagom>
- Koranisz Laokratisz parlamenti honlapon közzétett életrajza
<https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/k767.pdf>
- Koranisz Laokratisz parlamenti honlapon közzétett, 2022-ben frissített életrajza
<https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/k767.pdf>
- Kreszta Traján – Wikipédia https://hu.wikipedia.org/wiki/Kreszta_Traj%C3%A1n (Letöltés ideje: 2022. június 1.)
- Kukorelli István: A nemzetiségek jogállása a rendszerváltozás éveiben – kísérletek országgyűlési képviselői szabályozására. *Parlamenti Szemle*, 2018/1. 5–25.
- Kuli Orsolya: ORÖ: Nevesítette Farkas Félixet a vádhatóság. *Index.hu* <https://index.hu/belfold/2022/02/11/roma-oro-farkas-felix-sztojka-attila/>
- Kurunczi Gábor: A nemzetiségek parlamenti képviselőiségének kérdéséről. *Pázmány Law Working Papers*, 2013/14. <http://plwp.eu/docs/wp/2013/2013-14-Kurunczi.pdf> (Letöltés ideje: 2022. június 30.)
- Kurunczi Gábor: A nemzetiségek parlamenti képviselőiségének kérdéséről. *Közjogi Szemle*, 2014/1. 56–65.
- MacKenzie Scott – Kousser. Thad: Legislative Careers. In: Martin, Shane – Saalfeld, Thomas – Strom, Kaare (eds.): *The Oxford Handbook of Legislative Studies*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2014. 286–307.
- Ma.hu – A Vegyész szóvivőjét csalással vádolják <http://www.ma.hu/tart/rcikk-a/0/7353/1> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 30.)
- Majtényi Balázs: A kisebbségek preferenciális képviselői autonómiája a magyar alkotmányban. In: Kántor Zoltán – Majtényi Balázs – Szarka László – Tóth Norbert – Vizi Balázs (szerk.): *Etnopolitikai modellek a gyakorlatban*. Budapest: Gondolat, 2009. 155–171.

- Majtényi Balázs: *Félreértett jogosultságok. Bizonytalan helyzetű alapjogok Magyarországon*. Föld-rész könyvek. Sorozatszerk. Majtényi Balázs – Pap András László. Budapest: L'Harmattan, 2010.
- M. Balázs Ágnes: A kisebbségek szervezeti döntéshozatalba való bevonásának modelljei a nemzetiségi szószólói és a nemzetiségi képviselői intézmény tükrében. *Jogelméleti Szemle*, 2018/3. 79–90.
- M. Balázs Ágnes: A magyarországi nemzetiségek hatékony közéleti részvétele: képviselet a választott testületekben. *Pro Minoritate*, 2018/tavaszi, 79–98.
- M. Balázs Ágnes: A magyarországi nemzetiségek országgyűlési választójogának egyenlősége mint a jogállamiság egyik aspektusa. In: Keserű Barna Arnold (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok 2017*. Győr: Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2017. 133–148.
- M. Balázs Ágnes: A plurális választójog fogalma és megengedhetősége napjainkban. In: Téglási András (szerk.): *Tanulmányok a választójog, a választási rendszerek és a népszavazás aktuális kérdéseiről - A Választás és Demokrácia Ludovika Kutatócsoport kutatási eredményei (2017–2018)*. Budapest: Dialóg-Campus, 2019. 117–154.
- M. Balázs Ágnes: Non-Territorial Autonomy as the Gateway to (Effective) Participation of Minorities at the National Level: Nationality Spokespersons in the Hungarian Parliament. In: Vizi, Balázs – Dobos, Balázs – Natalija, Shikova (eds.): *Non-Territorial Autonomy as an Instrument for Effective Participation of Minorities*. Budapest – Skopje: Centre for Social Sciences (CSS), University American College Skopje, 2021. 118–135.
- M. Balázs Ágnes: *Plurális választójog és nemzetiségek tegnap és ma*. PhD-értekezés. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola, 2020.
- M. Balázs Ágnes: Szólnak a szószólók? A nemzetiségi szószólók hatása a parlamenti napirendre. *REGIO. Kisebbség Kultúra Politika Társadalom*, 2017/3. 231–259.
- Megalakult az új Országgyűlés. *Hirado.hu* <https://hirado.hu/belfold/belpolitika/cikk/2018/05/08/itt-kovetheti-eloben-az-orszaggyules-alakulo-uleset>
- Móré Sándor: A nemzetiségi parlamenti képviselet szabályozásának történeti áttekintése. In: Birher Nándor – Miskolczi-Bodnár Péter – Nagy, Péter – Tóth, J. Zoltán (szerk.): *Studia In Honorem István Stipta 70*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2022. 337–344.
- Móré Sándor: A nemzetiségek országgyűlési képviseletének egyes kérdései Magyarországon. *Magyar Jog*, 2015/10. 584–592.
- Móré Sándor: A nemzetiségi szószólói intézmény jogi kerete és működésének első két éve. *Parlamenti Szemle*, 2016/2. 37–41.
- Móré Sándor: A nemzetiségi szószólók részvétele a jogalkotásban. In: Peres Zsuzsanna – Pál Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Tamás András*

- tiszteletére. Semper ad perfectum.* Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021. 481–491.
- Móré Sándor: *Nemzetiségek a mai Magyarországon – politikai képviselőik, érdek-képviselőik és jogvédelmük.* Budapest: Gondolat, 2020.
- MTI – Elhunyt Fuzik János, Magyarország eszéki főkonzulja. <https://maszol.ro/kulfold/Elhunyt-Fuzik-Janos-Magyarország-eszeki-fokonzulja>
- Nemzetiségi Önkormányzati Választások 2019. *Valasztas.hu* <https://www.valasztas.hu/nemzetisegi-onkormanyzati-valasztasok-2019>
- Nemzetiségi Önkormányzatok <https://www.csepel.hu/onkormanyzat/nemzetisegi-onkomanyzatok>
- Országgyűlési felszólalások (1994–2022). MTA TK CAP <https://cap.tk.hu/orszaggyulesi-felszolalások-1998–2020>
- Országgyűlési Napló – 60. ülésnap – 2019-03-18. 35. felszólalás https://www.parlament.hu/naplo41/060/n060_0035.htm
- Országos Kórházi Főigazgatóság alap- és működési kereső <https://kereso.enkk.hu/Osszes-jelolt-Nemzeti-Választási-Iroda> https://www.valasztas.hu/osszes-jelolt_nemz2019
- Pach János: Az országgyűlési szószólók rendszere és a korábbi kisebbségi képviselői koncepciók. In: Tuka Ágnes (szerk.): *Változó Európa? Kérdések, kétségek, válaszok.* IDRResearch Kft. – Publikon, Pécs, 2015. 245–263.
- Pap András László: Észrevételek a nemzetiségek parlamenti képviselőjének szabályozásához az Alaptörvényben, a választójogi törvényben és a nemzetiségek jogairól szóló törvényben. In: Jakab András – Drinóczi Tímea (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon 2010–2011, 1. kötet.* Pázmány Press, Budapest-Pécs, 2013. 419–438.,
- Pap András László: *Identitás és reprezentáció. Az etnikai hovatartozás meghatározásától a politikai képviselőig.* Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó, 2007.
- Pap András László: Sarkalatos Átalakulások. A nemzetiségekre vonatkozó szabályozás. *MTA Law Working Papers*, 2014/52. http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2014_52_Pap.pdf
- Paulik Antal parlament honlapján közzétett életrajza (2018. május 22-i állapot) <https://web.archive.org/web/20180311140656/https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/p059.pdf>
- Ritter Imre 1998-as életrajza (portal.valasztas.hu) (2018. április 20-i állapot) <https://web.archive.org/web/20180420073751/http://portal.valasztas.hu/ve/j51/j51-1wmaST0hplRSliwTsXht-QgRPc.htm>
- Ritter Imre – Wikipédia https://hu.wikipedia.org/wiki/Ritter_Imre
- Sianos Tamás parlamenti honlapon közzétett életrajza (2018. május 16-i állapot) <https://web.archive.org/web/20180311140656/https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/s159.pdf>

- Szalayné Sándor Erzsébet: A 2014. évi választások a magyarországi nemzetiségé-
gért felelős biztoshelyettes szemszögéből. *Kisebbségkutatás*, 2014/1. 7–14.
- Szerkesztőség: Hodinka Antal-díjak átadása. *Barátság*, 2021. június 3. <http://nemzetisegek.hu/2021/06/03/hodinka-antal-dijak-atadasa/>
- Szolga József parlamenti honlapon közzétett életrajza <https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/s162.pdf>
- Szószlók Listája – Országgyűlés <https://www.parlament.hu/web/guest/szoszolok-listaja>
- Szőcs László: Beloiannisz karácsonya: görög zászlós maszkban ünnepelnek. *Index.hu* https://index.hu/kulfold/2020/12/26/beloiannisz_karacsonya_gorog_zaszlos_maszkban_unnepelnek/
- Tar Ferenc: Képviselők vagy szószlók? Kisebbségi Képviselőválasztás Magyarországon. *Modern Geográfia*, 2015/II. 25–40.
- Tóth Gergely: A 444 beépülő riportere egy fideszes volt helyettes államtitkárt is kiszúrt Gattyán oldalán. <https://telex.hu/valasztas-2022/2022/02/18/megoldas-mozgalom-beepules-program-szlogenek-ner-nagy-szilard-gattyan-444>
- Treier és Ritter Kft. céginfó, cégkivonat – OPTEN <https://www.opten.hu/treier-es-ritter-kft-c1309061189.html>
- Turgyán Tamás parlamenti honlapon közzétett életrajza (2017. november 27-i állapot) <https://web.archive.org/web/20180311140656/https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/t688.pdf>
- Turgyán Tamás – Wikipédia https://hu.wikipedia.org/wiki/Turgy%C3%A1n_Tam%C3%A1s
- Ványi Éva: *Jelentés a kormányról. Kormányzati karrierút Magyarországon a rendszerváltástól napjainkig*. Budapest: Századvég, 2015.
- Varga Szilvia: A horvát bánra emlékeztek. *TEOL* <https://www.teol.hu/helyi-kozelet/2019/05/a-horvat-banra-emlekeztek>
- Varga Szimeon parlamenti honlapon közzétett életrajza <https://www.parlament.hu/documents/static/kepv/eletrajz/hu/v713.pdf>

1. táblázat – Az egyes karrierutak elemzéséhez felhasznált források összegzése

	<i>Név</i>	<i>Nemzeti- ség</i>	<i>Mandátum betöltése</i>	<i>Parlamenti adatlap</i>	<i>Parlamenti életrajz</i>	<i>Wikipédia oldal</i>	<i>Egyéb forrás</i>
1	Alexov Lyubomir	szerb	2014–	✓	✓		
2	Csúcs Lászlóné	lengyel	2014–2018	✓	✓		
3	Rónayné Slaba Ewa Maria	lengyel	2018–	✓			
4	Farkas Félix	roma	2014–2018	✓	✓	✓	
5	Fuzik János	szlovák	2014–2018	✓	✓		
6	Paulik Antal	szlovák	2018–	✓	✓		
7	Giricz Vera	ruszin	2014–	✓	✓	✓	
8	Hartyányi Jaroslava	ukrán	2014–2018	✓	✓		
9	Szuperák Brigitta	ukrán	2018–2022	✓			
10	Grexa Liliána	ukrán	2022–	✓	✓	✓	
11	Hepp Mihály	horvát	2014–2018	✓	✓	✓	
12	Szolga József	horvát	2018–	✓	✓		
13	Kissné Köles Erika	szlovén	2014–	✓	✓		– Szószólói honlapon közzétett önéletrajz
14	Koranisz Laokratisz	görög	2014–2018, 2022–	✓	✓		
15	Sianos Tamás	görög	2018–2022	✓	✓		
16	Kreszta Traján	román	2014–	✓		✓	
17	Ritter Imre	német	2014–2018 – szószóló, 2018– képviselő	✓		✓	– 1998-as országgyűlési választásra készült életrajz a valasztas.hu-ról
18	Turgyán Tamás	örmény	2014–2018	✓	✓	✓	
19	Simani Silva	örmény	2018	✓			„– Erdélyi Örmény Gyökerekben meg- jelent tájékoztató (Esztergály, 2018) – Országos Kórházi Főigazgatóság alap-és működési keresője”
20	Serkisian Szeván Simon	örmény	2018–2022	✓			
21	Akopjan Nikogosz	örmény	2022–	✓			
22	Varga Szimeon	bolgár	2014–	✓	✓		

NAGY ALÍZ*

Külső szavazás és parlamenti képviselő

Bevezetés

Jelen tanulmány a magyarországi választási rendszer egyik sajátos szegmensével, a határokon kívül élők választójogával foglalkozik. A magyar eset sajátosságainak megfelelően az állampolgárok két kategóriájára fordítok különös figyelmet. Vizsgálom a magyarországi lakóhellyel nem rendelkező állampolgárokra vonatkozó választói eljárást, illetve a diaszpórában élő, de magyarországi lakóhelyüket még megtartó állampolgárokra vonatkozó szabályozást. E különböző pozíciók a magyar választási rendszerben külön választójogi eljárásokat vonnak maguk után.

A szöveg elsőként a külső szavazás kapcsán megfogalmazott normatív kívánalmakra fókuszál. A mainstream elméletek közül két hasonló kiindulópontú, de egymásnak mégis ellentmondó álláspontot ütköztetek. Rainer Bauböck érvelése szerint a külföldi állampolgárok politikai képviselője abban az esetben igazolható, ha „nem csak alapvető érdekeik vannak a politikai folyamat kimenetelét illetően, hanem igényük is, hogy ebben a folyamatban résztvevőként képviselve legyenek.”¹ Míg Claudio López-Guerra szerint, annak ellenére, hogy egyre gyakrabban hoznak az államok ilyen szabályozásokat, a külső szavazás biztosítása ellentmond a bevett demokratikus szttenderdeknek.

A tanulmány ismerteti a magyarországi gyakorlatot, különös tekintettel a levélben szavazó határon túli magyarok és a külképviselői szavazásra jogosult külföldön tartózkodó magyar állampolgárok szavazati jogaival kapcsolatos problémákra, visszaélési lehetőségekre. A tanulmányban egységesen külföldről szavazóként utalok minden olyan állampolgárra, akik a szavazataikat nem az ország területén kialakított szavazóköri körökben adják le. Határon túli magyarként és levélben szavazóként hivatkozom a magyarországi lakóhellyel nem rendelkező állampolgárokra.

* A szerző az ELTE TÁTK Emberi Jogi és Politikatudományi Tanszékének adjunktusa. E-mail: aliz.nagy@tatk.elte.hu

¹ Bauböck érdekeltség-alapú érvelése a külső szavazás legitimitását vizsgáló irodalom egyik legjelentősebb mérföldköve. Bauböck, Rainer: Stakeholder Citizenship and Transnational Political Participation: A Normative Evaluation of External Voting. *Fordham Law Review*, 2007/5. 2393–2447.; A szöveg elérhető magyarul is: Bauböck, Rainer: Érdekeltség-alapú állampolgárság és transznacionális politikai részvétel: a külső szavazás normatív értékelése. *Regio*, 2014/1. 5–35.

Míg külképviseleti szavazókként utalok azokra, akik még megtartották magyarországi lakóhelyüket, de hosszabb vagy rövidebb ideje külföldön tartózkodnak és a választás időpontjában nem térnek vissza az országba.

A magyarországi gyakorlat áttekintése után olyan nemzetközi kutatásokat mutatok be röviden, melyek a magyar nyelvű irodalomban kevésbé referáltak. E kutatások a külső választás legitimitásáról, a választási szabályok kialakítása mögött húzódo állami logikáról, tehát a politikai közösség működtetésének mikéntjeiről tájékoztatnak. Az elméleti irodalom és e nemzetközi kitekintés segítségével végül egy olyan képviseleti formára hívom fel a figyelmet, mely álláspontom szerint a jelenlegi magyarországi rendszerben jelenlévő problémák jelentős részét orvosolni tudná. Ez egy, a jogállami normáknak jobban megfelelő, ugyanakkor az egyenlőtlenségeket jobban elmélyítő képviseleti forma: a külhoni állampolgárok számára biztosított külön helyekben megvalósított képviselet.

A külső szavazás legitimitása

Az, ahogyan egy állam meghatározza politikai közösségét, gyakran a nemzetről alkotott felfogásából vezethető le. Ezzel összhangban a magyar politikai közösség sajátosságainak vizsgálatánál is különös figyelmet szentel az irodalom a nemzetkonceptiók tárgyalásának.² Magyarország mint anyaállam szerepvállalása a rendszer-váltást követően megjelent a határain kívül élő magyarok tekintetében, azonban ekkoriban a szabályozás még a belpolitikai viták eredményeképpen inkonzisztens volt. A 90-es évektől kezdve kiterjedt jogi környezet szerteágazó jogszabályokkal kívánta a határon túli magyarokkal való kapcsolattartást biztosítani.³

² Kántor Zoltán: Reinstitutionalizing the nation - status law and dual citizenship. *Regio*, 2005/5. 40–49.; Kántor Zoltán: Science or Politics? Reflections on the Concept of Nation, *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, 2010/1. 5–18.

³ Tóth Judit: *Státuszjogok*. Budapest: Lucidus, 2004. Bárdi Nándor – Kiss Tamás: Minority Political Agency in Historical Perspective: Periodization and Key Problems. In: Kiss, Tamás et al. (eds.): *Unequal Accommodation of Minority Rights: Hungarians in Transylvania*. Palgrave Politics of Identity and Citizenship Series. Cham: Springer International Publishing, 2018. 37–70, https://doi.org/10.1007/978-3-319-78893-7_2. The chapter provides a historical introduction to the political processes that have been affecting Transylvanian Hungarians after the collapse of the Communist regime. The century-long political history of the Hungarians in Transylvania since the province has become part of Romania is summarized with a focus on the turning points that had a significant impact on the opportunity structures for political claim-making and institution building. A periodization is also offered, based on three aspects, namely the general features of the political regime in Romania, the changes in the strategies of minority claim-making, and the characteristics of the minority institutional field.

Ezt a helyzetet aztán a státusztörvény megalkotásával szándékozta a jogalkotó rendezni.⁴

A nemzetfelfogást tükröző újabb szabályozások az állampolgársági törvény 2010-es módosításával és az Alaptörvény megalkotásával kerültek be a tudományos diskurzusba. Ezt a 2010-es nemzetpolitikai váltást követően jelent meg az az érvelés, miszerint a korábbi politikai nemzetkonceptiót az etnikai-kulturális nemzetfelfogás váltotta fel.⁵ A következő fejezetben részletezni fogom, hogy e nemzetpolitikai váltás részeként módosult a magyar választási rendszer is, mégpedig a külföldön élő, magyarországi lakóhellyel nem rendelkező állampolgárok számára vált lehetővé a választásokon való részvételt. Mivel azonban e tanulmány fókuszában nem a nemzet, mint a politikai közösséget meghatározó tényező áll, így eltekintek e szemlélet széleskörű alkalmazásától.⁶ A továbbiakban egy, a jogokat, a demokratikus működést és az egyenlőség kérdését középpontba állító érvelésnek igyekszem elméleti keretet biztosítani.

A következőkben a mainstream normatív irodalom két fontosabb szerzőjének érvelését ütköztetem. A releváns irodalom klasszikusan hivatkozott, egymásnak ellentmondó álláspontjairól van szó, melyekre építve felhívom a figyelmet a magyar eset kapcsán is leginkább szembeűnő problémák sorára. A vonatkozó irodalom ennél természetesen széleskörűbb, ezt adott esetben hivatkozásokkal jelzem, de ezek részletezésére ebben a tanulmányban többek között terjedelmi okok miatt sem térek ki. A két bővebben bemutatott érvrendszer alapvetően segít a magyar eset sajátosságainak bemutatásában. Ugyanis az érvelésekben felmerülnek olyan, a határon kívül élő magyar kisebbségekkel kapcsolatos, a magyar közbeszédben és a belpolitikai diskurzusban is gyakran hangoztatott érvek, mint a jóvátétel kérdése, és olyan praktikus megfontolásokra is kitérnek, mint – a szintén a magyar közegben gyakran tárgyalt – anyagi hozzájárulások, költségek dilemmái.

A továbbiakban tehát egészen pontosan a politikai közösség jellemzése, ezen belül az egyén és az állam viszonya az érdekes számomra. Annak kérdése foglalkoztat, hogy az egyén és az állam közötti kapcsolat mennyiben indokolja a választójog biztosítását a nem az ország területén tartózkodók számára. Így a külső választójog igazolhatóságát vizsgálom.

⁴ Kántor Zoltán (szerk.): *Státusztörvény (Előzmények és következmények)*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002.

⁵ Körtvélyesi Zsolt: Az »egységes magyar nemzet« és az állampolgárság, *Fundamentum*, 2011/2. <http://www.fundamentum.hu/sites/default/files/11-2-03.pdf>

⁶ Erre a szemléletre építenek a következő tanulmányok a határon túl élő magyarokra vonatkozó politikák vizsgálatában: Kántor Zoltán: Hungary's kin-State politics, 2010–2014. *Minority Research*. 2014/17. 23–32.; Kovács Eszter: Direct and indirect political remittances of the transnational engagement of Hungarian kin-minorities and diaspora communities. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2020/6. 1–20.

A politikai közösségen belüli tagság politikafilozófiai kérdéseit hagyományosan Rainer Bauböck érvelésére támaszkodva szokás tárgyalni.⁷ Bauböck négyféle elképzelést különböztet meg a tagságról alkotott gondolatmenetében. A tradicionális republikanizmus értelmében a szigorúan a polity területén élők jogosultak a politikai közösségben részt venni. Az etnikai nacionalizmus központi eleme a kulturális azonosság, mely lehetővé teszi külhoni személyeknek a politikai közösségbe tartozását, azonban kizár minden, a társadalomba nem asszimilált személyt. Harmadikként a liberális demokráciákra tér ki, melyek esetében azok számára jogos a választójog gyakorlása, akiket valóban érintenek a politikai közösség döntéseinek következményei. Tehát érvelésében a területen lakókra korlátozódhat ez a jog. A tradicionális republikanizmus esetében az állam és annak feladata a közösség tagjaival szemben kerül a középpontba, itt az egyén és annak szerepe a politikai közösségben. A negyedik egy alternatív liberális megközelítés, mely szerint azok jogosultak a választásokon részt venni, akiket érintenek a döntések következményei. Ian Shapiro nyomán itt a döntés kap elsőbbséget,⁸ s akár az is legitimnek tekinthető, hogy olyanok vegyenek részt a döntéshozatalban, akik nemcsak, hogy nem állampolgárok, de akár még a területen sem laknak. Abban az esetben, ha a döntés következményei hatással lennének az egyénekre, minden döntésben jogosultak részt venni. Ez az összes érintett elve.⁹ Ehhez hasonló egyébként David Owen érvelése is, aki a döntést abszolút középpontba helyezve egy differenciált demokrácia képét rajzolja fel. Ebben az állampolgárok különböző csoportjai, attól függően, hogy mely kérdések vonatkoznak praktikusán rájuk, vehetnek részt a politikai döntéshozatali mechanizmusokban.¹⁰

Bauböck mind a négy vázolt alternatívát hibásnak találja. E koncepciók hiányosságait feloldandó fogalmazza meg az érdekeltség alapú tagságról alkotott elméletét.¹¹ Egyszerre merít a republikánus és a liberális elvekből. Előbbiből a polityn belüli tagság elsőbbségét, míg utóbbiból a befogadásra való igény fontosságát tartja meg. Tehát felfogásának lényege, hogy azok a személyek jogosultak a politikai közösségen belüli tagságra, akik jövőbeni jóléte az állam jövőjének alaku-

⁷ Bauböck, Rainer: *Expansive Citizenship–Voting beyond Territory and Membership*. *PS: Political Science & Politics*, 2005/4. 685–686. doi: 10.1017/S1049096505050341. Bauböck érvelését és a szövegben később bemutatott nemzetközi kutatások egy részét már röviden feldolgoztam egy working paperben: Nagy Aliz: *Külhoni állampolgárok parlamenti részvétele*. *POL-IR Working Paper Series*, 2022/1. <https://polir.elte.hu/dstore/document/4960/Nagy%20Aliz%20ADz%20WP.pdf>. Letöltés ideje: 2022 október 29.

⁸ Shapiro, Ian: *The Moral Foundations of Politics*. New Haven: Yale University Press, 2003. Idézi: Bauböck, 2005.

⁹ Bauböck, 2005. 685–686.

¹⁰ Owen, David: *Transnational Citizenship and the Democratic State: Modes of Membership and Voting Rights*. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Volume 15, Issue 4, 2011. 641–663.

¹¹ Bauböck, 2014.

lásától függ, s akik ki is fejezik igényüket arra, hogy részt vegyenek e politikai közösség jövőjének alakításában.¹²

Koncepciója annyiban haladja meg a korábban ismertetett, egyébként egymással természetesen átfedésben lévő ideáltipikus pozíciókat, hogy teret enged a többes tagságnak. Alapvetően a tagság vertikális heterogenitásából indul ki, azaz értelmezi a nemzet alatti és nemzet feletti egységeken belül is a politikai részvételre való igényt.¹³ Ennek legitim megnyilvánulását azonban elsősorban az állam területéhez köti. Tehát azt tartja érvényes kívánalomnak, hogy azon személyek, akik részt akarnak venni a politikai közösség sorsának alakításában, kapcsolódjanak ténylegesen, valamilyen módon az ország területéhez.

Annak ellenére, hogy szintén az államhoz való kapcsolat a kiindulópontja, Claudio López-Guerra érvelésében szembe helyezkedik a mainstream irodalommal, sőt, általában a demokratikus országok gyakorlatával.¹⁴ Szerinte ugyanis abból a követelményből, hogy választójogot kell biztosítani azok számára, akik hosszú ideje élnek bizonyos állam területén, logikusan következik az, hogy akik huzamosabb ideje nem élnek az állam területén, elveszítsék választójogukat.¹⁵

López-Guerra szerint a külső választójog garantálását két fő tényező indokolhatja: az első az egyenlőség elvéből következő nemzetközileg garantált emberi jog, mely szerint mindenkinek joga van politikai képviselőre, a közügyek befolyásolásának lehetőségére. A második tényező pedig az lehet, hogy a külföldön tartózkodó személyek kiérdemelték, megérdemlik a választójogosultságot. Előbbit az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 21. cikke alapján állapítja meg. Megfogalmazásában a képviselő biztosítása és a közügyekbe történő belefolyás lehetősége az a jog, melyet garantálni szükséges. Logikája szerint az a kulcskérdés, hogy melyik állam az, amelyik garantálja ezt a lehetőséget. Álláspontja szerint az a logikus, ha az az állam biztosítja ezeket a jogokat, melyek területén a kérdéses személy tartózkodik.¹⁶

Látható, hogy ahogyan Bauböck, úgy López-Guerra is a nemzetállami keretek között gondolkozik a politikai részvétel és képviselő megteremtésének mikéntjéről. Ahogyan azonban erre később – a nemzetközi gyakorlatok vizsgálatáról szóló

¹² Bauböck, 2014. 26.

¹³ Az ezekből a helyzetekből adódó konfliktusokat a következő tanulmányában fejti ki mélységében: Bauböck, Rainer: Towards a Political Theory of Migrant Transnationalism. *The International Migration Review*, 2003/3. 700–723.

¹⁴ López-Guerra maga fogalmazza meg, hogy érvelése szembe megy többek között például Franciaország vagy az Egyesült Államok politikáival. Kanadát és Ausztráliát hozza fel példaként, melyek megvonják a választójogosultságot külföldön élő állampolgáraiktól. López-Guerra, Claudio: Should Expatriates Vote? *Journal of Political Philosophy*, 2005/2. 216–234. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2005.00221.x>

¹⁵ López-Guerra, 2005. 216–217.

¹⁶ Észszerű keretek között, a tartózkodás időtartamát természetesen szerinte is meg kell határozni. Elképzelhetőnek tartja, hogy a politikai hivatali idők szolgálhatnak iránymutatóként ebben.

fejezetben – kitérek, a külső választási eljárások meghaladják a nemzetállami kereteket. Leggyakrabban a problémák éppen abból eredeztethetők, hogy bi- vagy multilaterális egyeztetések nélkül az állam határait meghaladó politikákat alkotnak.

López-Guerra tanulmányában sorra veszi azokat az érveket, melyeket a választójog elnyerésének igazolhatósága mellett szokás felsorakoztatni, s rámutat ezek gyengeségére. Gyakran hivatkozott érv, hogy a külföldön tartózkodók azért jogosultak a választásra, mert anyagi hozzájárulásaikkal részt vesznek az ország jövőjének alakításában. Eszerint minden külföldön tartózkodó választásra jogosult állampolgártól elvárható lenne valamilyen gazdasági hozzájárulás, amely a valóságban nem tartható kívánalom. Illetve, ha ezt a logikát elfogadnánk, akkor valójában a politikai részvételi jogokat tennénk pénzzé, mely López-Guerra számára elfogadhatatlan álláspont.¹⁷

A választójog kiterjesztését igazolandó a jóvátétel – mely a magyar állampolgársági törvénymódosítás kapcsán az indoklás része volt¹⁸ – a múltbeli hátrányok miatti kárpótlás gondolataként merülhet fel. Ez a gondolatmenet azon személyek számára tartja legitimnek az állampolgárság és választójog biztosítását, akik kényszerűségből kerültek külföldre. López-Guerra szerint ez azért elfogadhatatlan indoka a külföldről való szavazás biztosításának, mivel a jelenlegi, illetve éppen a megválasztásra kerülő kormányzat feladata nem a múlt gazdasági vagy egyéb igazságtalanságait kompenzálni. A bauböcki érdekeltség-alapú érveléssel is szembehelyezkedik. Az érdekeltség fogalmát túl tágnak tartja, nehezen meghatározható szerinte, hogy a döntések melyik politikai közösséget milyen mértékben érintik. Ezen a ponton érvelése az igazságosság fogalmára támaszkodik. Kimondja, hogy igazságtalan helyzetet teremthet az, ha valakinek az érdekeit sértik a politikai közösségben meghozott döntések. De álláspontja szerint ez nem vonja maga után annak kívánalmát, hogy az adott személy részt vehessen a politikai döntéshozatali folyamatokban. Tehát az igazságtalanság nem jelenti automatikusan azt, hogy a politikai eljárás maga nem volt demokratikus.

Érvelésének utolsó eleme a klasszikus állampolgári kötelességeket érinti, mint az adózás és sorkatonai kötelezettség. Eszerint tehát azok jogosultak a politikai közösségben részt venni, akik hozzájárulnak annak működéséhez e kötelezettségek teljesítésével. Felfogásában ezek alól azonban a külföldön tartózkodó

¹⁷ Ennek ellenére a gyakorlatban mégis rohamosan megnőtt az olyan állami gyakorlatok száma, melyek valójában pénzzé teszik a politikai közösségen belüli tagságot. L. erről bővebben: Shachar, Ayelet – Bauböck, Rainer: Should Citizenship Be for Sale? *Working Paper, EUI RSCAS*, 2014/1. <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/29318>.

¹⁸ Semjén Zsolt: Dr. Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes a törvény kapsán elmondott beszéde, 2010. http://allampolgarsag.gov.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=142:semjen&catid=43:torveny&Itemid=72.

állampolgárok egyszerűen felmenthetők, így ez a gyakran hivatkozott érv sem állja meg a helyét a külső választás legitimitásának vizsgálatában.¹⁹

López-Guerra szerint tehát a külső választás nem indokolható demokratikus sztenderdek szerint. Abban az esetben azonban, ha a külföldön tartózkodók számára mégis biztosít az állam választójogot, akkor az a helyes eljárás, hogy szavazataik súlya kisebb mértékben essen latba a választásokkor, mint az állam területén lakóhellyel rendelkezőké.²⁰

Bauböck is kitér erre a lehetőségre. Peter J. Spiro alapján megkülönbözteti az asszimilált és a külön a külföldről szavazók számára kialakított képviselői formákat.²¹ Előbbi Spiro szerint azt a helyzetet takarja, mikor a lakóhellyel nem rendelkező választók szavazatait a többi szavazóival együtt számlálják meg. Utóbbi pedig abban az esetben valósul meg, amikor ezeket, azaz az ország területén lakóhellyel nem rendelkezők szavazatait egy számukra különálló képviselői formában érvényesítik. Ez utóbbi Spiro szerint akkor érdemes megvalósításra, ha a határon kívüli állampolgárok valós, különálló igényekkel, érdekekkel is rendelkeznek az adott politikai közösségben. Ez abszolút ellentmond Bauböck politikai közösségen belüli legitim tagságról alkotott elképzelésének. Csupán abban az esetben találja elfogadhatónak a külön parlamenti helyek biztosítását, ha a külső választójoggal rendelkezők másképpen a lakosság arányához képest aránytalanul nagy súllyal befolyásolnák a választások eredményét.

A nemzetközi bírói gyakorlatban is találkozunk a külső választás intézményét tárgyaló döntésekkel. Vannak országok, ahol bevett gyakorlat, hogy a lakóhelyüket hosszabb távon elhagyó állampolgárok elvesztik választójogosultságuk egy részét

¹⁹ López-Guerra, 2005. 229–233.

²⁰ López-Guerra, 2005. 233.

²¹ Spiro, Peter J.: Perfecting Political Diaspora, *New York University Law Review*, 2006/1. 101–125. The trend requires a changed conception of citizenship and nationhood, as political membership decouples from territorial location. The essay addresses objections to non-resident voting rights, including those based on assumptions that non-residents will be irresponsible and uninformed voters, that they will form unpredictable and destabilizing voting blocs, and that non-resident voting will impose unsustainable logistical costs. None of these objections carry enough weight, empirically or normatively, to deny the franchise to non-resident citizens, voting rights validated by the increasing degree to which non-residents can access information and maintain significant interests in their home states. Nevertheless, voting rights need not be extended on a one-person, one-vote basis. In certain circumstances – in particular, cases in which the home state sets a low bar for non-resident citizenship and where the non-resident citizen population is large relative to the resident population – it may be justifiable to accord lower proportional voting power to non-residents, at least where their interests are discretely represented in national legislatures. In other words, once the concepts of nationhood and full citizenship are no longer bounded by geography, it may be normatively acceptable to derogate from the creed of formal equality between citizens and within the nation. The increasingly prominent practice of non-resident voting, the piece concludes, thus presents a formidable challenge to political liberalism.

vagy egészét. A nemzetközi bírói gyakorlat is azt mutatja, hogy ez az eljárás nem mond ellent az alapvető emberi jogi rendszer normáinak. Az Emberi Jogok Európai Bírósága az Oran ügyben mondta ki, hogy a részes államok legitim módon korlátozhatják azt, hogy a külföldre költözött állampolgáraik részt vehetnek-e a választásokon.²² A török szabályozás szerint ugyanis azok az állampolgárok, akik elhagyják az ország területét, és hosszabb időt (fél évet) töltenek az ország területén kívül, egyéni, független képviselőre már nem, csak pártlistára szavazhatnak. A bíróság érvelése szerint jogos az a feltételezés, hogy aki az ország területén kívül tartózkodik, már nem tartja fent szoros kapcsolatát a területtel, ahonnan származik, így az egyéni képviselőre való szavazás jogának elvesztése legitim. Azonban a lehetőség, hogy az ország ügyeinek alakulásába beleszólhasson, a pártlistára szavazással továbbra is adott.

Tehát a gondolatmenet lényege, hogy a politikai közösségen belüli tagság abban az esetben tartható fent, ha az állampolgárnak tényleges kapcsolata van származási országával. Az effektivitás elvét²³ a kiterjesztő állampolgárság-politikák vizsgálatánál is gyakran hivatkozza az irodalom. Azonban az elmúlt évek vitái éppen abba az irányba mutatnak, hogy ezt a tényleges kapcsolatot egy globalizált világban már nem evidens értelmezni.²⁴

A politikai közösségen belüli, az eltérő szavazási eljárások által realizált egyenlőtlenség kérdésével a szabályozások megjelenése óta foglalkozik a tudományos közösség.²⁵ Azonban a probléma, még a 2014-es választások kapcsán, alkotmányjogi panaszként a magyar Alkotmánybíróság elé került. Egy, a külképviseleti szavazásra jogosult személy panaszolta a választók csoportjai közötti különbségtételt. Az Alkotmánybíróság azonban elutasította a panaszt, arra hivatkozva, hogy a panaszost nem érinti közvetlenül a kérdéses jogszabályi hely.²⁶ Majd 2016-ban egy

²² Oran Törökország elleni ügye, No. 28881/07 37920/07 (European Court of Human Rights 2014. április 15.).

²³ Vagy másképp a *genuine link* elvének betartása, amiről l. Nottebohm (Liechtenstein v. Guatemala), No. 18 General List (ICJ, 1955).

²⁴ L. pl. a befektetési állampolgársághoz kapcsolódó vitákat az Európai Unió tagállamain belül. Kochenov, Dimitry: Investor Citizenship and Residence: the EU Commission's Incompetent Case for Blood and Soil. *Verfassungsblog (blog)*, January 23, 2019. <https://verfassungsblog.de/investor-citizenship-and-residence-the-eu-commissions-incompetent-case-for-blood-and-soil/> (Letöltés ideje: 2020. július 3)

²⁵ Lásd a korábban hivatkozott tanulmányokon túl, direkt az egyenlőség kérdését központba helyezve: Kovács Kriszta – Körtvélyesi Zsolt – Nagy Alíz: Margins of Nationality. External Ethnic Citizenship and Non-Discrimination. *Perspectives on Federalism*, 2015/1. 85–116.; Bodnár Eszter: The Right to Vote of Hungarian Citizens Living Abroad. *I-CONNECT (blog)*, 2015. <http://www.icconnectblog.com/2015/07/the-right-to-vote-of-hungarian-citizens-living-abroad/>. (Letöltés ideje: 2022. június 15.)

²⁶ Ez az érvelés alapvetően szűkíti azok körét, akik potenciálisan fordulhatnak az Alkotmánybírósághoz. 01578/2013 (X. 29.) és 3048/2014. (III. 13.) AB határozat

hasonló beadvány kapcsán az Alkotmánybíróság kimondta, hogy nem tartja alkotmányellenesnek a szabályozást, ugyanis

„[a] Magyarországon állandó lakóhellyel rendelkező választópolgárok kapcsolata az állammal közvetlenebb és erősebb, mint az ilyen állandó lakóhellyel nem rendelkező választópolgároké. A Magyarországon állandó lakóhellyel rendelkező választópolgároktól elvárható, hogy szavazataikat (akár a külképviseleteken) személyesen adják le, figyelembe véve azt is, hogy szavazati joguk teljes: mind a pártlistára, mind pedig az egyéni választókerületi jelöltekre szavazhatnak, szemben azokkal, akik levélben szavazhatnak ugyan, de csak a pártlistákra adhatják le a voksukat.”²⁷

Az alkotmánybírók hivatkozták az Emberi Jogok Európai Bíróságának döntését is, mely szintén nem állapított meg egyezményesértést. Az EJEK esetében, a Vámos és társai Magyarország elleni ügye kapcsán ugyanis a Bíróság kimondta, hogy ugyan azonosítható az eljárási hátrány, tehát hogy a magyarországi lakóhellyel rendelkezők nem szavazhatnak levélben, viszont ezt ellensúlyozza a levélben szavazók azon hátránya, hogy nem szavazhatnak egyéni képviselőre. Az ügyben a Bíróság kimondta, hogy elfogadható az az eljárás, hogy a törvényalkotó különbséget tesz a szavazás módjai között, mégpedig a külföldön tartózkodás minőségét, idejét, az effektivitás elvének érvényesülését mérlegelve.²⁸

A külföldről szavazó állampolgárok – magyarországi szabályozás

A fenti érvelésekben megjelenik a külső választójog biztosítása kapcsán az is, hogy a kérdéses állampolgárok tekintélyes gazdasági hozzájárulásokat vagy jelentős politikai befolyást tudnak realizálni. A transznacionális politikai részvétellel kapcsolatos irodalom is éppen azt tárgyalja, hogy akik az egyre jelentősebb migráció és globalizáció eredményeképpen külföldről is tartanak a kapcsolatot a származási országukkal, miképpen tudják ezt legitim módon megtenni. Tehát jellemzően e politikákat azért tekintjük relevánsnak, mert az állam területén kívülről érkező szavazatok releváns politikai és gazdasági befolyást jelentenek.

Ez a magyarországi esetben nem teljesen állja meg a helyét a határon túli magyarok és a külképviseleti szavazók választójogának vizsgálata kapcsán – melyre ez a tanulmány vállalkozik –, ugyanis a külföldről szavazó állampolgárok politikai és gazdasági befolyása egyértelműen nem követhető nyomon. Intuitív feltételezés szerint a külképviseleti szavazók azok, akik anyagi hozzájárulásaik által releváns

²⁷ 3086/2016. (IV. 26.) AB határozat

²⁸ L. bővebben: Kállai Péter – Nagy Alíz: Egyenlőtlen nemzetépítés?, *Fundamentum*, 2019/3–4. 20–36. Vámos és mások Magyarország elleni ügye, 48148/14. számú kérelem, az EJEK 2015. március 19-én kelt döntése.

befolyást gyakorolhatnak a gazdaságra. Míg a nagyszámú határon túli magyar állampolgárok politikai befolyása lehet jelentős. Viszont ahogyan arra a következő fejezetekben majd rámutatok, egyik intuíción sem állja meg a helyét a gyakorlatban. A külképviseleti szavazók hozzájárulásairól nincsenek pontos adataink, a határon túli magyarok politikai befolyása pedig a rendszer sajátosságai miatt bizonytalan.

Álláspontom szerint éppen ezért érdemes kiemelten a magyar esettel, az állam területén kívülről érkező szavazatokkal, a külső választás intézményével foglalkozni, mert a szabályozási visszásságok eredményeképpen – egy magát illiberálisnak valló állam esetében nem meglepő módon – a külföldről szavazó állampolgárok politikai részvétele nem felel meg a jogállami normáknak. Nem csupán a rendszer által létrehozott egyenlőtlenségek, de a külső szavazás intézményéhez kapcsolódó formális és informális körülmények is megkérdőjelezzik, hogy az aktuális eljárás alkalmas lenne a külhoni állampolgárok képviseletének kialakítására.

A magyarországi szabályozás különbséget tesz az állampolgárok között lakóhelyük szerint. Azok az állampolgárok, akik nem rendelkeznek magyarországi állandó lakóhellyel, levélben szavazhatnak, így rájuk az alábbiakban így fogok utalni. A lakóhellyel rendelkező, de a választás napján külföldön tartózkodók külképviseleten adhatják le szavazataikat, így róluk külképviseleti szavazókként teszrek említést. A klasszikusan diaszpóráként emlegetett kategória tagjai valójában mind a két csoportból kikerülnek. Jellemzően a levélben szavazók jelentős részét a határon túli magyarok (a szomszédos államokban élő magyar állampolgárok) teszik ki, míg a külképviseleti szavazók nem csak a választás napján ideiglenesen, hanem inkább tartósan külföldön élők.

Levélben szavazók

A választási rendszer átalakítása 2011-ben az Alaptörvény megalkotásával, majd a választási rendszer átalakításával vette kezdetét. Az Alaptörvény kimondja, hogy a választójog lakóhelyhez köthető.²⁹ A választójogi törvény pedig az ország területén lakóhellyel nem rendelkező állampolgárok³⁰ számára azt teszi lehetővé, hogy a pártlistára szavazhassanak.³¹ A szakirodalom e szabályozás miatt a határon túli állampolgárok szavazatát „félsvavazat”-nak nevezi.³² Ugyanis az ország területén

²⁹ Alaptörvény XXIII. cikk (4).

³⁰ Ezt a kedvezményes honosítást 2010-ben tette lehetővé a frissen felállt kétharmados Fidesz-KDNP kormány az állampolgársági törvény módosításával és a lakóhely követelményének eltávolításával. Ezt a honosítási eljárást egyszerűsített honosításként szokás hivatkozni. L. 2010. évi XLIV. törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról.

³¹ 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról 12.§ (3).

³² Jakab András: A külföldön élő magyar állampolgárok választójoga egyenlőségének kérdése a választási törvény koncepciójában. *Pázmány Law Working Papers*, 38 (2011). <http://plwp>.

lakóhellyel rendelkező állampolgárok az országos pártlista mellett egyéni képviselőt is választhatnak. Ez a szabályozás tehát azt eredményezi, hogy sérül a szavazatok számának egyenlősége.

A szabályozás kialakítását megelőző vita során a képviselők elismerték ezt a különbségtételt, viszont arra hivatkozva, hogy a nemzetközi gyakorlat ismeri ezt a megkülönböztetést a lakóhellyel rendelkező és nem rendelkező állampolgárok között, jogosnak tartották ezt a fajta diszkriminációt. Azonban a szabályozás logikáját, a mögöttes érveket nem ismertették a vitában.³³

A választópolgárok közötti további, eljárási különbségtételt a választási eljárásról szóló törvényt módosító 2013. évi LXXXIX. törvénnyel valósították meg, mely mindössze 10 hónappal a 2014-es választások előtt szüntette meg annak lehetőségét, hogy minden külföldön tartózkodó állampolgár levélben szavazhasson. Ez a lehetőség azóta csupán a magyarországi lakóhellyel nem rendelkező állampolgárok számára nyitott. Tehát azok, akik a választás napján külföldön tartózkodnak, de továbbra is rendelkeznek magyarországi lakóhellyel, konzulátusokon, külképviseleteken tudják leadni szavazataikat.

2014-ben a levélben szavazók névjegyzékébe 193 793 személy regisztrált, s végül a beérkezett szavazási iratokból 128 429 érvényes szavazatot számláltak össze.³⁴ Ekkorra már több mint félmillióan váltak a 2010-ben létrehozott egyszerűsített honosítási eljárás alapján magyar állampolgárrá, mely igen jelentős szám ahhoz képest, hogy ezt megelőzően 1993 és 2010 között összesen 135 212 személy nyerte el a magyar állampolgárságot.³⁵ 2018-ban 378 449 személy regisztrált, és 225 471 érvényes szavazatot számláltak.³⁶ Ekkor viszont már az egymilliót is meghaladta a határon túli magyar állampolgárok száma.³⁷ Mind a két választás során a levélben beérkező szavazatok több mint 95 százalékát a Fidesz pártlistájára

eu/evfolyamok/2011/100-2011-38. (Letöltés ideje: 2021. augusztus 15.)

³³ Jegyzőkönyv az Országgyűlés Nemzeti összetartozás bizottságának 2011. november 28-án, hétfőn, 10 óra 42 perckor az Országház földszint 1. számú tanácstermében megtartott üléséről. [https://www.parlament.hu/documents/static/biz39/bizjvkv39/NOB/1111281.pdf.6,15\]\]}}}},"schema":"https://github.com/citation-style-language/schema/raw/master/csl-citation.json"](https://www.parlament.hu/documents/static/biz39/bizjvkv39/NOB/1111281.pdf.6,15]]}}}},) (Letöltés ideje: 2022. június 15.)

³⁴ A levélben leadott listás szavazatok megszámlálása, Országgyűlési Képviselők Választása, 2014. április, <https://static.valasztas.hu/dyn/pv14/szavossz/hu/levjvkv.html>. (Letöltés ideje: 2019. június 12.)

³⁵ Központi Statisztikai Hivatal: Új magyar állampolgárok Változások az egyszerűsített honosítási eljárás bevezetése után, 2015. 5. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ujmagyarallampolgarok.pdf>. (Letöltés ideje: 2019. június 17.)

³⁶ A levélben leadott listás szavazatok megszámlálása, 2018, <http://www.valasztas.hu/dyn/pv18/szavossz/hu/levjvkv.html>. (Letöltés ideje: 2022. június 15.)

³⁷ Semjén Zsolt: Megvan az egymilliomodik magyar állampolgár. *Semjén Zsolt honlapja (blog)*, 2017. november 9., <http://www.semjenzsolt.hu/2017/11/megvan-az-egymilliomodik-magyar-allampolgar/>; Folytatódnak a megkezdett programok, megvan az egymilliomodik új állampolgár. Kormányzat, 2017. <http://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok-helyettes/hirek/>

adták le. 2014-ben ez egy mandátumot hozott a kormánypártnak, míg a szövényes választási matematikának köszönhetően 2018-ban egyetlen mandátumot sem eredményezett.³⁸

2022-ben 456 129 volt a levélben szavazók névjegyzékébe felvett állampolgárok száma. Végül 267 834 érvényes szavazólapot számláltak.³⁹ Arról, hogy pontosan hány küllhoni állampolgár van jelenleg, nincsenek hivatalosan elérhető adatok, de feltételezhető, hogy az elmúlt években nem növekedett szignifikánsan a számuk. Ez utóbbi választásokkor szintén fölényes volt a Fidesz-KDNP győzelme, a levélszavazatok 93,8 százalékát adták le a listájára, ami szintén legalább egy mandátumot jelent a kormányzó pártoknak. A levélszavazatok összeszámolása után a Fidesz-KDNP a 135 helyett már 136 hellyel rendelkezett a magyar országgyűlésben. Ez követően pont a külképviseletről beérkezett szavazatok összeszámolásával veszítette el újra a 136. mandátumot, így végül a Fidesz-KDNP 135 képviselői hellyel rendelkezik az országgyűlésben.

1. táblázat Levélben szavazók száma a különböző választásokkor

<i>Választási év</i>	<i>Határon túli állampolgárok száma</i>	<i>Levélszavazók névjegyzéke</i>	<i>Érvényes levélszavazatok</i>
2014	több mint félmillió	193 793	128 429
2018	több mint egymillió	378 449	225 471
2022	n.i.	456 129	267 834

A fenti számok mutatják, hogy annak ellenére, hogy a levélben szavazók száma jelentősen növekedett a 2014-es választáshoz képest, az érvényes szavazatok száma meg is duplázódott 2022-ben, mégsem eredményezett a magasabb részvétel több mandátumot a magyar parlamentben. Sőt, 2018-ben egyáltalán nem realizált mandátumot a Fidesz-KDNP-re akkor leadott 216 561 szavazat.

A választás kitűzött időpontját megelőző néhány hónapot jelentős regisztrációs kampány előzi meg, melyben különböző szervezetek segítik a küllhoni állampolgárokat. Az eddigi tapasztalatok alapján a regisztrációs kampányok során küllhoni politikai és civil szervezetek veszik ki részüket az eljárás technikai lebonyolításában.⁴⁰

folytatodnak-a-megkezdett-programok-megvan-az-egymilliomodik-uj-allampolgar. (Letöltés ideje: 2019. október 9.)

³⁸ Ha a töredékszavazatokkal együtt számoljuk a határon túli több mint kétszáz ezer szavazatot, akkor belátható, hogy a választási rendszernek e kettő, a Fidesz által létrehozott sajátos technikája 7 mandátumot is eredményezett. Erről lásd bővebben László Róbert: Nem hozott a küllhon mandátumot a Fidesznek, a »győzteskompenzációval« egyúttal viszont 7-et is. 2018. <http://www.valasztasirendszer.hu/?p=1943608>. (Letöltés ideje: 2019. október 10.)

³⁹ Levélszavazás – Országgyűlési Választás 2022. <https://vtr.valasztas.hu/ogy2022/valasztasi-informaciok/levelszavazas?tab=results>. (Letöltés ideje: 2022. június 15.)

⁴⁰ Ezek a szervezetek igazán különleges helyet foglalnak el a magyar politikai közösségben. Munkájuk során átalakul az eredetileg elsősorban kisebbségi politikai, kisebbségvédelmi

A magyarországi lakóhellyel nem rendelkező állampolgárok a regisztráció során kiválasztják, hogy a választási levélsomagot lakcímükre kérik-e postázni, vagy külképviseleten szeretnék-e azt átvenni. A levélsomagokat, melyek tartalmaznak egy azonosító nyilatkozatot, a szavazólapot és két borítékot, három héttel a választásokat megelőzően kézbesíti a magyar állam. A választópolgároknak a kézhezvételtől számítva körülbelül két hetük van visszaküldeni ezeket. Tehát a levélben szavazók számára a választás nem egyetlen napra korlátozódik.

Azon túl, hogy a szabályozás maga problematikus, hiszen különbséget tesz állampolgárok csoportjai között, maga a levélben szavazás gyakorlata is számos – gyakran a választások tisztaságát érintő – konfliktusos helyzetet teremt. Már első alkalommal, amikor a határon túli magyar állampolgárok levélben szavazhattak, a 2014-es választásokon tapasztalható volt, hogy a szavazás titkosságát veszélyeztető módon, például az utcán, sátrak alatt adták le szavazataikat a magyar állampolgárok.⁴¹ A szervezetek, melyek részt vesznek a választások lebonyolításában, egyértelműen és nyíltan a kormánypártot támogatják, és gyakran tevékenységük túlnyúlik a pusztán adminisztratív támogatáson.⁴² Ezek a szervezetek elvileg az azonosító nyilatkozat kitöltésében segítik a választópolgárokat, és emellett vállalják azt is, hogy a szavazatokat biztonságosan eljuttatják Magyarországra.

Annak eredményeképpen, hogy a szavazatot leadó állampolgár és a magyar állam közé egy köztes intézményrendszer is beékelődik, számos hibázási vagy egyenesen visszaélési lehetőség merül fel. 2022-ben több súlyos esettel is találkozhattunk, kezdve attól, hogy már kitöltött és elégetett szavazatokat találtak egy határon túli településen, odáig, hogy a beékelődött szervezetek önkéntesei túlbuzgón, maguk töltik ki a választási papírokat.⁴³

funkciójuk. L. erről bővebben: Nagy Alíz: Az állampolgárság kiterjesztésének informális normái – Az intézményrendszer szerepe. In: Csepeli György – Örkény Antal (szerk.): *Hyphens (kötő-jelek) 2021: Válogatás az ELTE TáTK Szociológiai Doktori Iskola műhelytanulmányaiából* = *Selected working papers by students of ELTE TáTK Doctoral School of Sociology*. Budapest: ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola, 2021. 19–31.; Nagy Alíz: *Illiberális állampolgárság: A magyar állampolgárság-politika következményei Erdélyben*. Budapest: Eötvös Kiadó, 2022.

⁴¹ Fotók: A nyílt utcán szavaznak Erdélyben. *hvg.hu*, 2014. április 4. http://hvg.hu/itt-hon/20140404_Erdely_szavazas_konzulatus. (Letöltés ideje: 2019. május 4.)

⁴² Kaufmann Balázs – Boros Juli: „Nálunk ez úgy működött, hogy hozták a szavazópapírt, és akkor aki hozta, az ki is töltötte nekünk”. *444.hu*, 2022. március 25. <https://444.hu/2022/03/25/nalunk-ez-ugy-mukodott-hogy-hoztak-a-szavazopapirt-es-akkor-aki-hozta-az-ki-is-toltotte-nekunk>. (Letöltés ideje: 2022. június 15.)

⁴³ L. az előbbi lábjegyzetet és Vig Emese: Kidobott levélszavazatokat találtak Marosvásárhely mellett. *Transtelex*, 2022. március 31., <https://telex.hu/kozelet/2022/03/31/kidobott-levelszavazatok-erdely> (Letöltés ideje: 2022. június 15.); Kidobott levélszavazatokat találtak Marosvásárhely mellett egy szemétkerakónál. *hvg.hu*, 2022. március 31. https://hvg.hu/itt-hon/20220331_kidobott_levelszavazatok_marosvasarhely_szemetlerako. (Letöltés ideje: 2022. június 15.)

Az ilyen és ehhez hasonló visszaéléseket, problémákat a Nemzeti Választási Bizottságnak lenne feladata kivizsgálni, és a szavazatok érvényességéről döntést hozni. Azonban a 2022-es választásokkor a Nemzeti Választási Iroda kimondta, hogy a magyar választási eljárási törvény nem terjed ki határon túlra, így nincs a Nemzeti Választási Bizottságnak lehetősége a határon túli szavazatokkal kapcsolatos problémák vizsgálatára.⁴⁴ Ez a kijelentés önmagában megkérdőjelezi a jelenleg hatályos magyar eljárás létjogosultságát.

A magyar társadalomban egyébként is jelenlévő határon túli magyarokkal szembeni előítéleteket az elmúlt évtized politikai csatározásai táplálták. A határon túli választójog, a potenciálisan döntő súlyú politikai részvétel, az ehhez kapcsolódó, olykor ellenséges politikai narratíva táplálhatják a kevésbé rokonszenvező attitűdöket.⁴⁵

Külképviseleti szavazók

A választás napján külföldön tartózkodó állampolgárok lehetősége arra, hogy részt vegyenek a választásokon, nem evidens. Maga a külföldről szavazás praxisa a világháborúk időszakában jelent meg, mikor a külföldön harcoló katonák számára is lehetővé tették a választásokon való részvételt. Hagyományosan így a külföldről szavazás a katonák és diplomaták számára biztosított jogosultság volt. Majd a háborúkat követő migrációs hullámok miatt megjelent az igény arra is, hogy az ország területéről elvándorolt személyek részt vehessenek az ország jövőjének befolyásolásában. Ezt követően a demokratikus átmenetek részeként gyakran jelentek meg a külföldön tartózkodók számára biztosított választási eljárások.⁴⁶ Ma már a világ országai közül több mint száz lehetővé teszi a külföldről szavazást.⁴⁷

Magyarországon a külföldről szavazással kapcsolatos polémia az európai uniós csatlakozás során a jogharmonizációs tevékenység kapcsán erősödött fel. A hatályos törvények a külföldről szavazás lehetőségét csak és kizárólag az európai parlamenti választások esetében szabályozták. Ekkor az Alkotmánybíróság

⁴⁴ Kvk.VII.39.408/2022/2. számú határozat, Kúria. <https://kuria-birosag.hu/hu/valhat/kvkv-i3940820222-szamu-hatarozat>. (Letöltés ideje: 2022. május 29.)

⁴⁵ Papp Z. Attila – Márton János – Szerbhorváth György: *A nemzeti integráció magyarországi elfogadottságának és támogatottságának vizsgálata (Kutatási beszámoló)*. Budapest: TK Kisebbségkutató Intézet, 2018. <https://kisebbssegkutato.tk.hu/hirek/2020/08/nemzeti-integracio-magyarorszag>. (Letöltés ideje: 2022. május 21.)

⁴⁶ Ezt és a magyarországi gyakorlatot is érdemben értékelő leírást lásd: Pogonyi Szabolcs: Four Patterns of Non-resident Voting Rights. *Ethnopolitics*, 2014/2. 122–140, doi: 10.1080/17449057.2013.846041

⁴⁷ Caramani, Daniele – Grotz, Florian: Beyond citizenship and residence? Exploring the extension of voting rights in the age of globalization, *Democratization*, 2015/5. 799–819, doi: 10.1080/13510347.2014.981668

megállapította a mulasztás tényét, és jogalkotásra hívta fel az országgyűlést.⁴⁸ Ez a szabályozás végül az uniós csatlakozás után létre is jött.⁴⁹ A külföldről szavazó, magyarországi lakóhellyel rendelkező állampolgárok számára létrehozta az eljárást, amely azóta is a gyakorlat alapját képezi.⁵⁰ E szerint a választópolgárok a külképviseleteken szavazhatnak, mégpedig úgy, hogy átjelentkeznek a lakóhelyük szerinti szavazóköri névjegyzékből a külképviseleti névjegyzékbe.

Ez az eljárás azt eredményezi, hogy a külföldön tartózkodó magyar állampolgárok gyakran hosszabb utat kell megtegyenek annak érdekében, hogy leadhassák szavazatukat. Ez olykor jelentős anyagi terhet ró az érintett állampolgárokra. Előfordulhat, hogy így a választás több napos programmá válik, ami további nehézséget jelenthet.⁵¹

A szavazás lebonyolítása is nehézségekbe ütközött az elmúlt évek során. A külképviseleti szavazás a levélszavazástól eltérően egyetlen napig tart. Tehát a választás napján a külképviseleten személyesen adják le szavazataikat a magyar állampolgárok. Ezek a külképviseleti intézmények viszont nagyon eltérő terhelés alatt voltak a választások napján. Míg például a legnagyobb számú magyar közösségnek otthont adó London városában 6-8 ezer választóra is lehetett számítani, addig van olyan külképviseleti választókerület, ahol mindössze 10 fő vagy még kevesebb adta le szavazatát. A nagy számú külképviseleti választókörokben az elmúlt években rendszeresen fordult elő, hogy a szavazók hosszú órákon át várakoztak, mire sorra kerülhettek.

Ez magyarázhatja azt is, hogy a külképviseletre átjelentkező állampolgárok száma (a levélben szavazók számához és ahhoz viszonyítva is, hogy hányan tartózkodhatnak az ország területén kívül összesen) igen alacsony. A 2018-as választásokkor mindössze 58 310 fő jelentkezett át a külképviseletek egyikére, és végül 51 854 fő adta le szavazatát.⁵² A külföldön tartózkodó állampolgárok számáról nincsenek pontos információk, nagyságrendileg félmillió főről beszélhetünk csak az

⁴⁸ 32/2004. (IX. 14.) AB határozat.

⁴⁹ 2005. évi LXXXI. törvény a választási eljárásról szóló 1997. évi C. törvény módosításáról.

⁵⁰ Erről l. bővebben: Tóth Károly: A lakóhelyen kívüli szavazás néhány problémája, *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, Volume 81, 2018. 955–962.

⁵¹ Térképre tettük, hol szavazhat külföldön – sokaknak drága és időrabló lehet a demokrácia. *hvg.hu*, 2022. március 14. https://hvg.hu/itthon/20220314_Terkepre_tettuk_hol_szavazhat_kulfoldon_sokaknak_draga_es_idorablo_lehet_a_demokracia. (Letöltés ideje: 2022. június 15.)

⁵² A 2014-es választáskori külképviseleti adatok már nem érhetőek el. Külképviseleti részvételi adatok, Nemzeti Választási Iroda, 2018. <http://www.valasztas.hu/kulkepviseleti-reszveteli-adatok>. (Letöltés ideje: 2022. június 15.)

európai országokban.⁵³ 2022-ben 65 480-an jelentkeztek át külképviseleti választónak, akik közül végül 57 627-en adták le szavazatukat.⁵⁴

2. táblázat. Külképviseleti szavazók száma a különböző választásokkor

<i>Választási év</i>	<i>Magyar lakosok száma európai országokban*</i>	<i>Külképviseletre átjelentkezők</i>	<i>Külképviseleti szavazatok száma</i>
2014	370 745	n.i.**	n.i.
2018	466 501	58 310	51 854
2022	több mint 519 000	65 480	57 627

* Az adatok 2020-ig érhetők el, ezért a 2022-es adat csupán becslés: Bucsky, 2021.

** nincs információ

Az látható a fenti számokból, hogy a levélben szavazáshoz képest jelentősen nagyobb számban vesznek végül részt az átjelentkező állampolgárok ténylegesen a szavazáson. Ez természetesen részben magyarázható azzal is, hogy az átjelentkezés minden esetben csupán napokkal előzi meg a választásokat, míg a levélben szavazók névjegyzékébe elégséges 10 évente egyszer regisztrálni (és ez a regisztráció minden választással újraindul), így akár az is lehetséges, hogy egy korábbi regisztrációt követően a külföldi állampolgár már nem kíván élni választójogával, de a levélben szavazók névjegyzékében továbbra is szerepel.

Németország, Ausztria és az Egyesült Királyság a legnagyobb magyar diaszpórával rendelkező országok. A korábban is hivatkozott felmérés alapján Németországban közel 200 ezren, Ausztriában több mint 90 ezren és az Egyesült Királyságban több mint 100 ezren lehetnek magyar állampolgárok napjainkban.⁵⁵ E magas számokhoz képest meglepően kevesen vettek részt a 2022-es választáson. Németországban 12 484-en szavaztak 5 választókerületben, olykor másfél órás sorokat kivárva. Ausztria két választókerületében 2654-en, Anglia 3 városában pedig 9497-en adták le voksaikat.⁵⁶

⁵³ Ezt a számot a hivatalos adatok mutatják, tehát helyi statisztikák és az Eurostat adatok. Feltehetően, hogy a valóságban ennél magasabb számban élnek magyarok külföldön. Bucsky Péter: Aki akart, már kiment, csaknem megállt a külföldön élő magyarok számának növekedése. *G7 (blog)*, 2021. szeptember 8. <https://g7.hu/kozelet/20210908/aki-akart-mar-kiment-csaknem-megallt-a-kulfoldon-elo-magyarok-szamanak-novekedese/>. (Letöltés ideje: 2022. június 15.)

⁵⁴ Választópolgárok száma – Országgyűlési Választás 2022. 2022. április <https://vtr.valasztas.hu/ogy2022/valasztasi-informaciok/valasztopolgarok-szama>; Részvételi Adatok – Nemzeti Választási Iroda – Országgyűlési Választás 2022., <https://vtr.valasztas.hu/ogy2022/valasztasi-informaciok/kulkepviseletek-listaja?tab=participation>. (Letöltés ideje: 2022. június 15.)

⁵⁵ Bucsky, 2021.

⁵⁶ Részvételi Adatok – Nemzeti Választási Iroda – Országgyűlési Választás 2022.

Az adatok alapján az is látható, hogy a határon túli, magyarországi lakóhellyel nem rendelkező állampolgárok aktívabban vettek részt a választáson. Érdekes, hogy míg a külföldön tartózkodók számára nagyobb akadályt jelenthet elutazni a külképviseletre, mégis az országon belül lakóhellyel nem rendelkezők kapnak jelentősebb technikai és adminisztratív támogatást. A magyarországi lakóhellyel rendelkező személyek külképviseleteken leadott szavazatait – a titkosság megőrzése érdekében – egybeöntik a magyarországi választókörben leadott többi szavazattal, így ebben az esetben nem lehet pontosan tudni, hogy milyen arányban érkeznek szavazatok a kormánypártra vagy az ellenzékre.⁵⁷ Azonban hagyományosan a külföldön tartózkodó állampolgárok az ellenzékot nagyobb arányban támogatják.⁵⁸

A külföldről szavazók politikai preferenciáit illetően abban konszenzus van, hogy a magyar országgyűlés összetétele teljesen másképp alakulna, ha csak a külföldről érkező szavazatok alapján állna össze a parlament. Az Euronews 2018-ban ábrázolt csak a külföldről érkező szavazatok alapján alternatív országgyűlési patkót. Ahogy azt fentebb írtam, a külképviseleti szavazatokat a szavazókör egyéb szavazataival együtt kezelik. Ez a gyakorlatban annyit tesz, hogy a szavazókör egy urnájának tartalmát addig nem számlálják meg, míg meg nem érkeznek a külföldről leadott szavazatok. Ezeket az urnába dobják, így biztosítva titkosságukat. Az Euronews szerint 2018-ban a beérkező külképviseleti szavazatok számlálása után több mint 280 885 vokssal nőtt a listás szavazatok száma.⁵⁹ Tehát a beérkezett 51 854 szavazatot másik 230 ezerhez keverték hozzá. Ezek alapján körülbelül 72 helyet nyert volna a Fidesz (a szavazatok 36 %-a), 44 helyet a Jobbik (22%), 20 helyet az MSZP (10%), 26 helyet az LMP (13%), 8 helyet a DK (4%). 8 százalékkal bejutott volna a Momentum és további 3 százalékot elnyert volna a Kutyapárt is.⁶⁰ Hasonló eredményre jutott a G7 is, azonban ők még arra is rámutatnak, hogy a külföldre

⁵⁷ Bozsay Balázs: Megkezdődött a külképviseleti és az átjelentkezéses szavazatok átadása az egyéni választókerületi irodáknak. *Telex*, 2022. április 8. <https://telex.hu/belfold/2022/04/08/szavazatok-kulkepviseletek-atjelentkezés-egyeni-valasztokeruleti-valasztasi-irodak>. (Letöltés ideje: 2022. június 15.)

⁵⁸ Földes András: A titkos megye, ahol előlhet a tavaszi választás. *Telex*, 2022. február 16., <https://telex.hu/valasztas-2022/2022/02/16/kulfoldi-magyarok-valasztas-valasztasi-torveny-london-berlin-becs-kormanyvaltas> (Letöltés ideje: 2022. június 15.); 21 Kutatóközpont: A távotartott tömeg – A kivándorolt magyarok politikai preferenciái, társadalmi attitűdjei és a hiányzó szavazatok a 2022-es országgyűlési választásokon. Budapest: Magyar Demokrácia Alap és az Action for Democracy, 2022.

⁵⁹ A listás szavazatokat vették csak figyelembe a cikk írása során, mert a levélszavazatokhoz is viszonyították az eredményeket. Pálfi Rita: Milyen külföldi parlamentje lenne Magyarországnak? *Euronews*, 2018. április 16., <https://hu.euronews.com/2018/04/16/milyen-kulfoldi-parlamentje-lenne-magyarorszag-nak->. (Letöltés ideje: 2022. június 15.)

⁶⁰ A tényleges adatok 2018-ban: 133 parlamenti helyet nyert a Fidesz, 26-ot a Jobbik, 20-at az MSZP, 9-et a DK, 8-at az LMP, egyet az Együtt, egyet egy független képviselő és egyet a német nemzetiségi képviselő.

átjelentkezők között jelentős számban vannak az egyébként budapesti lakcímmel rendelkező (szintén klasszikusan ellenzékinek tartott) választópolgárok.⁶¹

Ugyanebben az évben egy londoni exit poll is készült.⁶² London a legnagyobb számú bevándorló magyar lakossággal rendelkező külföldi város. 2018-ban innen regisztráltak legtöbben a külképviseleti részvételre, 9709-en, s végül 8248-an le is adták szavazatukat. Közülük az exit poll alapján 24 százalék a Jobbikra szavazott, majd ezt követi 20-20 százalékkal az LMP és a Momentum.

A 2022-es választáson egy mandátumról pontosan tudni lehet, ahogy azt már korábban is említettem, hogy a külképviseletről érkezett szavazatoknak köszönhetően került az ellenzékhez. Hiszen volt olyan magyarországi szavazókör, ahol nagy számban voltak külképviseletre átjelentkezett választópolgárok, és az ő szavazataikkal együtt összeszámolt választócédulák végül az ellenzék javára módosították a szavazókör eredményét.⁶³

2022-ben is készültek exit poll-ok a külföldi szavazókörökben. Öt nyugat-európai város: Bécs, Berlin, London, München és Brüsszel szavazóköreit kérdezték le a Magyar Demokrácia Alap felmérésében.⁶⁴ E szerint az ellenzéki közös listát a szavazópolgárok 78 százaléka támogatta, a Fidesz csupán 11 százalékot kapott, míg a Magyar Kétfarkú Kutypárt bejutott volna a parlamentbe, közel 6 százalékos támogatottsággal. A pártpreferenciákat is lekérdezték a felmérésben. Az látható, hogy a Momentumot (30%) vagy a Kutypártot (17%), de a Demokratikus Koalíciót is (11%) jelentős mértékben támogatják a külföldön élő magyar választópolgárok.

Az adatok tehát azt mutatják, hogy a külföldről szavazók eltérő politikai preferenciákkal rendelkeznek a magyarországi politika kapcsán. Azonban a választási eredmények tekintetében szavazataik hatása nem szignifikáns.

⁶¹ Kasnyik Márton: Ha csak a lakhelyváltó magyarok szavaznának, Gyurcsány kiesett volna a parlamentből, és a Fidesz sem kormányozna. *G7.hu*, 2018. április 16. <https://g7.hu/kozelet/20180416/ha-csak-a-lakhelyvalto-magyarok-szavaznanak-gyurcsany-kiesett-volna-a-parlamentbol-es-a-fidesz-sem-kormanyozna/>. (Letöltés ideje: 2022. június 15).

⁶² Melyet a fent hivatkozott Euronews is közöl. (L. Pálfi, 2018.) Egy exit poll szerint Londonban a pártversenyt a Jobbik nyerte. *hvg.hu*, 2018. április 8. https://hvg.hu/vilag/20180408_Egy_exit_poll_szerint_Londonban_a_partversenyt_a_Jobbik_nyerte. (Letöltés ideje: 2022. június 15.)

⁶³ Úgy tűnik, szerzett még két mandátumot az ellenzék. *Portfolio.hu*, 2022. április 9., <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20220409/ugy-tunik-szerzett-meg-ke-t-mandatumot-az-ellenzek-538611>. (Letöltés ideje: 2022. június 15.)

⁶⁴ Az eredmények egyes városokra lebontva is megtekinthetők: Király András: Öt nyugati külképviselet szavazóinak 77 százaléka az ellenzékét támogatta. *444.hu*, 2022. április 3. <https://444.hu/2022/04/03/ot-nyugati-kukepviselet-szavazoinak-77-szazaleka-az-ellenzet-tamogatta>. (Letöltés ideje: 2022. június 15).

A külső szavazás lebonyolítására létrehozott nemzetközi gyakorlatokról és a parlamentben biztosított külön képviselői helyekről

Az elmúlt években több nemzetközi kutatás is vizsgálta a külső választási gyakorlatokat. Azonban nem jött létre tudományos konszenzus a külső választás helyes lebonyolításáról. A továbbiakban arra törekszem, hogy e kutatások rövid összefoglalásával rámutassak, hogy a külső választás intézményének bevezetése mögött milyen állami logika húzódhat, mik lehetnek egyes államok motivációi, mi magyarázhatja az egyes szabályozások sajátosságait. De mélységükben nem vizsgálók konkrét állami politikákat. Inkább azokat az összehasonlító kutatásokat mutatom be, melyek általános érvényű következtetéseket tudtak levonni a külső választásra vonatkozó állami politikákról.

A külső szavazás lebonyolítására létrehozott eljárásokról a Global Citizenship Observatory rendszeresen frissíti kereshető adatbázisát. Az általuk vizsgált 49 államból⁶⁵ 40 olyan országot találni, amely valamilyen formában lehetővé teszi az ország területén kívül tartózkodók (olykor szigorú feltételek szerint igen korlátozott csoportja⁶⁶) számára az országgyűlési választásokon való részvételt.⁶⁷ Az adatbázis különlegessége, hogy tartalmazza a választási eljárásokhoz kapcsolódó terhek, mint a regisztráció vagy a távoli szavazás különböző módozatai, illetve az egyéb speciális körülmények listáját is.

Az elmúlt években arra is volt törekvés, hogy az EU tagállamainak lakossága körében felmérjék, hogy milyen, a normatív irodalomban megjelenő választói jogosultságokat tartanak legitimnek.⁶⁸ Blatter, Michel és Schmid négyféle választási lehetőséget kínált fel: nemzeti (csak azok jogosultak a részvételre, akik formálisan tagjai az adott nemzeti közösségnek), területi (mindenki, aki az állam területén él), kizáró (csak a nemzeti közösség azon tagjai, akik az állam területén élnek), vagy befogadó (mindenki, aki formálisan tagja a politikai közösségnek, és akik a területen élnek) választójogi rezsimek. Ezek közül felmérésük alapján az utóbbi kettő

⁶⁵ Az Európai Unió (egykori) 28 tagállama, 20 amerikai ország, Ausztrália, Új-Zéland és Svájc szabályozásait vizsgálták.

⁶⁶ A gyűjtés értelmében van hat olyan ország, amely csupán személyek nagyon szűk körének teszi lehetővé a választásokon való részvételt. Ilyen a diplomaták és családjuk köre, de vannak olyan országok (Kanada és Dánia), melyek meghatározott időt külföldön töltők számára továbbra is biztosítja az országgyűlési választásokon való részvételt. A szabályozások sokszínűek. A Global Citizenship Observatory oldalán ezeket át lehet tekinteni.

⁶⁷ Arrighi, Jean Thomas et al.: Conditions for Electoral Rights 2019. *Globalcit*, <https://globalcit.eu/conditions-for-electoral-rights/>. (Letöltés ideje: 2022. június 15.)

⁶⁸ Michel, Elie – Blatter, Joachim: Enfranchising immigrants and/or emigrants? Attitudes towards voting rights expansion among sedentary nationals in Europe. *Ethnic and Racial Studies*, 2021/44. 1935–1954. doi: 10.1080/01419870.2020.1817519; Blatter, Joachim – Michel, Elie – Schmid, Samuel D.: Enfranchisement regimes beyond de-territorialization and post-nationalism: definitions, implications, and public support for different electorates. *Democratization*, 2022/7. 1208–1229. doi: 10.1080/13510347.2022.2037567.

kapott jelentős támogatást. Elemzésükben amellet érvelnek, hogy a külföldről szavazók és a területen élő, de állampolgársággal nem rendelkező potenciális választók együttes kezelése járul hozzá egy olyan választójogi rendszer megalkotásához, mely megfelelhet a migráció által formált politikai közösségeknek. Blatter már máshol is érvelt amellet, hogy olyan transznacionális választójogi eljárások tudják biztosítani az állampolgárok egyenlő politikai képviselétét, melyek kölcsönösen biztosítanak részvételt, ezáltal többes politikai képviselétet különböző nemzeti országgyűlésekben.⁶⁹

Caramani és Grotz, ahogy más kutatások⁷⁰ is számot vetnek a globalizáció által alakított politikai részvétel minőségi változásaival. Ez a diskurzus a globalizáció vívmányai által alakított politikai térben értelmezi a választójog általánosságának kérdését. Elsődlegesen az állam területén élő, de állampolgársággal nem rendelkező személyek, illetve az állam területén kívül élő állampolgárok választójogát veszik görcső alá.

A különböző praxisok áttekintésével Caramani és Grotz azt állapítja meg, hogy három fő tényező van, mely befolyással lehet a választójog kiterjesztésére: az államiság és a saját nemzeti létről alkotott elképzelés;⁷¹ a transznacionális migráció; valamint a politikai rendszer jellege. Ugyan e strukturális jellegzetességek mentén lehet csoportosítani a különböző állami praxisokat, értelmezni az egyes kiterjesztő politikákat, de valójában nagy a szórás, nem ismerhető fel a politikai rendszerek egyértelmű mintázata, ami a modernkori kiterjesztő politikákat rendszerezni tudná. Érvelésük szerint tehát a kiterjesztő választójogi eljárások elemzése során figyelembe kell venni a politikum működésének egyedi karakterét és a politikai pártok versenyének sajátosságait.

Pogonyi az ország területén lakóhellyel nem rendelkező állampolgárokra vonatkozó választójogi politikákat vizsgálva, hasonló eszközökre támaszkodva arra mutat rá, hogy a határon kívüli személyek számára biztosított választás lehetősége gyakran a demokratizációs folyamatok részeként kerül be az állami szabályozásba.⁷² De ismerünk ettől eltérő, elsősorban a politikai haszonszerzés céljából módosított választási rendszereket is.⁷³

⁶⁹ Blatter, Joachim – Bauböck, Rainer: Let Me Vote in Your Country, and I'll Let You Vote in Mine : A Proposal for Transnational Democracy. *Working Paper, EUI RSCAS*, 2019/25. <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/62225>.

⁷⁰ A *Democratization* ennek szentelt egy különszámot 2015-ben, mely bevezető tanulmánya: Caramani – Grotz, 2015.

⁷¹ Az eredeti szövegben stateness and nationhood, de e kettő elválasztását a magyar terminológia nem teszi egyértelműen lehetővé. L. Caramani – Grotz, 2015. 806.

⁷² Pogonyi, 2014. 123.

⁷³ Pogonyi, 2014.; Umpierrez de Reguero, Sebastián Antonio – Yener-Roderburg, Inci Öykü – Cartagena, Vivian: Political Regimes and External Voting Rights: A Cross-National Comparison. *Frontiers in Political Science*, 2021/3. <https://doi.org/10.3389/fpos.2021.636734>.

Umpierrez de Reguero, Yener-Roderburg és Cartagena kutatásában kiemeli, hogy a politikák megvalósításának sajátosságai függnnek attól is, hogy mekkora számú, milyen politikai beállítottságú, milyen anyagi hozzájárulásokkal rendelkező külföldi polgárságról beszélhetünk. A kutatás szerint olyan demokratikus berendezkedésű államok esetében, ahol relatív nagy számú, de politikai orientációjukat tekintve nem egyértelműen beazonosítható személyekből álló diaszpóra található, általában jellemző, hogy az államok nem alkalmaznak kiterjesztő választójogi politikákat. Autokráciák esetében, ahol az feltételezhető, hogy a nagyszámú diaszpóra tagjai támogatják a fennálló rezsimit, jellemző a kiterjesztő politika. Ellenkező esetben éppen, hogy a nem helyben lakókra vonatkozó politikák inkább korlátozók.⁷⁴

Hutcheson és Arrighi az EU akkor még 28 tagállamában azt elemzi, hogy milyen intézményi korlátok léteznek a külső szavazás tekintetében.⁷⁵ Kutatásuk alapvetően azt kívánja feltárni, hogy mi lehet az oka annak, hogy globálisan egyre csak nő a kiterjesztő politikák száma, míg a külföldről szavazók politikai részvétele, és ezáltal a befolyása, mégis alacsony. Azt állapítják meg, hogy az államok olyan eljárási szabályokat alkalmaznak, melyek korlátot szabnak a külföldről szavazók túlzó politikai részvételének. Érvelésük szerint e korlátozásokat azért alkalmazzák, hogy a külső szavazatok esetleges túlzó súlyára vonatkozó – e tanulmány elején is tárgyalt – normatív dilemmákat feloldják.

A kutatás szerint alapvetően a választáshoz való hozzáférést azzal lehet korlátozni, hogy a külföldön élő populáció csak bizonyos részének teszük lehetővé a választásokon való részvételt: például bizonyos helybenlakási követelmény meghatározásával, vagy képesítés alapján. Ilyen típusú szabályozást az EU-n belül csak 7 állam alkalmaz.⁷⁶ Egy másik lehetőség a külföldről szavazók részvételének korlátozására az adminisztratív terhek, mint a regisztráció, megnehezítése.⁷⁷ Harmadik eljárási korlátozásként a szavazáshoz való hozzáférés lehetőségének korlátozását mutatják be.⁷⁸ A magyar esetben a külföldről szavazók tekintetében ez utóbbi két korlátozási forma figyelhető meg. A korábbi fejezetekben bemutatott módokon azonosítható a regisztrációhoz és szavazáshoz való hozzáférés korlátozásának gyakorlata mind a külképviseleti szavazók, mind a levélben szavazók körében.

Végül, egy negyedik lehetőségként azonosítják a potenciálisan korlátozni alkalmas képviseleti formákat. Az e fajta szabályozások lényege, hogy a külföldről szavazók számára külön képviseletet hoznak létre. A külön képviselet jelentheti

⁷⁴ Umpierrez de Reguero – Yener-Roderburg – Cartagena, 2021.

⁷⁵ Hutcheson, Derek S. – Arrighi, Jean-Thomas: Keeping Pandora's (ballot) box half-shut: a comparative inquiry into the institutional limits of external voting in EU Member States, *Democratization*, 2015/5. 884–905. doi: 10.1080/13510347.2014.979161.

⁷⁶ Az országok listáját és a korlátozások mértékét l. Figure 2. Hutcheson – Arrighi, 2015. 892.

⁷⁷ Az országok listáját és a regisztráció fajtáit l. Figure 3. Hutcheson – Arrighi, 2015. 893.

⁷⁸ Az országok listáját és a szavazási módokat l. Table 1. Hutcheson – Arrighi, 2015, 895.

azt, hogy a külföldi állampolgárok számára meghatározott számú helyet biztosítanak a nemzeti országgyűlésekben, így azt tudja befolyásolni a választási rendszer, hogy szavazatuk milyen súllyal esik latba. Hutcheson és Arrighi más példák mellett Olaszországot emeli ki, mely esetében a külföldi választópolgárok ugyan kiteszik a választásra jogosultak összességének hét százalékát, mégis a számukra biztosított külön képviselői helyek miatt szavazataik csupán az összes mandátum két százalékában realizálódnak.⁷⁹

Nathan, Wellman és Nyblade kutatása globális léptékű, egy, az elmúlt közel 70 év politikáit vizsgáló elemzés.⁸⁰ Nem ismert másik, a külső választás szabályait ilyen globális igénnyel vizsgáló kutatás. Az Extraterritorial Voting Rights and Restrictions Dataset (EVRR) különlegessége, hogy különbséget tesz a jogi szabályozás és annak praktikus megvalósítása között. Az intézményi keretek sajátosságain túl figyelmet fordít a választásra való jogosultság minőségének vizsgálatára, és a tényleges szavazáshoz való hozzáférés biztosításának körülményeire is. A szerzők elsősorban a határokon kívül élő állampolgárok gazdasági, anyagi hozzájárulásaira fókuszálnak. Azt vizsgálják, hogy mely állami politikák járnak együtt magasabb anyagi hozzájárulásokkal. Vizsgálatuk során összevetik a külföldi részvétel különböző formáit (van részvétel, nincs részvétel, s a részvétel különböző megvalósulási formái, módozatai), s arra jutnak, hogy a befogadó politikák alkalmazása magasabb külföldi hozzájárulásokban realizálódik.⁸¹ Szignifikáns különbséget jelez, ha a külképviseleteken túl is biztosítanak helyet a választásokkor a diaszpórából, a külföldről szavazóknak.⁸² De a leginkább inkluzív, így legtöbb hozzájárulást hozó részvétel formája vizsgálatukban a képviseletben biztosított külön helyek.

Michael Collyer tipikusan ez utóbbi szabályozások variánsait kutatja.⁸³ 2013-ban összesen 13 olyan országot talált,⁸⁴ amely valamilyen módon külön képviseletet biztosított parlamentjében a külföldön élők számára. Az intézmény lényege

⁷⁹ További példákért l. Hutcheson – Arrighi, 2015, 896–898. by extending the suffrage to a traditionally excluded electorate while at the same time moderating the implications.

⁸⁰ Nathan, Allen – Wellman, Elizabeth – Nyblade, Benjamin: Extraterritorial Voting Rights and Restrictions Dataset 1980–2017. *Paper Presented at the Canadian Political Science Association Conference, Vancouver, BC, June 1–7, 2019*, 2019.

⁸¹ Nathan – Wellman – Nyblade, 2019. 24.

⁸² Ugyanők Mexikó, Fülöp-szigetek és Marokkó példáján mutatják meg ezt az érdemi hozzájárulást. L. Nathan – Wellman – Nyblade, 2019. 23–24.

⁸³ Collyer, Michael: Inside out? Directly Elected ‘Special Representation’ of Emigrants in National Legislatures and the Role of Popular Sovereignty - ScienceDirect. *Political Geography*, 2014/41. 64–73. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2014.01.002>.

⁸⁴ A 2007-es IDEA Handbook alapján: Algéria, Zöld-foki Köztársaság, Kolumbia, Horvátország, Dominikai Köztársaság, Ecuador, Franciaország, Olaszország, Macedónia, Mozambik, Portugália, Románia, Tunézia. A felsorolásban dőlttel szedett államokat tartalmazza a Global Citizenship Observatory adatbázisa is. Ellis, Andrew et al.: *Voting from Abroad: The International IDEA Handbook*. Stockholm: International IDEA, 2007. <https://www.idea.int/publications/catalogue/voting-abroad-international-idea-handbook>.

Collyer megfogalmazásában, hogy a külhoni szavazók közvetlenül választják meg a kizárólag csak őket képviselő személyeket.⁸⁵ A gyakorlatban ennek megvalósítása természetesen különféle eljárási szabályok szerint lehetséges. Leggyakrabban az állam határain kívül létrehozott választókerületekben megválasztott képviselők formájában.

E választókerületek kijelölésének és a szavazatok képviselői mandátummá alakításának technikája többféle lehet. Egyik véglet Kolumbia gyakorlata, mely mindössze egy külhoni választókerületet ismer, s az itt leadott szavazatokat három képviselői helyre fordítja le a rendszer. Más megfontolások szerint Franciaország tizenegy külhoni választókerületet jelölt ki, s mindegyik egy-egy képviselőt ad.⁸⁶ A szabályozást ismerő államok sokfélék, politikai berendezkedésükben,⁸⁷ történelmükben, földrajzi elhelyezkedésükben. Collyer szerint ez a diverzitás és az a tény, hogy a kétezres évek elején egyre több ország vezet be hasonló szabályozást, abba az irányba mutat, hogy a külön a külföldről szavazók számára létrehozott képviselő-intézménye egyre népszerűbb lesz.⁸⁸

E képviselet intézménye és a kapcsolódó külhoni választókerületek létrehozása több problémát is jelent a szabályozó állam számára. Alapvető elgondolás, hogy a választókerületeket az alapján hozzák létre, hogy adott állam hány állampolgárra tartozkodik a világ bizonyos tájain. Persze ettől eltér Kolumbia példája, ahol csupán egy külhoni választókerület van. De ennek köszönhető, hogy Franciaország külhoni választókerületei közül egy lefedti Svájc területét, egy másik pedig az ázsiai kontinens teljes egészét.⁸⁹

Ez persze több problémát is felvet. Azok az országok, melyek területe külhoni választókerület alá esik, szuverenitásukban sértve találhatják magukat. Ennek egyébként a francia szabályozás kapcsán Kanada adott hangot, de Mexikó és az USA viszonyában is felmerülne ez a probléma.⁹⁰ Látni kell, hogy a külhoni választókerületek felállítása nem feleltethető meg ugyanannak a logikának, mint az országon belüli kerületeké. A hivatkozott normatív álláspontok szempontjából is releváns kérdés lehet, hogy a szomszédos államokban létrehozott választókerületek lakosait ugyanolyan mértékben érintik-e a származási állam döntéseinek következményei, mint egy távoli kontinens lakóit.

⁸⁵ Collyer, 2014. 64.

⁸⁶ Arrighi et al., 2019.

⁸⁷ Található az intézményt ismerő államok között autokrácia is, melyben a választások demokratikussága alapvetően kérdéses.

⁸⁸ A Global Citizenship Observatory adataiból látható, hogy legalább is Európa és Amerika országai között nem tett azóta nagyobb népszerűsége ez az intézmény.

⁸⁹ Collyer, 2014. 69.

⁹⁰ Fitzgerald, David Scott: *Negotiating Extra Territorial Citizenship Mexican Migration and the Transnational Politics of Community*. University of California, Center for Comparative Immigration Studies Monographs. San Diego: Lynne Rienner Publishers, 2000.

Collyer a fenti számos problémát figyelembe véve is amellett érvel, hogy a külön a külföldről szavazók számára létrehozott képviselőbiztosítás feloldja azokat a normatív dilemmákat, melyek a transznacionális részvétel kapcsán felmerülnek. A külön képviselő azon túl, hogy létrehozza a határon túli állampolgárok saját képviselőjét, valójában ahhoz is hozzájárul, hogy ezen állampolgárok képviselője ne legyen aránytalanul nagy a határon belül élőkéhez képest. A Velencei Bizottság véleményét⁹¹ követve indokoltnak tűnik a lakóhellyel nem rendelkező állampolgárok számára kijelölni meghatározott számú képviselői helyet, mely így képes arányosítani ezen állampolgárok politikai súlyát. Ez tapasztalható az egyes már létező modellek esetében is. A Zöld-foki Köztársaság szabályozása szerint például a külföldön élő állampolgárok csupán 10 százaléknyi képviselővel bírnak a parlamentben, annak ellenére, hogy számuk ennél sokkal jelentősebb.⁹²

E potenciális politikai túlsúly Bauböck és López-Guerra olvasatában is a lakóhellyel nem rendelkező külső szavazás legitimitásának egy korlátja. Jellemzően tehát a külhoni választókerületek esetében a választópolgárok szavazatának súlya kevesebbet ér, mint a belföldi állampolgároké.⁹³ Ez tehát azt jelenti, hogy a belső választókerületekhez viszonyítva több szavazatra van szükség egy képviselői hely létrehozásához. Azonban ez a gyakorlat nem, hogy nem old meg, hanem tovább mélyít egy másik normatív problémát, az állampolgárok egyenlőségének kérdését. Míg tehát a garantált képviselői helyek, úgy tűnik, hogy igazolható módon biztosítanak részvételt a határokon túl élő állampolgárok számára, addig az egyenlőségek elmélyüléséhez járulnak hozzá.

Összegző megjegyzések

A tanulmány zárásaként a normatív irodalom főbb állításainak áttekintését követően, a magyarországi szabályozást megvizsgálva és a nemzetközi kutatások eredményeire támaszkodva kísérletet teszek arra, hogy összegezzem a magyarországi külső szavazás intézményével kapcsolatos dilemmákat. Illetve rámutatok arra, hogy a határon kívül élő magyar állampolgárok számára biztosítandó saját képviselő mennyiben oldaná fel, illetve mélyítené el e problémákat.

Magyarország esetében belátható, hogy a régió más országaitól eltérő módon az állampolgárság és a választójog kiterjesztése nem a demokratizációs folyamat

⁹¹ Report on Out-of-Country Voting. *Venice Commission, European Commission for Democracy Through Law*, 2011. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)022-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)022-e).

⁹² Spiro több hasonló példát is hoz: Spiro, Peter J.: Perfecting Political Diaspora. *New York University Law Review*, 2006/81. 101–125.

⁹³ L: erről Collyer táblázatát: Table 2 Collyer, 2014. 69.

részeként valósult meg.⁹⁴ A politikai közösség átalakítása épp ellenkezőleg, egy, a demokratikus garanciákat leépítő rendszerben, az illiberális politikai építkezés részeként ment végbe. Ebből következően nehéz a rendszeren a demokratikus működés kívánalmait számonkérni, mégis érdemes a magyarországi sajátos kontextusban törekedni egy, az állampolgárok politikai részvételét minél kielégítőbben rendező választási eljárás kidolgozására.

Alapvetően azok a választási eljárások, melyek különbséget tesznek az állampolgárok, között önmagukban problematikusak. A magyarországi szabályozás lakóhely szerint diszkriminál a szavazatok súlya és az eljárás módja esetében. E törvényi különbségtétel az intézmények működésének szintjén további, a demokratikus működést megkérdőjelező következményekkel jár.

Ahogy arra korábban felhívtam a figyelmet, bizonyos különbségtételt a külföldön és az ország területén élő állampolgárok között megenged mind a normatív tudományos diskurzus, mind a nemzetközi bírósági gyakorlat. Ennek megfelelően találkozhatunk is olyan gyakorlattal, mely a hosszabb távon külföldön tartózkodó személyektől megvonja a választásokon való részvétel lehetőségét (e tanulmányban a török szabályozás kapcsán mutattam be az Oran esetet). Emellett vannak országok, amelyek élnek a külső szavazás intézményével, de az ország területén kívül tartózkodó állampolgárokat megkülönböztetik azzal, hogy a külföldről érkező szavazatok súlyát korlátozzák. A magyar eset tekintetében ide sorolható a „felszavazat” problematikája, tehát az az eljárás, miszerint a határon túli magyarok csak az országos listára szavazhatnak, egyéni képviselőre nem. Viszont a magyar eset ennél összetettebb, ugyanis ez a felszavazat csupán az állampolgárok egy speciális körére, az ország területén lakóhellyel nem rendelkező állampolgárokra, a levélben szavazókra vonatkozik. Ahogy azt bemutatom, az ország területén lakóhellyel bíró állampolgárok, a külképviseleti szavazók szavazhatnak egyéni képviselőre és az országos listára is.

Ez a magyarországi eljárás viszont nem csak a törvényi keretek kialakítása miatt problémás. Az elmúlt évek választásaihoz kapcsolódó különféle problémákat elemezve igyekeztem azt bemutatni, hogy gyakran a választások tisztaságát is megkérdőjelező informális gyakorlatok is jelen vannak. Feltételezésem szerint ezt a helyzetet oldaná egy, a határon kívül élő választópolgárok számára biztosítandó saját képviselői pozíció(k), mely(ek) megválasztásához a külföldről szavazók választókerületekbe sorolva járulhatnának hozzá.

A külön képviselői helyért folytatott politikai harc nyílt, transzparens politikai vetélkedésnek nyitna teret. Elképzelésem szerint a magyarországi pártok politikáikban határozottabban artikulálnák a határon kívül élő magyarokat is érintő politikai álláspontjaikat, így akár a globálisan is releváns értékek képviselete is hangsúlyosabbá válna a magyar politikai arénában. Az, hogy az országos listás

⁹⁴ Ahogy azt Pogonyi, 2014. is levezeti.

levélszavazatok több mint 90 százaléka minden alkalommal a Fidesz-KDNP-re érkezett, inkább tudható be a határon túli magyarok hálaérzetének megnyilvánulásának, és nem egységes ideológiai elköteleződésnek. Abban az esetben, ha a határon túliakkal kapcsolatos politika tényleges mandátumként és tényleges politikai cselekvésben realizálódna, oldódna ez a fajta tömbben szavazás, így érvényesülhetne jobban a választók politikai preferenciája.

Egy, a határon kívül élők számára létrehozott közös választási szabályozás feltehetően felülírná az eltérő eljárási szabályokat, és azok előtt is, akik most a külképviseleti választás nehézségei miatt nem vesznek részt a választásokon, megnyílna a lehetőség a politikai akaratnyilvánításra, így a demokratikus kontroll gyakorlására.

Az a probléma, amit ebben a szövegben kevésbé érintek,⁹⁵ hogy a határon túli magyarok érdekeit képviselő kisebbségi pártok politikai szerepvállalása a magyarországi politika árnyékában megváltozott, érdekérvényesítési lehetőségeik átalakultak, feltevésem szerint javulna. Azzal, hogy egy (vagy legalábbis meghatározott számú) dedikált képviselő lenne felelős a határon kívül élők érdekeinek teljesüléséért, explicitté válhatna a kapcsolat. Nem a legbefolyásosabb magyar párt, a kormánypárt tartaná függésben a határon túli szervezeteket. A képviselői helyekért folytatott demokratikus versenyben megtörténhetne a dedikált képviselők demokratikus ellenőrzése. A határon túli pártok valóban partnerre tennének szert a képviselő(k) személyében.

A jelenlegi rendszer a határon túli magyarokhoz kapcsolódóan hozzájárul egy, a politikai rendszer intézményes korlátain kívül eső másodlagos intézményi háló működéséhez, mely felett nincs formális kontrollgyakorlási lehetőség. Így ebben a másodlagos politikai térben a magyar hatóságok nem tudják biztosítani a választások tisztaságát (lásd a 2022-es választásokkor a Nemzeti Választási Bizottság nyilatkozatát és a Kúria véleményét a levélszavazatok kapcsán). A határon kívül élő állampolgárok számára létrehozott külön választókerületek, s az ezekben megvalósított választási eljárások minden bizonnyal már a magyar hatóság fennhatósága alá esnének. Még abban az esetben is, ha a szavazás maga levélszavazással, vagy más eljárásban menne végbe.

De egy másik problémaként természetesen felmerülhet más országok szuverenitásának kérdése. Egy, tegyük fel egész Szlovákia területét lefedő magyar választókerület minden bizonnyal feszültségeket generálna. Azonban a gyakorlat azt mutatja, hogy ha előzetes egyeztetések, bilaterális megbeszélések előzik meg az ilyen politikák bevezetését, akkor komoly konfliktusra nem kerül sor.⁹⁶ Sőt, az

⁹⁵ Viszont máshol mélységében tárgyalok: Nagy, 2019.

⁹⁶ A státusztorvény bevezetésekor is leginkább az okozta a problémát, hogy nem volt előzetes egyeztetés a szomszédos államokkal. A régió állampolgársági szabályozásai kapcsán Pogonyi is kimondja, hogy ugyan kisebb kellemetlenségek jelen vannak, de komolyabb államok közötti feszültségekre valójában nem került sor az elmúlt évtizedekben. A státusztorvényről

előző fejezetben már utaltam Blatter véleményére, mely szerint az ilyen típusú bi-laterális vagy multilaterális megegyezéseken alapuló politikai részvétel alkalmas a jelenlegi többes részvételen alapuló demokratikus kihívásokat megválaszolni.

A külön parlamenti hely megteremténé annak lehetőségét, hogy a határon kívül élők érdekeit érdemben artikulálják. Az, hogy ily módon megjelenne kimondottan a határon túli magyarok, a magyarországi lakóhellyel nem rendelkező állampolgárok kifejezett érdeke a magyarországi parlamentben, a normatív irodalom jelentős része szerint erős legitimitást adna a politikai közösségen belüli tagságuknak, a külhoni választójog intézményének.

A külképviseleti szavazókkal szemben gyakran jelenik meg az a vád, hogy mivel hosszú ideje külföldön tartózkodnak, ezért nem rendelkeznek már megfelelő információkkal a saját, egyéni választókerületükben releváns ügyekben. A külön határon kívül élők számára kijelölt mandátumokkal a jelenlegi, az ország területét hosszabb ideje elhagyott, de magyarországi lakóhelyüket még megőrzött külképviseleti szavazók politikai részvétele is erősebb legitimitásra tenne szert.

Nem igyekeztem ebben a szövegben a választási eljárás minden technikai részletére javaslatot tenni, csupán a jelenleg leghangsúlyosabbnak tartott problémák kiküszöbölhetőségére törekedtem felhívni a figyelmet. Viszont tisztázásra érdemes lehet, azon állampolgárok politikai részvételének lehetősége, akik az országot csupán rövid időre, átmenetileg hagyták el. Ahogy azt a nemzetközi bírósági gyakorlat is mutatja, lehetséges, hogy az ország területét rövid időre elhagyók számára (a hivatkozott Oran esetben fél éven belül) továbbra is nyitva áll az egyéni képviselő megválasztásának lehetősége. A választáson való részvételt praktikusán továbbra is a határokon kívül élők számára regisztráció, illetve a lakóhellyel rendelkezők számára, akik csak átmenetileg hagyják el az országot, átjelentkezés előzné meg.

A direkt, a külföldről szavazók számára létrehozott külön képviselet ugyan a magyar rendszerben jelenlévő egyenlőtlenségeket nem oldja fel, sőt, ezeket még tovább mélyítheti, mégis hozzá tudna járulni a jogállami normáknak való nagyobb mértékű megfeleléshez. Úgy tűnik, hogy a saját képviselői hely létrehozására alkalmas szabályok az egy ember – egy szavazat elve igazolható korlátozásának tűnnek az irodalom alapján. A tanulmány elején bemutatott egymásnak egyébként sok elemben ellentmondó két normatív álláspont (Bauböck és López-Guerra) abban megegyezik, hogy lehetséges a külföldről érkező szavazatok súlyát korlátozni. Az ismertetett álláspontok szerint erre annak érdekében van lehetőség, hogy a külföldről érkező szavazatok a külhoni állampolgárok és az ország területén élő populáció arányához képest ne jelentsenek aránytalan többletet. Ennek értelmében

bővebben: Kántor, 2002.; A kelet-európai régió állampolgárság-politikáiról I. Pogonyi Szabolcs: Kin Citizenship in Eastern Europe. In: Bauböck, Rainer – Haller, Max (eds.): *Dual Citizenship and Naturalisation: Global, Comparative and Austrian Perspectives*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2021. 141–156. https://doi.org/10.1553/978OEAW87752_Chapt07.

elképzhetőnek tartom egy olyan rendszer kidolgozását, mely a külön parlamenti helyeket a lakosság létszámához képest arányosan határozná meg.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 21 Kutatóközpont: *A távoltagezett tömeg – A kivándorolt magyarok politikai preferenciái, társadalmi attitűdjei és a hiányzó szavazatok a 2022-es országgyűlési választásokon*. Budapest: Magyar Demokrácia Alap és az Action for Democracy, 2022.
- Arrighi, Jean Thomas et al.: Conditions for Electoral Rights 2019. *Globalcit*, <https://globalcit.eu/conditions-for-electoral-rights/>.
- Bauböck, Rainer: Towards a Political Theory of Migrant Transnationalism. *The International Migration Review*, 2003/3. 700–723.
- Bauböck, Rainer: Expansive Citizenship—Voting beyond Territory and Membership. *PS: Political Science & Politics*, 2005/4. 685–686.
- Bauböck, Rainer: Stakeholder Citizenship and Transnational Political Participation: A Normative Evaluation of External Voting. *Fordham Law Review*, 2007/5. 2393–2447.
- Bárdi Nándor – Kiss Tamás: Minority Political Agency in Historical Perspective: Periodization and Key Problems. In: Kiss, Tamás et al. (eds.): *Unequal Accommodation of Minority Rights: Hungarians in Transylvania*. Palgrave Politics of Identity and Citizenship Series. Cham: Springer International Publishing, 2018. 37–70.
- Blatter, Joachim – Bauböck, Rainer: Let Me Vote in Your Country, and I’ll Let You Vote in Mine: A Proposal for Transnational Democracy. *Working Paper, EUI RSCAS*, 2019/25. <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/62225>.
- Blatter, Joachim – Michel, Elie – Schmid, Samuel D.: Enfranchisement regimes beyond de-territorialization and post-nationalism: definitions, implications, and public support for different electorates. *Democratization*, 2022/7. 1208–1229.
- Bodnár Eszter: The Right to Vote of Hungarian Citizens Living Abroad. *I-CONNECT (blog)*, 2015. <http://www.iconnectblog.com/2015/07/the-right-to-vote-of-hungarian-citizens-living-abroad/> (Letöltés ideje: 2022. június 15.)
- Caramani, Daniele – Grotz, Florian: Beyond citizenship and residence? Exploring the extension of voting rights in the age of globalization. *Democratization*, 2015/5.
- Collyer, Michael: Inside out? Directly Elected ‘Special Representation’ of Emigrants in National Legislatures and the Role of Popular Sovereignty – Science-Direct. *Political Geography*, 2014/41. 64–73.
- Ellis, Andrew et al.: *Voting from Abroad: The International IDEA Handbook*. Stockholm: International IDEA, 2007.

- Fitzgerald, David Scott: *Negotiating Extra Territorial Citizenship Mexican Migration and the Transnational Politics of Community*. University of California, Center for Comparative Immigration Studies Monographs. San Diego: Lynne Rienner Publishers, 2000.
- Hutcheson, Derek S. – Arrighi, Jean-Thomas: Keeping Pandora's (ballot) box half-shut: a comparative inquiry into the institutional limits of external voting in EU Member States. *Democratization*, Volume 22, Issue 5. 2015/5. 884–905.
- Jakab András: A külföldön élő magyar állampolgárok választójoga egyenlőségének kérdése a választási törvény koncepciójában. *Pázmány Law Working Papers*, 38 (2011).
- Kállai Péter – Nagy Alíz: Egyenlőtlen nemzetépítés? *Fundamentum*, 2019/3–4. 20–36.
- Kántor Zoltán (szerk.): *Státusztörvény (Előzmények és következmények)*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002.
- Kántor Zoltán: Reinstitutionalizing the nation – status law and dual citizenship. *Regio*, 2005/5. 40–49.
- Kántor Zoltán: Science or Politics? Reflections on the Concept of Nation, *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, 2010/1. 5–18.
- Kántor Zoltán: Hungary's kin-State politics, 2010–2014. *Minority Research*. 2014/17. 23–32.
- Kochenov, Dimitry: Investor Citizenship and Residence: the EU Commission's Incompetent Case for Blood and Soil. *Verfassungsblog (blog)*, January 23, 2019. <https://verfassungsblog.de/investor-citizenship-and-residence-the-eu-commissions-incompetent-case-for-blood-and-soil/>
- Kovács Eszter: Direct and indirect political remittances of the transnational engagement of Hungarian kin-minorities and diaspora communities. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2020/6. 1–20.
- Kovács Kriszta – Körtvélyesi Zsolt – Nagy Alíz: Margins of Nationality. External Ethnic Citizenship and Non-Discrimination. *Perspectives on Federalism*, 2015/1. 85–116.
- Körtvélyesi Zsolt: Az »egységes magyar nemzet« és az állampolgárság. *Fundamentum*, 2011/2.
- López-Guerra, Claudio: Should Expatriates Vote? *Journal of Political Philosophy*, 2005/2. 216–234.
- Michel, Elie – Blatter, Joachim: Enfranchising immigrants and/or emigrants? Attitudes towards voting rights expansion among sedentary nationals in Europe. *Ethnic and Racial Studies*, 2021/11. 1935–1954.
- Nagy Alíz: Az állampolgárság kiterjesztésének informális normái – Az intézményrendszer szerepe. In: Csepeli György – Örkény Antal (szerk.): *Hyphens (kötőjelek) 2021: Válogatás az ELTE TáTK Szociológiai Doktori Iskola műhelytanulmányaiból = Selected working papers by students of ELTE TáTK Doctoral*

- School of Sociology*. Budapest: ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola, 2021. 19–31.
- Nagy Alíz: *Illiberális állampolgárság: A magyar állampolgárság-politika következményei Erdélyben*. Budapest: Eötvös Kiadó, 2022.
- Nagy Alíz: Külhoni állampolgárok parlamenti részvétele. *POL-IR Working Paper Series*, 2022/1.
- Nathan, Allen – Wellman, Elizabeth – Nyblade, Benjamin: Extraterritorial Voting Rights and Restrictions Dataset 1980–2017. *Paper Presented at the Canadian Political Science Association Conference, Vancouver, BC, June 1–7, 2019*, 2019.
- Owen, David: Transnational Citizenship and the Democratic State: Modes of Membership and Voting Rights. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 2011/4. 641–663.
- Papp Z. Attila – Márton János – Szerbhorváth György: *A nemzeti integráció magyarországi elfogadottságának és támogatottságának vizsgálata (Kutatási beszámoló)*. Budapest: TK Kisebbségkutató Intézet, 2018. <https://kisebbssegkutato.tk.hu/hirek/2020/08/nemzeti-integracio-magyarorszagai>.
- Pogonyi Szabolcs: Four Patterns of Non-resident Voting Rights. *Ethnopolitics*, 2014/2. 122–140.
- Pogonyi Szabolcs: Kin Citizenship in Eastern Europe. In: Bauböck, Rainer – Haller, Max (eds.): *Dual Citizenship and Naturalisation: Global, Comparative and Austrian Perspectives*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2021. 141–156.
- Shachar, Ayelet – Bauböck, Rainer: Should Citizenship Be for Sale? *Working Paper, EUI RSCAS*, 2014/1.
- Shapiro, Ian: *The Moral Foundations of Politics*. New Haven: Yale University Press, 2003.
- Spiro, Peter J.: Perfecting Political Diaspora. *New York University Law Review*, 2006/1. 101–125.
- Tóth Judit: *Státuszjogok*. Budapest: Lucidus, 2004.
- Tóth Károly: A lakóhelyen kívüli szavazás néhány problémája, *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, 2018. 955–962.
- Umpierrez de Reguero, Sebastián Antonio – Yener-Roderburg, Inci Öykü – Cartagena, Vivian: Political Regimes and External Voting Rights: A Cross-National Comparison. *Frontiers in Political Science*, 2021/3.

CIKKEK:

- Bozzay Balázs: Megkezdődött a külképviseleti és az átjelentkezéssel szavazatok átadása az egyéni választókerületi irodáknak. *Telex*, 2022. április 8. <https://telex>.

hu/belfold/2022/04/08/szavazatok-kulkepviseletek-atjelentkezes-egyeni-valasztokeruleti-valasztasi-irodak

Bucsky Péter: Aki akart, már kiment, csaknem megállt a külföldön élő magyarok számának növekedése. *G7* (blog), 2021. szeptember 8.

Egy exit poll szerint Londonban a pártversenyt a Jobbik nyerte, *hvg.hu*, 2018. április 8. https://hvg.hu/vilag/20180408_Egy_exit_poll_szerint_Londonban_a_partversenyt_a_Jobbik_nyerte (Letöltés ideje: 2022. június 15.)

Fotók: A nyílt utcán szavaznak Erdélyben. *hvg.hu*, 2014. április 4.

Földes András: A titkos megye, ahol eldőlhet a tavaszi választás. *Telex*, 2022. február 16.

Kasnyik Márton: Ha csak a lakhelyváltó magyarok szavaznának, Gyurcsány kiesett volna a parlamentből, és a Fidesz sem kormányozna. *G7.hu*, 2018. április 16.

Kaufmann Balázs – Boros Juli: „Nálunk ez úgy működött, hogy hozták a szavazópapírt, és akkor aki hozta, az ki is töltötte nekünk”. *444.hu*, 2022. március 25.

Kidobott levélszavazatokat találtak Marosvásárhely mellett egy szemétkerakónál. *hvg.hu*, 2022. március 31.

Király András: Öt nyugati külképviselet szavazóinak 77 százaléka az ellenzék támogatja. *444.hu*, 2022. április 3.

Pálfi Rita: Milyen külföldi parlamentje lenne Magyarországnak? *Euronews*, 2018. április 16.

Térképre tettük, hol szavazhat külföldön – sokaknak drága és időrabló lehet a demokrácia. *hvg.hu*, 2022. március 14.

Úgy tűnik, szerzett még két mandátumot az ellenzék. *Portfolio.hu*, 2022. április 9., <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20220409/ugy-tunik-szerzett-meg-ket-mandatumot-az-ellenzek-538611> (Letöltés ideje: 2022. június 15.)

Vig Emese: Kidobott levélszavazatokat találtak Marosvásárhely mellett. *Transtelex*, 2022. március 31.

TÖRVÉNYEK, JOGANYAGOK:

32/2004. (IX. 14.) AB határozat

01578/2013 (X. 29.) AB határozat

3048/2014. (III. 13.) AB határozat

3086/2016. (IV. 26.) AB határozat

Alaptörvény

2005. évi LXXXI. törvény a választási eljárásról szóló 1997. évi C. törvény módosításáról

2010. évi XLIV. törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról

2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról

Kvk.VII.39.408/2022/2. számú határozat. Kúria.

Nottebohm (Liechtenstein v. Guatemala), No. 18 General List (ICJ, 1955).

Oran Törökország elleni ügye, No. 28881/07 37920/07 (European Court of Human Rights 2014. április 15.).

Vámos és mások Magyarország elleni ügye, 48148/14. számú kérelem, az EJEB 2015. március 19-én kelt döntése

JELENTÉSEK, KÖZLEMÉNYEK, EGYÉB INTERNETES FORRÁSOK

A levélben leadott listás szavazatok megszámlálása, Országgyűlési Képviselők Választása, 2014. április, <https://static.valasztas.hu/dyn/pv14/szavossz/hu/levjkv.html>

A levélben leadott listás szavazatok megszámlálása, 2018. <http://www.valasztas.hu/dyn/pv18/szavossz/hu/levjkv.html>

Folytatódnak a megkezdett programok, megvan az egymilliomodik új állampolgár. Kormányzat, 2017. <http://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok-helyettes/hirek/folytatodnak-a-megkezdett-programok-megvan-az-egymilliomodik-uj-allampolgar>.

Jegyzőkönyv az Országgyűlés Nemzeti összetartozás bizottságának 2011. november 28-án, hétfőn, 10 óra 42 perckor az Országház földszint 1. számú tanácstermében megtartott üléséről. <https://www.parlament.hu/documents/static/biz39/bizjkv39/NOB/1111281.pdf>

Központi Statisztikai Hivatal: Új magyar állampolgárok Változások az egyszerűsített honosítási eljárás bevezetése után, 2015. 5. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ujmagyarallampolgarok.pdf>

Külképviseleti részvételi adatok, Nemzeti Választási Iroda, 2018. <http://www.valasztas.hu/kulkepviseleti-reszveteli-adatok>

László Róbert: Nem hozott a külhon mandátumot a Fidesznek, a »győzteskompenzációval« együtt viszont 7-et is. 2018. <http://www.valasztasirendszer.hu/?p=1943608>

Levélszavazás – Országgyűlési Választás 2022. <https://vtr.valasztas.hu/ogy2022/valasztasi-informaciok/levszavazas?tab=results> (Letöltés ideje: 2022. június 15.)

Report on Out-of-Country Voting. *Venice Commission, European Commission for Democracy Through Law*, 2011.

- Részvételi Adatok – Nemzeti Választási Iroda – Országgyűlési Választás 2022., <https://vtr.valasztas.hu/ogy2022/valasztasi-informaciok/kulkepviseletek-listaja?tab=participation>
- Semjén Zsolt: Dr. Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes a törvény kapcsán elmondott beszéde, 2010. http://allampolgarsag.gov.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=142:semjen&catid=43:torveny&Itemid=72
- Semjén Zsolt: Megvan az egymilliomodik magyar állampolgár. *Semjén Zsolt honlapja (blog)*, 2017. november 9. <http://www.semjenzsolt.hu/2017/11/megvan-az-egymilliomodik-magyar-allampolgar/>
- Választópolgárok száma – Országgyűlési Választás 2022. 2022. április <https://vtr.valasztas.hu/ogy2022/valasztasi-informaciok/valasztopolgarok-szama>

SZÉKELY ISTVÁN GERGŐ* – TORÓ TIBOR**

A fürdővízzel a gyereket is?

A külhoni levélszavazás dilemmái három országgyűlési választás és két népszavazás tükrében¹

Bevezető

A külhoni állampolgárok választójogát az országgyűlési választásokon a 2011 decemberében elfogadott új választási törvény teremtette meg, kimondva, hogy „a magyarországi lakóhellyel nem rendelkező választópolgár egy pártlistára szavazhat.”² A törvény azon elemeihez hasonlóan, amelyek a választási rendszer többségi jellegét erősítették, az ellenzéki pártok a levélszavazás bevezetését is elsősorban úgy értelmezték, mint a Fidesz-KDNP arra irányuló törekvését, hogy növelje szavazótáborát, és ezáltal hatalmi pozícióit bebetonozza, míg a választójog megadásának szimbolikus vetületét a kedvezményezettek számára a legjobb esetben is másodlagosként kezelték. Ennek következtében az új szabályok szerint megrendezett minden egyes választás előtt fellángolt a vita egyrészt arról, hogy a levélszavazatok mennyit fognak nyomni a latban (illetve utólag arról, hogy e voksoknak köszönhetően szerzett-e kétharmadot a Fidesz-KDNP), másrészt viszont arról is, hogy vissza kellene vonni a választójogot a külhoni magyaroktól.

Tanulmányunkban a külhoni levélszavazás néhány alapvető fontosságú aspektusát járjuk körül. Elemzésünk első részében azt vizsgáljuk meg, hogy miként változott a levélszavazatok súlya a 2014-es országgyűlési választások óta, amikor a külhoni kedvezményesen honosított állampolgárok első ízben élhettek szavazati jogukkal. Ennek érdekében elemezzük a regisztráltak számának alakulását és a részvételi arányt, illetve részletesen kitérünk az érvénytelen szavazási iratok problémájára, amely továbbra is jelentős mértékben torzíja a választói akarat érvényesülését. Ezt követően a levélszavazatoknak a választási rendszerben elfoglalt helyét, illetve a végeredmény szempontjából képviselt jelentőségét vizsgáljuk

* A szerző a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet tudományos munkatársa.
E-mail: istvanszekely@yahoo.com

** A szerző a kolozsvári Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem docense.
E-mail: torotibor@sapientia.ro

¹ A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) 143523. számú, „A kisebbségek parlamenti képviselője nemzetközi összehasonlításban: deskriptív vagy szubsztantív képviselő?” című projektje keretében készült.

² 2011. évi CCIII. Törvény az országgyűlési képviselők választásáról, 12. § (3).
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100203.tv> (Letöltés ideje: 2022. július 25.)

meg. Egy szokványos választási elemzésben a következő lépés az érvényes szavazatok pártpreferenciák szerinti megoszlásának elemzése lenne. Erre azonban a levélszavazatok esetében csak igen korlátozott mértékben van lehetőség, mivel a Nemzeti Választási Iroda (a továbbiakban NVI) a levélszavazatok megoszlásáról semmilyen földrajzi bontást nem hoz nyilvánosságra.

A szöveg második részében a külhoni szavazás leginkább problematikus aspektusával foglalkozunk, és pedig a levélszavazatok célba juttatásának módozataival. Ezután a külhoni szavazókra, illetve a külhoni választójogra vonatkozó kampánydiskurzusokat tárgyaljuk röviden, amelyek továbbra is nagyon polarizáltak. Véleményünk szerint a választási eljárás problematikus részei – elsősorban a szavazategyűjtő kampányok egyre növekvő intenzitása és agresszivitása, valamint az a tény, hogy hiányoznak azok az ellenőrző mechanizmusok, amelyek szavatolnák a választás tisztaságát – nagymértékben hozzájárulnak a külhoni magyarok kérdését instrumentális módon felhasználó politikai diskurzusok újratermelődéséhez. Ennek következtében a határon túli magyarok ismételten gyűlöletkampányok célpontjává válnak egyes magyarországi politikai szereplők retorikájában, a kormánypártok és a kisebbségi magyar szervezetek pedig arra összpontosítanak, hogy ellendiskurzusukban saját pozíciójukat erősítsék a „nemzetpolitikai törésvonal jó oldalán”, ám ezáltal a rendszerre vonatkozó jogos kritikákat is lesöprik. A 2022-es kampány botrányba torkolló eseményeiből kiindulva a tanulmány záró részében amellet érvelünk, hogy a levélszavazás eljárásának módosítására azért is szükség lenne, mert a jelenlegi helyzet nem csupán a választás tisztaságát kérdőjelezi meg, hanem a csalás gyanúja, illetve az azt tápláló különféle nem konvencionális szavazategyűjtési praktikák immár a külhoni szavazás aktusának méltóságát is kikezdi.

Az érintett témák sokaságából kifolyólag módszertani megközelítésünk szükségszerűen eklektikus. A tanulmány első – a választóközönségre és a választási eredményekre koncentráló – része a hagyományos választásszociológiai elemzések eszköztárára épül, a rendelkezésre álló adatok által kijelölt keretek között. A levélszavazatok súlyának megállapításához a politikatudomány választási rendszerekkel foglalkozó területére is szükséges tennünk egy kiterőt, a választási eljárás problémáinak feltárása pedig jogszabályelemzést igényel. Szövegünk második részében fontos szerep jut a levélszavazással és a külhoni magyarokkal kapcsolatos diskurzusoknak, narratíváknak. Mivel – elsősorban terjedelmi okok miatt – módszertanilag rigorózus kritikai diskurzuselemzésre nem vállalkozhatunk, ez a rész egyaránt tartalmaz részletesebben dokumentált minielemezéseket (a közösségi média trendelemzését, illetve a sajtócikkekre vagy nyilatkozatokra alapuló egyszerű eseményrekonstrukciót), de olyan passzusokat is, amelyek műfajilag közelebb állnak egy polemizáló, publicisztikai hangvételű véleményanyaghoz, konklúzióinkban pedig – a közpolitikai elemzésekhez hasonlóan – a rendszer megváltoztatására vonatkozó javaslatokat is felvázolunk. Határon túli magyar társadalomkutatókként érintettségünket sem tagadhatjuk a tárgyalt téma kapcsán, így elemzésünkben

vállaltanolyan szempontokat helyeztünk előtérbe, amiket a magyar kisebbségek szempontjából lényegesnek tartunk.

A külhoni választók számának és aktivitásának alakulása, és a levél-szavazatok súlya

A levél-szavazatok súlyának megbecsüléséhez először azt szükséges megvizsgálni, hogy miként alakult a regisztrált külhoni választópolgárok száma és részvétele. A szokványos választásoktól eltérően azonban e két szám mellett egy harmadik fontos mutatóra is oda kell figyelni, éspedig az érvénytelenített választási iratok számára. Végül, e mutatók alakulásának elemzését követően a választási rendszer sajátosságaival és a levél-szavazatok azon belül elfoglalt helyével, illetve súlyával fogunk foglalkozni tanulmányunk első részében.

A regisztrált szavazók számának és aktivitásának alakulása

A választói névjegyzékbe regisztrált külhoni állampolgárok száma 2014 és 2022 között nagyjából 2,35-szörösére nőtt. Míg 2014-ben a 193 793 külhoni választó nagyjából egy kisebb magyarországi megye választópolgárainak nagyságrendjét jelentette (a számbelileg legközelebbi megye a három egyéni választókerületből álló Tolna volt), addig a 2022-es országgyűlési választásokon már 456 129 személy szerepelt a névjegyzékben, ami egy nagyobb magyarországi megye felnőtt lakosságához hasonlít (például a hat egyéni kerületből álló Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéhez).

A választópolgárok földrajzi megoszlását csak részben tudjuk nyomon követni, mivel a regisztráltak jelentős része nem lakhely szerinti értesítési címet adott meg, vagy az értesítést e-mailben vagy faxon kérte, továbbá a kettős állampolgárságot tiltó országokban élőket az NVI egyetlen gyűjtőkategóriaként kezeli. Ugyanakkor a külhoni választók földrajzi megoszlására vonatkozó adatok csak a 2016-os „kvótanépszavazástól” kezdődően követhetők le, a 2014-es országgyűlési választásra nem találtunk hasonló bontást. Az 1. táblázatban csak a tíz legnagyobb létszámú kategóriát jelentettük meg. Ezek a kategóriák a regisztrált választók több, mint 97 százalékát fedik le.³

Nem meglepő módon legnagyobb számban Romániában és Szerbiában élnek külhoni választópolgárok, e két kategória 2016-ban az összes regisztrált választó 54,5 százalékát, a 2022-es választás előtt pedig 58 százalékát tette ki.

³ Ez az arány 2016-ban volt a legalacsonyabb (97,69%) és a 2022-es választáson a legmagasabb (98,78%).

A diaszpórában elsősorban hat ország emelkedik ki: Németország, az Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Nagy-Britannia és Észak-Írország, Svájc és Ausztrália. Szintén meghaladja a kiválasztott határértéket azok száma, akik magyarországi értesítési címet adtak meg, az értesítést e-mailben kérőké (ez a második legnépesebb kategória), akárcsak a kettős állampolgárságot tiltó országok gyűjtőkategóriája (amely elsősorban Szlovákiát és Ukrajnát fedi). Ha a 2022-es választásig bekövetkező változást vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a legjobban Nagy-Britanniában, Németországban és Szerbiában nőtt a regisztráltak száma 2016 óta. A legnépesebb kategória, a romániai választók esetében a növekmény nagyjából 64 százalékos, Szerbiában viszont több, mint a duplájára nőtt a regisztrált választók száma (125 százalékkal).

1. táblázat. A regisztrált külföldi szavazók és az érvényes választási iratok száma országok szerint

Ország (értesítési cím)	Névjegyzékben szereplő választópolgárok száma				Érvényes szavazási iratok száma			Érvényes szavazási iratok aránya (%)		
	2016	2018	2022	változás (%) 2016-2022	2016	2018	2022	2016	2018	2022
Románia	119 196	166 842	195 920	64,37	59 791	108 886	121 645	50,16	65,26	62,09
Az értesítést e-mailben kéri	98 540	119 222	151 135	53,37	43 631	67 540	90 513	44,28	56,65	59,89
Szerbia	30 524	53 920	68 492	124,39	18 326	36 163	44 729	60,04	67,07	65,31
Kettős állampolgár- ságot tiltó országok	13 138	22339	21929	66,91	1169	4948	2901	8,90	22,15	13,23
Németország	2279	3919	5205	128,39	1181	2252	2966	51,82	57,46	56,98
Magyarország	1776	2705	2632	48,20	767	1722	1447	43,19	63,66	54,98
Amerikai Egyesült Államok	979	1410	1734	77,12	434	496	394	44,33	35,18	22,72
Kanada	751	1132	1302	73,37	405	437	546	53,93	38,60	41,94
Nagy-Britannia és Észak-Írország	480	899	1161	141,88	157	374	608	32,71	41,60	52,37
Svájc	613	925	1054	71,94	314	538	617	51,22	58,16	58,54
Ausztrália	495	752	739	49,29	206	234	255	41,62	31,12	34,51
A többi ország	6351	5136	5565	-12,38	4181	2115	2400	65,83	41,18	43,13

Míg a regisztrált választók száma mondhatni konstans növekedést mutat, a részvételi arány vonatkozásában valamelyest csökkenő tendencia tapasztalható. Míg 2014-ben még a regisztráltak majdnem 80 százaléka élt szavazati jogával, addig a 2018-as és a 2022-es választásokon ez az arány nagyjából 70 százalékon

stabilizálódott (a pontos adatokat lásd később, a voksolások legfontosabb sarokszámait összesítő 2. táblázatban). A 2016-os „kvótaellenes” népszavazáson a részvétel érthető módon ennél lényegesen alacsonyabb volt – hiszen a kérdés a külhoniak számára alacsonyabb tételt bírt, mint egy országgyűlési választás –, de még így is a regisztrált választók 56 százaléka élt szavazati jogával. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a levélszavazók részvételi aránya kezdetben jelentősen meghaladta a belföldi részvételi arányt, az utolsó két választáson pedig gyakorlatilag ahhoz nagyon hasonló szintet ért el.

A részvételi arány csökkenése mögött elsősorban az állhat, hogy az első választás idején, amikor a külhoniak szavazhattak, a regisztráltak nagy része még önkéntes és aktív módon iratkozott fel a névjegyzékbe. Ez viszont később megváltozott, ugyanis a regisztrációs űrlapokat már az állampolgársági eskü pillanatában odaadták a frissen honosított polgároknak, illetve különféle ügyintézők alkalmával is felkínálták számukra a regisztráció lehetőségét, továbbá egyes magyar kisebbségi pártok is szerveztek regisztrációs kampányokat. Míg a korábbi gyakorlat azt eredményezte, hogy a regisztráltak leginkább a (magyar) politika iránt az átlagosnál jobban érdeklődő és emiatt könnyebben mobilizálódó friss állampolgárok közül kerültek ki, a „facilitált” regisztráció ezt a hatást jelentősen tompíthatta.

Országok szerinti bontásban sajnos nem áll módunkban a részvételt megvizsgálni, az NVI által közölt bontások ugyanis az érvényes választási iratok számát tartalmazzák, nem az összes visszaküldött csomagét. Vagyis e számsorok két jelenség együttes hatását ragadják meg: a részvétel, illetve a szavazási iratok érvényességi rátájának együttes alakulását. Ennek következtében nincs ellentmondás aközött, hogy bár a globális részvételi arány szinte változatlan maradt 2018 és 2022 között, az 1. táblázat adatai mégis azt mutatják, hogy legnagyobb lélekszámú kategóriáktól beérkezett érvényes szavazási iratok regisztráltakhoz viszonyított aránya lecsökkent. A 2022-es arányok ugyanis Románia, Szerbia, de a javarészt Szlovákiát és Ukrajnát lefedő, kettős állampolgárságot tiltó országok kategória esetében is láthatóan alacsonyabbak, akárcsak a magyarországi értesítési címet megadó körében, és az Egyesült Államokban élők között is. Jelentősen növekedett ugyanakkor a Nagy-Britanniában élők aktivitása, akárcsak azoké, akik az értesítést e-mailben kérték. Valószínűsíthető, hogy utóbbi kategóriában is számos olyan személy található, akik a Kárpát-medencei magyar kisebbségi területekről valamely nyugati országba vándoroltak ki, ugyanakkor az sem zárható ki, hogy vannak köztük olyanok is, akik Magyarországról költöztek el a közelmúltban, ám lemondtak otthoni lakcímükről (akár kimondottan annak érdekében is, hogy levélben szavazhassanak). Nem kizárt, hogy ezek az elmozdulások is összefüggésben állnak azzal, hogy a 2022-es választáson a Fidesz-KDNP ugyan ismét besöpörte az érvényes levélszavazatok túlnyomó többségét (94 százalékát), mégis enyhén elmaradt a korábbi két országgyűlési választáson elért eredménytől.

Érvénytelen levélszavazatok

Amint már említettük az 1. táblázatban közölt számok nem a résztvevők, hanem az érvényes szavazási iratok számát tartalmazzák. Az érvényesség kérdésével kiemelten kell foglalkoznunk, ugyanis az eddigi összes voksoláson a levélszavazatok jelentős része érvénytelennek bizonyult, különféle procedurális okok miatt. Az alábbiakban először a magyar választási eljárás néhány fontos fogalmát tisztázzuk, majd rátérünk a levélszavazás azon procedurális sajátosságaira, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy a beérkezett szavazási iratok jelentős része végül nem eredményezett érvényes szavazatot.

A levélszavazatok esetében az eredmény megállapításának folyamata eggyel több lépésből áll, mint a „szokványos” belföldi eljárás. Mielőtt az érdemi szavazatszámolás megkezdődne, az NVI a beérkezett szavazási iratokat a szavazólapot tartalmazó belső boríték felbontása nélkül ellenőrzi,⁴ és a hibás vagy hiányos szavazási iratokat érvénytelennek nyilvánítja. Szavazási iraton a levélszavazás esetében a teljes visszaküldött szavazási levélsomag értendő, a következő tartalommal: választóboríték (külső boríték), amelynek tartalmaznia kell: 1. a választópolgár azonosító nyilatkozatát és 2. a belső borítékot, amelyben a szavazólap található (vagy közös eljárásban lebonyolított voksolások esetén, mint 2022-ben, a szavazólapok).

A 2022-es választás idején érvényben levő választási eljárási törvény (a továbbiakban Ve.) értelmében a levélszavazási iratokat a következő esetekben kellett érvényteleníteni:⁵

- a) a választóboríték nincs lezárva,
- b) a választóborítékból hiányzik az azonosító nyilatkozat vagy a belső boríték,
- c) a választóborítékban – ugyanazon választáson – több belső boríték van,
- d) a belső boríték nincs lezárva,
- e) a nyilatkozat hiányosan tartalmazza a választópolgár adatait, vagy nem tartalmazza a választópolgár aláírását,
- f) a polgár nem szerepel a levélben szavazók névjegyzékében,
- g) a választópolgár már leadott szavazási iratot,
- h) a választópolgárnak az azonosító nyilatkozaton feltüntetett adatai eltérnek a névjegyzékben, illetve nyilvántartásban szereplő adataitól (kivéve néhány tipikusnak mondható helyzetet⁶),

⁴ 2013. évi XXXVI Törvény a választási eljárásról, 289. § (2).

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300036.tv> (Letöltés ideje: 2022. július 25.)

⁵ 2013. évi XXXVI Törvény a választási eljárásról, 289. § (3), beiktatta: 2018. évi XXXVI. Törvény egyes választásokkal kapcsolatos törvények módosításáról, 100. §. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1800036.TV> (Letöltés ideje: 2022. július 25.)

⁶ 2013. évi XXXVI Törvény a választási eljárásról, 289. § (5), beiktatta: 2018. évi XXXVI. Törvény egyes választásokkal kapcsolatos törvények módosításáról, 100. §. Például, ha az adateltérés oka az időközben történt névváltozás, ékezethiba, írásmódbeli eltérés, földrajzi név idegen nyelvű megjelölése, több utónév egyikének elhagyása, a „,dr.”, ifjabb, idősebb, özvegy

i) a szavazási irat elkésztét.

Ugyanakkor 2022-ben már nem eredményezett érvénytelenítést, ha a szavazási irat nem az NVI által megküldött eredeti külső borítékban volt, vagy pedig a választóboríték kis mértékben sérült, de sem abba betenni, sem abból kivenni iratot nem lehet, valamint az azonosító nyilatkozaton, illetve a szavazólapon szereplő kitöltött adattartalom a választóboríték felbontása nélkül nem megállapítható.⁷

2. táblázat. A külhoni választók részvételével megtartott voksolások fő sarokszámai

	Választás 2014	Népszava- zás 2016	Választás 2018	Választás 2022	Népszava- zás 2022
Regisztráltak száma	193 793	274 627	378 449	456 129	456 129
Visszaküldött szavazási iratok száma	158 654	154 145	267 233	318 083	318 083
Levélszavazók „részvételi aránya”	81,87%	56,13%	70,61%	69,74%	69,74%
Belföldi részvételi arány	61,73%	43,91%	70,22%	70,21%	69,44%
Érvényes szavazási iratok	128 712	130 356	225 471	268 766	268 766
Érvénytelen szavazási iratok	29 942	23 789	41 762	49 317	49 317
Érvénytelen szavazási iratok – visszaküldött iratokhoz viszonyítva	18,87%	15,43%	15,63%	15,50%	15,50%
Szavazólapok száma az érvényes szavazási iratokban	128 596	130 324	225 035	268 416	264 949
Szavazólapok száma az érvényes szavazási iratokban %	99,91%	99,98%	99,81%	99,87%	98,58%
Különbség az érvényes szavazási iratok számához képest	-116	-32	-436	-350	-3 817
Érvénytelen szavazólapok száma	167	380	471	582	7 060 – 7 592
Érvénytelen szavazólapok aránya	0,13%	0,29%	0,21%	0,22%	2,66%- 2,87%
Érvényes szavazólapok száma	128 429	129 944	224 564	267 834	257 357 – 257 889
Érvényes szavazólapok aránya	99,87%	99,71%	99,79%	99,78%	97,13% – 97,34%

vagy más előtag, illetve ezen előtagok rövidítésének feltüntetése, vagy adat más nyelven történő megadása.

⁷ 2013. évi XXXVI Törvény a választási eljárásról, 289. § (4). Beiktatta: 2018. évi XXXVI. Törvény egyes választásokkal kapcsolatos törvények módosításáról, 100. §.

Lényeges, hogy a belföldi választási eljárásban az érvénytelen szavazási iratnak nincs megfelelője. Nem feleltethető meg ugyanis sem a választáson megjelentek számával (ennek a visszaküldött iratok száma felelne meg), sem pedig az urnában levő szavazólapok számával, hiszen utóbbi ekvivalens mutatója a levélszavazatok esetében az érvényesnek talált szavazási iratokban levő szavazólapok száma (érvényes levélszavazási irat belső borítékjából ugyanis még hiányozhat a szavazólap).

Bár az előbbieket alapján már egyértelműnek kellene lennie, mégis külön hangsúlyozzuk, hogy az *érvénytelen szavazási irat* nem tévesztendő össze az *érvénytelen szavazattal* (vagy pontosabban szavazólappal). Utóbbi jelenthet üresen hagyott szavazólapot, hibásan kitöltöttet (például több opció van megjelölve, vagy nem két egymást metsző vonallal van bejelölve az opció), vagy pedig tiltakozásképpen összefirkált szavazólapot. Míg az érvénytelen szavazatok háttérében egyrészt proteszt, másrészt gondatlanságból vagy a kellő kompetenciák hiánya miatt elkövetett hiba szokott állni, az érvénytelen szavazási iratok beküldői esetében az első magyarázat gyakorlatilag kizárható. E választók nagy többsége szeretett volna élni állampolgári jogával, azonban a választás procedurális buktatói miatt ez nem sikerült neki. Ugyanakkor e réteg „normális” urnás szavazás esetében – ahol nem kellene az identifikációval és a küldemény újracsomagolásával bajlódnia – vélhetően nem, vagy csak igen alacsony arányban rontaná el szavazatát, tehát nem a legalapvetőbb készségek hiányával állunk szemben (például írástudatlanság), hanem inkább egy közepesen nehéz, azonban egyáltalán nem familiáris adminisztratív procedúra végrehajtása során jelentkező kompetenciadeficittel.

A 2. táblázat az eddigi voksolások legfontosabb sarokszámait tartalmazza. A szürkével kiemelt sorok alapján megállapítható, hogy a levélszavazatok esetében az *érvénytelen szavazólapok* száma mindvégig (a 2022-es népszavazás kivételével)⁸ – amire a későbbiekben még visszatérünk) elenyésző volt, az *érvénytelen szavazási iratoké* azonban igen magas. 2014-ben, vagyis az első választáson, amikor a külhoniak szavazhattak, az érvénytelenített iratok aránya megközelítette a visszaküldött iratok 19 százalékát, az azóta megrendezett voksolásokon pedig valamivel 15 százalék fölött stabilizálódott. A kezdeti csökkenés után tehát nem beszélhetünk javulásról e téren, annak ellenére, hogy a választási eljárást a 2018-as választás után két igen lényeges ponton is egyszerűsítették.

Az korábbi választásokon a szavazási iratok érvénytelenítésének egyik legfontosabb oka az anya (születési vagy lánykori) nevének hibás feltüntetése volt. Az anya neve Magyarországon mindenki számára magától értetődő személyes adat, de például a legnagyobb számú levélszavazó otthonát jelentő Romániában az apa nevének kezdőbetűje tölti be ugyanazt a funkciót a hivatalos iratokban. Ezért számos külhoni választó nem az anya lánykori nevét írta be, hanem a házasságkötés

⁸ A 2022-es népszavazás esetében a négy kérdés közül a legalacsonyabb, illetve legmagasabb érvénytelen szavazólap számát és arányát tüntettük fel a táblázatban.

utáni nevét. Az anya nevének feltüntetésére vonatkozó kötelezettséget az azonosító nyilatkozatban 2018-ban eltörölték,⁹ sőt, 2020-ban egy másik törvénymódosítás a választópolgár születési nevét is törölte a kötelezően kitöltendő adatok köréből.¹⁰ A 2022-es választásokon tehát az érvénytelenítést már nem okozhatta a különféle nevek hibás beírása.

Az érvénytelenítés másik fontos oka az volt, hogy a szavazási iratot nem az eredeti választóborítékban küldték vissza, hanem valamilyen szokványos, biztonsági elemekkel nem ellátott borítékban.¹¹ A 2018-as választást követően a választási eljárási törvényt e téren is módosították, vagyis 2022-ben már nem vezethetett a szavazási irat érvénytelenítéséhez, ha az nem a Nemzeti Választási Iroda által megküldött külső borítékban van.¹²

A Ve. e két lényeges módosítása ellenére 2022-ben a szavazási iratok érvényességi rátája nem javult. Nehéz arra választ adni, hogy ennek mi lehet az oka. Hozzájárulhatott a jelenség fennmaradásához az is, hogy a 2022-es választáson a regisztráltak száma immár lényegesen magasabb volt a korábbiaknál, ezért a választásra jogosultak politikai érdeklődése és jártassága, illetve általános közéleti készségeik szintje vélhetően elmaradt a korábbi választásokra jellemző szinttől. Az sem zárható ki, hogy az egymással versengő határon túli magyar politikai szervezetek által folytatott nagyon intenzív és olykor agresszív szavazatfelhajtó (*get-out-the-vote*) kampány is hozzájárult a külhoni választóközönség politikai készségeinek „felhíguláshoz”, ugyanis a pártérdek teljesítése érdekében szép számmal olyan választókból is kicsikarták a szavazatot, akik egyébként nem éltek volna ezzel az állampolgári jogukkal. Ugyanez a túlpörgetett kampány egyfajta tudatos vagy fél-tudatos szavazatrontást is eredményezhetett, ugyanis az emberek egy része gyanakvóvá válhatott személyes adatai biztonsága miatt, és úgy dönthetett, inkább megpróbálja „letudni” a szavazást anélkül, hogy azokat az előírt módon megadná. Végül a „gyermekvédelmi” népszavazás választásokkal egyidőben történő megtartását is meg kell említeni, mint potenciálisan a tudatos szavazatérvénytelenítés

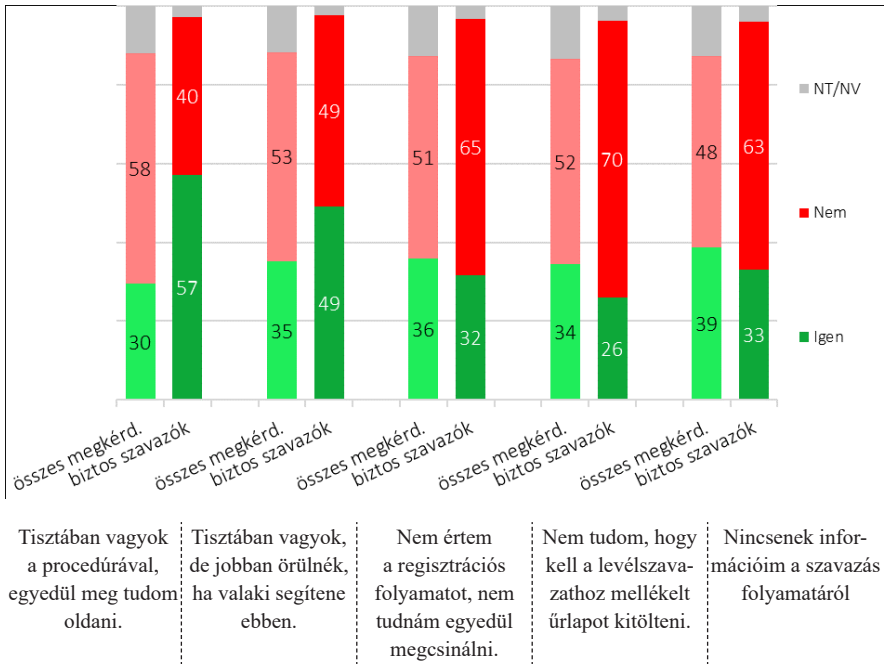
⁹ 2018. évi XXXVI. Törvény egyes választásokkal kapcsolatos törvények módosításáról, 94. §.

¹⁰ 2020. évi CLXVII. Törvény egyes választásokkal kapcsolatos törvények módosításáról, 67. §. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/39c159f76bc2bf29e090c0966f0941963ffab3f9/letoltes> (Letöltés ideje: 2022. július 26.)

¹¹ 2018-ban emiatt kisebb politikai botrány is kerekedett, miután az Nemzeti Választási Bizottság közel 4300 ilyen levélszavazatot érvénytelenített, mire a Fidesz a választásokba való beavatkozással vádolta meg az intézményt, azt sérelmezve, hogy emiatt elveszített egy mandátumot. A Kúria azonban nem adott helyt a Fidesz keresetének, az Alkotmánybíróság pedig elutasította, hogy foglalkozzon az ügyel. L. Czinkóczi Sándor: A Kúria elnöke szerint az Alkotmánybíróság nem is vizsgálta érdemben a megsemmisített levélszavazatok ügyét. *444.hu*, 2018. május 7. <https://444.hu/2018/05/07/a-kuria-elnoke-szerint-az-alkotmanybirsag-nem-is-vizsgalta-erdemben-a-megsemmisített-levelszavazatok-ugyet> (Letöltés ideje: 2022. július 16.)

¹² 2018. évi XXXVI. Törvény egyes választásokkal kapcsolatos törvények módosításáról, 100. §.

1. ábra: Mennyire ismeri a magyarországi szavazási folyamatot?

irányába ható tényezőt. Azonban véleményünk szerint – amint azt a választói opciók elemzésénél részletesebben is körüljárjuk – a referendum hatása sokkal inkább az érvénytelen *szavazólapok*, mintsem az érvénytelen *szavazási iratok* tekintetében ütközött ki, úgyhogy ezt a lehetséges magyarázatot nem tartjuk valószínűnek.

A kompetenciadeficit magyarázatát támasztja alá egy reprezentatív adatfelvétel is, melyet a Bálványos Intézet és Transylvania Inquiry készített 2021 júliusában Erdélyben. Az 1. ábrán az látható, hogy a biztos szavazó erdélyi magyarok körülből 40 százaléka jelezte, hogy nincs teljes mértékben tisztában a választási procedúrával, 32 százaléka már a regisztrációs folyamat alatt problémákba ütközött, 26 százalék pedig úgy vélte, hogy nem tudta volna kitölteni a levélszavazatokhoz mellékelni az űrlapot (vagyis az azonosító nyilatkozatot). Továbbá a megkérdezett szavazni vágyók mintegy harmada semmilyen információval nem rendelkezett a szavazási folyamatot illetően.

Összegzésként elmondható tehát, hogy a korábbi negatív tapasztalatok miatt a magyar hatóságok elkezdtek érdemben foglalkozni az érvénytelen szavazási

iratok problémájával, de a 2022-es eredmények azt mutatják, hogy ezek az eljárásbeli módosítások még mindig elégtelennek bizonyulnak.¹³

Ugyanakkor a választási procedúra egyre súlyosabb átpolitizáltsága sem kedvez a jelenség visszaszorulásában. Hasznos lenne továbbá, ha a NVI részletesebben bontott adatokat közölné az iratok érvénytelenítésének okairól, vagy alaposan kielemezné azokat, nyilvánosságra hozva az eredményeket. Melyek voltak a vezető érvénytelenítési indokok? Hány iratból hiányzott a belső boríték, hány iratban volt egynél több? Hány esetben volt az azonosító nyilatkozat is a belső borítékban? Az azonosító nyilatkozat mely mezőjének hibás vagy hiányos kitöltése miatt került sor érvénytelenítésre? Milyen az érvénytelenített iratok nem és korcsoportok szerinti megoszlása (nyilván, azoké, amelyeknél ez megállapítható)? Az egyes országok esetében mely külképviseletekről beérkezett szavazási csomagok között volt a legmagasabb az érvénytelenek aránya? Mennyire különböznek e téren a postai úton beküldött, a külképviseleteken leadott, illetve a belföldi választókerületi irodákba eljuttatott szavazási iratok? Hány irat lett érvénytelenítve azért, mert elkésett? Hány azért, mert több irat érkezett ugyanazon személy adataival? Az idődimenzió kielemezése sem tűnne lehetetlen feladatnak, legalábbis a jövőben: minimális adminisztratív többletmunkával képet lehetne alkotni arról, hogy inkább a leadási időszak korábbi vagy pedig későbbi fázisaiban, közvetlenül a kampányhajrában (vagyis vélhetően erőteljesebb külső nyomás alatt) leadott iratok között fordulnak elő magasabb arányban érvénytelenek?

A levélszavazatok súlya

A levélszavazatok választási eredményre gyakorolt hatásának elemzéséhez szükséges röviden ismertetni a magyar választási rendszer sajátosságait. Magyarországon 1990 és 2010 között is vegyes választási rendszer (*mixed-member system*) volt használatban, vagyis a képviselők egy részét egyéni választókerületekben, másik részüket pedig pártlistákon választották meg. A 2011-ben elfogadott rendszer is vegyes rendszer, azonban néhány kulcsfontosságú részletében jelentősen eltér a korábitól. A rendszer egyfelől egyszerűsödött (például eltűntek a területi listák, és csak az országos lista maradt meg, továbbá megszűnt a második forduló az egyéni kerületekben), másfelől azonban a többségi jelleg is erősödött, mégpedig legalább három okból kifolyólag. Egyrészt az egyéni mandátumok aránya megnőtt (korábban a 386 mandátumból 176 volt egyéni, vagyis 45,6%, az új rendszerben viszont

¹³ A 2022-es választást követően az NVI néhány további egyszerűsítést javasolt, többek között azt, hogy az azonosító nyilatkozatra csak a választópolgár nevét, születési helyét és személyi azonosítóját kelljen felvezetni. L. Nemzeti Választási Iroda: NVI javaslat a választásokat érintő jogszabályok módosítására, 30. §. <https://www.valasztas.hu/nvi-javaslat-a-valasztasokat-erinto-jogszabalyok-modositasa> (Letöltés ideje: 2022. július 22.)

199-ből 106, vagyis 53,3%). Másrészt az egyéni kerületekben a kétfordulós, abszolút többségi rendszert egyfordulós relatív többségi, vagyis brit *First Past The Post* típusú rendszer váltotta, amelyet a szakirodalom aránytalanabb rendszerként tart számon, mint a korábban használatos kétfordulós formulát. Harmadrészt pedig megjelent a rendszerben egy meglehetősen egyedi elem, az ún. „győzteskompenzáció” elve. A korábbi választási rendszerben az egyéni választókerületekben veszítő jelöltek szavazatait hozzáadták pártjuk országos listás eredményéhez, így a listán kiosztott mandátumok valamelyest tompították az egyéni választókerületekben keletkező aránytalanságot (ezt a mechanizmust nevezik veszteskompenzációnak). A 2011-ben elfogadott rendszerben azonban már nemcsak a vesztesek töredékszavazatait, hanem a győztesek fölös szavazatait (vagyis egy szavazattal kevesebbet, mint a második helyezettel szembeni előny) is átviszik az országos listára. A választási rendszerek többségi irányba történő módosítása általában a legerősebb pártoknak kedvez. Nem kivétel ez alól Magyarország sem, ahol a reform előtt és után is a Fidesz-KDNP szövetség volt a legerősebb politikai szereplő.¹⁴

A külhoni levélszavazatok súlya tehát ebben a hangsúlyosan többségi jegyet hordozó választási rendszerben értelmezendő. Ráadásul a külhoni állampolgárok csak a pártlistákra szavazhatnak, az egyéni választókerületekben nem. Vagyis szavazataik csak a 93 listás mandátum¹⁵ elosztása szempontjából számítanak, amit azonban az egyéni választókerületekből átkerülő töredékszavazatok is befolyásolnak.

A 3. táblázat alapján összehasonlíthatjuk a listás mandátumelosztás három komponensének (az eredeti belföldi listás szavazatok, az egyéni kerületekből átkerülő töredékszavazatok, valamint a külhoni levélszavazatok) súlyát a 2011-ben elfogadott rendszer alapján megrendezett eddigi három országgyűlési választáson.¹⁶ Az adatok azt mutatják, hogy a levélszavazatok jelentősége mindkét másik szavazattípushoz képest igen alacsony. A 2014-es országgyűlési választáson – az elsőt, amelyen a külhoni választópolgárok szavazhattak –, a levélszavazatok a pártlistás mandátumok elosztásába beszámító összes szavazatnak csupán 1,56 százalékát tették ki, aztán arányuk 2018-ban 2,52 százalékra, 2022-ben pedig 3,1 százalékra

¹⁴ A 2011-es választási reform fontosabb aspektusairól l. László Róbert – Krekó Péter: *Election Reform in Hungary: Still in Progress*. Working Paper. Budapest: Friedrich Ebert Foundation, 2012.

¹⁵ További pontosítás szükséges: *legfeljebb* 93 listás mandátumról beszélhetünk. Mivel 2018-ban és 2022-ben a német nemzetiségnek sikerült kedvezményes mandátumot szereznie, ezekben az években valójában csak 92 pártlistás mandátum kiosztása függött valamelyest a külhoni levélszavazatoktól.

¹⁶ Hangsúlyozni szeretnénk, hogy e tanulmánynak nem célja pontos matematikai modellezéssel bemutatni azt, hogy mi történt volna a levélszavazatok nélkül. Így az alábbiak alapján nem lehet száz százalékosan kijelenteni, hogy a levélszavazatoknak köszönhetően szerzett egyik vagy másik párt pontosan annyi mandátumot, amennyit. Csupán arra törekedtünk, hogy a külhoni választók preferenciáinak hozzávetőleges politikai jelentőségét kidomborítsuk.

3. táblázat. A levélszavazatok súlya a listás mandátumok elosztásában

	2014	2018	2022
Összes listás szavazat nemzetiségi szavazatokkal, amiből...	8 192 414	8 865 389	8 587 628
Nemzetiségi listás szavazat	19 543	37 532	30 635
Parlamenti küszöböt elérő pártlisták szavazatai, amiből...	8 172 871	8 827 857	8 556 993
belföldi listás szavazat	4 717 843 (57,73%)	5 090 034 (57,66%)	5 075 186 (59,31%)
belföldi töredékszavazat (vesztes- és győzteskompenzáció)	3 327 395 (40,71%)	3 515 209 (39,82%)	3 216 469 (37,59%)
levélszavazat	127 633 (1,56%)	222 614 (2,52%)	265 338 (3,10%)
Kiosztandó listás mandátum	93	92	92
Egy mandátum megszerzéséhez szükséges átlagos szavazatszám	88 090	95 326	92 340
Levélszavazatok száma / átlagosan szükséges szavazatszám	1,45	2,34	2,87
Fidesz-KDNP mandátumok	133	133	135
A Fidesz-KDNP kétharmados többségét fenntartó mandátumok száma	1	1	3

növekedett. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy az első választáson 1,45-ször, a másodikon 2,34-szer, a harmadikon pedig 2,87-szer annyi érvényes levélszavazat érkezett, mint amennyi az egy listás mandátum megszerzéséhez szükséges országos átlagos szavazatszám volt.¹⁷ Mivel mindhárom választáson a levélszavazók elsőprő arányban a Fidesz-KDNP pártszövetséget támogatták, a fenti számokat kerekítve levonható a következtetés, hogy a levélszavazatok 2014-ben minden bizonnyal eldöntötték egy mandátum sorsát, 2018-ban kettőét, 2022-ben pedig akár három mandátum sorsa is a külhoni szavazók preferenciáin múlhatott. Mivel 2014-ben és 2018-ban egyetlen mandátumon múltott a Fidesz-KDNP kétharmados többsége, 2022-ben pedig három mandátumon, mindhárom választás vonatkozásában

¹⁷ Ez a megfogalmazás némileg pontatlan, mivel a listás mandátumokat a d'Hondt osztósor segítségével osztják, és nem a szavazatok és a mandátumok hányadosa révén meghatározott kvóta segítségével. Mindazonáltal intuitív ebben a formában megragadni az egyes szavazattípusok relatív súlyát a végeredmény szempontjából.

igen plauzibilisnek tekinthető az az állítás, hogy a kétharmados többség mulhatott a levélszavazatokon is.¹⁸

Annak ellenére, hogy szoros verseny vagy billegő kétharmados eredmény esetén a levélszavazatok szerepe döntő lehet, fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a levélszavazatok által eldöntött mandátumok aránya messze elmarad nem csak a külhoni állampolgároknak az összes magyar állampolgárhoz viszonyított arányától (ami meghaladja a tíz százalékot¹⁹), hanem a regisztrált külhoni szavazóknak az összes választásra jogosulthoz viszonyított arányától is (ami a 2022-es választáson nagyjából 5,55%-ot tett ki²⁰). Ez elsősorban annak a következménye, hogy a külhoniak csak egy szavazattal rendelkeznek, és csak a pártlistákra voksolhatnak, míg a magyarországi lakcímmel rendelkezők kettővel. Másodsorban tovább csökkenti a külhoni szavazatok súlyát a korábban tárgyalt magas érvénytelenségi arányuk.

Az, hogy a külhoni választók csak a pártlistákra szavazhatnak, egyértelműen megsérti a szavazatok egyenlőségének elvét. Abban, hogy a Fidesz miért csak fél szavazattal ruházta fel a külhoniakat, vélhetően közrejátszott a kérdés megosztó jellege, nemcsak a politikai pártok, hanem a választópolgárok körében is. Bár a szavazati jog kiterjesztésének időszakából nem rendelkezünk erre vonatkozó adatokkal, a későbbi felmérések eredményei arra engednek következtetni, hogy a választójog elutasíthatósága nemcsak az ellenzéki szavazók körében jelentős, hanem a Fidesz tábort is megosztja. A Republikon Intézet által 2018 januárjában készített reprezentatív felmérés eredményei szerint a magyarországi választók csupán 21 százaléka értett egyet a határon túliak szavazati jogával, 31 százalék nem értett egyet, de nem is vonta volna vissza, 40 százalék pedig úgy gondolta, hogy vissza kellene azt vonni. Utóbbi opció az ellenzéki pártok szavazói körében többségben volt (55 százalék a „balliberális” szavazók és 58 százalék a Jobbik támogatói között), de a fideszesek egynegyede is így vélekedett.²¹

¹⁸ Nem tartjuk szerencsésnek azokat a bűnbakkereső narratívákat, amelyek a kétharmados eredményért a levélszavazókat „teszik felelőssé”. Mivel számos egyéni választókerületekben olykor igen szoros eredmény születik, valójában a levélszavazatok teljes számánál sokkal kevesebb szavazat „átrendeződése” is okozhatna hasonló mértékű eltérést az összesített végeredményben.

¹⁹ A kedvezményesen honosított állampolgárok számára vonatkozó legfrissebb adat, amit találtunk, Semjén Zsoltnak egy 2020 júniusi nyilatkozatából származik, amelyben mintegy 1,1 millió állampolgárról beszélt. L: *1,1 millió új magyar állampolgár - Semjén Zsolt a kormány nemzetpolitikájáról adott interjút a köztévénnek*. <https://kdnp.hu/hirek/semjen-zsolt-nemzetpolitika-nyilatkozik-karpat-medence-cimu-musorban-vasarnap> (Letöltés ideje: 2022. július 16.). Azóta ez a szám minden bizonnyal tovább nőtt, azonban a honosítási folyamat lelassult, az állampolgárságot igényelni szándékozók java része már élt a lehetőséggel.

²⁰ 456 129 regisztrált külhoni szavazó és 7 759 337 választó a belföldi névjegyzékben.

²¹ Bitá Dániel – D. Kovács Ildikó: Gyurcsány ráérezett: sokan elvették a határon túliak jogait. *24.hu*, 2018. január 11. <https://24.hu/belfold/2018/01/11/gyurcsany-raerzett-sokan-elvennek-a-hataron-tuliak-jogait/> (Letöltés ideje: 2022. július 16.)

Tény az is, hogy sokkal problémásabb volna egyéni választókerületeket kialakítani a határon túl. Ahhoz, hogy sikerüljön lefedni az összes releváns magyarlakta régiót és a diaszpórát is, és közben valamilyen arányosság is érvényesüljön a különböző területek magyar lakossága és képvisellete terén, már nem volna elégséges néhány mandátum (például Erdélyben körülbelül nyolcszor annyi magyar él, mint Kárpátalján, és négyszer-ötször annyi, mint a Vajdaságban). Azonban valószínűleg az is hozzátartozik a háttérhez, hogy a külhoni egyéni választókerületek hiánya gyakorlatilag garantálja azt, hogy a külhoni versengés megmarad a létező magyarországi pártrendszer medrein belül: egyrészt a pártoknak nem kell alapszervezeteket létrehozniuk az ország határain túl (ezzel egyébként eddig csak a nemzeti radikális tábor, korábban a Jobbik, később a Mi Hazánk próbálkozott), másrészt pedig új szereplők nem tudnak belépni a versenybe. Külhoni választókerületek kialakítása esetén a helyi jelöltek is be kellene engedni a versengésbe, és ha ismert és népszerű helyi jelöltek próbálkoznának az indulással (akár függetlenként) a Fidesz jelöltje ellen, az akár meglepetést is okozhatna a kormánypártoknak.

A „fél szavazat” problémájának rendezésére többfajta javaslat is született. Ezeket az ellenzéki pártok dolgozták ki, és többnyire valamilyen fajta külhoni (egyéni vagy többmandátumos) választókerületek létrehozását tartalmazzák, illetve biztosítanak, hogy a választók saját, vagyis szintén külhoni jelöltekre szavazhassanak. E javaslatok azonban inkább csupán elvi álláspontoknak tekinthetők, amelyek rámutatnak ugyan a rendszer hibájára, de a gyakorlati jelentőségük minimális. Éppen azért, mert az ellenzéki pártoktól származnak, e felvetések nem is kerültek be a közbeszédbe, a releváns magyar kisebbségi pártok pedig egyáltalán nem karolták fel ezeket. A Fidesz ugyanis a téma szinte kizárólagos „birtokosának” tekinthető,²² vagyis az egyetlen olyan szereplőnek, amely hiteles módon tud megnyilvánulni a kérdésben a határon túli magyarok szemében, a kisebbségi pártoknak pedig nem áll érdekükben konfrontálódni a Fidesszel egy igazságosabb képviselést kiharcolása érdekében.

A választói preferenciák

Miután érintettük a regisztrált választópolgárok számának és részvételi hajlandóságának, valamint az érvénytelenített iratok arányának alakulását, egy szokványos választási elemzésben az következne, hogy a választói preferenciák megoszlását

²² A szakirodalomban egy politikai kérdés „birtoklása” (issue ownership) azt jelenti, hogy a választók hosszútávú összefonódást tételeznek fel egyes pártok és bizonyos politikai kérdések között. E percepciókat az alakítja ki és termeli újra, hogy mely pártok mely kérdéseket kezelik kitüntetett figyelemmel, amikor kormányon vannak. Bővebben a kérdésről l. Egan, Patrick J.: *Partisan Priorities: How Issue Ownership Drives and Distorts American Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

is kielemezzük. A levélszavazatok pártok szerinti megoszlásán azonban nem igazán van sok elemezni való, hiszen a Fidesz-KDNP pártszövetség mindhárom eddigi országgyűlési választáson megszerezte a levélben leadott szavazatok elsőprő többségét: 2014-ben 95,49, 2018-ban 96,24, 2022-ben pedig 93,89 százalékát. A 4. táblázatban jól látható, hogy a külhoni szavazatok megoszlása mennyire radikálisan különbözik a pártok belföldi listás eredményétől. A legjobb második helyes eredmény a levélszavazatok között (az összellenzéki lista 2022-es 4,12 százaléka) belföldi kontextusban a parlamenti küszöb teljesítéséhez sem lett volna elég. Talán érdemes kihangsúlyozni azt is, hogy a magukat nemzeti radikálisként meghatározó pártok (2014-ben a Jobbik, 2022-ben a Mi Hazánk) nem tudtak értékelhető eredményt elérni a külhoni választók körében.

4. táblázat. A levélszavazatok és a belföldi pártlistás szavazatok százalékos megoszlása az országgyűlési választásokon

	2014		2018		2022			
	levél	belföldi	levél	belföldi	levél	belföldi		
FIDESZ-KDNP	95,49%	43,55%	FIDESZ-KDNP	96,24%	47,68%	FIDESZ-KDNP	93,89%	52,45%
JOBBIK	2,28%	20,69%	JOBBIK	0,91%	19,94%	DK- JOBBIK- MOMEN- TUM- MSZP- LMP- PM	4,12%	36,15%
MSZP- EGYÜTT- DK- PM-MLP	1,16%	26,21%	MPSZ-PM	0,55%	12,46%			
			EGYÜTT	0,14%	0,68%			
		DK	0,30%	5,62%				
LMP	0,45%	5,47%	LMP	0,93%	7,36%			
			MOMEN- TUM	0,45%	3,19%			
			MKKP	0,29%	1,81%	MKKP	0,61%	3,42%
						MI HAZÁNK	1,06%	6,15%
más pártok	0,62%	4,09%	más pártok	0,20%	1,27%	más pártok	0,32%	1,83%

Megjegyzés: a belföldi listás szavazatok a nemzetiségi listákra leadott szavazatok nélkül értendők.

A megkérdőjelezhetetlen Fidesz-dominancia ellenére a pártpreferenciák időbeni alakulását érdemes lenne országok szerinti bontásban is megvizsgálni. Erre azonban nincs lehetőség, mivel egyetlen jegyzőkönyv készül csak a levélszavazatok összeszámlálásáról, vagyis a választási eljárás az összes levélszavazatot

technikailag úgy kezeli, mintha egyetlen szavazókörből érkeztek volna.²³ Így nem áll módunkban megállapítani, hogy van-e különbség az egyes pártok vagy a népszavazási válaszopciók támogatottságában mondjuk a nyugati diaszpóra és Erdély vagy a Vajdaság között.

5. táblázat. Levélszavazatok és belföldi szavazatok megoszlása a népszavazásokon

	Visszaküldött iratok / megjelentek aránya ^a		érvénytelen iratok aránya ^{b,c}		szavazólapot nem tartalmazó érvényes iratok / megjelentek, de nem dobták urnába szavazólapjukat		érvénytelen szavazatok aránya ^d		érvényes szavazatok aránya ^d		Igen ^e		nem (Fidesz opció) ^e	
	levél	belföldi	levél	levél	belföldi	levél	belföldi	levél	belföldi	levél	belföldi	levél	belföldi	
2016 „kvótanépszavazás”	56,13	43,91	15,43	0,08	0,09	0,29	6,37	99,71	93,63	0,77	1,67	99,23	98,33	
2022 szexuális felvilágosítás						2,66	31,90	97,34	68,10	4,81	7,88	95,19	92,12	
2022 nemi átalakító kezelés				1,2	0,46	2,85	32,45	97,15	67,55	1,89	4,24	98,11	95,76	
2022 szexuális médiatartalmak	69,74	69,44	15,50			2,87	32,60	97,13	67,40	2,20	4,84	97,80	95,16	
2022 nemváltoztatás médiatartalom						2,85	32,64	97,15	67,36	2,36	5,01	97,64	94,99	

Megjegyzés: A számok százalékokat jelölnek

^a a névjegyzékben szereplők számához / a regisztrált külhoni állampolgárok számához viszonyítva

^b a visszaküldött iratok számához viszonyítva

^c a visszaküldött érvényes szavazási iratokhoz / a megjelent szavazók számához viszonyítva

^d a szavazólapot tartalmazó érvényes szavazási iratokhoz / urnában levő szavazólapokhoz képest

^e az érvényes szavazatokhoz képest

²³ Vagyis a levélszavazatokra vonatkozó jegyzőkönyv a belföldi, tízezer körüli nagyságrendű szavazókör jegyzőkönyvéhez hasonló státusú dokumentum. 2022-ben 10 244, 2018-ban 10 286, 2014-ben 10 387 belföldi szavazókör volt Magyarországon.

A népszavazások esetében valamivel bonyolultabb a helyzet, ezért az érdeke-
sebb jellemzőket szürke háttérrel kiemeltük a 5. táblázatban. Amint már említet-
tük, a 2016-os „kvótanépszavazáson” a külhoni mobilizáció jelentősen elmaradt az
országgyűlési választásokkor jellemző szinttől, csupán a regisztráltak 56 százalé-
ka élt szavazati jogával. Ennek oka elsősorban a népszavazás alacsony tétje volt
Magyarország határain túl, a kérdés is Magyarország területére vonatkoztatva volt
megfogalmazva. Ennek ellenére mindaddig ez volt az egyetlen olyan szavazási
alkalom a külhoniak számára, amikor részvételük jelentősen meghaladta a belföldi
részvételi arányt. Ez nem jelent ellentmondást, hanem abból adódott, hogy az el-
lenzéki pártok bojkottra szólítottak fel annak érdekében, hogy a referendum ér-
vénytelen maradjon, azonban ennek a külhoni választók körében minimális lehetett
a hatása. Valójában az a tény, hogy szinte ugyanannyian szavaztak levélben ezen
az alacsony téttel bíró referendumon, mint két évvel korábban az országgyűlési
választáson (igaz, 40 százalékkal több regisztrált választó közül), a külhoni Fidesz
szavazóbázis eltökéltségének a bizonyítéka.

A 2022-es népszavazás teljesen más kontextusban zajlott. A távolmaradásra
buzdító stratégia immár kockázatos lett volna az ellenzék részéről, hiszen a kor-
mány által „gyermekvédelminek” nevezett népszavazást az országgyűlési választá-
ssal egy napon tartották, ezért az ellenzék inkább a szavazat érvénytelenítésére
buzdított. Ennek következtében a belföldi részvételi arány a népszavazás esetében
csak minimális mértékben maradt el az országgyűlési választáson mérthez képest
(mert mégis voltak olyanok, akik nem vették át a népszavazási szavazólapot).
A levélszavazatok esetében pedig a választási eljárás sajátosságainak következté-
ben a részvételi arány csakis azonos lehetett a két voksoláson, ugyanis ha valaki
csak az országgyűlési szavazólapot küldte vissza, de a népszavazásit nem, az nem
a visszaküldött iratok számában okozna változásokat, hanem a szavazási iratokban
található szavazólapok számában.

Az 5. táblázatban az első figyelemre méltó érték a 2022-es népszavazáson
pontosan erre vonatkozik: az érvényesnek minősített szavazási iratok 1,2 száza-
léka ugyanis nem tartalmazta a népszavazási szavazólapot. Ez magasabb arány,
mint azoké, akik belföldön átvették a szavazólapot, de nem dobták be az urnába
(ami nem meglepő, hiszen levélszavazás esetében ezt a megoldást a legegyszer-
vűbb kivitelezni, míg a belföldi kontextusban inkább az érvénytelen szavazat volt
a kézenfekvő, még ha a referendum érvénytelensége szempontjából „haszno-
sabb” is lett volna visszautasítani a szavazólapot). Számszerűen ez azt jelenti,
hogy majdnem 3500-zal kevesebben küldték vissza a népszavazási szavazólapot,
mint az országgyűlést. Vagyis az összes résztvevő külhoni szavazó hozzávető-
legesen 1,1 százaléka úgy döntött, hogy az országgyűlési választáson szavaz,
a népszavazáson azonban nem. Bár ez még mindig meglehetősen alacsony arány,
érzékeltetően magasabb, mint a korábbi voksolásokon bármikor előforduló
szavazólahiány.

A következő lényeges megállapítás az, hogy a levélszavazók körében nagyon hasonló a Fideszre szavazók száma, illetve a négy népszavazási kérdésre NEM-mel voksolók száma. Ez alól azonban némileg kivétel az első népszavazási kérdés (amely a szexuális irányultságok bemutatására vonatkozott), az egyetlen a négy közül, amelynek megfogalmazása lehetővé tett egy „komolyan gondolt”, vagyis nem pusztán kormányellenes proteszt által motivált IGEN szavazatot. Erre a kérdésre közel hatezerrel kevesebben válaszoltak nemmel, mint ahányan a Fidesz-KDNP listájára szavaztak, ez az összes résztvevő külhoni választó nagyjából 1,88 százaléka. Ugyanakkor az érvénytelen szavazólapok száma 7060 és 7592 között mozgott, ez a szavazólapot tartalmazó érvényes iratok 2,63–2,81 százalékát teszi ki, az összes résztvevőnek pedig a 2,22–2,39 százalékát. A legkevesebb érvénytelen szavazat szintén az első kérdésre érkezett. A népszavazást valamilyen formában úgymond bojkottáló levélszavazók aránya tehát hozzávetőlegesen 3–3,5 százalékra tehető.

Bár ezek a számok összességében nagyon alacsonynak tűnhetnek, és lényegesen elmaradnak a belföldi érvénytelen szavazók arányától, mindenképpen figyelemre méltók, ugyanis az első olyan alkalommal állunk szemben, amikor a protesztmagatartás kimutatható volt a külhoniak körében, és arra utalnak, hogy a Fidesz külhoni támogatói sem értenek kritikátlanul egyet mindenben a párttal. Ettől még a Fidesz külhoni hegemoniája természetesen továbbra is megkérdőjelezhetetlen marad.

A levélszavazás problémás eljárása és a külhoni választójogra vonatkozó diskurzusok

A határon túli területeken (elsősorban Romániára és Szerbiára gondolunk) az eddigi összes választási kampány igen aszimmetrikus volt, az ellenzéki politikusok jelenléte alig volt kitapintható. A 2022-es országgyűlési választást és a magyar kormány által „gyermekvédelminek” nevezett népszavazást azonban minden korábbinál kiegyensúlyozatlanabb kampány előzte meg, amely gyakorlatilag arra redukálódott, hogy a határon túli magyar pártok, politikai szervezetek – amelyek közül a relevánsabbak szinte kivétel nélkül a Fidesz stratégiai partnereivé váltak – összegyűjtötték, „felhajtották” a szavazatokat a kormánypártok számára. Ezzel párhuzamosan a többi párt képviselőinek külhoni kampánytevékenységét igyekeztek ellehetetleníteni, az ellenzéki politikusok kvázi persona non grata-vá váltak a szomszédországi magyarok lakta területeken.

Ennek a helyzetnek a kialakulásához és fennmaradásához nem csak a pártok érdekei járultak hozzá, hanem nagymértékben az a tény is, hogy a külhoni választási eljárás számos részletében problematikus, ami miatt nem tekinthető garantátnak a levélválasztás tisztasága. Ezért ebben az alfejezetben a levélszavazás lényegesebb eljárásjogi aspektusait elemezzük, mielőtt rátérnénk a választási kampányok

(elsősorban a 2022-es) elemzésére, rámutatva egyrészt az eljárásból fakadó problémák hatására, másrészt pedig kidomborítva a pártok által használt legfontosabb diszkurzív elemeket.

A küllhoni választópolgárok részvételére vonatkozó egyik legfontosabb procedurális kérdés a levélszavazatok eljuttatására vonatkozik. A Ve. eredeti, 2013-as változata három lehetséges helyszínt jelölt meg, ahova a magyarországi címmel nem rendelkező választópolgárok eljuttathatták levélszavazatukat:

- a Nemzeti Választási Irodát,
- valamely külképviselet választási irodáját,
- vagy pedig bármely országgyűlési egyéni választókerület választási irodáját.²⁴

A Ve. eredeti változatában a levélszavazatok visszajuttatási módjáról viszonylag kevés szó esett, csak annyi volt konkrétan szabályozva, hogy az eredeti választókerületbe csomagolt szavazási irat belföldön ingyenesen postázható.²⁵ E cikkely gyakorlati jelentőségét azonban nagymértékben csökkentette, hogy a belföldi postára adás lehetősége csak kevés küllhoni választó számára elérhető opció. A 2018. évi XXXVI. törvény már sokkal részletesebben szabályozta ezt a kérdést. A 2018-as választás után életbe lépő módosítások értelmében a levélszavazat eljuttatható:

- az NVI-hez, postai úton,
- a külképviseletekre személyesen, vagy egyéb személy általi kézbesítéssel, illetve postai úton,
- az egyéni választókerületek választási irodáiba, személyesen, vagy pedig egyéb személy általi kézbesítéssel.

A beküldési módozatok pontosításánál sokkal fontosabb azonban az a változás, hogy a külképviselekre és az egyéni választókerületekbe a levélszavazási irat eljuttatható „egyéb – meghatalmazással nem rendelkező – személy általi kézbesítésével” is. A 2022-es választáson tehát immár törvényes lehetőség volt arra, ami a gyakorlat szintjén már korábban is jellemző volt, vagyis hogy a szavazatokat más személyek juttassák el a magyar választási hatóságokhoz, ráadásul ehhez semmiféle meghatalmazással nem kell rendelkezniük.

Ezzel tulajdonképpen szentesítve lett az a korábban is elterjedt gyakorlat, hogy a határon túli magyar politikai szervezetek szervezett módon gyűjtsék be a szavazatokat, és azokat elszállítsák a legközelebbi külképviseletre. Ráadásul a szavazategyűjtés közben a magyar kisebbségi szervezetek folyamatosan azt hangsúlyozták kommunikációjukban, hogy a választópolgárok ne bízzák a (román vagy a szerb)

²⁴ 2013. évi XXXVI. Törvény a választási eljárásról (eredeti változat, Magyar Közlöny, 2013/66. szám), 279 § (2). <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/6d95edc013b5876016b9f6-4e42303322fd6dc5/megtekintes> (Letöltés ideje: 2022 július 22.). A szavazatoknak a különböző helyszínekre történő eljuttatására eltérő határidők vonatkoznak, amelyek szintén változtak az elmúlt nyolc évben, de ezekkel itt nem foglalkozunk.

²⁵ 2013. évi XXXVI. Törvény a választási eljárásról (eredeti változat, Magyar Közlöny, 2013/66.) 280. §.

postára levélszavazatukat, mert az nem biztonságos. Erdélyben az RMDSZ és az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács, illetve Néppárt (EMNT és EMNP) egymással is versengett, sőt a szervezeteken belül, a különböző területi szervezetek vagy irodák között is kvázi-nyilvános kompetíció zajlott. Az RMDSZ például a Facebook-on is jól dokumentálta a levélszavazatok összegyűjtésének folyamatát, a hírfolyam követésével könnyen rá lehetett jönni arra, hogy mely területi szervezetek „álltak jól” a kampányban, és melyek voltak azok, amelyeknek még nem sikerült „teljesíteniük a kvótákat”. A magyar állam képviselői természetesen aktívan monitorozták ezt a folyamatot, ezzel is fenntartva a versengő szervezetek motivációját (a Magyarországgal szomszédos országokban elsősorban Zsigmond Barna Pál, a Kárpát-medencei külképviselet tevékenységének összehangolásáért felelős miniszteri biztos játszott fontos szerepet ebben a folyamatban). A 2022-es választásokon Erdélyben az RMDSZ hozzávetőlegesen 132 ezer,²⁶ az EMNT/EMNP további 69 ezer szavazatot gyűjtött be,²⁷ a Vajdasági Magyar Szövetség eredménye pedig hozzávetőlegesen 60 ezer szavazatra becsülhető.²⁸ A számok a pártok önbevallásán alapulnak, és emiatt nem kizárt, hogy – az imént vázolt versengés kontextusában – némileg el vannak túlozva. Mindazonáltal nincsenek ellentmondásban azzal, amit az NVI országok szerinti bontásából (1. táblázat) ki lehet olvasni.

A felfokozott és olykor agresszív vá váló szavazategyűjtési kampány hatására egyre gyakrabban fogalmazódtak meg a nyilvánosságban arra vonatkozó aggodalmak is, hogy a politikai szervezetek aktivistái nem csupán összegyűjtik a szavazatokat, hanem nem zárható ki, hogy aktív segítséget is nyújtanak a szavazólapok „helyes” kitöltését illetően. Szerbiában például a VMSZ aktivistái nemcsak gyűjtötték a szavazási iratokat, hanem a posta helyett ők is kézbesítették ki azokat a választóknak.²⁹ A szavazategyűjtési verseny néhány erősen megkérdőjelezhető „leleményes” praktika megjelenését is eredményezte, például az egyik székelyföldi városban egy helyi élelmiszerboltlánc üzleteiben is lehetett adni a levélszavazatokat.³⁰

²⁶ L. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=523801939114341&set=a.430705745090628>

²⁷ Lásd: EMNT: Erdély is választott: az EMNT és az EMSZ hálózata közel 70.000 levélszavazatot juttatott célba. <https://emnt.org/2022/04/03/erdely-is-valasztott-az-emnt-es-az-emsz-halozata-kozel-70-000-levelszavazatot-juttatott-celba/> (Letöltés ideje: 2022. július 16.)

²⁸ Pásztor: Minden ötödik levélszavazat – választóink kérésére – a VMSZ segítségével ért célba. *Szabad Magyar Szó*, 2022. április 4. <https://szmsz.press/2022/04/04/pasztor-mindenotodik-levelszavazat-valasztoink-keresere-a-vmsz-segitsegevel-ert-celba/> (Letöltés ideje: 2022. július 16.)

²⁹ Joób Sándor: A Kúriához fordult a Kutyapárt, miután a Vajdaságban aktivisták viszik ki és gyűjtik össze a szavazólapokat. *telex.hu*, 2022. március 22. <https://telex.hu/valasztas-2022/2022/03/24/szerbia-vajdasag-vmsz-kulfoldi-szavazat-levelszavazat-mkkip-ketfarkukutya-part-fellebbezes-kuria> (Letöltés ideje: 2022. július 16.)

³⁰ Sipos Zoltán: RMDSZ-től élelmiszerboltig: úgy gyűjtik a levélszavazatokat, mintha az életük múlna rajta. *Atlátszo.ro*, 2022. április 1. <https://atlatso.ro/tamogatasok/magyarorszagivalasztasok/levelszavazatok-erdely-eurotrans-demokracia-kozpontok/> (Letöltés ideje: 2022. július 16.)

Bár le szeretnénk szögezni, hogy jelen szövegben nem célunk állást foglalni arra vonatkozóan, hogy történt-e a valójában választási csalás vagy egyéb visszaélés a külhoni szavazással kapcsolatosan, kétségtelen, hogy a levélszavazás procedúrájában van egy olyan mozzanat, amely nem kellőképpen átlátható, és emiatt a választás tisztasága nem garantálható. A Ve. lehetőséget ad megfigyelők jelenlétére a levélben beérkezett szavazási iratok ellenőrzési folyamatát illetően (az NVI-nél), továbbá a külképviselleteken és az egyéni választókerületekben is jelen lehetnek a jelöltállító szervezetek által megbízott megfigyelők.³¹ Mivel azonban a levélszavazás nem szavazókörökben zajlik, a magyarországi választási hatóságok nem rendelkeznek semmilyen felügyeleti mechanizmussal a szavazás aktusa és a szavazási csomagoknak a törvényes átvevőpontokra való megérkezése közötti események ellenőrzésére.

Ezek a procedurális aspektusokból fakadó problémák végül a 2022-es kampány finisében egy nagy nyilvánosságot kapott választásicsalás-gyanús ügyben csúcsosodtak ki. Négy nappal a választás előtt ugyanis Marosvásárhely mellett egy illegális hulladéklerakóban néhány, részben elégetett szavazólapot találtak. Az ügyből órák leforgása alatt országos botrány lett, a törésvonal két oldaláról érkező politikai reakciók pedig a „rég reflexek” mintáját követték. Az ellenzéki oldal csalást kiáltott, és ismét az ellenségképző toposzt vette elő a határon túliakkal szemben, a kormányoldal és a magyar kisebbségi pártok viszont az ellenzéki diskurzusok visszaverésére koncentrálnak, gyakorlatilag nem kívántak tudomást venni a problémához vezető valós procedurális kérdésekről.

A külhoni szavazók a kampánydiskurzusokban

Elemzésünket a külhoni választási kampányok diszkurzív jellemzőinek körülményeivel folytatjuk, amelyek tekintetében a 2022-es kampány a szavazatégetési botrány révén a korábbiaknál is sokkal magasabb intenzitást ért el.

Az ellenzéki pártok kampányaktivitása a külhoni magyarok körében minden választáson lényegesen alacsonyabb intenzitású volt a kormánypártokénál, a 2022-es választás előtt azonban még a korábbiakhoz képest is minimálisra szorult vissza. A konkrét események közül kiemelendő Márki-Zay Péter erdélyi látogatásának megghiúsulása. Az összellenzéki miniszterelnökjelölt 2021 októberében jelentette be, hogy Erdélybe és ezen belül Székelyudvarhelyre látogatna, Gálfi Árpád polgármester azonban a lakosság véleményére hivatkozva elutasította a találkozást.³²

³¹ 2013. évi XXXVI. Törvény a választási eljárásról, 281. § (3), 288. § (3), illetve 5 §.

³² A polgármester egy Facebook-bejegyzésben kérte ki a lakosság véleményét, majd a hozzászólásokra hivatkozva utasította el a találkozás lehetőségét. L. Szász Csaba: Kínos diplomáciai malőrbe keveredett Gálfi Árpád. *Maszol.ro*, 2021. október 21. <https://maszol.ro/belfold/Kinos-diplomaciai-malorbe-keveredett-Galfi-Arpad> (Letöltés ideje: 2022. július 26.). Az ügy

2022 februárjában a Fidesz érdekeltségébe tartozó Székelyhon nevű internetes portál kiszivárogtatott egy levelet, amelyben nyolc (RMDSZ-es vagy az RMDSZ támogatásával megválasztott) erdélyi önkormányzati vezető jelezte az ellenzéki miniszterelnökjelöltnek, hogy a választásig nem kívánnak találkozni vele.³³ Az erdélyi magyar politikai helyzetet jól tükrözi, hogy Márki-Zay egyetlen nyilvános eseményét egy kolozsvári vendéglátóipari egység szervezte, és azon nem vettek részt a politikai elit meghatározó képviselői.

Az imént vázolt jelenségek annak a kompetencia- és lojalitásharcnak a kontextusában értelmezhetők, amelyről Kiss Tamás írt. Kiss értelmezésben a Fidesz sikeresen kooptálta az erdélyi magyar eliteket patronázshálózatába, azonban – az erdélyi magyaroknak a román államhoz fűződő viszonyával ellentétben – ez nem egy központi szervezeti struktúrán keresztül történt meg, hanem különböző (egymással gyakran versengő) elitcsoportoknak adott esélyt a kapcsolódásra. Ebben a rendszerben a konkurens elitfrakciók pozícióját a magyar kormánypárthoz fűződő lojalitási viszonyuk határozza meg.³⁴ A választási kampányban való aktív részvétel, valamint az ellenzéki jelöltektől való elzárkózás tehát az erdélyi magyar szereplők Fidesz iránti lojalitási versenyeként értelmezhető.

A választási kampányban megjelenő magyarországi diskurzusok igen polarizáltak mondhatók. Az ellenzéki pártok (a DK kivételével) ugyan elfogadták a kedvezményesen honosított állampolgárok szavazati jogát, a kérdés mégis továbbra is szinte tökéletesen rátevődik a fő politikai törésvonalra, és hozzájárul annak újratermeléséhez, illetve elmélyítéséhez is. A DK minden választás előtt elővette a témát, és nyílt ellenségképzési szándékkal tematizálta a külhoniak választójogát. A Fidesz ugyanakkor a határon túli magyarok kérdését az ellenzéki pártok és szervezetek együttműködési kényszerének kontextusában a köztük levő határvonalak elmosására használta fel. A 2022-es kampányban ennek a toposznak

további fontos részlete, hogy Székelyudvarhely a Márki-Zay Péter által vezetett Hódmezővásárhely testvérvárosa. Gálfi Árpád vonatkozásában pedig érdemes megemlíteni azt, hogy 2020-ban a Szabad Emberek Pártja nevű román-magyar vegyespárt színeiben választották meg polgármesternek, miután kizárták a Magyar Polgári Pártból. A Fidesz az utóbbi pártot partnereként ismeri el, előbbi azonban nem tartja az erdélyi magyarok legitím képviselőjének.

³³ L. Bíró Blanka: Az erdélyi magyarok nem felejtenek – üzenték erdélyi önkormányzati vezetők Márki-Zay Péternek. *Székelyhon.ro*, 2022. február 4. <https://szekelyhon.ro/vilag/az-erdelyi-magyarok-nem-felejtenek-n-uzentek-erdelyi-onkormanyzati-vezetok-marki-zay-peternek> (Letöltés ideje: 2022. július 26.). A „szivárogtatás” mintegy reakcióként érkezett egy petícióra, amelyet erdélyi értelmiségiek egy csoportja hozott nyilvánosságra 2022. február elsején, és amelyben azt hangsúlyozták, hogy az erdélyi magyarság sokszínű, nem pedig egyetlen párt szavazótáborra. L. A félelem alternatívája a demokrácia – erdélyi értelmiségiek állásfoglalása a magyarországi választásokról. *Transindex.ro*, 2022. február 1. https://itthon.transindex.ro/?-cikk=29384&a_felelem_alternativaja_a_demokracia_8211_erdelyi_allasfoglalas_a_magyarorszagi_valasztasokrol (Letöltés ideje: 2022. július 26.)

³⁴ Kiss Tamás: Az anyaországi nemzetpolitika dimenziói és az erdélyi magyarságra gyakorolt hatásai. *Pro Minoritate*, 2018 őszi, 51–83.

az aktuális megfogalmazása úgy hangzott, hogy a különböző ellenzéki pártok, valamint Márki-Zay Péter elfogadta Gyurcsány Ferenc határon túli magyarellenés, „nemzetellenes” retorikáját is azzal, hogy választási szövetséget kötött vele. A toposz, valamint az „összegyurcsányozás” mint szófordulat központi eleme lett az erdélyi magyar politikusok nyilatkozatainak is.³⁵

Azonban az ellenzék diskurzusának alakulása valójában ennél sokkal összetettebb. A korábbi választások előtt a legtöbb ellenzéki párt a külhoniak választójogának „fél szavazat” jellegében próbált fogódzót találni a nemzetpolitikai napirendre való betörés érdekében, mindeddig sikertelenül. A 2018-as választási kampányban, bár nem hiányoztak a primitívebb, olykor uszító jellegű megnyilvánulások sem, hangsúlyosan jelen volt egy olyan diskurzus is, amely az *igazságtalanság* toposzával kötötte össze a külhoniak választójogát. Ez kisebb mértékben jelentette csak a „fél szavazat” bírálatát, nagyobbrészt azt állították a kritikák központjába az ellenzéki pártok, hogy igazságtalan az, hogy a külhoni választók szavazhatnak levélben, az „új diaszpóra” viszont nem, hanem el kell utazniuk a legközelebbi külképviseletig, és ott hatalmas sorokat kell kiállniuk. Sőt, hangzott el a példa, egy Marosvásárhelyről Londonba költözött személy szavazhat levélben, de anyaországból kiköltözött kollégája nem. Ezért a levélszavazás lehetőségének kiterjesztését, illetve az elektronikus szavazás lehetőségének megteremtését követelték.

Az ellenzék kezdeti óvatossága ellenére a 2022-es kampányban a külhoni szavazás intézménye ismét nagyon keményen célkeresztbe került. Az ellenzéki összefogás programjában nagyon keveset találhattunk a külhoni választójogról: megjelent az, hogy a hat társuló párt megőrizné a külhoni magyarok kettős állampolgárságát, a szavazati jogra azonban csak abban az értelemben találunk utalást, hogy meg kell szüntetni a magyarországi lakcímmel rendelkező, külföldön élő választók hátrányos megkülönböztetését a szavazás szempontjából (vagyis azt, hogy ők nem szavazhatnak levélben).³⁶ Ez nyilvánvalóan annak volt köszönhető, hogy 2018-cal ellentétben az ellenzéki pártok ezúttal közös jelöltekkel és listával indultak, ezért a programba csak az kerülhetett be, amit a DK álláspontjával is össze lehetett egyeztetni. A kampány során azonban a kritikák és támadások egy új, a korábbiaknál is durvább toposzba ágyazva jelentek meg leginkább, és pedig a *választási csalás* vádjával összekötve. Ráadásul az ellenséges megnyilvánulások ezúttal nem redukálódtak a DK politikusainak megszólalásaira, hanem a korábban

³⁵ Ez nem csak az önkormányzati vezetők már említett nyílt levelében, hanem az EMNP politikusainak nyilatkozatában is megjelenik. L. pl. az Erdélyi Magyar Szövetség nyilatkozatát: *Provokál és újra a határon túli magyarok ellen uszít a magyarországi ellenzék*. <https://emsz.org/provokal-es-ujra-a-hataron-tuli-magyarok-ellen-uszit-a-magyarorszag-i-ellenzek/> (Letöltés ideje: 2022. július 16.)

³⁶ L. Csak felfelé! – Az emelkedő Magyarország programja, 38. Elérhető: https://egysegben-magyarorszagert.hu/wp-content/uploads/2022/03/Csak_Felfele_Az_Emelkedo_Magyarorszag_Programja_2022-1.pdf (Letöltés ideje: 2022. július 16.)

még erdélyi kötődéseit hangoztató³⁷ közös miniszterelnökjelölt is hamarosan bele-sodródott ebbe a retorikába.

A kampány elején vélhetően csak egy meggondolatlan, szerencsétlen megnyilvánulásról volt szó Márki-Zay Péter részéről, amikor a kárpátaljai magyarokkal kapcsolatosan azt találta mondani, hogy korábban még „át kellett jönniük a határon aznap és [...] leadták a szavazatukat a Fideszre, [...] most nem kell átjönni, mert már itt vannak” (mindezt az ukrajnai háború kitörése utáni napokban, amikor tömegesen érkeztek menekültek Kárpátaljáról).³⁸ A kampány utolsó hetében azonban már kifejezetten a levélszavazatok kérdése lépett elő központi üggyé, nem csupán az ellenzéki politikusok, hanem még inkább az ellenzéki média diskurzusában, határon innen és túl. Ennek apropóját az az esemény szolgáltatta, hogy Marosvásárhely mellett egy útszéli személtlerakón néhány részben elégetett szavazólapot találtak. Az ügyet az ellenzéki média emelte be a napirendre, olyan keretben, hogy vélhetően a Fidesz erdélyi partnerszervezetei (az RMDSZ vagy az EMNT/EMNP hálózatához tartozó Demokrácia Központok) követhettek el a választási csalást. A történet azonban hamarosan radikális fordulatot vett. Az erdélyi magyar politikai szervezetek nemcsak visszautasították a csalás vádját, hanem igen határozott módon a provokáció vádjával vágtak vissza, azt hangsúlyozva, hogy az ismeretlen tettesek célja a kettős állampolgárok választójogának lejáratása lehetett.³⁹ Az ügyben egyre-másra szivárogtak ki újabb furcsa vagy akár gyanús részletek, amelyek a választási csalás elméletét egyre inkább gyengítették (például az, hogy azonosító nyilatkozatok nem voltak a megtalált iratok között, vagy hogy a „fülest” először a román sajtó kapta meg).

Azzal kapcsolatosan, hogy mi történt valójában Marosvásárhelyen, nem kívánunk spekulációkba bocsátkozni. Mivel az ügyben bűncselekmény gyanúja merült fel, annak kivizsgálása az illetékes szerveknek a feladata. Elemzésünk szempontjából sokkal lényegesebb egyrészt az, hogy az ügy kiválóan illusztrálta a külhoniak szavazati jogában rejlő politikai kommunikációs potenciált, másrészt pedig az, hogy kidomborította a választási eljárás bizonyos gyenge pontjait, amelyek miatt a külhoniak szavazása még inkább célkeresztbe kerülhet a jövőben.

Az égetéses incidensre érkezett reakciók közül a legnagyobb nyilvánosságot az kapta, hogy Márki-Zay Péter is az összes levélszavazat megsemmisítését követelte

³⁷ Víg Emese: Székelyföldi fiatalokkal és az RMDSZ volt elnökével is találkozott Márki-Zay Péter Erdélyben. *transtelex.ro*, 2022. március 23. <https://telex.hu/valasztas-2022/2022/03/23/marki-zay-peter-erdely-kolozsvar-kampany> (Letöltés ideje: 2022. július 16.)

³⁸ Márki-Zay Péter: Élő beszámoló a hét eseményeiről - 2022. február 27. Az interjú vágatlanul elérhető itt: https://www.youtube.com/watch?v=pLGIF9wheuk&ab_channel=Dr.M%C3%A1rki-ZayP%C3%A9ter (Letöltés ideje: 2022. július 16.). A szóban forgó idézet 43:03-tól tekinthető meg.

³⁹ RMDSZ: „a legaljasabb módon”, provokációval akarják hitelteleníteni a határon túli szavazatokat. Elérhető: <https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/rmdsz-ba-legaljasabb-modonr-provokaci-oval-akarjak-hitelteleniteni-a-hataron-tuli-szavazatokat> (Letöltés ideje: 2022. október 26.)

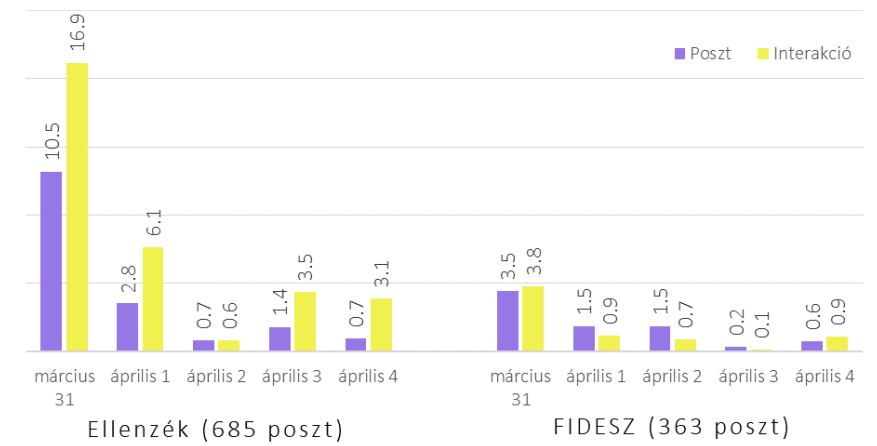
egy Facebook-posztban.⁴⁰ Érdeemes azonban az ügy Facebook-recepcióját szélesebb merítésben is megvizsgálni.⁴¹ A botrány kirobbanásától (március 31., a választások előtti csütörtök) a választás másnapjáig eltelt öt napban a magyarországi nyilvános politikához köthető Facebook-oldalakon (politikusok, média, megmondóemberek, pártok holdudvarához tartozó személyek stb.) 1048 poszt jelent meg a témában, ami az összes megjelent bejegyzés 2,4 százaléka. Lényegesen több bejegyzés jelent meg az ellenzékhez köthető oldalakon (685), és ezek 465 ezer interakciót generáltak. Amint az 2. ábrán is látható, a botrány kirobbanása utáni napon az ellenzéki bejegyzések több mint 10 százaléka ebben a témában született, és ezek generálták az aznapi összes (267 ezer) interakció 16,9 százalékát.⁴² Az első nap után lényegesen visszaesett a posztok és az interakciók aránya is, azonban utóbbi még a választás napján és másnapján is meglehetősen magasnak mondható. Ebből arra lehet következtetni, hogy habár a politikusok és média napirendjén valamennyire háttérbe szorult a kérdés, a téma iránti nagyfokú érdeklődés azonban fennmaradt. Érdeemes azt is megemlíteni, hogy míg a kormányoldalon majdnem kizárólag csak a médiatermékek, valamint propagandaoldalak (például a Tegyük a balliberális hírhamisítás ellen, Milliók Orbán Viktor és kormánya mellett) szenteltek ötnél több bejegyzést a kérdésnek, addig az ellenzéki oldalon több politikus is aktívan részt vett az ügy tematizálásában (közülük is kiemelkedett Márki-Zay Péter és Hadházy Ákos, hét-hét poszttal).

⁴⁰ <https://www.facebook.com/markizaypeter/posts/525832522236558> (Letöltés ideje: 2022 július 16.)

⁴¹ Az elemzést a Facebook által kifejlesztett Crowdtangle nevű applikáció segítségével végeztük, amely adatbázis formájában hozzáférést biztosít a nyilvános Facebook-oldalakon megjelenő posztok adataihoz. Első lépésként felépítettünk egy olyan Facebook-univerzumot, amely tartalmazta a kormányhoz és az ellenzékhez köthető Facebook-oldalakat, majd letöltöttük az itt megjelenő posztokat, illetve az azokhoz köthető interakciók (reakciók, megosztások, hozzászólások) számát. A több mint 5000 oldalt tartalmazó „magyar politikai univerzumban” a vizsgált négy napon 43 521 poszt született, melyből kulcsszavas keresés segítségével szűrtük ki a marosvásárhelyi levéletetéshez köthető posztokat. A következő kulcsszóhálóat használtuk (a felsorolt tiszta formákon kívül különféle ragokkal ellátott formákat is beleértve): kidobott levélszavazat, választási csalás, határon túli, kidobott szavazólapok, csalnak, csalás, semmisítsek meg, Marosvásárhely. A módszertan részletesebb leírását (és egy más kutatási témára való alkalmazását) I. Kiss Tamás – Toró Tibor – Jakab Zalán Tamás: *Magyarellenesség Romániában*. Kolozsvár: Székelyföldi Közpolitikai Intézet – Bálványos Intézet, 2021. 139–142.

⁴² Az esemény impaktjának megértéséhez érdemes összehasonlítani néhány ismert politikus oldalának mutatóival: a marosvásárhelyi szavazatégetéshez köthető első *napi* interakciószám lényegesen nagyobb volt Sziijártó Péter vagy Márki-Zay Péter oldalának választások előtti átlagos *heti* interakció-számánál.

2. ábra. A marosvásárhelyi szavazatégetéssel foglalkozó posztok és interakciók aránya az ellenzéki és kormányközeli Facebook-oldalokon (százalék)

Procedurális szempontból a szavazatégetési ügy egyrészt azért súlyos, mert egyértelművé vált, ami sejtető is volt, hogy illetéktelen személyek könnyen hozzájuthatnak jelentős számú szavazólaphoz. Így akár az is megtörténhetett volna, amit az eredeti vádak sugalltak, de az is, amit a kormányoldal és a kisebbségi pártok kommunikáltak. Másképpen fogalmazva, a botrány lehetősége kódolva volt a rendszerben. Másrészt, ami még súlyosabb, kiderült, hogy a magyarországi hatóságoknak nem áll módjukban eljárni külföldön elkövetett visszaélések kivizsgálása érdekében, így jelen ügy teljes felderítése is teljes mértékben a román bűnüldöző hatóságok motivációján fog múlni. 2022 júliusában egyébként a Maros megyei ügyészségi szóvivője azt nyilatkozta, hogy bár a nyomozás még nem zárult le, a (román) hatóságok azt feltételezik, hogy az egész akciót a sajtó számára rendezték meg, a cél az volt, hogy választási csalás látszatát keltsék.⁴³ A választást követően egyébként az NVI is elismerte, hogy „a hatályos szabályozás alapján a külföldön elkövetett, a magyarországi választásokat érintő jogsértések elbírálására nem terjed ki a magyar választási szervek joghatósága”, ezért a Ve. módosítására tett javaslatot a probléma kiküszöbölése érdekében.⁴⁴

⁴³ Cseke Péter: Fejlemény a megegetett szavazólapok ügyében: az ügyészség feltételezése szerint választási csalás látszatát akarták kelteni a tettesek. *Transtelex.ro*, 2022. július 5. <https://transtelex.ro/kozelet/2022/07/05/fejlemeny-a-megegetett-szavazolapok-ugyeben-az-ugyeszseg-feltetelese-szerint-valasztasi-csalas-latszat-akartak-kelteni-a-tettesek> (Letöltés ideje: 2022. július 16.)

⁴⁴ L. Nemzeti Választási Iroda: NVI javaslat a választásokat érintő jogszabályok módosítására, 1. §., illetve Részletes indokolás az 1. §-hoz. A javasolt módosítás azonban annyit tartalmaz,

Következtetések

Tanulmányunkban egyrészt a levélben szavazó külföldi állampolgárok választási viselkedésének fontosabb aspektusait igyekeztünk körüljárni: megvizsgáltuk a regisztráltak számának alakulását, a részvételi arányt, az érvénytelenített szavazási iratok kérdését, illetve – a lehetőségekhez mérten – a politikai preferenciák megoszlásának alakulását is. Másrészt igyekeztünk kidomborítani a levélszavazás azon procedurális aspektusait, amelyek (továbbra is, de lehet, hogy egyre inkább) problematikusnak tekinthetők, és amelyek áttételesen hozzájárulnak ahhoz, hogy a kérdés továbbra is átpolitikált maradjon, fokozva a külföldi magyarok kitettségét a pártok instrumentalizáló diskurzusainak.

A külföldi választójog kezdetektől fogva vitatott intézmény volt, lakossági támogatottsága az anyaországban nem érte el a többséget, egyes politikai szereplők pedig továbbra is aktívan napirenden tartják e jog megvonásának lehetőségét. A 2022-es választás a korábbiakhoz képest abban hozott újat, hogy a külföldiek választójoga immár a választási csalás toposzával vegyítve korbácsolta fel az érzelmeket a politikai törésvonal mindkét oldalán. A határon túli választások tisztasága ellenzéki oldalon központi mobilizációs üzenetté nőtte ki magát a kampány hájrájában, olyan képben tüntetve fel a határon túli magyarokat, mint akik kollektíven részesei lettek volna egy nagyszabású választási csalásnak. Ugyanakkor ezek az események lehetőséget adtak a kormányparti és határon túli magyar politikusoknak, hogy ráerősítsenek arra a tévhitre, hogy a határon túli magyar kérdésben nincs különbség az ellenzéki pártok között, és ezek egy egységes, úgymond „nemzetellenes” monolitot képeznek a Fidesz-szel szemben. Utóbbi kommunikációs stratégia következtében a választási procedúrára vonatkozó jogos kritikák is illegitim ellenzéki áskálódásokként lettek kezelve, érdemi reakciók azokra nem érkeztek.

Nem volt célunk reflektálni ebben a tanulmányban olyan konkrét esetekre, amelyek kapcsán felvetődött a választási csalás gyanúja – beleértve a Marosvásárhely mellett megtalált elégetett levélszavazatok esetét is. Azonban úgy véljük, hogy a jogi keretek, különösen a választási eljárás bizonyos hiányosságai és szürke zónái semmiképp sem tesznek jót a külföldi választójog megítélésének, sem pedig a szavazási aktus méltóságának. Véleményünk szerint a választási csalásnak az elméleti lehetőséget is komolyan kell venni, még akkor is, ha végül bebizonyosodik, hogy valójában nem történt választási csalás.

A legérzékenyebb aspektusa a választási eljárásnak a szervezett szavazategyűjtés kérdése, amely a Ve. módosításának köszönhetően immár teljesen törvényes keretek között folytatható. Kétségtelen, hogy ez az eljárás fontos logisztikai problémákat old meg, lényegesen megkönnyíti a külföldi szavazás proceduráját,

hogy a Ve.-t ezentúl „Magyarországon és Magyarország területén kívül kell alkalmazni”, konkrét intézkedéseket a javaslatcsomag nem részletez.

és szavazók százezeit tehermentesíti. Azonban az is tény, hogy e gyakorlatok megtartása mellett semmilyen magyarországi hatóság nem tud jótállni a választási folyamat tisztaságáért. A 2022-es kampány egyik tanulsága az lehetne, hogy a kormánypártok, illetve határon túli partnereik nagyon intenzív és olykor agresszív szavazatfelhajtó tevékenysége végső soron egy olyan helyzetet teremthet, amely hosszabb távon teljességében delegitimálhatja a levélszavazás intézményét, a külföldi magyarokat pedig újabb gyűlöletkampányok keresztüzének teheti ki. Ezáltal a külföldi magyarok által támogatott pártok – határon innen és túl – a fürdővízzel együtt a gyereket is kiönthetik. A külföldi szavazók pártpreferenciái tükrében még az is megkockáztatható, hogy a túlhajszolt mobilizációs logika helyett a kormánypártok többet nyernének a magas érvénytelenítési arányt eredményező procedurális aspektusok orvoslása révén, ráadásul ezek megoldása ellen a többi politikai szereplő is nehezen emelhetne kifogást.

Tanulmányunk legfontosabb mondanivalóját tehát úgy foglalnánk össze, hogy az eljárásrend módosításával elkerülhető, vagy legalábbis csökkenthető lenne a választási csalás gyanúja, ez pedig áttételesen csökkenthetné a téma instrumentális felhasználásának vonzerejét a pártok számára, a külföldi magyarok pedig kisebb eséllyel válnának ismét gyűlöletkampányok tárgyává. Reményeink szerint a marosvásárhelyi botrány a kormányoldalon és a magyar kisebbségek pártjain belül is elindíthat egy gondolkodási folyamatot, amely elvezethet oda, hogy a következő választások már egy „javított rendszerben” kerüljenek megrendezésre, amely biztosíthatja a szavazás tisztaságát és méltóságát is. Ki kellene dolgozni annak kereteit, hogy a levélszavazás esetében is megvalósuljanak azok az ellenőrzési mechanizmusok, amelyek a szokványos, szavazóköri szavazás esetén garantálják a szavazás tisztaságát és átláthatóságát. Meg kellene teremteni a lehetőséget annak, hogy a levélszavazás esetében is alakuljanak valamilyen, a helyi szavazóbizottságokhoz hasonló intézmények, amelyekbe a releváns politikai szereplők küldötteket delegálhatnának. Természetesen szuverenitás hiányában a magyar állam lehetőségei korlátozottak a belföldihez hasonló szavazási infrastruktúra kiépítése tekintetében, azonban ennek ellenére is minden bizonnyal lehetne találni olyan megoldásokat a levélszavazatok átvételére, amelyek a választási aktus tisztaságát a jelenleginél jobban tudnák biztosítani. A konkrét részletek kidolgozása választási eljárási szakértők dolga lenne, aminek mi, a jelen tanulmány szerzői nem tekintjük magukat, de a legáltalánosabb szinten valami olyan megoldást látnánk elképzelhetőnek, amely valahol az állandó szavazókör és a mozgóurnás szavazás között helyezhető el (vagyis az összes érintett szereplő, tehát a magyarországi és a helyi kisebbségi pártok által előre egyeztetett helyszíneken és időpontokban, megfigyelők jelenlétét biztosítva szervezve meg a levélszavazatok begyűjtését). Ugyanakkor meg kell fontolni az elektronikus szavazás bevezetésének lehetőségét is. Ez ugyan nem oldaná meg a problémát – a külföldi választók kis része térne át erre a módszerre –, azonban szintén lényegesen javíthatná az intézmény legitimitását, hiszen ezzel a magyar

kormány egyértelmű jelét adná annak, hogy cselekszik a választás tisztaságának biztosítása érdekében.

A másik lényeges procedurális elem, amely változatlanul súlyos problémákat okoz a levélszavazás folyamatában, a szavazási iratok továbbra is nagyon magas érvénytelensége. Bár a hatóságok megpróbálták kezelni a problémát, a 2022-es eredmények sajnos semmi javulást nem mutatnak e téren. A szavazási procedúrának a fentebb vázolt elgondolás szerinti megváltoztatása vélhetően javíthatná az érvényességi arányt is, azonban ettől függetlenül szükség lenne valamilyen – az NVI által koordinált – felvilágosító, kompetenciakialakító kampányokra is (például részletesebb eligazító anyag a szavazási csomagban, tévés és internetes felvilágosító videók, akár a szavazólap útmutatójáról beolvasható QR kódon keresztül stb.) Az érvénytelen szavazási iratok arányának csökkentése azért is lenne nagyon lényeges, mivel a jelenlegi arányok arról tanúskodnak, hogy bizonyos rétegek esetében egy nagyon komoly hozzáférési (*access*) problémával állunk szemben, és ez a szavazatok egyenlőségének elvét is súlyosan kikezdeni.

Ennél is komolyabban sérül a szavazategyenlőség elve a külhoni fűszavazat problémája miatt. Ez viszont már egy kifejezetten politikai természetű kérdés, és mindaddig, amíg a fennálló rendszer haszonélvezőinek érdekeivel egyezik, módosítása valószínűtlen. Mindazonáltal társadalomkutatókként – és külhoni magyarokként – fontosnak tartanánk, hogy erről a kérdéstről civilizált vita folyjon, nem csak a politikatudósok között, hanem a közbeszédben is, határon innen és túl.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Egan, Patrick J.: *Partisan Priorities: How Issue Ownership Drives and Distorts American Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- Kiss Tamás: Az anyaországi nemzetpolitika dimenziói és az erdélyi magyarságra gyakorolt hatásai. *Pro Minoritate* 2018 ősz, 51–83.
- Kiss Tamás – Toró Tibor – Jakab Zalán Tamás: *Magyarellenesség Romániában*. Kolozsvár: Székelyföldi Közpolitikai Intézet – Bálványos Intézet, 2021.
- László Róbert – Krekó Péter: *Election Reform in Hungary: Still in Progress*. Working Paper. Budapest: Friedrich Ebert Foundation, 2012.

KRITIKA

Orosz László*

A „civitas fidelissima”, mely „[...] nyelvi és faji különbség nélkül az ezeréves magyar államhoz való tántoríthatatlan hűségéről tett bizonyosságot.”

Ujváry Gábor: *„Hűség városa, légy hű öre önmagadnak.”
Nyugat-Magyarország 1918–1921 közötti sorsa és a soproni népszavazáshoz vezető út.* Sopron: MNL GyMSM Soproni Levéltára,
2021. 178 oldal

2021 végén – a centenárium apropóján – különösen élénk figyelem irányult az egykori Nyugat-Magyarország I. világháború utáni sorsának alakulására, illetve a térség természetes központjául szolgáló Sopron hajdani küzdelmére, melynek révén a német többségű város, lakóinak patrióta érzületét bizonyítva, a külvilág számára is egyértelművé tette a történelmi kontinuitáshoz való ragaszkodását és Magyarország iránti hűségét. A „civitas fidelissima” népszavazással szentesített akarata a későbbiekre nézve (valójában csalóka) reményt ébresztett a többnemzetiségű birodalom részeként vesztes háborút vívott, s vélt vagy valós bűneiért az elvárhatónál jóval súlyosabb büntetést elszenvedett magyarságban. Reményt arra vonatkozóan, hogy egy már aláírt és ratifikált békeszerződés sincs feltétlenül kőbe vésve, s hogy ily módon a Magyarország iránt oly kevés megértést mutató döntéshozó hatalmak előtt igazolást nyernek a magyar békedelegáció általuk felvesztett érvei. Főként az, hogy a nem magyar nemzetiségű vidékek sem feltétlenül óhajtottak elszakadni. Ugyanakkor az is beigazolódtott, hogy a revízió békés úton, diplomáciai eszközökkel is elérhető, ami aztán – az érintett lakosság akarát tükrözve – jóval stabilabb határokat s vele normális kétoldalú kapcsolatokat eredményezhet.

A kérdéskör iránt helyben mindig is kitapintható, országosan pedig az évforduló révén megélelénkült érdeklődés számos figyelemreméltó új tudományos vizsgálatot eredményezett. E munkák azok, melyek a hivatalos emlékezetpolitika által felkarolt ünnepek és megemlékezések olykor jótékony hatásai mellett az

* A szerző történész, a VERITAS Intézet főmunkatársa. E-mail: laszlo.orosz@veritas.gov.hu

igazán maradandó hozadékaik lesznek a száz évvel ezelőtti eseményeket megidéző átmeneti konjunktúrának. A nyugat-magyarországi kérdéssel és a soproni népszavazással foglalkozó korábbi szakirodalom (ragadjuk ki akár csak Fogarassy László, Ormos Mária, Botlik József jól ismert munkáit, vagy épp Gerald Schlag osztrák történész megkerülhetetlen monográfiáját) mostanság több, valóban igen értékes összegzéssel gazdagodott. Tóth Imre kiváló monográfiája (*Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig*. Pécs: Kronosz, 2020.), Murber Ibolya németül (*Grenzziehung zwischen Ver- und Entflechtungen. Eine Entstehungsgeschichte Deutsch-Westungarns und des Burgenlandes*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2021.) és magyarul (*Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig, 1918–1924. Határtörténetek az első világháború után*. Budapest: BTK Történettudományi Intézet, 2021.) publikált kötetei, Veszprémy László Bernát a szóban forgó évet tárgyaló könyvének (*1921 – A Horthy-rendszer megszilárdulásának története*. Budapest: Jaffa, 2021.) vonatkozó fejezete, vagy épp a szélesebb érdeklődő közönségnek szánt 2021/12-es tematikus *Rubicon*-szám mind-mind ezt igazolják.

Az évfordulóra megjelent legfrissebb tudományos szintézisek egyike Ujváry Gábor remek stílusban megírt, lendületes és élvezetes kötete. A VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár intézetvezetője azzal a céllal kezdett kiterjedt kutatómunkába, hogy az eddigi ismereteket gondosan összefésülve és szintetizálva, ugyanakkor elsődleges levéltári kutatások révén számos, mindeddig mellőzött dokumentumot hasznosítva nem csupán a szűkebb szakmai köröknek, de az érdeklődő nagyközönségnek is olyan korrekt, tárgyilagos áttekintést adjon, amely – mint a kötet polgármesteri köszöntőjében olvassuk – „létrejöttével az ezen esztendőben századik évét ünneplő soproni népszavazásnak állít emléket, ugyanis ezek a helyi történelem országos, a lokalitáson, az országhatáron túlnyúló jelentőséggel bírtak.”

Az események évszázados távlatból történő bemutatására vállalkozó Ujváry Gábor Hóman sokat idézett gondolatát („a történet a múlt politikája és a politika a jelen története”) felütésül használva elsőként saját kutatói ars poeticájába avatja be az olvasót. A Történelmi Társulat egykori elnöke szerint a múltat nem szabad a jelen szemszögéből vizsgálnunk és értékelnünk, vagy akár azt a jelen felfogásmódjának igazolására használnunk. Ujváry osztja ezt, s úgy látja, a kutatónak ehelyett „sokkal inkább a korábbi korszakok magatartás- és gondolkodásmódjába magát beleélve szükséges egy-egy hajdani esemény(sor)t elemeznie”, s mivel nem napjaink viszonyait kell a korábbi történelemre adaptálni, „teendője ezért nem a mai elvárások szerinti ítéletkezés, hanem a historikus fölvázolta időszak szokásrendjéhez illeszkedő, azt részben megértő értékelés.” (9.) Az efféle empátia azonban számos nehézségbe ütközik. Részint a beleélésnek még a valódi szemtanúk számára is folyton növekvő időbeli távlatok miatt, amivel kapcsolatban a szerző joggal fogalmazza meg, hogy „az egyéni emlékezet – s éppen ezért a közösségi is – kisebb-nagyobb mértékben szinte mindig torzít.” Részint pedig azért, mert az események ellentétes oldalon álló szereplőinek felfogásával való egyszerre történő

azonosulás végeredményben lehetetlen: az egymással ütköző érdekek és táborok egyéni és közösségi emlékezete – a szerző is aláhúzza ezt – mindig igen „ellentmondásos volt és maradt”. S nem csupán osztrák–magyar állami vonatkozásban állja meg a helyét mindez, de a térségben élő eltérő egyéni preferenciájú lakók esetében, a város (Sopron) és vidéke, a németajkú közösség sajátos belső törésvonalai, a szövetségi Bizottság tagjainak különböző irányú szimpátiája, vagy épp a prágai és belgrádi kormányzat további törekvései (lásd korridor) kapcsán is.

A szerző fölöttébb megértő ezzel kapcsolatban, természetesnek tartja, hogy a szereplők és utódaik „[...] különbözőképpen látták és látják a történeteket. Mindenkinnek és minden csoportnak, közösségnek megvan a maga saját igazsága, egy-egy eseményről [...] kialakított álláspontja. Ezek mindegyikében találhatóak tényszerű, valós elemek, de önkéntelen vagy tudatos ferdtések is.” (11.) E munka elkészítésével Ujváryt „az egészséges nemzeti emlékezet és önértékelés kialakítása és megerősítése” szándéka vezérelte, ugyanakkor maga is úgy látja, hogy csupán „a sok-sok érvényes vagy lehetséges igazság” egyik megközelítését tette le az asztalra.

1919 januárjára, a békekonferencia összeülésének idejére a Kárpát-medencei magyar államtól területeket igénylő szomszédos államok jórészt már kiterjesztették fennhatóságukat az általuk bekebelezni kívánt országrészekre. Noha ekkor még úgy tűnt, nem a nyugati határok megvédése lesz az, amire a budapesti kormányoknak igazán komoly erőfeszítéseket kell tenniük, az események mégis hamar más irányt vettek. A kötet első fejezetéből megtudjuk, hogy a sokszáz éven át stabil államjogi státuszú terület, Nyugat-Magyarország hovatarozása kapcsán már jóval az I. világháborús vereség előtt érdemi gondolkodás folyt a Lajtától nyugatra. 1848/49 folyamán a birodalom belügyminisztere, Franz Stadion dolgozott ki tervet a nyugat-magyarországi vármegyéktől az osztrák birodalomfélhez átcsatolandó területeket illetően, s bár ez egy időre lekerült ugyan a napirendről, a századforduló táján egyes nagynémet szervezetek – Németországban és Ausztriában egyaránt – újból felelevenítették a gondolatot. A hivatalos berlini politika persze leintette az ilyesféle hazai hangokat, hiszen a nemzetközi hatalmi struktúra fontos részének tekintette a kétpólusú Monarchiát, s nemhogy annak bármiféle belső konfliktusok általi gyengítésében, de inkább tartós konzerválásában volt érdekelt. Így aztán a vaskancellár által lefektetett irányvonal – ahogy erre korábban már Szász Zoltán is többször rámutatott – a legfőbb belső rizikófaktor, a nemzetiségi elégedetlenség szításával sosem próbálkozott, sőt a hangos pángermán köröknek a magyarországi németiséget szító propagandatevékenységétől is elhatárolódott.

Az osztrák pángermán mozgalom lelke, Georg von Schönerer, s lapja, az *All-deutsches Tagblatt* azonban kimondottan szorgalmazta – erről 1905-ben osztrák parlamenti jegyzőkönyvek tanúskodnak – a Lajtán túli német néptársakkal való egyesülést. A következő évben a Ferenc Ferdinánd köréhez tartozó Aurel Popovici jelentetett meg tervet a Habsburg államkonglomerátum etnikai alapú

átalakításáról, s ebben ő is Német-Ausztriának szánta Nyugat-Magyarországot. Éppúgy, mint az 1907-ben, Bécsben életre hívott „deutschnational” irányvonalú egyesület, a *Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn* és annak elnöke, Josef Patry egykori népiskolai tanár. Utóbbi szervezetnek nem voltak azonban a pángermán uszításon túlmutató érdemi társadalmi kapcsolatai Magyarország irányában. Jól jelzi ezt, hogy – amint Tokody Gyula kutatásaiból tudjuk – az egyesület tagjainak 80%-a a magyar határokon kívül élt. Ujváry ezért joggal állapítja meg, hogy a fenti szervezetek és a mögöttük álló érdekkörök propagandamunkája nyugat-magyarországi vonatkozásban nem sokat hozott a konyhára, e térség helyett inkább az erdélyi és a bánáti németek öntudatát erősítette. A későbbiekben aztán „a háborús erőfeszítések a (nyugat-)magyarországi németek sorsáért aggódó osztrák irányzatokat háttérbe szorították, hiszen ezek belső súrlódásokat eredményezhettek volna a két birodalomfél között, amit a harcok idején mindenképp el kellett kerülni.” (25.)

A terület hovatartozását illető gondolkodás során fontos szerepet kapott az ott élő népesség etnikai összetétele, a vitathatatlan német túlsúly. A kötet számadatokkal illusztrálja ezt, továbbá kontextusba helyezi a kiegyezés óta zajló nemzetiségpolitikai folyamatokat, a németiség vonatkozásában a kisebbségi sérelmek miatt mind jobban tetten érhető öntudatosodási és támaszkeresési törekvéseket, ám ugyanakkor a hagyományos hungarus-érzés jól látható továbbélését is. A kérdéskör helyesen és plasztikusan megrajzolt főbb vonalai mellett azonban félreérthető megfogalmazásba is belebotlott a recenzens, amikor ugyanitt arról ír a szerző, hogy a közigazgatási kiváltságaiktól az 1876-os rendezés révén megfosztott, s ezért okkal felháborodott erdélyi szászok „a hazai németiség legnagyobb hányadát” jelentették volna, együtt a nyugat-magyarországi németekkel. Valójában – amint arra már Bellér Béla is rámutatott 1975-ben – a magyarországi németek túlnyomó részét a török hódítás után betelepülő, történetileg leegyszerűsítő és uniformizáló módon „sváboknak” nevezett paraszti néptömegek adták: a kiegyezés korabeli Magyarország 1,9 milliós németiségéből 1,2 millió (63%) származott a XVIII–XIX. századi telepeseiktől, ezzel szemben mintegy 700 ezres (37%) volt a középkori eredetű, hagyományosan „szásznak” nevezett közösség. Ezek egyik tömbjét, a hozzávetőleg 235 ezres erdélyi szászságot tán inkább a „legöntudatosabb”, míg a nyugat-magyarországi német településterületet a „leghomogénebb” jelzővel lett volna szerencsés illetni.

Az osztrák békeszerződéshez vezető út című fejezet sorra veszi azokat a hivatalos megnyilatkozásokat, amelyek mintegy előre jelezték, hogy Német-Ausztria 1918 októberében megalakult ideiglenes nemzetgyűlése az osztrák–magyar határ módosításának igényével fog fellépni, mert szerintük „Pozsony, Moson, Sopron és Vas vármegyék zárt településterületei földrajzilag, gazdaságilag és nemzeti szempontból is Német-Ausztriához tartoznak”. A háborút követően persze gyorsan kiderült, hogy a magasztos és korábban fennen hangoztatott wilsoni elvek csupán

az etnikailag igen tarka ellenséges birodalmak belső destabilizálását szolgálták, ám 1918 őszétől fogva azok – Ujváry eufemizmusával – „már csak korlátozottan érvényesültek”. Minthogy az új osztrák államalakulatnak sem az ereje, sem pedig a kifelé sugározni kívánt megújult politikai arculata nem tette lehetővé az erőszakos érdekérvényesítést, inkább a „demokratikus úton” történő határmódosítás szándékát igyekezett kommunikálni. Ezzel függ össze a terület lakóinak önrendelkezését szorgalmazó retorika felkarolása, amit aztán, elkerülve az „avított” történelmi érvekkel való próbálkozások zsákutcáját, Ausztria világos vezérfonalként fog követni a békekonferencián is – ahová egyébként már 1919 tavaszán meghívót kapott, ezzel jó féléves előnyhöz jutva Magyarországgal szemben.

Területszerző törekvéseit ugyanakkor aktív nyugat-magyarországi propagandával támogatta meg. A megbomlott közrend és a közellátási hiányosságok folytán ott amúgy is növekvő elégedetlenség mutatkozott: ezt, valamint a budapesti központi hatalom tehetetlenségét számos, jól megválogatott és informatív helyi forrással illusztrálja a kötet. Az egyes főszoigabírói és alispáni jelentések azt bizonyítják, hogy a közhangulat alakításában fontos szerepet játszott a szervezett osztrák agitáció, aminek nyomán a magyar közigazgatás már 1918 őszén úgy látta, „nemcsak hogy a helyzet tarthatatlan lesz, de könnyen befejezett tények elé is állíthatják a békekonferenciát [...]” A propagandatevékenység elsődleges célpontja a térség németajkú lakossága volt. Ennek hatásaival, sikerességével kapcsolatban Ujváry egyértelműen fogalmaz: „[...] a nyugat-magyarországi németek addigi, többnyire csak saját szűkebb otthonuk környezetéhez kötődő identitását erősen befolyásolta és részben megváltoztatta az osztrák politikusok és nagynémet szervezetek 20. század eleji – 1918 őszén immár hivatalossá váló –, a nyugat-magyarországi németek németiséghez tartozását hangoztató álláspontja. Részben tehát olyan kívülről, készen kapott csoporttudatot fogadtak el az itt lakók, ami nem elsősorban saját belső fejlődésük következménye volt.” (37.)

Hazai német vonatkozásban röviden tárgyalásra kerül még a külső beavatkozás vitathatatlan bizonyítékaként felfogható ún. Hienc Köztársaság, a korszak számos rövid életű „operett-” vagy „kérészállamának” egyike, továbbá megismerhetjük a területi integritás kérdésében polarizált németajkú közösség egyes csoportjait, ezek önszerveződésének fontosabb lépéseit, illetve a Berinkey-kormány által kibocsájtott német autonómiatörvényt, mely az öngazgatás bizonyos attribútumainak biztosítása révén végeredményben a német közösség lojalitását kívánta megvásárolni. Ujváry meglátása szerint az autonómiatörvény az egymással szemben álló német szekértáborokat is valószínűleg megbékítette volna, a kommunista hatalomátvétel azonban a német öngazgatás terén új fejezetet nyitott. A terület későbbi sorsát illetően a szerző fontos megállapítása, hogy „a kömmün nemcsak a magyar-osztrák kapcsolatokat módosította, de az osztrákok Nyugat-Magyarországgal kapcsolatos terveinek megvalósítását is lehetővé tette. Elsősorban azért, mert Magyarország nemzetközi pozíciói a korábbihoz képest is jelentősen romlottak, hiszen

a nagyhatalmak attól tartottak, hogy a szovjet-orosz bolsevizmus Magyarországon át Ausztriába és onnan Nyugat-Európába is továbbterjedhet. Ezt pedig mindenáron igyekeztek megakadályozni.” (42.)

A kötet következő két fejezete a két ország békeszerződéseivel foglalkozik, ily módon külön-külön Bécs, illetve Budapest szempontjából járja körül a vitatott terület sorsát rendező nagypolitikai összefüggéseket. Az osztrákok saint-germaini diktátumának körülményeit elemezve a szerző a magyarokétól (és a németekétől is) alapvetően eltérő – végeredményben jóval szerencsésebbnek bizonyuló – osztrák taktika mellett, a siker egy további fontos kulcsaként határozza meg az antant veszteségkompenzációs törekvését. A békekonferencia az „életképtelennek” tartott (a hivatalos bécsi megnyilatkozások maguk is szították e véleményt) Osztrák Köztársaság „életkedvét” visszaadni s egyben a Németországhoz csatlakozás vágyát leszerelni akarván, a magyar állam rovására kompenzálta Ausztriát, ezt a „büntetésből életre ítél” maradékállamot. Ehhez azonban a Magyarország iránti méltányosságot félre kellett tolnia. Ez pedig nem is ment nehezen, tekintve, hogy épp az Ausztriával folyó béketárgyalások idején öltözött vörösbe Magyarország. Június közepén Bécsben is halálos áldozatokkal járó kommunista puccskísérlet történt, ami szintén igen komoly aggodalommal töltötte el a döntéshozókat. Ujváry – tegyük hozzá: joggal – úgy ítéli meg, hogy a sürgős stabilizáció s ennek részeként az osztrák–magyar határkérdés megoldása a két felet egyenlőtlenül megítélő döntést eredményezett, amely mögött „nyers hatalmi érdekek álltak”. Ausztria kompenzálását a győztesek nem saját maguk és szövetségeseik „nyereségének mérséklése árán” kívánták megvalósítani, hanem, egy újabb szankció gyanánt, a már amúgy is szétzúzott másik társország nyakába varrták. „Mivel nyilvánvaló volt, hogy Magyarország 1919 nyarára már csaknem véglegesített új határai a magyarok körében így is, úgy is óriási felháborodást fognak kiváltani, Ausztriát inkább ennek a másik vesztes – számukra talán kevésbé fontos – országnak a rovására kárpóolták.” (49.)

A fejezet végigkíséri a saint-germaini békeszerződés – amelyről Ujváry leszögezi, hogy azt maguk az osztrákok is diktátumnak tekintik – megtárgyalásának egyes állomásait: az első, június eleji tervezetet (itt még nem szerepelt a keleti határok megváltoztatása), majd Renner kancellárnak a területi igényeket pontosító június közepi és végi jegyzékeit, a júliusi bizottsági tárgyalásokat, illetve a július 20-i átdolgozott, szeptember 2-án véglegesnek nyilvánított, majd szeptember 10-én aláírt változatot. A szerző „érdekes ellentmondásnak” minősíti, hogy míg a Trianonban meghúzott határok mentén „mindkét oldalon többnyire összefüggő magyar anyanyelvű népesség élt”, addig a Saint-Germainben megállapított nyugati határokat etnikailag igen nehéz lett volna támadni. Mégis, akkor „éppen ez a döntés fáj a leginkább a magyaroknak, mivel a nyugat-magyarországi németek döntő többsége – szemben a szlovákokkal, románokkal, szerbekkel és horvátokkal – 1918 végéig nem kívánt elszakadni Magyarországtól. Ráadásul az utóbb említettek a győztesek, Ausztria viszont a vesztesek körébe tartozott.” (56.)

A vitatott terület sorsát a másik (vagyis a trianoni) békeszerződés oldaláról tárgyaló fejezetből megismerhetjük a békekonferenciára csak jókora késéssel – 1919. december legelején – meghívott magyar fél előkészületeit, a döntéshozók befolyásolására irányuló kísérleteit, egyszersemind az osztrák agitáció ellenében kifejtett propagandatevékenységét. Számos példa illusztrálja a kommün bukása után kinevezett kormánybiztos, Sigray Antal, továbbá a német többségű területsáv lakosságának meggyőzésére s egyben a múlt hibáival végleg leszámoló, korszerű nemzetiségpolitika demonstrálására hivatott nemzetiségi miniszter, Bleyer Jakab (maga is német származású volt, ami üzenetértékkel bírt), vagy épp a területi integritásért fellépő szervezetek (Területvédő Liga, Nyugatmagyarországi Liga), illetve a térség parlamenti képviselői (köztük Klebelsberg Kunó) és helyhatósági előljárói (például Thurner Mihály soproni polgármester) egymással összehangolt, fáradhatatlan tevékenységét. Betekintést nyerhetünk a Nyugat-Magyarországgal foglalkozó kormányülések jegyzőkönyveibe, az osztrák igény és érvrendszer tudományos megalapozottságú elhárítását célzó argumentációk gondolatmenetébe (Domanovszky Sándor, Thirring Gusztáv, Házi Jenő), valamint a magyar békedelegáció tevékenységébe. Apponyi híres és a későbbi revíziós propaganda alaptételeit már tartalmazó beszéde – amint Ujváry emlékeztet rá – nem tartalmazott nyugat-magyarországi vonatkozást, a magyar delegáció 1920. január 26-i, mellékletekkel ellátott, hosszabb jegyzéke azonban igen, amely az osztrák területi követeléseket, azok három legfőbb érvét tételesen cáfolta.

A békekonferencia meggyőzésére azonban semmi esély nem volt: Magyarországot az összes érdemi tárgyalás lezárulta után, csupán a döntés átvételének céljából hívták meg. Május folyamán a kormány is belátta – dacára az egyes miniszterek közti véleménykülönbségeknek – azt, amit Ujváry ekképp fogalmaz meg: „a diktátum aláírásának nem létezett igazi alternatívája”. A delegáció eleve kilátástalan küzdelme azonban egyetlen határszakasz – a nyugat-magyarországi – tekintetében mégis reményeket ébresztett. A szerző szerint „a magyar politikusok pontosan érzékelték, hogy valószínűleg ez az egyetlen olyan része az országnak, ahol valamiféle korrekció talán mégis elképzelhető.” Nem véletlen, hogy ezt követően, egészen 1921 végéig állandósultak az olykor több tízezres tiltakozó demonstrációk a térség hagyományos központjában, Sopronban.

A Trianontól 1921 tavaszáig című fejezet a politikai konszolidáció kezdeti időszakának Nyugat-Magyarország-politikáját elemzi. A terület teljes vagy részbeni megtartása a legfőbb politikai prioritások egyike volt, amely nem tűnt reménytelen vállalkozásnak, hiszen – amint Ujváry emlékeztet rá – „a terület a béke ratifikálásáig Magyarországa maradt, az antant pedig szabad kezét adott arra, hogy a két érintett állam valamilyen módon megegyezzen egymással”. Minthogy a térség sorsát nemzetközileg – mindkét állam békeszerződésében – rendezték már, állami szintű ellenszegülésről tehát szó sem lehetett, az egyedül járható útnak az tűnt, hogy egy, a kormányzathoz nem köthető (akár attól nyilvános dorgálásban

részesülő, ám a hivatalos elhatárolódásra nyíltan fittyet hányó) „spontán” ellenállási mozgalom taktikus kihasználásával operáljanak. Teleki Pál miniszterelnök utalása D’Annunzio fiumei szabadcsapataira az egyik 1920. novemberi kormányülésen azt jelzi, hogy ezt az analógiát Nyugat-Magyarországon is hasznosíthatónak látták. Ujváry Gábor megállapítása szerint „nyilvánvaló [...], hogy a kormány instrukciói – bármennyire tagadták is kifelé – szerepet játszottak az 1921-es felkelésben, amelynek forgatókönyvét már 1920 késő tavaszán kidolgozták”. (86.) Az más kérdés, hogy 1921 őszén e szabadcsapatok egyre nehezebben ellenőrizhető vezetői a szűkebb (a realitásokat figyelembe vevő) integritásvédelemmel szemben az elszakítani kívánt területsáv egészének megtartását célozták meg – nem kis bonyodalmakat okozva ezzel a központi kormányzatnak.

A fejezetben tárgyalt időszak vonatkozásában újra bepillantathatunk az osztrák és a magyar fél propagandaharcának – a körülmények függvényében gyakorta változó aktuális fölényt mutató – alakulásába. A helyi igazgatási adminisztráció aggodalmaskodó, alapvetően azonban mégis bizakodó helyzetjelentéseihez képest jóval nagyobb jelentőséggel bír az a tény, hogy a nemzetiségi minisztérium feje az őt ért egyre erősebb nacionalista támadások folytán 1920 decemberében távozni kényszerült, tárcáját pedig hamarosan fel is számolták. Márpedig a nemzetiségpolitikai koncessziókkal azonosított Bleyer Jakab bukása, s nyomában a kisebbségi kérdéssel kapcsolatos irányvonal érezhető megkeményedése jelentős mértékben csökkentette a térség németiségére gyakorolt vonzerőt. Mégsem a kifelé és befelé egyaránt kommunikált propagandaszólamok vonzereje jelentette a helyzet kulcsát. Ahogyan arra Ujváry is nagyon világosan rámutat, „Nyugat-Magyarország megőrzésére akkor lett volna valódi esély, ha sikerül megegyezni az osztrákokkal.” (98.) Ez azonban illúzióknak bizonyult: „Ausztriában ugyanúgy közös politikai többszörös [volt] Nyugat-Magyarország megszerzésének vágya, mint ahogy Magyarországon annak teljes elutasítása.” Márpedig Bécs pozícióit épp ekkoriban javította föl igen jelentősen a sikeres karintiai népszavazás (1920. október 10.), illetve a trianoni béke magyar nemzetgyűlési ratifikációja (1920. november 13.). Így hát az ímmel-ámmal folytatott kétoldalú tárgyalások magyar szempontból legfeljebb az időnyerést szolgálhatták, éppúgy, ahogy Teleki Pál miniszterelnök részéről (az 1921. január 4-i kormányülésen) a szerbek baranyai kivonulásának „junktimül” állítása is. Így valójában a nyugat-magyarországi ellenállás titkos szervezése maradt az egyetlen adu magyar kézben azután, hogy az osztrák–magyar tárgyalások (februárban Bécsben, márciusban Budapesten) eredménytelenül zárultak.

IV. Károly első – 1921. tavaszi – visszatérési kísérlete (a kötetben önálló fejezet) a szerző értékelése szerint „teljesen előkészítetlen, ezért eleve kudarcra ítélt próbálkozás” volt, mely fölöttébb káros következményekkel járt. Egyfelől még tovább élezte a hazánk és a környező államok között fennálló, amúgy is igen feszült viszonyt, s nagyban hozzájárult a kisantant-gyűrű bezárulásához. Másfelől – s ez a mi szűkebb kontextusunkban még inkább jelentőséggel bír – beárménykolta az

Ausztriával folytatott, többször megszakadt és újrakezdett tárgyalásokat is. A király „meggondolatlan restaurációs kísérlete ott is komoly aggályokat váltott ki, ráadásul hazánk Nyugat-Magyarországgal kapcsolatos – mindaddig sikeres – időhúzó taktikáját is ellehetlenítette”. A miniszterelnök (ellentétben a nyíltan legitimista, ám a térségben népszerű, s beagyazottsága okán nélkülözhetetlen Sigray Antallal) maga is belebukott a király akciójába. Az osztrákok így keletkezett helyzeti előnyét csupán azáltal sikerült ellensúlyozni, hogy az Anschluss-mozgalmukkal kapcsolatos viták, és ezek nyomán az antant országok közvéleményének ellenséges hangjai is épp ekkoriban erősödtek fel. Aligha véletlen, hogy Bánffy külügyminiszter július közepén először próbálkozhatott meg annak felvetésével (a budapesti olasz követ felé), hogy „Sopron és környéke megtartása ellenében a magyar kormány átadná az Ausztriának ítélt területeket”. Augusztus legelején Masirevich bécsi magyar követ egy hasonló szellemű – területmegosztásban gondolkodó – magyar memorandumot nyújtott át Schober kancellárnak. A kompromisszumos megoldás iránti készséget, Ausztria és a győztes nagyhatalmak részéről egyaránt, végül egy nem várt, így a már lefutottnak elkönyvelt ügy kimenetelét újra kérdésessé tevő, a magyar fél oldaláról a változtatáshoz szükséges önerő meglétéről tanúskodó eseménysor hozta el.

A nyugat-magyarországi felkelésről van szó, mellyel kapcsolatban – a kötet legterjedelmesebb fejezetében – Ujváry Gábor leszögezi: „Jómagam egyetértek azzal a mára általánossá vált véleménnyel, miszerint az ebben a formában a magyar kormány által sem kívánt felkelés nagyban – de írhatnám akár azt is, döntően – hozzájárult ahhoz, hogy Sopron és környéke Magyarországon maradjon.” A főtebb jelzett előzmények és a fiumei analógia alkalmazását felkaroló Teleki miniszterelnök magatartása ismeretében az is kijelenthető, hogy „a felkelést – bár kifelé erősen kritizálta a kormány és (látszat)intézkedéseket is tett azzal szemben – Bethlenék nem elleneztek, sőt, ügyesen felhasználták nagypolitikai céljaik érdekében.” A regionálisan még napjainkban is (érthető) buzgalommal ápolts kultusz kapcsán, érzelemmentes történelmi felülnézetből látni és láttatni kívánván azt, a szerző ugyanakkor hideg fejjel állapítja meg: „vezetői és résztvevői [...] többségükben nem innen származtak, így az ellenállás nem a térség önszerveződő lázadása, akaratnyilvánítása volt”. (118.)

A fejezet koherens összegzését adja a felkelés eseménytörténetének, bemutatja és plasztikus forrásokkal szemlélteti az augusztus végi kiürítési határidő közeledtével mind kétségbeesettebb tiltakozó demonstrációkat, a csak nemrégiben Selmebányáról Sopronba menekült Bányászati és Erdészeti Főiskola hallgatóinak eltökélt fellépését, a kialakított zónák rendszerét, a fegyveres összecsapásokat, az eskalálódó konfliktus miatt felélénkülő diplomáciai próbálkozásokat, az antant hatalmak részéről a merev elzárkózást felváltó irányvonalváltást, a »Sopront Burgenlandért« formula olaszok általi felkarolását, a magyar reguláris erők kivonását s rögtön utána a Lajtabánság kikiáltását, a „bandák” eltávolítására a kormány részéről tett erőfeszítéseket, illetve ennek részeként Horthy és Prónay személyes

tárgyalását. A nyugat-magyarországi felkelés részsikereinek értékelésében, valamint a „kinek köszönhetjük Sopron megtartását” típusú leegyszerűsítő kérdések megválaszolásában fogódzót nyújt Ujváry Gábor megállapítása: „A felkelők sokszor valóban hősiesség helyállása és önfeláldozása [...] mit sem ért volna, ha – az általuk elért eredményekre is nagyban támaszkodva – a magyar kormány és diplomácia nem élt volna minden adandó, apró lehetőségével.” (128.)

Az adódó lehetőségek legfontosabbja a velencei konferencia volt 1921. október közepén. A tárgyalásokat bemutató fejezet alap gondolata az, hogy az előkészületek során már minden fél számára világos nagyhatalmi álláspont okán a tanácskozás végkimenetele jóformán előre tudható volt. A magyar delegáció népszavazási kérelmének – nagy viták által kísért – átengedését tudomásul véve az osztrák kancellár, „Schober tulajdonképpen elfogadta Sopron és környéke elvesztését”. Ettől fogva, minthogy a kijelölt területen eleve „biztosnak ígérkezett a magyar győzelem”, Bécs számára a népszavazás mint „kompromisszum” inkább csupán kármentés volt már, amely mérsékelni volt hivatott azt a nyilvánvaló presztízsvesztést, hogy a békeszerződésben neki ítélt terület egy szeletét mégiscsak kiénekeltek a szájából. Ujváry szerint ennek ellenére az összes résztvevő sikerként könyvelte el a megállapodást. A magyarok úgy érezték – Bánffy külügyminiszter visszaemlékezését idézve –, hogy „mindent elértünk, amit elérhettünk”, az osztrákok az ő békeszerződésük óta tartó két évnyi vajúdas után mégiscsak birtokba vehették a nekik ítélt terület (majdnem) egészét, a nagyhatalmak egy újabb potenciális konfliktusgóc ügyét pipálhatták ki végre, maguk az olaszok pedig sikeres közvetítésük révén megerősítették helyüket a passzázszelet fújó hatalmak között (s egyben megalapozták a hamarosan szerződésben is rögzített „olasz–magyar barátságot”). Ennek fényében 1921 őszenek további eseményei az „egyértelmű siker” kihasználását veszélybe sodró tényezők elhárításaként jelennek meg: ebben a kontextusban válik érthetővé, miért kellett mindenáron leszerelni Prónayt és a nyugat-magyarországi felkelőket, illetve megoldani (és immáron törvényileg végleg lezárni) a király újabb visszatérési kísérlete révén előállott, akár még a népszavazás lebonyolítását is veszélyeztető, sőt, újabb megszállással fenyegető helyzetet.

A kötet utolsó egysége a szakirodalomban igen alaposan feldolgozott és a nagyközönség által is jól ismert esemény, a népszavazás körülményeit mutatja be. Végigvezet a korábbiakhoz képest is feltűnően éles hangú propagandatevékenység alakulásán, szemléletesen illusztrálja a röplapok, plakátok, karikatúrák és sajtócikkek félelemgerjesztéssel, illetve fenyegetésekkel operáló, „fekete-fehér” szemléletű és a kölcsönös sztereotípiákat elmélyítő próbálkozásait. Mindezzel világossá teszi, hogy az osztrákok számos panaszával és erősen egyoldalú interpretációjával ellentétben a propaganda végtelen eszköztárát valójában mindkét fél skrupulusok nélkül alkalmazta, és azt is, hogy a Magyarország mellett agitálók ellenében egy hasonlóan jól szervezett osztrák ellenoldal sorakozott fel, amely nem volt akadályoztatva abban sem, hogy intézményes keretet öltön (Oedenburger

Heimatdienst). Márpedig az osztrák érzelműek maguk sem zárkóztak el attól, hogy a verbális, de akár a fizikai összetűzéseket is felvállalják; e téren tehát nemigen különböztek a magyar ügy úgyszintén eltökélt és emocionális túlfűtöttségükben mindenre kész védelmezőitől. (Utóbbiak közt a Sopronba épp ekkoriban áttelepült selmeci főiskolások igen fontos szerepet játszottak, ők ugyanis a város mellett saját intézményüket is védelmezték. Az kevésbé ismert, hogy Sopron városa 2019-ben felsőoktatási intézményének centenáriumát is ünnepelte, és az ehhez kapcsolódó tudományos rendezvények révén az egykori diákság integritásvédő tevékenysége is megkülönböztetett figyelmet kapott.)

Az 1921. december 14–16-án megtartott népszavazás lefolyásáról és eredményeiről gazdagon adatolt, táblázatosan is szemléltetett összegzést kap az olvasó. A teljes népszavazási területen (hatalmas, 90%-os részvétel mellett) 65,1%-os, csak Sopron városát nézve 72,8%-os magyar siker született. A többséget, ismerve az etnikai arányokat, a magyar etnikum mégoly egységes állásfoglalása sem hozhatta volna meg: a győzelemhez az is kellett, hogy a németajkú lakosok egy része is a maradás mellé álljon. A végül 7000 voksnyi, valóban jelentős különbséget – a nemzetközi felügyelet mellett – család útján aligha lehetett volna biztosítani; ideje volna a számos visszaélésre, sőt, csalásra vonatkozó korabeli és a későbbiekben is tovább élő osztrák véleményeket e tekintetben némiképp árnyalni. Ugyanakkor, ha csak a falvak eredményeit nézzük, az is látszik, hogy náluk azért az elszakadás szerzett (egyes esetekben meggyőző, együttesen szemlélve vékony) többséget: csupán a magyarlakta Nagycenk, a horvát többségű Kópháza, illetve a németek lakta Fertőboz akart maradni (kivételt képezve ezzel a német falvak sorában). A patrióta érzület diadalát eredményező események tárgyalása a soproni népszavazást megörökítő emléklap és a nemzetgyűlés által 1922-ben meghozott emléktörvény (1922: XXIX. tc.) közlésével zárul.

Ujváry Gábor legújabb kötete révén egy látványos és szemet gyönyörködtető, tartalmában és kivitelezésében egyaránt igényes, esztétikai tekintetben is magas minőséget képviselő szakmunkát kap kézhez az olvasó. A gazdagon illusztrált, korrekt jegyzetapparátussal, rendkívül jól megválasztott forrásszemelvényekkel és az értelmezést megkönnyítő keretes szövegekkel ellátott, szép tipográfiájú, színes könyvet mintegy 300 képi, illetve szöveges dokumentum gazdagítja. A képanyagot a szerző – Dominkovits Péter, Tóth Imre, Lengyel Beatrix és Szende László értő segítségével – a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltára, a Soproni Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, illetve Központi Adattár és Digitális Képtárhelye anyagából válogatta. A „Hűség városa” a centenáriumi ünnepeket kísérő országos figyelemtől övezve, egy, a történelmi érdemeihez minden tekintetben méltó, a tudományos alaposságot az olvasmányos stílussal ötvözni képes, valóban reprezentatív kötet megjelenésének örvendhet, amelyet jó szívvel ajánlhatunk az érdeklődők figyelmébe.

MARCHUT RÉKA*

Kisebbségi vagy nemzeti trauma?

Márkus Beáta: „Csak egy csepp német vér” – A német származású civilek Szovjetunióba deportálása Magyarországról 1944/1945. Pécs: Kronosz, 2021. 472 oldal

„Malenkij robot”, elhurcoltak, deportáltak, internáltak, GULAG, GUPVI, foglyok, civilek, polgári lakosság, a kommunizmus áldozatai – mind-mind olyan hívószó, amely a mai közbeszédben azt az eseménysort igyekszik körülírni, meghatározni, melynek során a II. világháború végén az előre nyomuló Vörös Hadsereg hadifoglyokat és civileket szállított a Szovjetunió kényszermunkatáboraiába. A magyar Országgyűlés 2012. május 21-én a „Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapjává” nyilvánította november 25-ét. Ugyanakkor február 25-én, a kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapján is szokás róluk megemlékezni. 2015 ezen személyek emlékévé lett, melyet 2017. február 15-ig meghosszabbítottak. A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) egy 679 339 találatot (személyt) tartalmazó adatbázist tett közzé a „Szovjet táborok magyar foglyai” megnevezéssel 2021 tavaszán. A teljesnek mondható adatbázist, amelynek felbecsülhetetlen értéke van mind a kutatók, mind a hozzátartozók, leszármazottak számára, az MNL az Orosz Állami Hadilevéltártól vásárolta meg.

Ebben a terminológiai kavalkádban nem csoda, ha az érdeklődő olvasó, aki kezébe veszi Márkus Beáta könyvét, nem fogja tudni eldönteni, hogy a német származású deportáltakra emlékezünk-e november 25-én vagy február 25-én, vagy megtaláljuk-e őket a Levéltár jegyzékében. Elsősorban nem az emlékezetpolitika számlájára írható ez a bábeli zűrzavar, hanem sokkal inkább a korabeli források szóhasználatának pontatlanságai okolhatók érte. Ebből is látható, milyen nehéz helyzetben van az a kutató, aki ezt a kérdéskört rekonstruálni szeretné. Ahhoz, hogy valamennyire tisztábban láthassunk, szükséges a végtelenül precíz, pontos és hatalmas forrásfeldolgozó munka, amit Márkus Beáta egy évtized alatt végzett el. Ez kiemeli művét a hasonlók sorából, mert ilyen részletes alap kutatásra épülő mű ezidáig nem született. A szerző

* A szerző történész, a TK Kisebbségkutató Intézet tudományos munkatársa. E-mail: marchut.reka@tk.hu

a jelenlegi Magyarország területén élő német származásúak Szovjetunióba deportálásának bemutatását tűzte ki célul helyi és regionális szinten.

Munkája úttörő és unikális is. Márkus olyan témával foglalkozott, ami egészen a rendszerváltásig tabunak számított (bár a témával kapcsolatos anyaggyűjtés már korábban megindult), így 1989 ebből a szempontból is cezúra, nemcsak a történelem szakmában, hanem az eseményeket túlélők számára is, hiszen lassan-lassan elkezdtek előtörni az évtizedek alatt elnyomott történetek, traumák. Bő húsz évvel a rendszerváltás után a szerző olyan diszkurzív térben kezdte el kutatómunkáját, amikor az emlékezetpolitika már erőteljesen rányomta bélyegét a múlt eseményeire. Ez egyrészt könnyítheti a kutató munkáját, mert figyelemre és érdeklődésre számíthat, másrészt viszont a kimondott vagy ki nem mondott elvárások nagyon meg is nehezíthetik az objektív kép kialakítását. Márkus Beáta eddigi publikációin és köztük ezen a könyvön is érezhető, hogy nagyon törekedett a múlt hiteles, objektív rekonstruálására. Olyannyira, hogy az olvasónak az az érzése, hogy Márkus visszanyúlt a 19. század végére jellemző pozitivistá történelemszemlélethez, hiszen az az általa is utólag illuzórikusnak mondott cél vezette, „hogyminden elérhető forrást felkutassak és bevonjak vizsgálataimba”. (22). Láthatóan nehezen mondott le erről a célkitűzésről, mert még a 150. oldalon is azt olvashatjuk, hogy „[a] teljes rekonstrukció ilyen forrásadottságok mellett nyilvánvalóan nem lehetséges, még más források bevonásával sem”. Úgy gondolom, hogy ez az évtizedes kutatómunka történelemelméleti megközelítéseit is jelentősen formálta, az illuzórikus kép összetörésével valóságghűbb kép állt benne össze a történész és a múlt viszonyáról.

Márkus leírja, hogy két keret szokta meghatározni a témával foglalkozó szakirodalmi munkákat: az egyikben a deportált személyek csoportján van a súlypont, míg a másik – mostanság ez vált dominánssá – a tettesekre összpontosít. A szerzőnek mindkettővel szemben joggal vannak fenntartásai, munkájában arra törekedett, hogy a két szempontot egyszerre érvényesítse. A historiográfiai bevezetőben utalt rá, hogy a deportálással elsősorban Stark Tamás, Bognár Zalán és Varga Mária foglalkoztak, ugyanakkor kritikaként fogalmazta meg, hogy a német származásúak „csak egy kisebb csoportként jelentek meg a deportáltak széles halmazában”. (20.) A recenziens ezt a megállapítást azért nem fogadhatja el kritikaként, mert az elhurcoltak több száz ezres számához viszonyítva valóban kisebb csoportot jelentettek, bár arányuk az összslakosságon belül felülreprezentált volt. Erre a problémára még a későbbiekben kitérek.

A kötet hatalmas forrásbázis feldolgozásával készült. A munka gerincét többnyire a megyei levéltárak iratanyaga adja. Márkus tíz megyei levéltárban végzett kutatásokat; a vármegyei közigazgatás iratanyagán túl a járási és a települési szintet is vizsgálta. Emellett az Országos Levéltárban és egyházi levéltárakban is folytatott forrásfeltárást. A németországi levéltárakat is bevonta a vizsgálatba, így a Bundesarchivban és a bayreuthi Lastenausgleichsarchivban is kutatott. Lényeges az Ostdokumentationnak a bevonása, mert a magyar történészszakma előtt

ez eddig kevésbé volt ismert. Az átnézett iratok többnyire 1944 és 1947 között keletkeztek. A levéltári iratanyag mellett a szerző egodokumentumokat (levelek, naplók, memoárok, interjúk) és korabeli sajtótermékeket is felhasznált. Korábban, 2013-ban közreadott egy deportáltakkal, elhurcoltakkal, az események átélőivel általa készített interjúkat tartalmazó kötetet, melynek munkálatai során szembesült azzal a történeti módszertani problémával, hogy az interjúk mennyiben használhatóak vagy nem használhatóak történeti forrásként. A kötetben nagyon szakszerűen alkalmazza az oral history eredményeit.

A kötet felépítése logikus, jól követhető. A hipotézist, historiográfiát és módszertani kérdéseket tárgyaló bevezető után Márkus történeti kontextusba helyezi kutatási témáját. Ezt követően a vizsgálati szempontokról olvashatunk. Ebben a részben földrajzilag körülírja a német településterületeket és deportálási régiókat, kifejti a hadiesemények alakulását. Kronológiailag is tágítja a horizontot, visszanyúl a két világháború közötti időszakra, amelyben a német kisebbség és a magyar nemzetiségpolitika viszonyát tárgyalja, valamint a németek politikai mobilizálódását mutatja be. Egy utolsó alfejezetben a német származás értelmezésének problematikájáról olvashat az érdeklődő.

Ezután következik a munka gerince, a németek deportálásának részletes tárgyalása a szerző által meghatározott öt deportálási régióban. *A deportálás utótörténete* című fejezettel a szerző a deportált személyek hazatérésével, itteni helyzetükkel foglalkozik; valamint, még tovább gördítve az idő kerekét, a deportálás emlékezetkultúrája is kap egy alfejezetet a könyvben. A munkát az összegző fejezetet követően, mellékletek, rövidítésjegyzék, irodalomjegyzék és névmutató zárja.

Lényegesnek tartom kiemelni, hogy Márkus a bevezetőben tisztázott néhány fogalmat (internálás, deportálás, németek, magyarok), amelyek alapvetőek a téma szempontjából. Manapság egyre inkább tapasztaljuk azt, hogy akár egy-egy megemlékező műsorban, akár a közbeszédben mennyire szakszerűtlenül és következtelenül használnak egy-egy kifejezést, ezzel táptalaját adva a különféle emlékezetpolitikai ferdtételeknek. Így például világosan le is vezet, hogy bár szokás a németek GULAG-ra való deportálásáról beszélni, a valóságban azonban a kutatás mai állása szerint senki nem járt közülük a GULAG-lágerekben, hanem GUPVI-lágerekbe kerültek. Márkus nagyon érthetően és világosan megfogalmazza a kettő közötti különbséget.

Bár nagyon igyekszik helyükre tenni a terminológiai pontatlanságokat egyes általa jól definiált kifejezések következetes használatával, mégis úgy gondolom, hogy fogalomhasználatával olykor ő is csorbítja a történeti hűséget. Önkenyvesnek tartom a deportálásnak csak a német származásúak elhurcolására való használatát, és erről a csoportról leválasztani a más származásúak és a férfiak elhurcolását. Márkus szerint az egyik deportálás, a másik elhurcolás. Az a véleményem, hogy semmi nem indokolja ezt a különválasztást, hiszen a deportálás jelentése, ahogy azt Márkus is leírja Glatz Ferenc nyomán: „bizonyos területek polgári lakosságának

vagy a lakosság meghatározott részének idegen országba, kényszerlakhelyre vagy gyűjtőtáborba kényszerítése, odaszállítása vagy telepítése.” (36). Ez történt mind a németekkel, mind a nem németekkel, még akkor is, ha a nőknek (és volt rá példa, hogy velük a gyerekeknek is) a deportálása csak a németeket érintette. Nem szerencsés kisajátítani ezt a kifejezést csak az elhurcoltak egyik csoportjára. Problémásnak tartom, hogy a szerző nem nevezi deportáltaknak például a Hajdúböszörményből, Nyíregyházáról, Debrecenből elhurcolt férfiak ezreit. Ezzel azt a tételét akarja igazolni, hogy a deportálás elsősorban a német lakosságot érintette, de akkor nem tud mit kezdeni azon emberek ezreivel például, akiket ezekből a városokból deportáltak. Márkus az ő deportálásukat a 4. Ukrán front 0036-os parancsának a „számlájára” írja, melynek értelmében Kárpátaljáról német és magyar nyelvű személyeket hurcoltak el. „[A] szakirodalom nem különbözteti meg a térségben egyértelműen a német származású civilek deportálását és az ilyen akciókat.” (154). Attól még, hogy a kutató megpróbálja szétszálalni – ha egyáltalán ez sterilen kimutatható lenne –, hogy kiket milyen parancs alapján hurcoltak el, a lényegen semmit nem változtat, ugyanúgy deportálták mindannyiukat idegen állam területén lévő kényszermunkatáborokba.

A szerző a terminológiai meghatározásoknál igyekszik bemutatni azt is, hogy kik a németek, illetve kiket tekintettek annak. Úgy vélem, hogy a könyv rámutat arra, hogy milyen sokféleképpen értelmezték azt, hogy kik a németek; ennek megítélése nagyon szubjektív volt. Márkus jószerevével ezt a magyar közigazgatási hatóságok számlájára írja elmarasztalóan, amivel a recenziens nem feltétlenül ért egyet. Egy helyütt a szerző azt írja, hogy „A községek vezetői nagyobb jelentőséget tulajdonítottak az öndefiníciónak, ha volt rá mód, az utolsó népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatai alapján hoztak döntéseket.” (102). Majd a Sváb Törökországból (Tolna és Baranya vármegyék) való deportálás során azt állapítja meg, hogy „[e]z nem jelentette azonban azt, hogy a szovjetek válogatás nélkül vitték volna a civileket – csupán azt, hogy a magyar hivatali népszámlálás eredményeit nem vették figyelembe a deportálandók kiválasztásánál”. (248). Márkus nem veszi figyelembe azt a Czibulka Zoltán által már feltárt, majd többek által hivatkozott körülményt, hogy a KSH nem adta, nem adhatta ki nekik az adatokat. Ez a kitelepítések előkészítésénél, sőt, a végrehajtásnál is probléma volt. 1944 végén, 1945 elején a helyi hatóságok még semmilyen népszámlálási adattal nem rendelkeztek.

Mivel a könyvben arról is olvashatunk, hogy milyen sokféleképpen értelmezték azt, hogy ki a német, ezért nem tartom szerencsésnek a könyv főcímét sem. Az eleki főszolgabíró jelentéséből vett idézet éppen azt a sokféleséget takarja el, ami a németek meghatározását jellemezte, ezért ez a címválasztás ugyanolyan önkényes, mint az, ahogyan a hatóságok vagy a szovjetek önkényesen besoroltak valakit a németek csoportjába.

A munkának azonban egyik nagy érdeme, hogy a kutatás, amelyre épül, régiókra lebontva a teljes jelenlegi országterületre kiterjed. A szerző öt „régiora” osztotta

az országot: Sváb Törökország (Baranya, Somogy és Tolna vármegyék), Budapest és környéke, Bács-Kiskun, Békés-Csanád és Északkelet-Magyarország, és így öt esettanulmányt készített. Nagyon fontosnak tartom azt a szempontrendszert, amit következetesen végig visz mindegyik régió bemutatásánál: először regionális szintű térképeken ábrázolja településenként a deportáltak számának arányát, majd a terület földrajzi meghatározását írja le és a közigazgatási határok alakulását. Ezután következik az etnikai összetétel ismertetése és a németek politikai szerveződése a térségben a két világháború között és a világháború alatt. A deportálások végrehajtásának bemutatása során hat szempontot vizsgál a szerző: 1. a vármegyei vezetések és a debreceni kormányzervek közötti interakciók; 2. a vármegyei vezetések és a szovjet parancsnokság közötti interakciók; 3. az alsó szintű közigazgatás és a szovjet parancsnokságok közötti interakciók; 4. a vármegyei vezetések és az alsó szintű közigazgatás közötti interakciók; 5. az alsó szintű közigazgatás saját hatáskörében tett intézkedések; 6. és végül az érintettek, hozzátartozók és ismerőseik akciói. Ez a szempontrendszer egyrészt áttekinthetővé teszi a munkát és lehetőséget ad a regionális összehasonlításra, másrészt azonban néhol nehézkessé is teszi az események követését.

Amint azt már említettem, a munka forrásgazdagsága a kötet legnagyobb érdeme, a források alapján levont következtetések néhol azonban olyan ítélezőek és sommásak, melyek eltakarják azt a sokszínűséget, amit a források adnak az olvasónak. Egy konkrét példát szeretnék erre kiemelni. Január elején az Erdei Ferenc által vezetett belügyminisztériumban már tudták, hogy mi történik a deportáltakkal. Erdei magukra hagyta a helyi hatóságokat a szovjet parancsnokságokkal szemben, és nem tájékoztatta a lakosságot arról, hogy mi várható, olvashatjuk a könyvben. „Őt, illetve a magyar kormányt tehát súlyos felelősség terheli azért, ami 1945 januárjában történt.” (112). A magyar közigazgatás embereit Márkus ugyanígy elmarasztalja azért, amiért nem tiltakoztak a németek deportálása ellen a szovjet parancsnokságnál. Majd ugyanez az elmarasztalás folytatódik az 1945 tavaszától kezdődő korszakra vonatkozóan is, amikor a magyar kormány a hadifoglyok és a polgári civil lakosság hazahozatalára tesz erőfeszítéseket; Márkus szerint ez diszkriminatív volt a németekre nézve. A történeti kontextus nagyban segítené a történeti értékelést: 1944 végén, 1945 elején Magyarország hadművelleti terület, ahol a fegyverek ropogása az emberek egzisztenciális létének a meghatározója. Ez nem egy békebeli jogállam időszaka, amikor tiltakozni lehet az igazságszolgáltatásra hivatkozva. Az egyedi esetek számomra éppen azt mutatják, hogy a helyi közigazgatás vezetői sok esetben mentették, ami menthető, de igen korlátozott volt a mozgásterük. Ugyanígy láthatunk példát arra is, hogy elmenekültek, vagy személyes ellenfeleiket igyekeztek a szovjetek kezére adni. A túlkapások pedig az emberi gyengéséget mutatják, ezért véleményem szerint nem lehet a teljes közigazgatási apparátusra ítéletet mondani. 1945 tavaszától pedig a berendezkedő új rendszerben megvoltak azok a keretek, amelyek között esetleg eredményeket lehetett elérni.

Ahogy általánosságban a magyar kormányt és a magyar hatóságokat nem lehet elítélni, úgy természetesen felmenteni sem lehet a felelősség alól, de az ítékezés, amellet, hogy vitatható, kérdéses is, hogy történelmi feladat-e vagy sem; a közös trauma feldolgozásában nem biztos, hogy segít, nem visz előre. Nyilvánvalóan nem volt szükség például egyetlenegy „árulóra” sem ahhoz, hogy a szovjet katonai parancsnokság tudja azt, hogy Balmazújvárosban németek is élnek. Ez köztudott volt akkor is és most is, a katonai hírszerzés pedig működött „árulók” nélkül is. Amikor egy hadsereg bevonul egy hadműveleti területre, arról előzetesen már információi vannak.

Az események helyes értékeléséhez pedig biztosan szükség lett volna a bevezetőben egy olyan mondatra, hogy 1941-ben Németország megtámadta a Szovjetuniót. 1944 végén, 1945 elején ez a két ország egymás ellen hadban álló fél, és ennek a háborúnak az áldozatai azok a német civilek is, akiket a Szovjetunióba deportáltak. Magyarország pedig Németország oldalán és a deportálások idejében már német megszállás alatt szintén a Szovjetunió ellenfele, a Vörös Hadsereg pedig úgy szabadította fel Magyarországot, hogy közben megszállta. Ha ezeket szem elől tévesztjük, akkor a részletek fognak olyannyira kinagyítódni, amelyek alapján téves következtetéseket fogunk levonni.

A szerzővel ellentétben úgy gondolom, hogy a deportált németek története igenis a magyar nemzeti tragédia része is, ugyanaz a sors várt rájuk a Szovjetunió kényszermunkatáboráiban, mint a magyar és a más etnikumú deportáltakra. Ezért tartom kifejezőnek az említett levéltári adatbázis címét is. Természetesen ez nemzetfelfogás kérdése, és ezért elfogadhatónak tartom azt, ha a szerző erről más gondol.

Márkus Beáta munkája és az abból megszületett könyve a történelmi szakmát gazdagította, a magyarországi németek történetének újabb fontos állomását jelenti, műve megkerülhetetlen az ezzel foglalkozó kutatók számára. Olyan hiánypótló kötet, mely az eddigi legteljesebb forrásbázissal mutatja be a magyarországi németek deportálásának történetét és lehetőséget ad a regionális összehasonlításra.

KOVÁCS ESZTER*

Migráció és Kelet-Európa: Az elképzelt nemzet kihívásai

Ruxandra Trandafoiu: *The Politics of Migration and Diaspora in Eastern Europe. Media, Public Discourse and Policy*. Routledge, 2022.

Ruxandra Trandafoiu az angliai Edge Hill University oktatója, szakterülete a kommunikáció és a migráció; munkásságában e két szakterületét ötvözi. Egyik legismertebb könyve az Egyesült Királyságban dolgozó román migránsok online transznacionalizmusáról szól (*Diaspora Online: Identity Politics and Romanian Migrants*. Berghahn Books, 2013). Idén megjelent könyve a kelet-európai régió kortárs migrációs folyamataira adott válaszokat vizsgálja a közpolitikák, a közbeszéd és a média szintjén.

Napjainkban Kelet-Európa újra a fókuszba került, főleg a demokrácia leépülésével kapcsolatos politikai döntések miatt. Nem meglepő ezért, hogy Trandafoiu könyvében is Magyarország, Lengyelország, illetve Románia szerepelnek a legtöbbet. Fontos azonban leszögezni, hogy a szerző nem összehasonlító vizsgálatot ad valamilyen szempont szerint kiválasztott országokról, hanem a régiót érintő migrációs folyamatokat és az azokra adott nemzeti válaszokat igyekszik általánosabb érvényességüként prezentálni. A téma két okból is meglehetősen nagy kihívás elé állítja a szerzőt. Mindenekelőtt azzal, hogy – amint erre a szerző is többször helyesen utal – a régióról nehéz homogén blokként beszélni. Trandafoiu sok energiát szentel annak, hogy megtalálja a közös pontokat bizonyos országok között, de arra is hangsúlyt fektet, hogy mélységében kifejtse és magyarázza a különbségeket. Második, és egyben kezelhetetlen kihívásként pedig azzal kell számolnia, hogy amiről ír, azt folyamatában kívánja megragadni, vagyis egy olyan témának szenteli a könyvet, amellyel kapcsolatban még csak tendenciákat látunk, érvényes tanulságokat nem feltétlenül.

A szerző fő állítása, hogy az elmúlt évtizedek globális és lokális migrációs folyamatai a régió országaiban felülírják azokat a toposzokat, amelyek korábban meghatározóak voltak a vándorlással kapcsolatos „nemzeti képzeletben”. Trandafoiut

* A szerző a TK Kisebbségkutató Intézet tudományos munkatársa. E-mail: kovacs.eszter@tk.hu

tehát az érdeklő leginkább, hogy a transznacionalitás hogyan írja felül a territorializáltan elképzelt nemzeteket, azaz milyen nemzeti válaszok születnek a régió országaiban a nemzetállamot a migráció különböző formái által ért kihívásokra.

A könyv hat fejezetből épül fel, amelynek mindegyike a jelenkori migrációs folyamatok egy-egy olyan részét mutatja be, amely a kelet-európai államok korábbi (hagyományos?) migrációs percepcióit kérdőjelezi meg és ezáltal (szak)politikai változásokat indítottak vagy indítanak be. A szerző sokszor külön reflektál az adott téma és a média összefüggéseire, illetve a roma népességet érintő migrációs folyamatokra és azok nemzetállami keretezésére. Módszertani szempontból nézve érdekes, hogy nem használ saját empirikus adatokat, hanem másodlagos forrásokra támaszkodik: már publikált kutatási eredményekre, szakpolitikai jelentésekre, politikusi beszédekre, újságcikkekre, illetve tudományos elméletekre alapozza az érvelését.

Az első fejezetben (Emigration) a régió országait érintő elvándorlást tárgyalja az 1989 utáni időszakban. Nem meglepő módon a kelet-európai országok EU-s csatlakozását jelöli meg a tömeges kivándorlás kezdőpontjaként, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a szabad mozgás miatti keletről nyugatra való munkamigráció valójában leegyszerűsítő állítás, és ha csak ebben a keretben értelmezzük a jelenséget, akkor figyelmen kívül hagyunk más fontos faktorokat. Kitér például Litvániára, ahol a 2008-as gazdasági válság, illetve az eurozónához való 2014-es csatlakozást megelőző gazdasági megszorító intézkedések miatt 2009 és 2011 között ugrott meg nagyon a kivándorlás, de utal Csehország és Magyarország példájára is, ahol az uniós csatlakozás után is viszonylag alacsony maradt az elvándorlás. Mindemellett arra is kitér, hogy az 1989 előtti migrációs hagyományok és azok beépülése a nemzeti migrációs képzeletvilágba igenis hatással bírnak a jelenkori vándorlási folyamatokra és azok nemzeti értelmezésére, így a határon túli kisebbségek anyaországaik felé való vándorlása, vagy a többnemzetiségű országok szegényebb régióiból a gazdagabbak felé vándorlás előkészítette a 2004 utáni migrációs „özönvizet”.

A fejezet legérdekesebb része a „mentális migráció” koncepciójának kifejtése, amely lényegében azt fejezi ki, hogy a digitális technológiák fejlődésével a migráció megélése eljut azokhoz is, akik nem vándorolnak el, ezzel pedig egyfajta migrációs képzeletvilág épül fel, amelyben a nem migráló egyének is (szelektíven) részesülhetnek a migráció gyümölcseiből. Ez a közös képzeletvilág aztán beindít egy hálózatosodást, és öngerjesztő folyamatként, illetve munkaerő- és szállásközvetítő cégek formájában facilitálni tudja az elvándorlást. Trandafioi arra is kitér a fejezetben, hogy a régió országai döntően reaktív politikákkal (a visszavándorlók kedvezményeivel, illetve Románia esetében a hátrahagyott gyerekek után járó állami támogatások tudatosításával) igyekeztek az elvándorlást kezelni.

A második fejezetet (Diaspora Rights and Duties) a diaszpórajogok és kötelezettségek témájának szenteli a szerző. Kiindulási pontja az, hogy a tömeges elvándorlással

szembesülő államok egyre inkább belátják, hogy az emigrálók nagy része nem fog visszatérni származási országába, ezért az államnak valamilyen viszonyt kell kialakítania a születőben lévő diaszpóra közösségeivel, és a kapcsolattartást biztosítania kell velük. Ez ugyanakkor nem mindig sikeres, hiszen a diaszpórák nem feltétlenül fogékonyak az anyaország közeledésére. Erre ad példákat a szerző az ukrán és a görög példák alapján, de ide kapcsolódóan a lengyel diaszpóra kapcsán is kiemeli, hogy bizonyos anyaországi politikák (ez esetben az abortusztörvény szigorítása) a diaszpórának az anyaország *ellenében* megélenkülő politizáltságát is kiválthatja. A szerző részletesen kitér arra is, hogy sok állam (például Magyarország, Bulgária, Lengyelország) esetében a diaszpórapolitika dominánsan kulturális keretben érvényesül, azaz a származási ország a kivándoroltak nyelvi és kulturális identitásőrzését tekinti elsődleges céljának. A diaszpóra politikai jogainak kiterjesztése kapcsán külön alfejezetben világít rá a román és a horvát esetekre, amelyekben a diaszpóra szavazata döntőnek bizonyult egy-egy választáson. Ezeknek az eseteknek a részletezése deskriptív marad, és főleg a horvát esetben nem világos, hogy hogyan kapcsolódik a fejezet gondolatmenetéhez (hiszen a horvát esetben a „diaszpóraszavazatok” többsége a boszniai horvátok szavazata, nem az emigránsoké).

A harmadik fejezetben (Return) a hazatérő migrációval foglalkozik a szerző. Egyik fő állítása, hogy a politikusok számára kifizetődő a hazatérő migráció támogatása, ugyanakkor ez a jelenség az egyén szempontjából gyakran egyáltalán nem pozitív fejlemény. Egyrészt a hazatérés nem feltétlenül a migrációs cél sikeres teljesítése miatt következik be, hanem a migráns lét nagyfokú kiszolgáltatottsága és bizonytalansága miatt. Másrészt pedig – és erre a szerző számos példát hoz a szakirodalomból – a hazatérő migránsok sokszor kifejezetten traumatikusan élik meg a „hazatérést”, és végül az otthoni újraintegrációra való képtelenség miatt számos esetben az újbóli elvándorlás mellett döntenek.

Részletesen összegzi azt a szakirodalmi anyagot is, amely a visszatérő migránsok gazdasági és társadalmi hazautalásainak (remittances) korlátaival foglalkozik, és ennek tükrében feszegeti azt a kérdést, hogy reális-e a „transznacionális hazatérőkre” a változás és fejlődés motorjaiként tekinteni. Ez a kérdéskör kétségtelenül az egyik legérdekesebb vonatkozása a hazatérő migránsokkal foglalkozó kutatásoknak, a szerző azonban itt is egy olyan témába nyúl, amelynek kapcsán a folyamat elején-közepén tart a régió, így általános érvényű következtetéseket nehéz levonni. Általános érvényűnek a származási államok hazatérést ösztönző politikáinak jellemzésével kapcsolatban tud megfogalmazni a szerző: ezek dominánsan reaktívnak mondhatóak, és a munkaerőpiaci reintegráción kívül a hazatérés egyéb fontos dimenzióival nem foglalkoznak. Ezek alatt a fontos dimenziók alatt Trandafoiu a hazatéréssel járó mentális, kulturális, adott esetben nyelvi kihívásokat érti, amelyek érdekesekek és fontosak ugyan, de nem világos, hogy ezeket a döntően pszichológiai és egyéni szinten jelentkező kérdéseket milyen állami politikák tudnák kezelni.

A negyedik fejezet (Kin Border Crossings) a határon túli kisebbségek elvándorlását tárgyalja. A fejezet bevezetőjében a szerző leszögezi, hogy a határon túli nemzeti kisebbségek felé irányuló anyaországi politikák egyrészt az ezen kisebbségekre szimbolikus – azaz a határok tiszteletben tartása melletti – igénybejelentésként értelmezhetőek, ugyanakkor belpolitikai és demográfiai értelmezésük is lehetséges. Trandafioiu arra fókuszál, hogy a nemzetpolitika elsősorban kártérítés, amelyvel az anyaország kompenzálni kívánja a területén kívülre került nemzetrészeket, és a nemzetben való tagság kiterjesztésével a nemzeti képzeletvilágot is erősíti.

Ez a fejezet kissé kilóg a többi fejezet logikájából, hiszen a határon túli kisebbségeknek nem a jelenkori és a globális migrációs folyamatokhoz kapcsolódó vándorlásával foglalkozik – a könyv szempontjából ez lenne a relevánsan kapcsolódó téma –, hanem két korábbi, mára talán már meghaladottnak tekinthető történetet elemez részletesen: a magyar státustörvényt és az ahhoz igen hasonló lengyel Karta Polakát. Ezek a szabályozások a tradicionális határon túli kisebbségek anyaországi tartózkodását érintő kedvezményeket tartalmazzák, és indirekten elősegítették az ezekből a közösségekből az anyaországba történő vándorlást. Magyarország esetében azonban a 2010 után elérhetővé tett kettős állampolgárság kiüresítette a státustörvényben garantált kedvezményeket, és az is világos, hogy a határon túli magyarok – kiváltképp a nem EU-s tagállamokban élő magyarok – migrációs döntéseire is fokozott hatással volt/van a magyar állampolgárság. Éppen ezért nem egyértelmű, hogy a szerző miért a húsz évvel ezelőtti kedvezménytörvény migrációs hatásait választotta a fejezet egyik témájául. A lengyel megoldás, a Karta Polaka ugyan kevésbé vesztett az aktualitásából, mint a magyar státustörvény, ráadásul a szerző által kiemelt különbségek az ukrainai és a litvániai lengyel kisebbségek kapcsán kifejezetten érdekesek, ugyanakkor a szerző is rögzíti, hogy a Karta Polakát övező közbeszéd és médiafigyelem nem tekinthető kiemelkedőnek. Az ukrainai lengyel kisebbség Lengyelországba történő migrációja kapcsán a szerző rávilágít arra, hogy milyen valós feszültségek keletkezhetnek a határon túli kisebbségeket és nyugatra kivándorolt állampolgárokat célzó hazai politikák között: 2017-ben arról lehetett olvasni, hogy Lengyelországnak csökkentenie kell az Ukrajnából érkező bevándorlók számát, különben a Brexit miatt hazatérő lengyelek ki fognak szorulni a hazai munkaerőpiacról. Noha ezen sajtóértesülések mögött joggal feltételezhető az orosz állam befolyásolási kísérlete, a felvetett kérdés elméleti szinten is érdekes, és a szakirodalom sem foglalkozik a nemzet- és diaszpórapolitikai célok közötti inherens ellentmondásokkal behatóan.

Az ötödik fejezet (Immigration) a bevándorlás kérdéskörével foglalkozik. A média szerepe ebben a fejezetben a leghangsúlyosabb, hiszen a szerző részletesen tárgyalja azt, hogy a bevándorlásellenes és xenofób attitűd terjedésében milyen szerepe volt és van a sajtónak. A régió különlegessége, hogy a bevándorlás intenzivitása nem áll egyenes arányosságban az általa kiváltott politikai reakció hisztérikusságával. Ennek a szerző szerint két oka van: a kulturális és területi integritás

meg nem oldottsága, valamint az, hogy a bevándorló munkaerő a kivándorolt munkaerőt helyettesíti, vagyis közvetlenül rámutat a népességfogyás okozta ürre. További regionális paradoxonként említi Trandafoiu, hogy pont azok az országok (Lengyelország, Magyarország) a legkevésbé befogadóak a bevándorlókkal, amelyek pár évtizede saját tapasztalatot szereztek a háborús és politikai konfliktus elől való menekülésből. Külön alfejezetben elemzi a 2015-ös menekültválságot és annak hatásaként a régió bevándorlásellenes politikai vezetőinek szövetségre lépését. Ezt az évet fordulópontnak tartja abban az értelemben, hogy a menekültválság tapasztalata – illetve sokkal inkább annak politikai és közéleti reprezentálása – megváltoztatta a régió országainak bevándorlásról való gondolkodását.

A hatodik fejezet (East and West) – a szerző szavaival élve – nem szigorúan vett komparatív vizsgálat Nyugat- és Kelet-Európa migrációval kapcsolatos diskurzusairól, illetve a média ennek alakításában való szerepéről. Itt főleg azt elemzi a szerző, hogy a migráció ügye Európa-szerte hozzájárult az anti-establishment, anti-mainstream és bevándorlásellenes pártok előretöréséhez. Fontos különbséget lát azonban abban, hogy míg Kelet-Európában ez együtt jár a hatalmon lévő kormányok média feletti minél teljesebb ellenőrzésével, addig Nyugat-Európában ez a folyamat nem jelentkezik. Ennek kapcsán érdekes az a felvetése a szerzőnek, hogy az 1989 utáni politikai változások mennyiben azonosíthatóak egyfajta kelet-európai dekolonizációs folyamatként, amelyben a régió sok tekintetben ugyan követi a nyugati példákat, de mégis egy saját fejlődési pályát jár be.

Összességében a könyvről elmondható, hogy témáját tekintve releváns, hiszen egy igen aktuális témát jár körbe, és rengeteg ismeretanyagot rendszerez. Trandafoiu behatóan ismeri a régiót, és helyesen szintetizálja a felhalmozott tudását, ugyanakkor nem egyszerűsít, nem esszencializál. Ezek nagy erényei a könyvnek. Fő következtetésével egyet lehet érteni, miszerint a „kibocsájtó országból befogadó országgá válás során összeegyeztethetlenné vált a nemzetről alkotott idealista elképzelés a jelenkori mobilitási tendenciák realitásaival” a régió országaiban. Ennek okát abban látja, hogy a kelet-európai migrációs tapasztalatok és hagyományok (a határon túli nemzeti kisebbségek és elvándorolt diaszpórák szerepe, a nemzet etnikai alapú definíciója, valamint az idegenellenességnek az oszmán időkig visszanyúló gyökere) más migrációs modellre determinálja a régiót, mint a nyugat-európai országokat.

Másrésztől viszont, mivel nem konkrét országokat választ a vizsgálatához, hanem egy tágan definiált kelet-európai régiót, elkerülhetetlen, hogy a valóban komolyan vett igyekezet ellenére néhol belecsússzon felszínes témabemutatókba. Több fejezetet (Emigration, Diaspora Right, Return) is azzal zár le, hogy nem látszik még, milyen irányba fog fejlődni a kelet-európai országok adott szakpolitikája, mert egyelőre főként ad-hoc reakciókat láthatunk a területen. Tartalmilag valós ez az állítás, ugyanakkor jogosan merül fel az a kérdés, hogy nem tudatos-e

ezeknek a migrációs jelenségeknek az ignorálása vagy felületi kezelése az adott országok részéről.

A régió migrációval összefüggő kérdéseivel foglalkozó, és kivált a régióban is élő kutatóknak és szakértőknek a könyv kevés tartalmi újdonsággal szolgál, de ennek ellenére szép számmal találunk benne újszerű értelmezéseket, kevésbé tárgyalt ügyeket, vagy eddig nem tematizált összefüggéseket. Érdeemes tehát a témával foglalkozó szakértőknek is elolvasni, de a könyv elsősorban a régió migrációhoz kötődő aktuális kérdéseivel ismerkedő olvasóknak ajánlott, illetve minden bizonnyal kiválóan hasznosítható egyetemi kurzusokon szakirodalomként.

A. GERGELY ANDRÁS*

Elbeszélt etnicitás II.

Kisebbség, szakralitás, mondavilág, képiség

Kisebbségekről szólva, és a polcokról szabadon válogatva is „kupacolásra”, csoportos tematikus tagolásra készítetett az ember. Sosem mindegy, mit mi után ismerünk meg, mi felől vezet megértési út a jelenségekhez – de ha nagyobb témacsoportok lennének is hivalkodó tömegben, még úgy is válogatni kényszerülünk, ha éppen nem szeretnénk. Alább egy ilyen alkalmi kapkodás anyagából készül szemle – avagy szemle helyetti körmondatok összeállítás. Lehetne persze a humángeográfia mint keret (alább az emberföldrajz, a kontaktzónák, a tájra-térre jellemző képek, s tovább az etnikai identitás térbelisége felé vezetve tovább), s lehetne a kultúra, ennek komplex öröksége, az emlékezet, a vallomásos önkép, az elbeszélésmódok milyensége, meg talán a textuális és vizuális örökség is olyan vezérfonal, amely a kisebbségi prózai jelent a szóbeliségre épült írásos jelenként követi szakrális lenyomatokban. E kétféle útválasztás itt most nemcsak választút, hanem körbejárás is valamiképpen, melynek a „jövő az emlékezetben” alcímet adhatnánk, s benne az előtérbe engedett kontrasztok újraszituálásával ismét régi kérdéseket tehetnénk fel. A „lelkiismeret és engedelmesség” e morálfilozófikus és formakereső ellentmondásait azonban inkább hagyom a legvégére, vagy egy következő alkalomra – mielőtt még elbátortalanítanám az Olvasót, miféle cikket lapozott itt föl.

Humángeográfia

Jovan Cvijić: *A Balkán-félsziget és a délszláv országok (Az emberföldrajz alapjai)*. Szabadka–Újvidék: Kiss Lajos Néprajzi Társaság–Vajdasági Művelődési Intézet, 2009. 568 oldal

A címben előjelzett kérdéskörökben csupán jelzésként lakozik a kultúrák és társadalmak szükségképpen térbe illeszkedtségének kérdése. De vajon jól illusztrálja-e

* A szerző kulturális antropológus. E-mail: andrasgergelya@gmail.com

mindezt a magyar társadalomtudományi gondolkodásban is kevésbé ismeretes Jovan Cvijić. A szerző „a napvilágot az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségektől tarka és sokszínű szegletében látja meg, amit birodalmi gazdagságként propagál, az utóbb komoly fáziskéséssel, Jovan Cvijić programadó nyilatkozatának hatására kezdi szárnyait bontogatni az első impériumváltozás utáni öndefiníciós kényszer hatása alatt [...] Ennek egyik velejárója, hogy Cvijić kötete most megjelenhetett, azé a kutatóé, aki az 1910-es években végzett terepkutatásaival a Balkán-félsziget domborzati vizsgálatait végezte el, majd a háború kitörésekor az emberföldrajzi kutatásainak eredményét kezdte bemutatni francia közönségének. Az egyes tanulmányok bemutatják a különböző balkáni népek jellemvonásait, lélektani, etnikai sajátosságait, s egészen kis tájegységekre lebontva bemutatja a földrajzi hatásokat a régiókra jellemzően. Munkája nagyon népszerűvé vált a korabeli francia tudósok, politikusok körében, amelyet állítólag a háborút lezáró békediktátumoknál is felhasználtak” – szól a kötet ismertetője. Cvijić viszont már a négy részre, tizennyolc fejezetre felosztott monográfia előszavában hangsúlyozza, hogy ez a több kötetre tervezett „*A földrajzi környezet és az ember* című munka első része. A *Délszlávok lelkialkata és társadalmi típusai* című részek a későbbiek során jelennek meg, [...] nemcsak a pannon és alpesi lelki típus körében végzett kutatások eredményeinek közzététele, de az említett tájak domborzati és településszerkezeti sajátosságainak bemutatása miatt is, melyek sokban eltérnek a Balkán-félszigeten és a Karszton tapasztaltaktól”. Viszont a tárgykörben és a tárgyalásmód francia emberföldrajzi és etnográfiai tanulmányokon, sőt kutatásokon edzett szerző párizsi egyetemi előadásain már hangsúlyozta: „A Balkán-félszigeten végzett vizsgálataim összegző bemutatását tűztem ki céloomul, a domborzati kérdésekkel nyitva a sort, aminek munkásságom és időm jelentősebb részét szenteltem. Időközben kitört a háború, és hasznosabbnak mutatkozott az emberföldrajzi kutatások eredményeinek bemutatása a maga teljességében. [...] Nem állt szándékomban az egyes országokban történő kutatásaim és tanulmányútjaim során tett emberföldrajzi és etnográfiai észrevételeimet e helyütt kifejteni, hanem emberföldrajzi koncepcióm bemutatására vállalkoztam”. E koncepció esetében az Olvasó meghökkenhet, ha *A domborzat és a gazdasági élet változatai, A szellemi fejlődés és az általános jellemvonások*, valamint *Lélektani variánsok* címen írja le a „pannon típus” bácskai-szerémségi-bánsági-zágrábi-szlavón-szlovén/alpesi karakterét, mint „emberföldrajzot”. Ez ötödik részt előzi meg a kelet-balkáni típus csoportosítást, előtte „néhány etnikai csoport” nyugat-macedón és moravai-ohridi változata, valamint az etnográfiai-szociológiai tények, a migráció, a lakhelyváltoztatás gazdasági és társadalom-lélektani indokai, a kulturális övezetek és történelmi események összefüggései kerülnek összefüggésbe, mely társadalmi-földrajzi hatáseggyüttest az első két fejezet földrajzi, éghajlati, növényzeti, természeti, talajtani és környezeti komplexitása előzi meg.

Cvijić a földrajzi nevekkal és ezek történelmileg változó mivoltával indít, s a kötet 530 oldalát a színes térképekkel, tájrajzok ábrázolatával, falusi háztípusokkal zárja. De ami a történeti ívet illeti: már a térség- és térföldrajzi morfológiával alapoz, hogy eljusson a nevezéktani ismeretek franciásan könnyed rajzolatáig: „A Balkán név Haemus helyetti említése nem teljesen pontos. A fogalom alatt a török nyelvű lakosság általában hegyet ért. A félsziget keleti részén élő török lakosság Balkánnak nevezi a régi Haemus keleti, legalacsonyabb és legjelentéktelenebb lankáit. Valószínű, hogy Ami Boué és más kutatók a kísérőiktől hallották a nevet, amivel a hegyerinc központi és nyugati részeit is nevezték, mert a törökök Balkánnak neveznek minden olyan hegyet, aminek nem ismerik a pontos nevét. A terület szláv lakossága a Haemus ezen részeit Stara Planinaként (Öreg-hegy) ismeri. Ez az egyedüli pontos név. Ennek ellenére a Balkán mint fogalom általánosan elterjedt a tudományos irodalomban és a térképeken, magában foglalva a Vrška Čukától a Fekete-tengerig terjedő hegyeket. A Balkán-félsziget elnevezés tehát a félsziget domborzatának téves értelmezéséből ered. [...] A hegylánc, melynek neve igazából csak a Központi-hegyerinc bizonyos részére használható, tévesen az egész hegylánc nevévé vált. [...] Az elnevezés alapja két tévedés, mely az antik, illetve a török korból öröklődik. A tévedések a félsziget fontos és viharos történelmével hozhatók kapcsolatba; nevének külön fontosságot kölcsönözve. A világon így is sok, tévesen adott földrajzi név található, a Balkán-félsziget nem áll egyedül e tekintetben. Nincs helye tehát a félsziget névcseréjének, ahogy ezt néhány német földrajztudós (Th. Fischer, H. Wagner, K. Oestreich stb.) javasolja, a félszigetnek olyan személytelen nevet adva, mint a Délkelet-európai-félsziget (Südost-europäische Halbinsel). [...] Érdemes még egyszer hangsúlyozni, hogy az így megvont határ egy időben politikai határt jelentett a török és az osztrák birodalom között. Valószínűsíthető, hogy ez a tény hatással volt a Balkán-félsziget északnyugati határainak megállapítására.” (17–18.).

A kötet 1922-es előszava már jelzi, mely gondolkodási, civilizáció-megjeleltési, „etnográfiai és szociológiai tények” körében bizonyul hasznosnak. Szinte minden fejezete a mai kisebbségkutatás aktuális tematikái közé illik, ugyanakkor a velencei térképésziskola munkáin, a francia földrajzi iskola XVII. századi térképein, valamint a Balkán-félsziget neves utazóinak munkáin edződött tudós összegző tudása elsősorban is nem a kérdésekre irányul, hanem a „tények” megnevezésére, historikumára, s így a balkáni népeket az „Égei körzet lakossága”-ként nevezi meg: görögök, törökök, albánok, aromusok, délszlávok létmódja, településtípusai, házai, társadalmi és vallásváltozási együtthatók mentén tárgyalja, „etnikai egység – nemzeti egység”, különbségek és típusvariánsok „pszichikai csoportjai” közötti változatokban jeleníti meg. A „lélektani variánsok” a „pannon délszlávok”, szlávok, szerémségi-bánsági típusok, zágrábi változat, „az igazi szlovén csoport” tagolással is mindössze nyolc oldal foglalkozik (523–530.), s közelnézetből meg tudhatjuk, hogy mondjuk a szerémségi-bánsági népszerűség érdelemdús, „heves érzelmek”

nyilvánulnak meg a magánéletben, „a lányok jobban kedvelik a büszke és bátor fiatalemberket, akik hősi játékokban győzedelmeskednek és ügyes lovasok. Ezeket a tulajdonságokat többre becsülik a gazdagságnál.” (525.). Talán ha a korszak társadalomtudományi ismeretanyagának némiképpen a népmeserethez közelítő vonásait meg a német típusú néprajzi kutatás korabeli tónusait keverjük az utazót érő hatások fogalmi készletével, ezek együtteséből formált társadalomismeret az, amit föllelhetünk Cvijić munkájában. Jelen van benne a nemzettudat építő eszmeisége, és a francia–német társadalmi közgondolkodás felé meglehetősen markáns gesztusok tömege is. Mai igényeink szerint leginkább a morfológiai alapozás és a társadalomismereti idealizálás közötti tartományban tartanánk érvényesnek. De vigyázat, az efféle elnagyolt leírásban talán több a tekintélytisztelet nélküli kritikái él, mint az kívánatos lenne. A vajdasági magyar kultúraépítés, a térségi identitás aspektusából azonban kincset érő alapmunka Cvijić könyve. A humángeográfia alapjaiként pontosító alcím ugyancsak a kor „emberföldrajzi” szemléletmódját tükrözi, sokszoros távolságban a tárgyalt társadalmi milióktól, és kisrepülőgépnyi magasságból pásztázva az interetnikus találkozások, kölcsönhatások, identitások, társadalomnéprajzi érzékenységek fölött.

Interetnikus érintkezések nyomán

Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerkesztette *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Könyvkiadó, 2010. 284 oldal

Az újabb társadalomtudományi kutatásoknak és lokális vagy regionális vizsgálódásoknak is köszönhetően a lokalitás- és identitáskutatók (valamint a párhuzamosan erősödő „használatelméleti” nézőpontot, az aktív befogadás tézisének magukévá tevő társadalomkutatók) egyre szélesedő köre a státusokra, még inkább ezek kultúraképző erejére, a saját „hangjukat”, identitásukat kifejező konstrukciókra hívta fel a figyelmet, többen a létmódok alternatíváinak recepciójában megszülető jelentéssz összefüggések és -értelmezések kreálásában látták a populárisabb önzonosság- és integrációesélyeket, avagy a kulturális és viselkedési örökség virulens formáit. Ezek a „modernnek” nevezhető minőségi mércék, eligazodási tartalmak sokszor megjelennek a kulturális és modernitásdiskurzusokban, s nemegyszer szemben is állnak vagy szembekerülnek a hatalmi felfogásmódokkal. Ennek kapcsán még látványosabb és harsányabb identitásreprezentációk formálódnak egybe, amilyenek például a határokon túli, kultúrák közötti, nemzetek kölcsönhatásait vizsgáló elbeszélésmódok tárgyaként sugallt „haza”, a nemzet, a közösség, az egység, az érdekazonosság vagy éppen a kortárs migrációs folyamatok tematikája, amely

nemegyszer új konstrukcióra épül – avagy kreatúrára inkább, csinálmányra, melyet javarészt pártpolitikai vagy történeti ideológiai legitimációs üzenetként sikerül megfogalmazni, de ez nem okvetlenül ered közvetlenül magából a történő történelemből és az aktív társadalomból!

A mentális és szociokulturális átmenetek ugyanakkor megannyi verzióban nevezik meg önnön hatókörüket, társadalmi terüket és indentitáshátterüket is. Kiváló példa erre a Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerkesztette kötet, amelynek már előszavában is mélyen alapozott a szakmai kritika a kutatók által be nem látott helyi világokról: „A 2002-es Hivatalos Népszámlálási statisztika adatai szerint Romániában 17 226 személy szlovák nemzetiségűnek, míg 3941 cseh nemzetiségűnek vallotta magát. A statisztika tanúsága szerint az 1992-es népszámlálási adatokhoz képest mindkét etnikum esetében fokozatos létszámbeli csökkenés jelentkezett: a szlovák közösség 2300 személlyel, míg a cseh közösség ennél is drasztikusabban, 2306 személlyel, azaz korábbi számarányához képest tíz év alatt 47 százalékkal lett kevesebb. A magyarországi 2001. évi népszámlálás adatai szerint 11 816 személy vallotta magát szlovák anyanyelvűnek, a szlovák nemzetiséghez tartozónak 17 692-en mondták magukat, míg e kisebbség kulturális értékeihez, hagyományaihoz kötődők száma 18 056 volt. A romániai nemzeti kisebbségekkel – a két legnagyobb kisebbségen, a magyar és a roma közösségeken kívül – sajnálatos módon csak viszonylag kisszámú társadalomtudományi és kultúrakutatási publikáció foglalkozik. Ez a romániai szlovák és cseh közösségekre vonatkoztatva is igaz. A magyarországi szlovákok körében számos alap kutatás zajlott, amelyek nyomán igényes összegző munkák, szintézisek is megjelentek. A nyelvtudományi, néprajzi, történeti és szociológiai kutatások koordinálásában és megvalósításában kiemelt szerepet játszott a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete”, ám „a romániai cseh közösségről kevesebb publikáció látott napvilágot. E munkák természetétől függ, hogy az illető kisebbségek megismertetésének folyamatában csak igen kis hatással bírhattak, tekintve, hogy többnyire az illető kisebbségek nyelvén íródtak, kis példányszámú publikációkban láttak napvilágot stb. A romániai szlovák és cseh kisebbség kutatásának terén tehát zavaró ’hézagokkal’, megoldatlan kutatási kérdések sokaságával találkozhatunk. Kötetünk természetesen nem tudja pótolni a feltáratlan területeket és hiányosságokat. Ám azért, hogy a magyarországi kutatók, illetve a romániai szlovák és cseh kisebbséggel kapcsolatos kutatások művelőinek munkáit egy-egy kötetben közreadva, mindkét többségi nyelvre, románra és magyarra is lefordítva közöljük, a kérdés egységesen fontos tudományos, politikai és közéleti vonatkozására szeretnénk felhívni a figyelmet. A kötet stúdiói számos klasszikusnak számító ’jelenbeli’ témát elemeznek, mint például a kétnyelvűség, nyelvi interferenciák, identitásfolyamatok, hasonulási törekvések és asszimiláció, kultúraörzés, interetnikus viszonyok és kapcsolatrendszerek, ugyanakkor a szlovák és a cseh kisebbség migrációjával, letelepedésével, közösségi stratégiáival kapcsolatos történeti kérdéseket is taglalnak.” (7–8.)

A kötet része annak a törekvésnek is, melyben a romániai magyar kutatók nemcsak a kétnyelvűség pártján, de a kölcsönhatások reményével közlik tanulmányait. ¹ E könyv három nagyobb „tematikus” egysége (*Kulturális viszonyok – történeti dimenziók; Kétnyelvűség, nyelvi interferenciák, Identitásfolyamatok, adaptációs és integrációs stratégiák*) a 18–19. századi vármegyei szlovák telepítésekkel (Dancu Pál), az alföldi szlovákok kutatásának kezdeteivel (Ján Botík), valamint a bánági csehek történelme és kultúrája körüli bűvárlattal indít (Alena Gecse – Desideriu Gecse). E történeti és etnokulturális viszonyrendszer oktatási, egyházéleti, felekezeti iskolai kérdései, a szlovákság iránti érdeklődés megindulása és tudományos leírasi igénye, a környező etnikai csoportokkal együttélési stratégiák és kulturális kötődések létrejötte, a cseh népnév románság általi megnevezése, egyes közösségek belső szerveződése és működése, az intézményesülést, a mesterségek, ünnepi szokások, naptári és családi ünnepek, ezek révén az etnikai identitás megőrzésében és kifejezésében meghatározó folklór megmaradási folyamatát, az emlékművek, emléklapok és a kollektívnek nevezhető identitásépítés funkcióját elemzik. Ezekben vitathatatlanul meghatározó szerepű a nyelvhasználat, melyet a második blokk tanulmányai tematizálnak a kétnyelvűség és a kölcsönhatások szempontjából. Gyivicsán Anna közel 50 település szlovák nyelvszigeteinek akkulturációs folyamatait tekinti át, etnikai (szlovák) kulturális modellek belső tartalmi rétegeztségét használja vizsgálati szempontként, figyelemmel a népi, egyházi és az elitek kultúrája közötti különbségekre is (ide értve a kialakult magyar–szlovák kétnyelvű kultúra nyelvi és tartalmi dualitását, funkciójának leírását is). Krupa András mint a szlovákság békési kutatásának egyik első szorgalmazója a népi kultúra és kétnyelvűség viszonyában a kulturális környezet folklórjelenségekben kimutatható verzióira figyel elsősorban. Pavel Rozkoš a román nyelvnek a nagylaki szlovák nyelvjárás szókincsére gyakorolt hatáselemeit, változását követve mutatja ki, hogy a nagylaki szlovák nyelvjárás a környező népek idegen nyelvi hatása miatt nem azonosítható egyetlen szlovákiai vagy más regionális szlovák nyelvjárással sem. E nyelvsziget típusú, többségi nyelv irányába ható asszimilációt látatja. A tótkomlói többszerzős esettanulmány (Tóth Sándor János, Tuska Tünde, Uhrin Erzsébet, Zsilák Mária) a magyar kontextusba illeszkedő nyelvhasználati identitás kérdéskörében a nyelvválasztás, kódváltás, kétnyelvűség, nyelvjáráshoz fűződő viszony, nyelvi attitűdök és sztereotípiák témakörében lát fontos összefüggéseket. Ilyenek köré szerveződik a harmadik tömb is, mikor identitásfolyamatokat és hasonulási stratégiákat elemző empirikus kutatások alapján tekintenek át recens átmeneteket: Rodica Colta az Arad megyei Angyalkút szlovák közösségének interetnikus viszonyrendszerét szemlélve látja úgy: az interetnikus hatások identitásmodelláló szerepet

¹ L. pl. a Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.): *Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában* című kötet (Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Könyvkiadó, 2009.) egyidejűleg románul is megjelent (*Procese și contexte social-identitare la minoritățile din România*).

kaphatnak még akkor is, amikor egy etnikai közösség fizikailag már nem él együtt településén, például az angyalkúti német közösséghez fűződő pozitív hatásában rejlik a szlovák lakosok lokális identitásattitűdje és narratívája, ebben a helyi „nagy emberek” imázsa, a tárhasználat gyakorlata stb. Gyivicsán Anna itt a magyarországi szlovákok nemzetiségi tipológiáját állítja fel, szakirodalommal, a szlovák nyelvszigetek közösségeinek földrajzi-ökológiai, a gazdasági faktorait, vallását, társadalmi struktúráját, a nemzetiségi intézmények működését, az egykori anyanemzettel megmaradt befolyás nyelvi-kulturális megjelenési formáit is az etnikai tudat tartalmához sorolva, magatartásokban és integrációban kimutatható (például demográfiai) jelenségekre építve. Mária Homišinová tanulmánya ezt a szlovákok szociális és etnikai identitásának konstrukciói alapján elemzi tovább 200 családot reprezentáló identitásjegyek empirikus példájával. Sínziana Preda a bányászati csehek migrációs törekvéseit és identitásának vizsgálatát a cseh falvak 20. századi társadalmi átalakulásokat utáni, a rendszerváltással megkezdődött munkamigrációja és az asszimiláció következtében az etnikai identitás átszerveződésének folyamatába illeszti. Szabó Orsolya is ezt teszi a pilisszentkereszti szlovákok kettős identitásával a nyelvi asszimilálódás, magas fokú kulturális hasonulás ellenére megmaradó (mindenekelőtt a szokáselemekben, rituális alkalmakkor megjelenő) kulturális kontextusokra építve.

A kötet az interetnikus egymásra hatások körébe vont kutatásokra, becslésekre, számadatokra, továbbá újdonságnak minősülő cseh–román, szlovák–magyar és kölcsönhatásokban megfogalmazódó entitásokra épül. A bányászati csehek kétféle kutatása (migráció és identitás kisebbségi kétféle mintázata), a migráció/identitás/globalizáció vallásszervezeti tematikája, a szlovák nyelvszigetek identikus formaképződései és hatásai érdeklődésre érdemesek akkor is, ha a szerzők egy részét és gondolataikat ismeri már a szakmai kérdésekről tájékozódó.

Örökséghelyzet a városfaluképpen

Tamáská Máté *Kassa-vidék településképei*. Budapest: Pesti Kalligram, 2013. 556 oldal.

Városkép és településszociológiai háttér, a tájkataszter és a monografikus igényű interdiszciplináris megközelítések együttese jellemzi a kötetet, melynek itteni megidézése nem kevesebbet jelez, mint ama szándékot, hogy a kisebbség körül megannyi jelenséget figyelembe érdemes venni, sőt folyamatában, átalakulásában és kölcsönhatásaiban is fontos megjeleníteni. Tamáska kötetét a Kassa-környék falvainak és városainak építészeti, tájba-tagoltsági és urbanisztikai örökségét mutatja be, amit a szociológus és műemlékpártoló szerzői attitűd helyez el a településképi, táji környezeti, migrációs és turisztikai dimenziók között. S ahogyan Cvijić Balkán-tája hordozza a történeti folyamatok, népcserék, környezeti harmóniák,

tájhasználat és településképi kölcsönhatások (hegygerincek, medencék, erdőségek, folyómedrek, dombságok, természeti határok) összképét, úgy Tamáska is kitér a kőfejtés, a legeltetésből városi iparba kerültek zónái, az építkezési hagyományok régi és új formakészlete, a szuburbanizációs sodrások közelképei révén bemutatható „karakterelemek” széles körére. Könyve nemcsak tájkataszter, településlexikon és fényképtár, de a történeti örökség és az iparosított közelmúlt kontrasztjára fókuszált „sirató” is. Mindennek nem ad „néprajzos” sirámokkal teli, az elmúló idő változásait fájlaló tónust, hanem a tájgeográfus módjára közelít az „emberföldrajz” települési szintű jelenségei felé is. Számára az „örökséghelyzet” fogalmi tisztasága „kutatási fogalom, módszer és leírás egyszerre”, mely által a kutatási hipotézis nyer visszaigazolást a tájtapasztalat révén: „Régi és új határa Kassa-vidékén az 1950-es 1960-as évek fordulójára tehető, amikor is a premodern, főként népi építőhagyományok elvesztették szabályozó erejüket, és átadták helyüket egy soha korábban nem tapasztalt gyorsaságú és léptékű építési konjunktúrának. A településkép történeti vizsgálata, örökséghelyzete a régmúltból halad a jelen felé, a jelenről fejt le a múltrétegeket, az építészeti elemeket az egykori településszövetbe ’helyezi vissza’, az építészeti elemeket mai kapcsolataik alapján elemzi: lineáris időfelfogás (időszalag) diszkrét, illetve dichotóm időfelfogás (régi-új)” változataiban. A „régi” mint „a múlt tetszőleges pillanatában” megragadható fogalom a „településkép klasszikus történeti leírása” mellett a mai „településképben összetorlódó idősíkokat visszarendezi az egymásra rakódott múltrétegekből koherens településfejlődési modellt alkotva” (13.), vagyis „nem csak a műemlékileg értékes együttesekre koncentrál, hanem a települések egészére, nem stíluskorszakokról, hanem általában a régiségről beszél, nem tárgyalja a csak régészetiileg feltárható rétegeket, miközben különös figyelmet szentel a közelmúlt fejleményeinek”. Szó kerül az időszak kiemelésére, mely az örökséghelyzet szempontjából „fordítottja a történeti gondolkodásnak. Míg az a múltból halad a jelen felé, és a múltat mint önálló egészet kívánja megérteni, addig az örökséghelyzet a jelenből tekint a múltba, s csak olyan mélységben, ahogyan az reliktumok formájában napjainkig fennmaradt. Mindezzel lehetővé válik, hogy a településszövetet, mint forrást, ne hiányos adathalmaznak tekintsük a múlttól, hanem a maga kiforrottságában elemezzük és értékeljük”. Vagyis hogy a „milyen volt” kérdésfeltevés helyett „több és mélyebb figyelmet kapjon a jelen struktúrájának a feltárása”, mely „nem arra vállalkozik, hogy a különböző korszakok településképeit rekonstruálja, hanem arra, hogy a különböző korszakokból fennmaradt emlékeket a mai településképben beazonosítsa”. Ezzel nem „visszajátszott történelmet ír”, hanem „a jelenben élő múlt szerepének feltárása” révén az építészeti elemek mint hagyaték és örökség együttes környezete, „tehát egy új, modernizációs szerkezetiség” részkérdései felé halad. (Forrás: <https://kassavidek.freewb.hu/>) Az örökséghelyzet mint építészettörténeti mintának tekintett objektumok és „a néprajzi gyűjtésre jellemző történeti periodizáció aspektusát kiegészíti a lineáris időt az értelmezésbe bevonó, a pozitívista

megjelenítést a természeti táj fizikai törvényszerűségei melletti percepcióval, a falu- és városleírások ’települési táj’ fogalmaival” gazdagító aspektussal.

Tamáska szándéka „az építészet-topográfiai megközelítésmód”, az eredeti társadalmi kontextusukat jórészt elvesztett történeti struktúrák megnevezése mellett az agglomerációs tér településhálózati adottságaira, a társadalom válaszaire és megoldásaira, a táji beágyazottságon, az utca- és udvarképek sorozatán át a településszerkezeti örökség totálképének megalkotására törekedni. A kötet végére került Településlexikon is funkciót nyer ezzel, mivel aprólékos részletrajzot ad a lakóhelyek jellemzőiről, háztípusokról, modernizációs folyamatról, az örökség-és a turizmus hatásairól is, nem különben a Kassa-környéki agglomeráció struktúrájáról.

A kötet két nagyobb egysége a *Kassa-vidék örökséghelyzete* és a *Tájkataszter és településlexikon* fejezetekből áll össze (utóbbi a 265–495. oldalakon). A kistáji kataszter a Cserhát, Ida-medence, Felső-Ida mente, Dombvidék, Karszt, Felső-Bódva mente, Bódva-medence eseteit vizsgálja a táji beágyazottság, a belterületi tájkapcsolatok, a falvak vagy kisvárosok arculata szempontjából; aki pedig települési szintű tájékozódásra vágyik, annak a második nagyfejezet kínál élménykészletet, s aki a turizmus és örökségkérdések, „építészettörténet és néprajz határmezsgyéjén kialakult falufelmérések metodológiáját” keresné elméleti megközelítés céljából, az a mai faluképekben, városszintű tájékozódásban árulkodó vizuális aspektusokra lehet fogékonyabb a negyvennégy falu és kisváros részletes településképi elemzésére. E kisebbségi mezőben a narratív identitás-meghatározók persze jóval mélyebben és többdimenziósan vannak jelen, mindazonáltal a tájról nem mint kisebbségi mezőről szól, hanem a települések történeti térképétől a jelen utcaképekig és portáig végig is fotózva mindezeket, mely vizuális megjelenítés már majdhogynem táj-akusztikát hordoz, s amiként fennebb a bánási csehek migráció és identitás-mintázatok szerinti multipoláris megközelítése is kínált látható összefüggéseket az identitás és industrializáció/globalizáció tematikái, a nyelvszigetek megmaradása, új formaváltozatai felé, úgy Tamáska kötete is megleti forrásai között a megmaradás és változás megannyi aspektusát. Ennyiben is találó a kötet címlapján a régi térképre rávetülő új településfotó, a tájba tagolt „rég és új” kettősségének együttese, a rálátás és belátás intimitásainak objektívalt megjelenítése.

Régi-új formák, szakrális momentumok

Liszka József *Monumentumok. Szakrális (és „szakrális”) kisemlékek a Kárpát-medencében. Forma, terminológia, funkció.* Komárom – Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Etnológiai Központ, 2021. 702 oldal

Nehéz kulcsszavakban terminológiai és formai pontosságra törekedni, ha a szaktárgy (ez esetben vaskos szakkönyv) a maga térségi modellezésével, tartalmi sokszínűségével, monografikus elszántságával magában véve is körvonalazóan pontosító. Viszont Liszka József könyve esetében mindezek együttese munkál: irdatlan tömeg, mázsányi tudás, ezernyi forrás, lenyűgöző képanyag, elképesztő szorgalom és földolgozhatatlan mennyiségű ismeret áll benne, mintegy kétségbe is ejtő mennyiségben. Szinte el is megy tőle az ember kedve, annyi a részlet, sok évre való tájékozódást igényel. A szakrális néprajz és kulturális antropológia közös övezetében, az etnológia metodológiájával, a történeti nézőpont gazdag képviselésével, nyelvi többszörözés (szlovák, magyar, cseh, német szövegek) kimódolásával, a kisebbségi terekben releváns tartalmak idézésével, sőt nyelvi-retorikai cselekkel úgy ível át gyűjtőmunkát és értelmezést, hogy az messze nemcsak a kötet struktúrájában, hanem a gondolkodás és közreadás elszántságában is messzire vezet történeti és geográfiai tárgykörökben, s a közel ötszáz fénykép, rajz, térkép úgy segíti a tájékozódást, hogy még könnyeddé is teszi a szerzői vállalkás (helyenként önironikus, másutt kritikai) leíró tényanyagát. A mintegy százharminc oldalnyi irodalomjegyzék pedig a hivatkozott (szak)irodalmon túl a téma válogatott Kárpát-medencei bibliográfiájaként is kínálgatik a kutatók vagy eligazodni vágyók elé. Így viszont a kötet akkora, hogy komoly elszántság kell megmarkolásához!

De hogyan kerül a kisebbségi szférák jelenségeit pertraktáló folyóiratba a szakrális (és „szakrális”) kisemlékek megannyi momentuma? Bár a latin *monumentum* kifejezés az alkalmazások terében igen sokféle tartalmat vett magára (ugyanúgy emlékmű, díszemlék, műemlék, emlékjele, emlékoszlop, műalkotás, figyelmeztető, figyelemkeltő stb., mint eseti-alkalmi jelzés, tartalmi analógia révén jeladás, kegyességi gesztus felülete is), de mindezek együttese sem teljességgel lefedett a kötetben, melyről az egyéni és közösségi szakrális gyakorlat mindmegannyi másságot is tétel az tudástérben, nem csupán az emlékőrzés funkcióját. A földrajzilag lefedett tér szakrális kisemlékei („képes fák, képoszlopok, út menti feszületek, szentek szobrai stb.”) ugyanakkor mindvégig a vallásetnológiai és kultúrhistóriai szempontú megközelítéssel a katolikus és görögkatolikus közösségekre fókuszált, ennyiben vallási kisebbségi kérdésköröket is hoz, de persze a valláshistória által regisztrált eltérések, viták, építések és pusztítások, át- vagy felülrétegzések mikrohistóriája, interkommunikációs szféráinak teljesebb merítési köre már csak részben férhetek bele a feldolgozásba. A teljes lehetséges szaktudományi horizonthoz képest ez szöveg szerint kisebbségi terület, ahogyan Liszka maga is kisebbségi a szlovákiai, magyar,

társadalomkutató, egyetemi oktató, komáromi Etnológiai Központ igazgatója státuszában, de hasonlóképpen a kelet-közép-európai térség összehasonlító néprajza, folklorisztikája, vallásnéprajza, azon belül is a szakrális kisemlékek vizsgálata terén is számbeli kisebbségben van. Ám hasonlóképpen kisebbségi a saját szövegek közlési módjában is: a hétszáz oldal kétharmadában kiemelkedően sok személyesség ül szemléletmódjában, a tárgyválasztástól, saját korábbi munkáihoz² viszonyított jelen kötet hangnemétől, az „objektivitás” és a kutatás módja közötti interpretációs különbségektől kezdve a „leletanyag” feltárásáig és értelmezéséig, a megengedő interpretációkig bezárólag mindenütt. Ez viszont nem felszínessé teszi, hanem a tudatunkban sem könnyedén legyömoszható végtelen ismeretanyag könnyedebb olvasása és értése felé tesz kellő gesztusokat. Figyelemmel a régi konvenciókra és még többel a jelen keletkező hagyományaira.

Ám ha nemcsak „kisebbségezünk”, hanem „szaktudományozunk” is, érdemes belátni, hogy „a szabadban álló szakrális kisemlékek (képes fák, képoszlopok, út menti feszületek, szentek szobrai stb.) tudományos igényű vizsgálata (dokumentációja, elemzése, értelmezése) mind a magyar nyelvterületen, mind a szomszédos népek körében mindössze jó néhány évtizedes komolyabb múltra tekinthet vissza. A kiadvány első harmada a rendkívül sokrétű anyag terminológiai és tipológiai rendszerezésére vállalkozik, majd a tárgyalt anyag vallásetnológiai és kultúrhistoriái szempontú tematikai bemutatása következik. A következő rész a szakrális kisemlékek állíttatásának indítékait, történeti és geográfiai vonatkozásait tárgyalja” – szól a kötetismertető. Azt azonban nem közli, miről és mit kínál Liszka. Érdemes a tágabb kérdéskör felől indulni, amit a vallásnéprajz debreceni műhelyéből Bartha Elek így fogalmaz: „a vallás megteremti, állandóan fenntartja, újratermeli azt a környezetet, amely létezési feltételeit biztosítja”. Ezért a szakrális objektumok (nem művészeti és esztétikai!) leíró bemutatása és a néprajzkutatás horizontján megjelenítése egyfelől az eddig dokumentált anyag fölhasználására épülhet, nem függetlenül a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központjában 1997-ben létrehozott Szakrális Kisemlék Archívum alaposan megépített adatbázisától, melynek szintén megformálói közé tartozott Liszka, de a társtudományok kutatói, terepmunkásai által elvégzett, messze nem reprezentatív kategóriákban gazdag gyűjtésektől sem. Vagyis a reprezentativitás (még nem a totalitás) vállalása éppúgy erénye a kötetnek (tartalmi, „tudományos” és ikonográfiai értelemben is), mint az, hogy ekkora tudásbázissal járul hozzá a kutatási terület terminológiai pontosításához, ami hozzátesz az eddig még el nem készült, egész Kárpát-medencére kiterjedő lajstromba vétel készítéséhez. Rövidebben: Liszka „megteremti,

² *Zwischen den Kárpáten und der Ungarischen Tiefebene. Volkskunde der Ungarn in der Slowakei* (2003.); *Szakrális kisemlékeink* (2006, L. Juhász Ilonával közösen); *Szent Háromság egy Isten dicsőségére... A Szentháromság kultusza a szlovákiai Kiszalföld népi vallásosságában a szakrális kisemlékek tükrében* (2015.); *Határvidékek. Határok és határtalanságok az összehasonlító folklorisztika és etnológia szempontjából* (2016).

állandóan fenntartja, újratermeli azt a környezetet, amely létezési feltételeit biztosítja” annak a kutatási metodikának, mely erre a komplexitásigényre nemcsak számít, de maga is építi azt.

Elmerengésre késztet első látásra a könyv alcímébe iktatott „idézőjeles” pontosítás. A könyvcím a Határvidékek-kötetre analóg jelentésterű látszólagos bizonytalanság, s itt is a leíró-megnevező és kijelentő tényközlésre épít, de a jelleget megadó alcím Liszka számára is kísértésszámba ment: „A kötet tárgya a Kárpát-medencei szakrális kisemlékek bemutatása, olykor összehasonlító elemzése. Ennek a mondatnak egy része kézenfekvő lett volna akár könyvcímnek is, csak hogy épp öt esztendővel ezelőtt jelent meg az imént már említett gyűjteményes kötetem, amely az összehasonlító folklorisztika és etnológia körében született korábbi tanulmányaimat, közleményeimet igyekezett egy monográfia keretei közé helyezve (gyakran átfogalmazva, aktualizálva, hol szűkítve, hol kibővítve) közreadni.” (23.). Vagyis a szakrális kisemlékek „olyan, ember által készített, szabadtéri objektumok, amelyek funkciójuk, jelképrendszerük révén, a valláson keresztül az Istenhez kötődnek. Kicsit másként fogalmazva, a tételes vallások, esetünkben a katolicizmus (a római és görögkatolikusok) egyéni és közösségi vallásgyakorlását szolgáló, vallási tartalommal, kisugárzó erővel bíró, a zárt vallási tereken, a templomokon, imaházakon, kápolnákon kívül, a szabad ég alatt álló, esztétikai szempontból értékeslegesen kisépítmények, faragványok, valamint kétdimenziós képek jelentik a szakrális kisemlékeket. [...] Ami a „*szakrális*” (macskakörmök közötti) meghatározását illeti, az afféle *als ob...* [mintha...] *szakrális* lenne, csak éppen nem istenhithez, hanem mondjuk egy közösségi identitás érzelmeket kiváltó állapotaihoz kötődik. Nemzet mint vallás... Formailag, a kísértő rekvizitumok gyakran kísértetiesen hasonlítanak a szakrális megmozdulások tárgyi világára, s az azokkal való eljárásokra. [...] Az ókori körmenetektől a középkor és ellenreformáció, majd az újkor pompás úrnapi körmenetein át a náci tömegszemlékig, a kommunista május elsejei felvonulásokig, illetve (egyelőre lezárva) a 2021. augusztus 20-i Andrassy úti, csak kemény idegzetűeknek ajánlott felvonulásáig. Nos, egyebek közt ezeket az újpogány vallásokat, nemzet-vallásokat és az ő rekvizitumaikat illetem a »szakrális« jelzővel.” (24–25.) Viszont a szakirodalom „a művészet szakralitását szűkebb és tágabb értelemben is használja”: az „ars sacra” a valláson keresztül Istenhez kötődően „szolgálja az istentiszteletet, tehát a liturgiát, a templom művészetét, a hit oktatását és a magánájtatosságot, és mint ilyenek a képzőművészetnek és az iparművészetnek szinte minden ágát érintik. [...] A fogalom ebben az esetben nem lép be az esztétika sajátos világába, csupán a valláshoz kapcsolja a művészi alkotást”... (idézi Dávid Katalint, 24.)

Ehhez kapcsolja utóbb a kötet egész tartalmában a *Módszerek, források, adatbázisok* fejezet a kutatási szempontokat, a módszerek, dokumentációk révén, célzott terepmunka és „recens anyag”, történeti források (levéltári anyag, térképek, metszetek, festmények, fényképek, képeslapok, kis szentképek, nyomtatott és

elektronikus sajtó, helytörténeti munkák) elérhető összességét, az eredmények intézményes tárolását, közreadását (adatbázisok, publikációk, konferenciák) is beleértve. Majd a *Tipológia és terminológia* fejezetben a szakrális kisémlékek definiálásának kérdéseit, a forma (anyag) és funkció változatait, a kápolna „és társai” (kép, képoszlop és szobor) nyolc rétegbe tagolt osztályozási lehetőségeit (protoemlékek, építmények járulékos elemei, képoszlopok, út menti keresztek, haranglábak és harangtornyok, nyitott kápolnák, sírjelek-halálhelyjelek, haláljelek), nehezen besorolható változatait listázza. A harmadik fejezet a *Tartalom és forma* alaki sokszínűségét a Szentháromság, a vallási és kultúrhistoriái háttér, a vertikális elrendezés mint a kegyelem trónusa ábrázolások, továbbá a horizontális elrendezés mint az Atya, a Fiú és a galamb képében ábrázolt Szentlélek megjelenítései, ezek kiegészítő ikonográfiai programjai, végül a földrajzi elterjedés kérdései vezetnek tovább a Szent család, a Szentek (huszonkilencféle változat), végül a *Szoborsorok* (állítatások, fogadalmak, önreprezentációk, áthelyezések és rongálások) jelentésteréhez. A *Kitekintés, perspektívák, zárszó* fejezet már a kötetborító talányhoz köt vissza: egy feliratos köemlék nyitott, mégis zárt, befogadó, de a kisebbséghez asszociálható elhelyezés kérdését viszi tovább... – tovább, mert a kérdések nem lezárhatók, sorukat nem egyetlen pont, hanem három gyarapítja immár, főképp mert Liszka a címadó keretből „...nagyobbrészt azért mégiscsak a szlovákiai magyar nyelvterületről” hozott példákat sorolja: „valahogy szükségből erényt csinálva, a szlovákiai magyar nyelvterület az ugródeszka (vagy inkább rajtkő), ahonnan szemlélve egyre táguló, közben persze szükségszerűen egyre halványuló körökben szemlélem (kísérlem meg láttatni) a jelenségsokrot. Másrészt afféle metszete is a szlovákiai magyar nyelvterület a Kárpát-medencének: nyugaton kitéve az európai hatásoknak, míg keleten (Bodroghköz, Ung-vidék) már az ortodoxiával érintkezik. Vallásilag, társadalmilag és etnikailag is kellőképpen tagolt. Innen nézve viszonylag könnyen szemügyre vehetőek ugyanúgy a szomszéd népi (főleg szlovák, cseh-morva, osztrák, valamint lengyel, ruszin és ukrán), mint a ’tömb-magyar’ jelenségek. A kiindulási alap tehát mégiscsak a szlovákiai magyar nyelvterület...” (25.). Végül nem csupán újfent eligazít a kortárs kutatások között, de hangsúlyozza: „E rövid szemléből is kitűnik, hogy a szakrális kisémlékek hosszú ideig elhanyagolt tematikája az utóbbi években, évtizedekben amolyan slágertémája lett a kultúrtörténeti és a (vallás)etnológiai kutatásnak”, egyre „erőteljesebb a szakrális kisémlékek rendbehozatalának az igénye is, újak is állítatnak. A kutatásnak természetesen ezeket az új tendenciákat, kezdeményezéseket is nyomon kell követnie, miközben újabb és újabb kutatási, elemzési szempontok (szemiotikai aspektusok, ikonográfiai vizsgálatok, térhasználati kérdések stb.) kerülnek előtérbe...” (514.)

Térképén a Fertő-tótól az Ung-vidékig berajzolható gyűjtőkör tágitási lehetősége és „a térszerkezeti problémák körében a jövőben tovább vizsgálandóak a szakrális kisémlékek által meghatározott terek szintjei, azok egymáshoz fűződő kapcsolatai (a templom és a külső szakrális tér, a lakóház és a külső szakrális tér

stb.) A házi szentek hogyan jelennek meg a külső térben (házak oromfülkéiben, szakrális kisemlékekben (fára erősített képszekrényekben, képoszlopok szoborfülkéiben és így tovább). Mi magyarázza némely, rendkívül népszerű szentnek a szakrális-kisemlék-térben való feltűnő alulreprezentáltságát, mi indokolja, hogy bizonyos szentek inkább a templomba, mások inkább a magánszférába húzódnak vissza, s megint mások pedig inkább a külső tereken mutogassák magukat? Inkább már a téma recepciójához tartozik, de érdekes perspektívákat nyújthat annak a vizsgálata is, miként jelennek meg a szakrális kisemlékek az irodalomban (pl. Ady: Krisztus-kereszt az erdőn; Rilke: Heilige stb.), képzőművészetben, miként applikálódnak más iparművészeti ágakban (pl. szenteltvíztartók motívumai közt gyakran szerepelnek szakrális kisemlékek formájában is létező kegyszobrok, úmenti feszületek stb. ábrázolásai), kis szentképeken, üvegfestményeken és így tovább...” (513.)

Mindezekhez pedig, ahogyan belátja és zárja kötete súlyos egészét: „komoly aprómunkára lesz szükség a jövőben is”. Tény ez. A kutatáshoz, az íráshoz, de még az olvasáshoz is...

Folklórszöveg, történetmondás, hiedelem – Erdély

Erdélyi népmondák. Gyűjtötte: Bosnyák Sándor, Közreadja: Magyar Zoltán, Budapest: Balassi Kiadó – Néprajzi Múzeum, 2022. 380 oldal
[Magyar Népköltészet Tára]

Magyar Zoltán: *Történetmondás és ökológiai tudás. Egy mesélő ember Farkasokpatakán.* Budapest: Balassi Kiadó – Néprajzi Múzeum, 2022. 422 oldal

Magyar Zoltán: *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus.* I-IV. köt. Budapest: Kairosz Kiadó, 2021. 1992 oldal

Liszka József monumentális kötete, az aprómunka öröme és végtelen teljessége bizony nehezen felülmúlható, az olvasót a relatív teljesség okán még le is hangozó. Hogyan lehet ennyi tartalmat, adatot, szövegrészt, elemző gondolkodást, regisztrációs processzust, a kisebbségi lét kulturális örökségének ily aligha felülmúlható regiszterét megalkotni?! Közel reménytelen – hacsak az évtizedek be nem segítenek. De ugyanilyen évtizedek és segítő szereplők állnak talán ama végtelen munkának mögöttes világában is, melyet Magyar Zoltán teljesít ki rendszeres időközönként megjelenő műveiben. S ha mondjuk nem vesszük teljes publikációs jegyzékét, csak *A liliosos herceg. Szent Imre a magyar kultúrtörténetben* (Európa Könyvkiadó, 2000), a *Torna megyei népmondák* (2001), a *Zoborvidéki mondák és hiedelmek* (2002), a csángó, a kalotaszegi, a Kis-Küküllő menti, a gyimesfelsőlóki,

medvesalji, szilágysági, ördögfüzesi, farkasokpataki, hunyadi, csinódi, bodroγκözi, nagybányai, muravidéki, érmelléki, erdöháti, mezősegi, Körös-völgyi, gömöri, Fülekk-vidéki népmonda-gyűjtéseket (2001–2007 között), a középkor költészeti, művészeti, szakrális és folklorisztikai megjelenítésének stílusgyakorlat-forma opuszát, a *Halhatatlan és visszatérő hősök. Egy nemzetközi mondatípus Kárpát-mendencei redakciói* (Akadémiai Kiadó, 2001), vagy a *Motif-Index of Legends of Early Hungarian Saints*. (Studien zur Literaturwissenschaft 5. Herne, Gabriele Schäfer Verlag, 2009), esetleg *A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívum-index* kiadványt (Kairosz Kiadó, 2018) a maga tizenkét kötetével, akkor már a legkevesebb kételyünk sem támadhat arról, miként formálódik a folklórszövegek tudományos rendszerezése, a történeti mondák, a magyar néphit és szentkultusz regisztrációja, s az eredetmondák, hiedelemiszövegek gyűjtése, a mesemondók repertoárjának minduntalan gyarapítása abban a társadalmi térben, ahol a folklórkutató nemcsak saját hazája kisebbségi miliőben dolgozó aktivistája, de az erdélyi társadalom térbeli perifériáján meglelt adatközlők köréből megszállott módon tudásörökséget mentő megszállott is.

Magyar Zoltán a *Bosnyák Sándor gyűjtéséből* közreadott kötetében a magyar mondakutatás folklorisztikai eredményeinek kiadós kellékárát az Erdélyhez kötődő szövegekben nevezi meg. A folklórtörténet és a népköltészeti kutatások előzményeinek szemlészésével indítva ez a földrajzi táj parttalanul gazdag a hiedelemmonda és a történeti mondaanyag szempontjából. A kötet erdélyi magyar, bukovinai székely, gyimesi csángó három nagyobb fejezete a 20. század legjelentősebb folklórgyűjtői között is kiemelkedő helyet elnyert Bosnyák Sándor népköltészeti és hiedelemanyagát közli a kéziratban maradt folklórgyűjtése anyagaként. A publikálatlan hagyatékból 911 szöveget közlő gyűjtemény a három tájegység – etnikai csoport – prózaepikai hagyományainak átfogó igényű műfaji korpusza, melyet a gyűjteményt sajtó alá segítő Magyar Zoltán átfogó tanulmánya vezet be, és helyezi el a tágabb folklorisztikai összefüggésrendszerben, kutatástörténet, helyszínek, adatközlők, tájszavak, térképek és képek révén.

Szintúgy Magyar Zoltán jegyzi a *Farkasokpatak-i* kötetet, mely mintegy „észrevétlenül” a Magyar Népköltészet Tára sorozat XX. köteteként jelent meg. S bár (ahogyan Liszka kötetének helyszínein a tárgyi örökség és a kulturális-politikai-történeti jelentéskészlet is jelen van, úgy) a gyimesi csángó kultúra legarchaikusabb és leggazdagabb világa is végtelen textuális örökség a magyar nyelvterületen. S bár Gyimes alig fél évszázada került csupán a néprajzi érdeklődés előterébe, de mostanra egyike lett a legtöbbet kutatott tájegységeknek, miközben a helyi hiedelemvilág és népköltészeti hagyomány tanulmányozása mellett a Kelti-Kárpátok völgyeiben és havasi telepein élő csángók folklórájának kutatása még ma is meglepetésekkel kecsegtet. Jelen esetben az „ego-história” kevesebb szerepet játszik a történeti folklórananyag rögzítésében, mint Magyar Zoltán e kötetében a gyimesi mesemondó és autodidakta népművész, Tankó Fülöp Gyugyu

történetrepertoárjában, melyet az egyéniségkutatás eszközével és 420 szöveggel ad közre. A korpusz java részét a történetmondó által ismert mondák teszik ki, tetemes számban olvashatók ugyanitt mesék, tréfás népi elbeszélések és igaz történetek is, köztük a gyimesi természeti környezetre reflektáló narratív hagyományok, melyek a mesélő személyiségének szükségképpen teljes világát reprezentálják. Ez a huszonhét évet átfogó néprajzi terepmunka-gyűjtés magában foglalja a gyimesi prózaepika teljes spektrumát a meséktől az igaztörténetekig, a megőrzött népköltészeti örökségen túl pedig a mesemondó természetismeretét és ökológiai érzékenységét kapjuk ráadásként. A 422 oldalnyi terjedelmű folklórgyűjtemény 78 terepfotóval és portréval írja le a lenyűgöző tudású történetmondó prózaepikai repertoárjának, ismeretanyagának megközelítőleg egészét, s teszi közkinccsé is egyúttal. Kiemelendő még a gyűjtés közrebocsátásán túli száz oldalas bevezető tanulmány, melyet Magyar kiegészít egy havasi kirándulás szöveganyagának példás folklorisztikai elemzésével is.

Nem állítható talán, hogy efféle mesei gazdagságot soha-sehol-senki nem jelentetett meg, de mindenképpen sugallanom érdemes, hogy az etnicitás- és kisebbségstudományok forrásvidékein talán a legszebb élmény a gazdag szöveglelőhely. Magyar Zoltán amikor *A magyar történeti mondák katalógus* 12 kötetének megjelenését pár évvel követően most egy látens trilógia második darabjaként közreadta az *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus* négy kötetét, akkor sem csupán a történetimonda-rendszerezéssel foglalkozó külhoni példatárát vette figyelembe, hanem a magyar népi kultúra archaikus rétegében keletkezett erdélyi, számos szempontból unikálisnak számító kulturális örökséget is, mely magában foglalja megannyi generáció képzeletvilágát, s ezen belül azt a történeti tudásformát, egyebek közt hiedelemrendszert is, amely e narratív alakzatban mintegy népköltészeti alkotássá lényegül át. E munka is két és fél évtizedet ölel fel, s nem véletlenül jelenik meg benne „a monda- és hiedelemkutató elődök folklórgyűjtői és elméleti teljesítménye”, s a rendszerező szempont nyomán az adatbázis is (az Erdélyi Magyar Hiedelemmonda Archivum), amelyre épülve e szövegtörzs az archívum jelenleg 29 550 folklórszövegéből – átfogó igényű rendszerbe foglalással – a műfaji határterületek felé is kiterőt tehet, a mintegy 35 ezer szöveg, megközelítőleg 200 ezer metaadat így kerül be az első három kötet típusmutatójába, majd a negyedik kötet motívumindexébe.

Önkéntelenül is ismerülünk a textuális tömegben. De amint szövegtörzsi olvasatra merészkedünk, értelmezési mezőbe emeljük a végtelen szövegvilágot, mintegy átláthatóvá válik a katalógus irdatlan vállalása. Az *első kötet (Típus- és motívumindex I. A természetfeletti világ)* olyan hagyományokat foglal össze, „melyek az emberi világtól javarészt független természetfeletti szereplőkről és jelenségekről szólnak” – szól a kötet ajánlója. A témacsokrokba szerkesztett, fejezetekre tagolt kérdéskörök a sorsról és végről szóló folklórszövegeket, az előjelekkel kapcsolatos hiedelem-szövegeket, a halál és a halottak képzetkörét, a túlvilágjárás

megidéző, árnyaltan vallásos tónusú hiedelemtörténeteket foglalják egybe. A kötet legtestesebb része a különféle természetfeletti lényekről szól: a hiedelemlények népes csoportjáról, az ambivalens szerepkörben megjelenő ördögi segítőszellemről, a különféle természeti szellemekről és démonokról, az őstörténeti tradícióként is értelmezhető óriás- és tündérhagyományokról, majd végül „a tündérek ’elboszorkányosodásának’ közbülső fokozatát mutató szépasszony-hiedelemkört” öleli fel a természetfeletti világok narratívái által.

A *második kötet* a természetfeletti tudással és képességgel bíró embereket főhőssé tevő mondák világát emeli egyetlen óriási közös rendszerbe, mintegy „túlvilágjárás” kalandjába invitálva az olvasót. Ez még ráadásul tematikus ritkaság is, szerzői szóval „a magyar hiedelemrendszer legfőbb sajátossága, hiszen míg a nemzetközi folklórban e történeteknek más hiedelemtémákhoz képest csekély a számuk, a magyar néphitben minden másnál számottevőbb. Az erdélyi magyar folklórban a boszorkányról szóló mondahagyomány a legelterjedtebb, felölelve a 16–18. századi erdélyi boszorkánypercek anyagát is. Hasonló mágikus specialista az erdélyi néphitben a tudós, valamint a néző és látó, beleértve az e tájegységen főként jövődölői szerepkörben megjelenő táltost is”. De itt a helye a mágikus erejű idővarázslók és papok hagyománykörének is, a természetfeletti tudással és képességgel rendelkező emberek típusainak, meg ide került a legkülönfélébb mesterségek klasszikus folklóranyaga és a „mágikus specialistákról” szóló narratív hagyományanyaga is.

Magyar Zoltán kötetében egyszerűen kiválaszthatatlan gazdagság és tárgyi változatosság, elbeszélési stílus és többrétegű közlés veszi át a szerepet az adatközlőtől, a szövegvariációk gazdagsága és az elbeszélő módok színskálája első körben meggyőz arról: minden közlés úgy autentikus, hogy abból a jelentéstudajdonítások óceánja terjed tova. A *harmadik kötet* (*Egyéb mondák és bibliográfia*) kincsei között ugyanakkor olyan közlések jelennek meg, melyek az első két kötetben nem jutottak rendszerezett csoportba. Ilyenek például éppen az átváltozni képes emberek (farkasember, prikulics) kultúráképe, továbbá a mitikus állatokról és vadállatokról szóló pazar szövegcsoporthoz, sőt, a mitikus növényekről és mágikus tárgyakról szóló elbeszélésrétegek is fölfeslenek, majd itt kap helyet a tiltások és tabuk képzetköre, de éppen a Magyar Zoltán által létrehozott gyűjtések egyik izgalmas tematikai egysége az a szövegtár, amely a mindennapi mágia rítusait és elbeszélte eseteit tartalmazza. Ebben látszik meg legharsányabban az erdélyi hiedelemvilág narratív tradícióinak rendszere, melyben a gyerekijesztők szöveghagyományai, a hiedelemellenes népi elbeszélések (vagy ál-hiedelemmondák) és a kortárs tömegkultúrából fakadó hiedelemmondái jegyeket mutató szövegvilág is feltárul. E kötet végére került az erdélyi magyar hiedelemmondák eddigi legteljesebb bibliográfiája is.

A negyedik kötet (*Index, konkordancia, tanulmányok*) mintegy az előző három elméleti szintézise. Egyben tudományos segédanyaga is, mivel egy alfabetikus rendben megjelenített, a tárgyszavak gazdag szövegkörnyezetére megértés

fényét bocsátó motívumindexet tartalmaz, melynek kiegészítő használata révén a tárgyszavas mutatóban kereshető motívumok és mondatípusok népköltészeti környezetéről, folklórikus beágyazottságáról, ezáltal a hiedelemmonda-műfaj gazdagságáról is árnyaltabb képet kapunk, amit egy rövidítésjegyzék is követ. Ezt egészíti ki az erdélyi hiedelemmondákat rendszerbe foglaló, a nemzetközi folklorisztika eddigi legnagyobb szabású monográfiája, a nemzetközi környezetben, párhuzamokkal gazdag tárházban eligazító konkordanciajegyzék is, amely típus- és motívumindex formájában, mégpedig óriási és kiterjedt, rendszerező tudásbázisra építve formálja meg egy jellegzetes európai régió prózaepikai hagyományvilágát, melyet még egy önálló kötetnyi terjedelmű tanulmány is követ, ebben a nemzetközi előzményeket, a mondakatalogizálás kezdeteit, konferenciáit és katalógusait, rendszerezési kísérleteit, ezek objektív feltételeit és a műfaji átmeneteket ismerteti, avagy „a magyar és nemzetközi hiedelemmonda-katalogizálás történetét, a műfaji klasszifikáció alapját és előfeltételét képező adatbázis létrejöttét” mutatja be, így „a szöveg-hagyomány történeti és kulturális rétegzettségét, földrajzi és tematikai tagolódását, valamint regionális (‘transzilván’) sajátosságait ismerteti” – minősíti a könyv ismertetője. Vagyis hát az erdélyi magyar hiedelemmondák területi tagolódása és tematikai sajátosságai köré olyan tudományterületi körképet rajzol, aminek folklorisztikai, közléstörténeti, kisebbségtudományi forrásgyűjteményi jelentősége aligha nevezhető meg emelkedett jelzők nélkül.

Az *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus* négy kötete tizenöt fejezetben mutatja be az erdélyi magyar hiedelemmondák világát. Magyar Zoltán a korábbi könyvsorozatához hasonlóan ezt olyan folklorisztikai kézikönyvnek szánja, amely számos más tudományterület művelői számára is hasznos és útmutató is lehet. A néprajzon túl történeti, irodalomtudományi, művelődéstörténeti és nyelvészeti leágazásai is megvannak, sőt, nemzetközi összehasonlításban mintaadó is lehet a hiedelemmondák rendszerezői számára. S bár a Kárpát-medencén kívül e típus- és motívumindex a magyar nyelvterületnek csak egy etnográfiailag karakteresen körülhatárolható részét ismerteti, a szerzői indítékok között az egységes magyar kulturális örökség megjelenítése is szerepel, mint a magyar népi kultúra archaikus rétegét képviselő Erdély kulturális öröksége, ebben több generációs alkotó képzeletvilága, hiedelemrendszere megannyi motívumával, melyek a narratív formába szerveződött népköltészeti alkotások révén kapnak teljesebb jelentésteret.

Terek, generációk, örökség

L. Juhász Ilona: *Örök mementó. A Holokauszt emlékei Dél-Szlovákiában*. Dunaszerdahely: Vámbéry Polgári Társulás, 2015. 200 oldal

Olvasóként is megcsigányszerű, hogy egy könyvet nemcsak „tartalma”, tárgyköre alapján, hanem egy szinte felületi réteg hatására veszek kézbe alaposabban. Egy kötet, amely Heller Ágnes megidéző mottóval indul, talán önnön aspirációit is tükrözi valamelyest. „A legtöbben sem Gonoszak, sem Jók nem voltak, csak félre-néztek és hallgattak. S meg is magyarázták, miért néztek félre és miért hallgattak. Ők a talaj, amelyből a Gonosz kihajt” – szól L. Juhász Ilona könyve alaptónusa az etnikai-politikai és szimbolikus térfoglalás legutóbbi évszázadáról. A háborúságok jelei, a népirtás és fenekedés, gyűlölet és elvetemültségé válósággal megülik ezt a kötetet, mely a fennebb szóba hozott Liszka-féle szakrális kisemlékek mellett sok tekintetben a „nagyemlékek” jelképtárát kínálja. Igaz, megnevezett tematikai és földrajzi szűkítésben, de a szubjektív indítástól sem ózdkodva, meg a szakirodalmi búvárlatban, képanyagban, illusztrált forrásfeldolgozó attitűdben sem másképpen. „Vajon mi, (cseh)szlovákiai magyarok okultunk-e a holokauszt, a soá történetéből? A második világháború befejezését követően rövidesen a szlovákiai magyarok is üldözöttekké váltak az új Csehszlovákiában, rájuk sütötték a kollektív bűnösség bélyegét, a magyar szóért büntetés járt, s nem volt magyar nyelvű oktatás sem. Az ún. csehszlovák–magyar lakosságcsere keretében megvalósult kényszertelepítés során száztízezer magyar volt kénytelen elhagyni szülőföldjét: Magyarországra vagy pedig munkára Csehországba deportálták őket (többek közt az édesanyámat és családját is). A vagonokban, amelyek néhány évvel korábban a zsidókkal robogtak a haláltáborba, a csehszlovákiai magyarok kényszerültek szülőföldjük elhagyására. Ezúttal a mi elődeinknek kellett összeszedni a holmijukat, őket terelték vagonokba, mint egykor a magyar nemzetből kitagadott zsidókat, az egykori szomszédokat, barátokat, ismerősöket... A két deportálás körülményei azonban lényegesen eltértek egymástól. Míg a zsidók összezsúfolva, sokkal embertelenebb körülmények között a megsemmisítő táborba utaztak, a csehszlovákiai magyarokra szerencsére nem a halál várt. A Csehországba munkára deportáltak egy-két év elteltével hazatérhettek, s a Magyarországra áttelepítettek sem koncentrációs táborba, vagy egyes-nesen gázkamrákba kerültek. A szlovákiai magyarok számára a hontalanság éveit, s a lakhely kényszerű elhagyása máig elevenen élő trauma, a jogfosztást törvényre emelő Beneš-dekrétumok a mai napig érvényben vannak. Ezért is lenne logikus, hogy mi, szlovákiai magyarok sokkal jobban átérezzük a zsidók tragédiáját, s megértőbben, nagyobb empátiával viszonyuljunk a kisebbségekhez, hiszen a többségi társadalomhoz képest mi is kisebbségben vagyunk!” (11.)

A látszólag szimplifikált összehasonlító értelmezési gesztus itt nyilvánvalóan az elismerés tónusában és a (mintegy száz esztendeje folytonos) gyűlölködés,

kirekesztés, szélsőséges fenekedés nem múló politikai közgondolkodási hangulatában kap kötetnyi példát. A szerzői aprólékosság nemcsak a forrásfeldolgozás gazdag eszköztárára épül, hanem a rendszerváltás után is megerősödő és helyenként vandállá is váló közpolitikai, szinte vézskorszaktagadó attitűdök reflexióját is magában foglalja. Történelmi háttérrel rajzolva a kilenc fejezetre tagolt mű első blokkja foglalja egybe a szlovák és a magyar állam zsidópolitikáját, az 1989 előtti és utáni emlékműformálási szándékok és emlékjelállítási törekvések sajátosságait, hogy azután további tematikus egységeket formáljon a deportálásokról emléktábláinak-szobrainak-emlékjeleinek, a köztéri és temetői, családi és közösségi megjelenítéseknek, majd külön a roma holokausztot, a jeruzsálemi Jad Vasem emlékjel-völgyének jelképtárát, a családi emlékezetet, a többségi társadalom emlékezetét és emléknapjait, valamint az áldozatok kollektív memóriában megmaradó sajátos univerzumát, ezen belül is a zsidómentők emlékhelyeit bemutassa. A szlovák összefoglalót és aprólékos helynévmutatót a mellékletbe tett válogatott tematikus sajtóanyag és képtár előzi meg, keretet adva ezáltal is a jelek és jelzések kézikönyvének. „A holokauszt áldozatainak száma Szlovákia területén 100 000-re (Büchler 2009), Magyarországon (a visszacsatolt területekkel együtt) pedig 569 507-re tehető (Braham 2003). A hivatalos adatok szerint ma Szlovákiában mintegy 3000 zsidó él (Büchler 2009), Magyarországon pedig a 2001-es népszámlálás szerint a magát zsidónak valló személyek száma 12 871 volt.” (17.) A számok nem beszélnek önmagukért: nemcsak a szlovák nemzeti felkelés, „a szlovákiai zsidók ún. második deportálása” és a Hlinka Gárda aktív részvétele, a tömegsírba kerültek talán sosem végleges adatai („211 szlovákiai tömegsírról van tudomásunk”), de a végelgyengülésben, kórházban, menetoszlopban, ismeretlen módon elhunytak, besorozottak, gyermekek és számos nem definiálható kietlen körülmények okán áldozattá váló további sorsok még ebben a számadatban sem biztos teljességgel szerepelnek. (13–17.) A kötet tehát mindezeknek valamiképpen emlékjelet állít akkor is, ha részletes példákkal, interjúszövegekkel, sajtóanyagokkal, emléktáblafeliratokkal és a települési emlékezet megidézésével sem lehet biztos a teljes feldolgozásban. Vagyis emlékjel maga a könyv is, a törvényen kívülinek nyilvánított, a Zsidó kódex kiadása (1941. szeptember 10.) utáni időben menekülni próbáló, Magyarországra áttelepülő, embercsempészek által szöktetett, visszatoloncolt, hatósági kíméletlenségnek kitett, gettóba hurcolt, kirabolt, lemeztelenített és emberségében mindentől megfosztott érintettek sorsára fókuszált leltár is egyben. Nem kevésbé mementó arról is, miként folyik az emlékjelek, szobrok, emléktáblák, temetők, zsinagógák, települési szintű kollektív memória megbecsülésének, az emlékfosztás, a kegyeletgyalázás, a mindennemű társadalmi nehézség okainak zsidókra való ráterhelése, az áldozathibáztatás, az átideologizálás és a (párt)politikai aktivitásoknak alárendelt emlékeztetlenség, akár a háború előtti, alatti és utáni zsinagógabontás, temető-felszámolás és rombolás, kegyhelygyalázás vagy mártíriumtagadás.

Az emlékezet és emlékjel viszonyában L. Juhász Ilona számos regisztert különböztet meg, ezeket konzekvensen végig is viszi kötetén. A szoboralakzatban, feliratokban, emlékező alkalmak médiafeldolgozásában, mártírnapi felsorolásában, emlékezeti események megidőzésében, „Eleven Emlékművek” létrehozásában, deportálások emléktábláiban és további számos metszetben sorolja föl az „Izrael fiai ezreinek” emlékezetétül megvalósuló gesztusokat, hogy „Legyen lelkünk bekötve az élet kötelékébe” (28., 39.) A megjelenítések sokfélesége (emléktábláktól a sírfeliratokig, emlékező szertartásoktól a sajtóanyagokig, emlékfáktól a restaurált műemlékekig) ugyancsak alapot kínál a jelképtárak gazdagításához és az értelmezések gesztusainak értékeléséhez is. Mélyen vallomámos, ahogyan az Iványi Gábor és Majsai Tamás kezdeményezte emléktúra kamenyec-podolszkiji tömegsírról hozott cserjéje a Wesley udvarán megjeleníti a történeteket, vagy ahogyan a komáromi zsinagóga jelképes kemencéje őrzi a kollektív memória egy-egy apróbb üzenetét és az emlékezés gesztusának fenntartási szándékát, vagy a roma holokauszt fontosságának hangot adva a politikai gesztusok és etnikai különbékék kommunikációs (fotó)lenyomatait is megszólaltatja a szerzői szövegválogatás.

Nem mondanám szándéktalannak e kötet beemelését ebbe a válogatásba. Ha a bevezetőben említett „jövő az emlékezetben” tónus hivatkozási lehetőségeit keresem, akkor sem, de a realitásokban megbúvó emlékezeti ellentmondások föl-idézését tekintve sem lehet idegen a kontrasztok megnevezése, melyekben a régi kérdések megújításával a kortárs gondolkodás felelősségére is figyelmeztethetünk. S talán még inkább arra, amit e kötet mottójaként L. Juhász Ilona megidézett Heller Ágnesztől: a félrenézés felelősségét, a nem szólás vádját, s nem utolsósorban azt a kulcsmondatot, ami talán az egész kötetből messzire kihangzik: amikor az elhurcoltak menetoszlopában fölismert családanyától megkérdezi jószomszédja, hogy akkor ugye elvihetné a gyermekszoba bútorát...?! Ha másért nem, e szövegrészért már érdemes volt a szerzőnek figyelmeztetnie lehetséges olvasóit arra, mi van olyankor, ha a látható történetek efféle „olvasata” is részévé válik az emlékezésnek.

BABAI ZSÓFIA*

Tanulmánykötet a magyarországi németek aktuális kérdésköreiről

Phd-hallgatók széleskörű kutatási eredményei

Knipf-Komlósi Elisabeth – Müller Márta (Hrsg.): *Spracheinstellungen, Spracherhalt durch Schule, Identität-Neuere Untersuchungen zur Sprache der Ungarndeutschen*. (Nyelvi attitűdök, az iskolai oktatás szerepe a nyelvmegtartásban, identitás- a magyarországi németek nyelvének újabb kutatásai.) Budapest: ELTE Germanisztikai Intézet, 2021. 202 oldal, [Budapester Beiträge zur Germanistik, Band 83.]

A Komlósiné Knipf Erzsébet és Müller Márta szerkesztésében megjelent kötet az Eötvös Loránd Tudományegyetem *Budapester Beiträge zur Germanistik* című német nyelvű sorozatának 83. darabja. Az ELTE Nyelvészeti Doktori Iskolája hallgatóinak tanulmányait tartalmazza, amelyeket egy 2021. február 26-án Budapesten megtartott workshopon mutattak be. A szerkesztők előszavával és bevezető tanulmányával kezdődő mű hét doktorhallgató magyarországi németek kutatásához kapcsolódó tanulmányát adja közre. A kötet három tematikai blokkra osztható fel: 1. Nyelvi attitűdök, a beszélőközösségek tagjainak nyelvükhöz való viszonyulása; 2. Identitás és nyelv; 3. A kétnyelvűség iskolai kontextusban.

A tanulmányokból kiderül, hogy a fiatal germanisták kutatási tevékenységüket olyan témáknak szentelik, amelyeknek vizsgálata nemcsak magyarországi, hanem nemzetközi viszonylatban is jelentőségteljes, így lehetővé válik a magyarországi helyzet összevetése más országokban élő kisebbségekével, s a kutatási terület még komplexebb és érdekesebb lesz.

A kötet szerkesztői, Komlósiné Knipf Erzsébet és Müller Márta, mindketten az ELTE Germanisztikai Intézete Német Nyelvészeti Tanszékének oktatói, a többnyelvűség, nyelvpedagógia, valamint a magyarországi német kisebbség

* A szerző a Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Karának oktatója, a Német nemzetiségi óvodapedagógus szakirány felelőse. Email: babai.zsofia@uni-sopron.hu

oktatáspolitikájának nemzetközileg elismert kutatói, és rendkívül jelentős, széles körű kutatásokat végeznek a magyarországi német nemzetiség nyelvi attitűdjeivel, nyelvmegőrzésével, identitásának kérdéseivel kapcsolatosan, amelyek jelen kötet tematikáját is meghatározzák.

Komlósiné Knipf Erzsébet és Müller Márta *Zwischen Vitalität und Aufgabe. Dynamische Aspekte in der Sprache der deutschen Minderheit in Ungarn* (Vitalitás és feladat. A magyarországi németek nyelvének dinamikus aspektusai) című nyitó tanulmánya készíti elő a kötetbe emelt tárgyköröket, s megadja a tanulmányok tematikai irányát. A szerzők tanulmányuk első fejezetében rövid áttekintést adnak a magyarországi német kisebbség történetéről, számba véve történetük legfőbb fordulópontjait az 1941 és 2011 közötti népszámlálások tükrében.¹ A második fejezetben a magyarországi németek mai helyzetének társadalomtörténeti hátterére világítanak rá. Ebben a viszonylatban a német kisebbségnek a II. világháború utáni nagyarányú kiűzését és az itt maradtak azt követő elnyomását a legmeghatározóbb fordulópontoknak tekintik, amelyek következtében felbomlott a német nyelvű települések homogenitása, a kisebbség elvesztette kollektív identitástudatát és összetartó kommunikációs hálózatát. A német földrajzi nevek 2011-es bevezetését fontos pozitív irányú változásként említik, mellyel megteremtődött az identitás újraélesztésének és a helyi tájszólások presztízsemelkedésének lehetősége. A harmadik fejezetben az általuk meghatározott öt generáció nyelvhasználatában bekövetkezett változásokat írják le, ami elengedhetetlenül szükséges a nyelvi viselkedés, a nyelvválasztás és a nyelvi kompetencia, illetve a magyarországi németek jelenlegi helyzetének megértéséhez. A folyamat fontos tényezője a nyelvi kontaktus, amely manapság mind a szóbeli, mind az írásbeli nyelvhasználatban a magyar nyelvből származó transzferhez és gyakori kódváltáshoz vezet. A tanulmányban a kisebbségi nyelv beszélőinek saját nyelvükhöz fűződő viszonyával kapcsolatos véleményeket is olvashatunk, amelyekből látható, hogy mind a kétnyelvűség, mind a szilárd kétnyelvű identitás erősíti a nyelvi tudatosságot, és a saját nyelvi kompetencia jobb megítéléséhez járulnak hozzá. A negyedik fejezetben bemutatják a kisebbségi iskolai nyelvoktatás típusait, és kiemelik a kétnyelvű iskolák nyelvmegőrzésben, valamint az asszimilációval szemben betöltött szerepét. Az asszimilációval párhuzamosan jelentős pozitívumnak tartják a magyarországi német kisebbségben meglévő igényt a nyelv és a kultúra megtartására és revitalizációjára, amely a növekvő mobilitásban, a magyarországi német és németországi, illetve ausztriai települések, intézmények közötti partnerkapcsolatokban nyilvánul meg. Ezek szerepét azért hangsúlyozzák, mert olyan nyelvi szituációkat teremtenek, amelyek lehetővé teszik a beszélt nyelv gyakori használatát.

¹ A tanulmány 2018-ban készült, és ebben a kötetben másodszer jelent meg, a bibliográfiát, az adatokat és forrásokat a szerzők csak részben aktualizálták.

Az első tematikus blokk két tanulmányt tartalmaz a nyelvi attitűdökkel kapcsolatban. Miskei-Szabó Réka tanulmányában (*Ergebnisse eines Pilotprojekts: Einstellungen von [angehenden] PädagogInnen gegenüber der deutschen Sprache und Mehrsprachigkeit / Egy pilot project eredményei: [leendő] pedagógusok német nyelvvel és többnyelvűséggel kapcsolatos attitűdjei*) egy pilot project eredményeit mutatja be, amelyet leendő és gyakorló iskolai és óvodapedagógusok körében végeztek el. A projekt célja a megkérdezettek német nyelvvel és a többnyelvűséggel szembeni attitűdjének feltárása volt. A szakmacsoport kutatása azért releváns, mert az óvodákban és általános iskolákban dolgozó pedagógusok a német nyelv és kultúra, a többnyelvűség képviselőiként jelentős hatással vannak a következő generáció nyelvtudására és nyelvi attitűdjére. Az empirikus kutatásnak további célja volt, hogy az eredmények alapján tantervi javaslatokat fogalmazzon meg a pedagógusképzés számára. A tanulmány második részében a szerző az attitűdkutatást mutatja be, az attitűdök leírására szolgáló modellekből kiindulva, konkrét példák segítségével, hazai és nemzetközi kontextusban, harmadikban pedig egy 2020-ban online elvégzett kérdőíves kutatás eredményeit, amelyből kiderül, hogy a német nemzetiséghez tartozás meghatározásában a családi háttér, a múlt tisztelete, a hagyományápolás, a magyarországi német kultúrához való kötődés és a leendő munkahely a meghatározó tényezők. A kutatásban a német nyelv három sztenderd változatával szembeni attitűdvizsgálatra is sor került. Bár a megkérdezetteknek az osztrák némettel van a legtöbb tapasztalatuk, az eredmények azt mutatják, hogy a németországi németet értékelték a legpozitívabban. A tanulmány harmadik fejezete a megkérdezettek két- és többnyelvűséggel szembeni attitűdjeit tárgyalja szövegek és szituációk segítségével. A felmérés során kiderült, hogy a megkérdezettek többnyelvűség-meghatározásában a gyermekkorban elsajátított nyelvi kompetencia a legjelentősebb tényező. Ebben a fejezetben a szerző a felmérésben részt vevő személyek véleményét is bemutatja a német nyelv magyarországi és európai jövőjével, valamint a német kisebbség magyarországi szerepével kapcsolatban. A befejező részből megtudhatjuk, hogy a kutatás még kérdéseket vet fel, a mérési eszköz revízió alá kerül, és a kérdőívben módosítások végrehajtására, az interjúk kibővítésére kerül sor.

Waldhauser Szimonetta (*Dialektgebrauch und Sprachienstellungen der Ungarndeutschen im Ungarischen Mittelgebirge-Ergebnisse einer Pilotstudie / A Dunántúli középhegységben élő németek tájszólás használata és nyelvi attitűdjei-egy pilot project eredményei*) egy terepkutatásról ír, amelyben magyarországi németeknek a magyarországi német dialektusokkal és beszélőikkel szembeni attitűdvizsgálatát végezte el két korcsoportban. A kutatás alapját Komlósiné Knipf Erzsébet és Müller Márta 2015-ös, valamint Miskei-Szabó és Müller 2017/2018-as attitűdvizsgálatai képezték, melyeknek eredményeit tanulmányában szintén bemutatja. Waldhauser 2020-ban a Dunántúli-középhegységben végezte el kérdőíves felmérését az attitűdök vizsgálatára. Bár a megkérdezettek többsége tartós

és szilárd nyelvjárássmerettel rendelkezik, a kutatás eredményei mégis hanyatlásra utalnak. Ezzel szemben a megkérdezettek minden lehetőséget kihasználnak a nyelv és a kultúra megőrzésére, ahol a nyelvjárást használhatják, és más településekből származó magyarországi német beszélőkkel találkozhatnak. A nyelvvel és beszélőivel kapcsolatos attitűdvizsgálatban a megkérdezettek legnagyobb része a saját lakóhelyének nyelvjáráshoz nagyon pozitívan viszonyul, azt az összetartozás megtestesítőjének tartja. A kutatás további figyelemfelkeltő eredménye a magyarországi német nyelvjárások jelenének és jövőjének megítélésére vonatkozóan az, hogy a megkérdezettek szükségesnek tartják a nyelvjárási iskolai oktatásának bevezetését. Ez valóban fontos lenne, annál is inkább, mert a megkérdezettek többsége tart attól, hogy a nyelvjárási szerepe a jövőben csökkenni fog, sőt, a kihalás veszélye is fenyegeti, mert a családokban csak ritkán örököltik tovább.

A második tematikus blokkban két tanulmányt olvashatunk az „Identitás és nyelv” témakörében.

Szívós István tanulmányában (*Identität und Diskursanalyse / Identitás és diskurzuselemzés*) a diskurzus és az identitás kérdésével foglalkozik, hangsúlyozva az identitás fogalmának komplexitását. Három fontos kérdést fogalmaz meg: 1. Lehet-e definiálni az identitást? 2. Milyen különbségek figyelhetők meg a különböző generációk identitásában? 3. Milyen kapcsolatban áll egymással az individuális és a közösségi identitás, és hogyan lehet őket megkülönböztetni? Identitásfogalmában Brubaker és Cooper definíciójára támaszkodik. Tanulmányában az identitás 'erős' és 'gyenge' definícióját elemzi, és rávilágít annak temporális jellegére is. Megvizsgálja továbbá a kollektív és individuális identitás viszonyát, és részletes elemzésnek veti alá Tajfel és Turner szociálisidentitás-elméletét. A tanulmány negyedik fejezetében az etnikai identitást, annak problémakörét veszi átfogóan górcső alá, és feltárja az identitás konfliktusait. Szívós Brenner, Erb, Manherz, Komlósiné Knipf és Müller kutatásai alapján felállít egy listát az etnikai identitás legfontosabb jellemzőiről. Megfogalmazza a fiatal magyarországi németek etnikai-identitás-megőrzésének nehézségét, amelyhez Bindorffer dunabogdányi német beszélőközösségben végzett kutatásai alapján jutott el. Tanulmányával új nézőpontot nyit a magyarországi németek identitáselemzésének vizsgálatában.

Sós Gabriella („*Hauptsache, wir können uns verständigen...*”² – *Interdisziplinäre Voruntersuchungen zur saisonalen Arbeitsmigration von ungarndeutschen Frauen aus Südburgarn in den deutschen Sprachraum / „Az a fő, hogy meg tudjuk egymást érteni”* – Dél-magyarországi német nők német nyelvterületre irányuló szezonális munkaerőmigrációjának interdiszciplináris előkutatásai) című tanulmányában nagyon aktuális témával foglalkozik, mégpedig a dél-magyarországi német nemzetiségi nők német nyelvterületre irányuló munkamigrációjával. A szerző tanulmányának első fejezetében a migráció politikai, gazdasági és társadalmi okait

² Az idézetet K.N-nel végzett interjúból jegyezte fel a szerző 2021. július 3-án, vö. Sós, 2021. 99.

vizsgálja, és felvázolja az 1989–90-es rendszerváltozás óta egyre erősödő migráció motiváló tényezőit, amivel a kutatási területnek interdiszciplináris jelleget kölcsönöz. A tanulmány relevanciáját növeli, hogy abban magyarországi német nemzetiségi nők nyelvtudományi és szociolingvisztikai szempontú vizsgálatára kerül sor, amire még nem volt példa. A szerző tanulmányának első fejezetében a dél-magyarországi németek munkamigrációjának történetét, motiváló tényezőit mutatja be, és felvázolja a kutatásban szereplő nők nyelvi helyzetét. A második fejezetben a német nyelvi kompetencia előnyeiről, a vizsgált személyek nyelvi viselkedéséről és nyelvi attitűdjéről ír. 2021. november 10-ig 24 településről 54 magyarországi német nemzetiségi nő igazolta részvételét a kutatásban, akik a házi gondozásban vagy a mezőgazdaságban dolgoztak, illetve dolgoznak valamelyik német nyelvű országban. A kutatás a kötet megjelenésekor még nem fejeződött be, további kutatásokat vetített előre a szerző azzal kapcsolatban, hogy milyen nyelvi és kulturális változásokat idézett elő a német nyelvterületen való tartózkodás a nők életében.

A „Kétnyelvűség iskolai kontextusban” címet viselő harmadik tematikus blokkhoz három tanulmány tartozik. Kovács-Deé Katalin (*Reflexionen von NationalitätenschülerInnen zur geschriebenen Sprache im Deutschunterricht / Német nemzetiségi tanulók oktatásban szereplő írott nyelvvel kapcsolatos reflexiói*) című tanulmányából kiderül, hogy a kétnyelvű nemzetiségi gimnáziumok tanulói milyen nehézségeket tapasztaltak a nyelvtan tanulásával kapcsolatban a jelenléti és távoktatás során. A szerző az empirikus részben egy online-felmérés eredményeit mutatja be, melyet a 9–12. évfolyamos tanulók között végzett a nyelvtan tanításával és a nyelvtani hibaforrásokkal kapcsolatban. Bemutatja ezenkívül egy, a 9. évfolyam 55 tanulója között végzett kutatás eredményeit is. A kutatás során kiderült, hogy a tanulók a nyelvtant és a helyesírást tartják a nyelvhasználat legfontosabb alkotóelemeinek. A tanulóknak az a véleménye, hogy az oktató jelenléte az egyik legfontosabb feltétele a nyelvtanulásnak, illetve az eredményes tanulás fő kritériuma, megfelelő és szükséges formája több okból is a jelenléti oktatás. A fordítási feladatokat hasznosnak tartják, mert az eredményes idegennyelvtanuláshoz nagymértékben hozzájárulnak, ugyanis az írott nyelvben automatizálódhatnak a nyelvtani struktúrák és a szókincs.

Gombkötő-Kemény Krisztina tanulmányában (*Zum Problemfeld der Trennung zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Deutschunterricht an ungarndeutschen Nationalitätengymnasien / A szóbeliség és írásbeliség elválasztásának németoktatás során megnyilvánuló problémaköre a német nemzetiségi gimnáziumokban*) a szóbeliség és írásbeliség mediális és koncepcionális szintű elválasztásának a magyarországi német nemzetiségi oktatásban fennálló problematikájával foglalkozik. Az első elméleti részben a medialitás és koncepcionális alapfogalmát és a beszélt nyelv kutatásának modelljeit mutatja be, valamint a beszélt nyelv és a német mint idegen nyelv tantárgy kutatásának kapcsolódási pontjaira világít rá. Járulékosan megvizsgálja, hogy a nemzetiségi tanulók hogyan tudnak különbséget tenni az írásbeliség

és a szóbeliség között mediális és koncepcionális szinten. Kutatásának célja az volt, hogy megvizsgálja, a nemzetiségi tanulók tudatában vannak-e a beszélt és írott nyelv közötti különbségeknek. Az eredmények azt mutatják, hogy az oktatásban a szóbeliséget az írásbeliségtől csak mediális szinten különböztetik meg. Ezek az eredmények is arról a Fiehler³ által leírt problémáról tanúskodnak, hogy az idegennyelv-oktatás főként szavakat, az írott nyelv mondatait és a sztenderd nyelv szabályait tanultatja meg a tanulókkal, és elhitheti velük, hogy ezt a változatot beszélik a hétköznapokban. Ezért fontos, hogy a szóbeliség és az autentikus nyelvhasználat szempontja a tankönyvekben nagyobb hangsúlyt kapjon. A szerző Vorderwülbecke⁴ kutatásaira hivatkozik, amelyek szintén bizonyítják, hogy a német mint idegen nyelv tanításában az írásbeliség túlzottan hangsúlyos, a tanulóknak „tankönyvi nyelvet” közvetítenek. A szerző megállapítja, hogy a német nemzetiségi oktatásban a német sztenderd írásbeli nyelv szabályait tartják szem előtt. Gombkötőné 12. osztályos nemzetiségi diákok körében végzett felméréséből ezzel szemben kiderül, hogy a tanulók nem az írott, hanem az autentikus nyelv normáihoz szeretnének igazodni, és a beszélt nyelvet pozitívabban és fontosabbnak ítélik meg, mert az véleményük szerint hasznosabb. A kutatás keretében a szerző olyan tanterveket is elemzett, amelyekben a szóbeliség és írásbeliség koncepcionális szinten történő elválasztására vonatkozóan nem talált explicit módon megfogalmazott tantervi célmeghatározásokat. Végső konklúziójában megállapítja, ha a beszélt nyelv sajátosságainak több figyelmet szentelnének, a tanulók jobban ismernék az írott és beszélt nyelv sajátosságait, és jobban el tudnák őket különíteni egymástól.

Nagy Viktória tanulmányának (*Angewandte linguistische und sprachpädagogische Aspekte der Kompetenzmessungen in den deutschen Nationalitätenschulen / A német nemzetiségi iskolákban végzett kompetencia-felmérések alkalmazott nyelvészeti és nyelvpedagógiai aspektusai*) alapját Komlósiné Knipf Erzsébet helyzetelemzése képezi, mely szerint a magyarországi németek előrehaladott asszimilációja miatt az iskolai oktatás kulcsszerepet játszik abban, hogy a német kisebbség nyelvének és kultúrájának továbbadásához a színvonalas tanulási hátteret biztosítsa, és a tanulóknak a némettel kapcsolatban pozitív tanulási tapasztalatokat nyújtson.⁵ Nagy tanulmányában német nemzetiségi általános iskolákban oktató

³ Reinhard Fiehler 2013-ban megjelent tanulmányában (Fiehler, Reinhard: Die Besonderheiten gesprochener Sprache-gehören sie in den DaF-Unterricht? In: Moraldo, Sandro M. – Missaglia, F. (Hrsg.): *Gesprochene Sprache im DaF-Unterricht. Grundlagen-Ansätze-Praxis*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2013. 19–38.) a beszélt nyelv sajátosságaival foglalkozik, és a német mint idegen nyelv oktatásában betöltött szerepét vizsgálja.

⁴ Vorderwülbecke, Klaus: Sprache kommt von Sprechen – Gesprochene Sprache im DaF-Unterricht. In: Chlosta, Christoph – Leder, Gabriela – Krischer, Barbara (Hrsg.): *Auf neuen Wegen. Deutsch als Fremdsprache in Forschung und Praxis*. Göttingen: Universitätsverlag, 2008. 275–292.

⁵ Knipf-Komlósi, Elisabeth: *Wandel im Wortschatz der Minderheitensprache. An Beispiel des Deutschen in Ungarn*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2011.

némettanárok nyelvi kompetenciamérésekkel kapcsolatos tapasztalatait mutatja be. Az első, elméleti részben áttekintést nyújt a magyarországi németek nyelvi helyzetéről, jelenlegi oktatásügyéről. A tanulmányban részletesen kifejti és tisztázza a kompetencia fogalmát a magyarországi német oktatásügyre vonatkozóan, elemzi annak három definícióját, s felvázolja a Magyarországon végzett idegen és célnyelvi kompetenciamérések történetét. Ráirányítja a figyelmet a kompetenciamérésekkel kapcsolatos jogellenes helyzetre. Az elmúlt időszakban sok nemzetiségi iskola helytelenül értelmezte a NAT idegen nyelv fogalmát, ezért tanulói a nem nemzetiségi iskolák németet csak 4. osztálytól idegen nyelvként tanulóival azonos kompetenciafelméréseken vettek részt. Mivel a NAT 2020-as verziója pedig nem határozza meg a nemzetiségi iskolákban tanítandó első idegen nyelvet, ez a helyzet minden bizonnyal továbbra is fennmarad, és a felmérések a jövőben sem fognak hiteles eredményt mutatni. Tanulmányában foglalkozik a különböző nyelvi tesztek makro- és mikroszintű hatékonyságával és funkcióival. A tanulmány második részében megfogalmazza kutatási kérdéseit és hipotéziseit. A 2020-ban felső tagozatos pedagógusok körében elvégzett online felmérés eredményei szerint a megkérdezettek a német nyelvben végzett kompetenciaméréseket egyértelműen fontosnak tartják, mert azoknak mind az egyéni pedagógiai munkára vonatkozóan, mind intézményi szinten pozitív hatásai vannak. A megkérdezett oktatók a kompetenciamérés előkészítő szakaszában az oktatási tevékenységüket fokozott mértékben végezték kompetenciaorientáltan. A megkérdezettek 70%-ának az a véleménye, hogy fontos lenne kidolgozni egy speciális kompetenciamérést a magyarországi német oktatás számára, amellyel a jogellenes helyzet elkerülhető lenne, és a mérések megbízható információkat szolgáltatathatnának a tanulók nyelvi szintjéről.

A bemutatott tudományos kötet mind elméleti, mind gyakorlati szempontból értékes kiadvány, mert a szerzők a felvázolt témák elméleti háttérét széleskörű és átfogó kutatásaikkal egészítették ki, melyek jelentős mértékben kibővítik a magyarországi német kisebbség legfontosabb kérdéseinek vizsgálatát, és új szempontokat adnak a további kutatások számára. A mű mind leendő, mind gyakorló pedagógusoknak, leendő germanistáknak, a magyarországi németek oktatásügyével foglalkozó oktatáspolitikusoknak, szakembereknek fontos olvasmány, mert a tanulmányokban bemutatott kutatásokból az oktatói, kutatói tevékenység számára további kiindulópontokat meríthetnek.